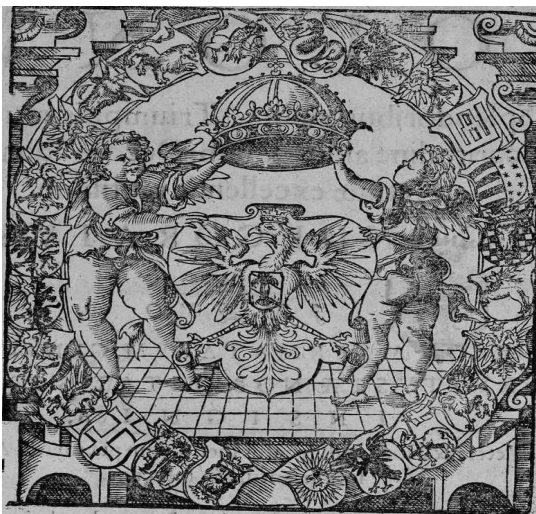

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Дмитро Вирський

**Роксолани серед Сарматів:
річпосполитська історіографія України
(кінець XV ст. – 1659)**

Київ 2013

Вирський Д. **Росколани серед Сарматів: річпосполитська історіографія України (кінець XV ст. – 1659).** – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 295 с.

Рецензенти:

доктор історичних наук

Г.В.Боряк

доктор історичних наук

І.І.Колесник

доктор історичних наук

П.М.Сас

У нарисі представлений найбільш «знаковий» за впливом на вітчизняний історіографічний процес відрізок історіографії 1-ї Речі Посполитої (1505-1795) – період з кінця XV ст. (від початків політичного руху, який привів до Радомської конституції 1505 р.) *по 1659 р.* (коли значна частина України перестала уявляти себе у рамках Речі Посполитої). Це доба, коли річпосполитський «формат» був основою для інтелектуального (і, вужче, історіографічного) процесу в Україні і про Україну. І її сліди, подекуди, відчутні в історичних практиках аж до сьогодні.

Для науковців, викладачів і студентів, усіх, хто цікавиться українознавством та історією вітчизняної історіографії.

На обкладинці: друкарський знак Я.-Щ.Гербурта з девізом «Prawda a Praca» / «Правдою і Працею» (з добромільського видання 1615 р. хроніки Я.Длугоша) і алегорія Речі Посполитої (герб Польського королівства в оточенні регіональних гербів) з видання Ш.Окольського «Orbis Polonus», т.1 (Краків, 1641); зворот обкладинки – друкарський знак венеціанської друкарні Даміана Зенарія і його спадкоємців (зображення коронованої саламандри у вогні з підписом «virtuti sic cedit invidia» / «Заздрість дає сили») з видання 1620 р. Ш.Старовольського «Penu historicum» / «Страва історична».

Затверджено до друку Вченою Радою Інституту історії України (Протокол № 5 від 30 травня 2013 р.)

ISBN 978-966-02-6888-3

© Д.С.Вирський, 2013

© Інститут історії України
НАН України, 2013

Зміст

Вступ 5

Розділ 1. Оформлення ренесансної парадигми в історіописанні поліетнічної держави Ягелонів: етногенетична міфологія і династичний інтерес 9

Італійський «першодвигун» (с.10) «Одкровення» від папи (с.11) «Національна» реакція: рукопис Длугоша (с.13) Пошуки «класика» та експерименти з жанром (с.14) Реліктові «традиції»: літописання etc (с.29)

Розділ 2. Самоусвідомлення «універсальної держави»: хроніки шляхетської революції 33

Кромер: історія для світу (с.35) Протестанти і М.Бельський: історія для «народу» (с.38) Іловський: перший теоретик (с.42) Хроніки «свого часу»: Оріховський etc (с.44)

Розділ 3. Переможці-посткласики: від апології і аж до мегаломанії. 51

Раста conventa і виборний король: тріумф презентизму (с.51) Смак до експансії: історія війн і першопрохідців (с.53) Панегірики: облік Героїв (с.72) «Малі батьківщини»: творення візитівок (с.75) Поляка з Литвином розмова про Україну: від Папроцького до Гваньїні (с.78) Протопреса і попит на факт (с.87) Й.Бельський: белетризована історія для «розбудженої» публіки (с.92) Академізація або вчені історики: Любенський, Старовольський, Петріцій etc (с.94) Варшевицький: політологія і популяризація (с.100) Дидактика та екстракт «на експорт»: Неугебауер і Кекерман (с.105) Мемуари: історія особиста (с.106) Популяризація класики: переклади та перевидання (с.109) Розкіш барокова: новаторства та надмірності (с.110)

Розділ 4. Україніка зі зрілої загальнооріччосполитської перспективи 117

Інтегратори-українознавці: Окольський, Пясецький і Фредро (с.117) Придворна історіографія: династичний патріотизм (с.121) Хроністи воєн українних (с.124) Вигасання традиції «литовської»

україніки (с.130) Церковні історії: богоугодність історіографії (с.137) Історія як аргумент вченості (с.151)

Розділ 5. Річнополитське причастя «кресів»: є у революції початок, нема у революції кінця 155

Львів – столиця коронної Русі: досвід мультикультурності (с.155)

Замостя: університет для Русі (с.162) Магнатська історіографія: ad majores gloria (с.164) Краків як креси Русі (с.174) Київ: столиця «руської античності», віри та національного Відродження (с.175)

Приватні «нетрі історії» (с.183) Діаспорні історіографії України: вірмени та євреї (с.186)

Підсумки 191

Бібліографія 195

Показчик титулів рукописів і стародруків 243

Іменний показчик 285

Вступ

Історія домодерної історіографії України традиційно писалася літописоцентрично. Її відкривало давньоруське літописання – вершина і взірць, на місці якого, після тривалого занепаду, проросли і літописання православного відродження кінця XVI – XVII ст., і козацьке літописання XVIII ст. Витісняється літописна форма історіописання вже безпосередньо модерною історіографією XIX-XX ст.

Отже, поза літописами історіографії України немає? Такий стан речей, можливо, і задовольняв націєцентричну модерну історіографічну традицію аж до кінця XX ст., але нині, коли різні ідеологічні редуції та виопуклення одних версій коштом інших уже не виглядають вершинами наукового аналізу, є запит на більш складні картини світу, в т.ч. і стосовно історичного минулого.

Освоєння досвідів України, раніше трактованих як суто чужонецькі, тут є цілком очевидним кроком. Для історика ж бо «правди» задосить не буває. Метафора прокидання-засинання інтелектуальної традиції, така мила національним відродженням, вже не виглядає переконливою. Метафора ж мандрівки ідей і думок, своєрідної естафети культурних центрів дозволяє представляти більш осмислені картини людського буття. Сучасне свято «Іншування», коли чи не кожний Інший вже не витісняється, а розуміється і засвоюється, природно, має і історичний вимір.

Таким чином, розгляд річпосполитської історіографії України як природної частини вітчизняного історіографічного процесу ранньомодерної доби може заповнити вищезгаданий тманий міжлітописний «антракт». Так, постраждає телеологічність, але виграє реалістичність демонстрації простору думки (власне історіографічної) та можливих і неможливих меж для інтелектуального конструювання. Зрештою, такий підхід до річпосполитської історіографії навряд чи здивує фахівців, бо істориками модерності (XIX-XX ст.) він давно «обкатаний» щодо російської імперської та радянської історіографій.

У цій книжці представлений найбільш знаковий, за впливом на згаданий вітчизняний історіографічний процес, відрізок історіографії 1-ї Речі Посполитої (1505-1795) – період з кінця XV ст. по 1659 р. Це доба, коли річпосполитський формат був основою для інтелектуального/історіографічного процесу в Україні і про Україну*. Нижній рубіж прив'язаний тут до життєдіяльності того вихованого на ренесансних ідеях покоління, яке 1493 р. розпочало дискусію про шляхетські привілеї і привело Польське королівство до Радомської конституції 1505 р.**. Остання заклала основи нового політичного проекту – Речі Посполитої, який 1569-го року, в результаті Люблінської унії, поширився майже на всю територію історичної України. Верхній рубіж – 1659 р. – обумовлений часом провалу неfortunної Гадяцької унії, після якого ціла Україна вже ніколи не мислила себе у рамках річпосполитського проекту.

За відправну точку для роздумів, що призвели до написання цієї книжки, правила здебільшого «чужинські» історіографічні синтези¹, українські праці щодо цього сюжету значно слабкіші².

* Наступний етап другої половини XVII – кінця XVIII ст., позначений якраз втратою всеукраїнського звучання для річпосполитської історіографії. Вона чимдалі має все більш локальний резонанс. Утім, цей етап також ховає чимало непізнаного вітчизняною історичною наукою і потребує докладного фахового опрацювання сучасними історіографами.

** Славнозвісна «*Nihil novi*», що санкціонувала громадянський принцип – нічого щодо нас, без нас.

¹ Зокрема, див.: *Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego: Studia nad historiografią w. XVI-XVIII.* – Wrocław, 1981; *Dziuba A. Wczesnorenesansowa historiografia polsko-łacińska.* – Lublin, 2000; *Grabski A.F. Zarys historii historiografii polskiej.* – Poznań, 2000; *Borek P. Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach: bogaterowie, fortece, tradycja.* – Kraków, 2001; *Bömelburg H.-J. Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa. Das polnische Geschichtsdenken und die Reichweite einer humanistischen Nationalgeschichte (1500-1700).* – Wiesbaden, 2006 (див. також польський переклад: *Bömelburg H.-J. Polska myśl historyczna a humanistyczna historia narodowa (1500-1700).* – Kraków, 2011); *Mierzwa E.A. Historia historiografii. T.2: Renesans – Oświecenie.* – Warszawa, 2007.

Але шлях до презентованого тексту був доволі довгий. Уперше нариси-«огляди» річпосполитської історіографії з'явилися у моїх працях з 2007 і 2008 рр.³. Утім, нині їх можна розглядати лише як зародкові та фрагментарні версії опрацювання цього історіографічного сюжету.

У новій книжці, сподіваюсь, мені вдалося органічно вписати нові сюжети до старих спадкових мотивів національної історіографії. Бажання дійти до «меж можливого» та окреслити весь простір українознавчих історіографічних ініціатив Речі Посполитої згаданого періоду обумовило нарисний «формат» представлення матеріалу. Мався на «прицілі» також і проект колективного академічного підручника з історії історіографії України, «привид» якого давно ширяє Інститутом історії України НАН України.

² Певну «базовість» досі тримає слабкоструктурована «загальнонаукова» книжка: *Наливайко Д.С.* Очима Заходу: Рецепт України в Західній Європі XI-XVIII ст. – К., 1998 (видання 2-ге, доповнене, із дещо зміненою назвою: *Україна очима Заходу.* – К., 2008). А із власне історіографічних синтез, може, найбільш ґрунтовніша наразі: *Калакура Я.С.* Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2004 (видання 2-е, доповнене – К., 2012). Але й вони радше так сяк прикривають «голість» цієї теми в Україні.

³ *Вирський Д.* Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – У 2-х ч. – Ч.1. (підрозділ 1.2. «Історіографія Речі Посполитої: між аналітикою та критичною історією», с.28-98); *Його ж.* Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – У 2-х ч. – Ч.1. (підрозділ 1.3. «Ренесансна історіографія Речі Посполитої та україніка», с.45-157); *Його ж.* Річпосполитська історіографія України як етап вітчизняного історіографічного процесу // *Ейдос.* Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип.3. – Ч.1. – К., 2008. – С.355-265.

Розділ I.

Оформлення ренесансної парадигми в історіописанні поліетнічної держави Ягелонів: етногенетична міфологія і династичний інтерес

Розпочати волюю за Ф.Броделем – з окреслення меж «можливого» і «неможливого», себто «кордонів представлення» презентованого сюжету або, як писали ренесансно-наснажені автори, визначення «*natura finis describitur*», природних країв опису. Відтак, образно кажучи, з'ясуємо відстань між Ремеслом і Мистецтвом чи то між ресурсом традиції-«фортеці» (укріпленої природою та постійним доглядом) і кращими людьми тогочасного «спецназу», майстрами штурму-«новизни».

За маркери «крайніх меж» у формах нарації тут можна прийняти незнищенні у будь-які часи *аннали* та *критичну історію*¹.

¹ За сучасним польським теоретиком історіографії К.Заморським, історіографія до сьогодні є студіюванням взаємодії між *рефлексією першою*, себто первісною інстинктивною реєстрацією подій з минулого, і *рефлексією критичною*, див.: *Zamorski K. Dziwna rzeczywistość. Wprowadzenie do ontologii historii.* – Kraków, 2008. Отже, уявлення про перехід від стадії первісних анналів до розвинутішої критичної історії є вірним лише почасти. Зникнення анналів не відбувається.

Вправи ж у ретельній класифікації жанрів домодерного історіописання хоча і не є цілком безсенсовними, але, як на мене, аж надто загрожені на штучну редукцію унікальної гнучкості / еластичності тогочасних наративних форм. Але охочих до схоластики можна порадувати класифікаторським «шедевром» А.Кравчика, який знаходив в історіографії Речі Посполитої цікавого тут періоду такі жанри: проблематика теорії історії, вчена (академічна) історіографія, загальні нариси, твори з всесвітньої історії, твори з сучасної історії, мемуаристика, історія офіційної церкви, історія протестантизму, історія освіти і науки, регіональна історія, міщанська історіографія, історія господарства, проблематика правничо-устроєва, проблематика канонічного права, історія мистецтва, історія літератури, зародки допоміжних історичних дисциплін, епіграфіка, геральдика, генеалогія, нумізmatика, бібліографія, історична етнографія, церковна археологія, див.: *Krawczyk Antoni. Historiografia polska epoki baroku. Stan i potrzeby badań // Metodologicz-*

Перші, у цікаву нам добу, втрачають монополію на провід, статус історіографічної парадигми. Друга – цього становища ще не досягла і є радше винятком-аномалією, аніж правилом (свідомо живимо термінологію, розроблену Томасом Куном²).

*Італійський
«першодвигун»*

Як часто буває, поштовх для «наукової революції» в річесполитському історіописанні прийшов ззовні (принаймні, якщо не вважати «латинську Європу» суто спільним культурним простором). Батьківщиною нової ренесансної історіографії була Італія (вужче Флоренція) XV ст. Щодо Флоренції, то власне рубіжним тут вважається твір канцлера-історіографа Флорентійської республіки *Леонардо Бруні з Ареццо* (бл.1369 – 1444) «*Historiarum Florentini populi libri XII*» / «Історія флорентійського народу, у 12 книгах» (доведена до 1404 р., видана у Страсбурзі 1610 р.; італійський переклад з 1473 р. друкують раніше – Венеція, 1476). Праця ця була позбавлена легендарних мотивів і спиралась на багатий джерельний матеріал.

Для флорентійської історіографії характерним був інтерес до внутрішньої політики. Пізніше оформилися ренесансні неаполітанська течія придворної історіографії, що схилилась до панегіризму, та проміжна між двома першими – венеціанська прагматична історіографія. Завдання останньої – перш за все інформувати світ про зовнішню політику тогочасної європейської «великої держави». Для впливів венеціанських стандартів велике значення мав також патронат Венеції над найбільш «міжнародним» вищим навчальним закладом цікавого тут періоду – Падуанським університетом.

ne problemy syntezy historii historiografii polskiej / pod red. Jerzego Maternickiego. – Rzeszów, 1998. – S.103-146.

Особисто мені ближче окреслення жанрів/нараційних форм за уявленнями їх творців (хроніки, панегірики, спомини, щоденники тощо) та без зайвої акцентуації на єдиноможливій атрибутатії.

² Див. зокрема: *Кун Т.* Структура наукових революцій. – К., 2001 (першодрук – Чикаго, 1962).

«Одкровення»
від папи

Саме з цього італізованого та гуманістичного письменницького середовища походив виклик й інтелектуалам Корони Польської. Ним став, насамперед, твір *Енея Сільвія Пікколоміні*³ (1405 – 1464, з 1458 – папи римського Пія II) «*Historia Bohemica*» / «Історія Богемії*».

Ця праця, написана 1458 р., надрукована вже по смерті автора – 1475 р. – у Римі. Згодом вона неодноразово передруковувалась, зокрема, у Кельні 1530 р. та у повному зібранні творів автора («*Opera omnia*». Базель, 1551-1571). 1510 р. письменник, тлумач та друкар *Миколай Конач* (Mikuláš Konáč z Hodiškova, бл.1480 – 1546) видав чеський переклад цього твору («*Česká kronika*»), який, у передмові, рекомендував як чехам, так і полякам⁴.

З цим твором Пікколоміні пов'язаний і дуже популярний текст «*De Evropa*» / «Про Європу» (першодрук у баварському Меммінгені, 1490; польський друк під назвою «*Epitome Evropeae*» – Краків, 1512)⁵. Тут поміж європейськими країнами та народами окремо згадано і «рутенів»-«роксоланів»⁶.

Принагідно зауважимо, що пікколомінієву лінію у західному українознавстві-русистиці згодом підтримала праця *Йоганна Богемця* (Ioanne Воето/Воemus Aubano, бл.1485 – 1535) про зви-

³ *Zarębski I.* Stosunki Eneasza Sylwiusza z Polską i Polakami. – Kraków, 1939.

* *Богемія* – звичайна у латиномовній літературі назва Чехії.

⁴ *Gmiterek H.* Filiacje polsko-czeskie w historiografii okresu Odrodzenia (XVI – początek XVII wieku) // *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i w wczesnej epoce nowożytnej*. – Katowice, 2006. – S.147. Недавнє чеське перевидання твору Пікколоміні див.: *Aeneae Silvii Historia Bohemica / Enea Silvio Historie Česká*. – Praga, 1998.

⁵ Сучасне перевидання твору: *Enee Silvii Piccolominei postea Pii pp II.* De Evropa. – Città del Vaticano, 2001; про автора і твір див. також: *Guida F.* Enea Silvio Piccolomini e l'Europa Orientale: il «*De Europa*» (1458) // *Clio: rivista trimestrale di studi storici*. Napoli, 1979. – XV-1. – P.35-77.

⁶ *Enee Silvii Piccolominei postea Pii pp II.* De Evropa. – P.118. Пікколоміні зве їх «плем'ям варварським і простацьким» («gens barbara, incompta»), сусідами литовців.

чаї народів світу. Цей канонік з німецького Ульма, знаний як гуманіст, мандрівник і гебраїст, підписав свій твір як «священик тевтонського воїнства». Уперше його книжка побачила друк в Аусбурзі 1520 р. Згодом, твір Богемця мав десятки перевидань і перекладів про всій Європі (у венеціанському виданні 1542 р. передрукований разом з трактатом Меховіти про дві Сарматії). Зі слов'янських видань відомий його переклад чеською мовою (Оломоуц, 1579). Тут використано видання в Ліоні, 1541 р. У книзі про Європу (*Liber III*) – воно містило показний розділ «*De Russia sive Ruthenia, et recentibus Russianorum moribus*» / «Про Русь або Рутенію та огляд Руських звичаїв»⁷.

До речі, цей текст явно виграє на тлі, зокрема, такого сучасного йому європоцентричного видання – праці Ансельма та Христофора Целла (*Cella*) «*Europae Descriptio Lucidissima D. Carolo V. Romanoru[m] Imperatori dedicata*» / «Опис Європи, найяснішому пану Карлу V, римському імператору, присвячений» (Антверпен, 1535 і 1536)⁸. На жаль, більш цікавий для порівняння інший твір цих авторів-міжнародників – «*Europae descriptio: Tartaria, Hungaria, Bohemia, Polonia, Lithuania, Livonia, Prussia*» / «Європи опис: Татарія, Угорщина, Чехія, Польща, Литва, Лівонія, Пруссія» (Антверпен, 1536) – для нас лишився недосяжним (утім, можливо, це просто некоректний запис назви вищезгаданого твору).

⁷ *Boehme J. Mores, Leges Et Ritus Omnium Gentium: ex multis clarissimis rerum Scriptoribus collecti. Cum Indice locupletissimo.* – Lugduni, 1541. – P.177-181. Відомо, що «руські» читачі у Й.Богемця – принаймні бл.1632 р. – таки були, див. цитування його книжки (за виданням: Антверпен, 1542) в «*Supplementum Sinopsis...*» віленського православного братства (Вільно, 1632): *Архив ЮЗР.* – Ч.1, т.VII. – К., 1887. – С.637. Ймовірно, йдеться про примірник, який 1630 р. перебував у бібліотеці Віленського єзуїтського колегіуму, див.: *Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В.И.Вернадского НАН Украины.* – К., 1995. – С.84 (№357). До речі, у Києві донині зберігся й ще один варіант цього видання (Париж, 1538), див.: *Там само* (№356).

⁸ [*Cella A.*] *Europae Descriptio Lucidissima D. Carolo. V. Romanoru[m] Imperatori dedicata.* – Antverpiae, 1535. § «Про Русь» – 10 рядків.

А взагалі-то традиція подавати Русь-Рутенію окремо від Литви з Польщею та Росії-Московії зберігалася і значно пізніше. Ось, зокрема, видання голландського гравера Авраама Брейна (de-Bruyn) про різні роди рицарської кінноти «*Diversarum gentium armatura equestris*» / «Різних народів озброєння вершників» (Кельн, 1577; Амстердам, 1617) між малюнками з короткими характеристиками вершників московітських (2-х), татарського, польського, литовського подає окремий малюнок вершника рутенського («*eques Ruthenus*»).

«Національна» реакція:
рукопис Длугоша

Польською відповіддю на твори Пікколоміні могла стати монументальна хроніка «вихователя королів»* *Яна Длугоша* (1415 – 1480). Вона доведена до року смерті автора та наповнена, поруч із традиційно-середньовічними, вже й новими гуманістичними елементами. Це обумовило те вічне вагання новітньої історіографічної традиції щодо питання: відносити длугошеві твори до середньовічної чи вже до ренесансної парадигми. Наразі тут звияжить компроміс, за яким славнозвісний хроніст є рубіжною постаттю між цими формами історіописання.

Із цензурних міркувань (історик доволі скептично оцінював «діяння» Ягелонів) твір Длугоша не побачив друк вчасно (частково надрукований 1614-1615 рр., цілком – 1711 р.)⁹. Зауважу, що для української традиції це доволі сумний факт, адже уривалось багатообіцяюче длугошеве починання інтеграції локальних, у т.ч. давньоруських, літописів до загальнодержавної історіографічної традиції. Нове зацікавлення «руськими» джерелами прокинеться вже в історіографів аж другої половини XVI ст.¹⁰.

* Длугош був вихователем кількох синів короля Казимира IV Ягеллона (1427-1492), які також стали королями.

⁹ Про побутування рукопису Длугоша до повного видання у XVIII ст., див.: *Dymmel Piotr. Tradycja rękopiśmienna Roczników Jana Długosza. Studium analityczne ksiąg X-XII. – Warszawa, 1992.*

¹⁰ Характерно, що тоді охоче друкують і рукописні пам'ятки створені в рамках ренесансної традиції ще у XV ст., див. реляція 1461 р. про Белзьку землю підканцлера *Яна Лютека* (Lutek) з *Бжез'я* (Brzezie) в *Вели-*

Пошуки «класика» та експерименти з жанром

Надалі біля справи написання історії королівства в гуманістичному стилі заходився єпископ перемиський (номінат), а згодом – влоцлавський Пйотр з Бніна († 1494). Він пропонував доручити цю справу славнозвісному італійському емігранту *Калімаху* (Філіппо Буонакорсі, 1437 – 1496). Останній, проте, відмовився через похилий вік.

Утім, Калімахів вплив на формування історіографічних традицій в Короні Польській був примітним. Особливе значення мав його твір «*Historia de Rege Vladislao*» / «Історія про короля Владислава». Написана ця «Історія» була, вірогідно, в 1487 р., видана ж в Аусбурзі в 1519 р. (перевидання за цікавий тут період: Базель, 1556; Франкфурт, 1578; Краків, 1582; Франкфурт, 1584; Кельн, 1589; Франкфурт, 1600; критичне видання С.Квятковського¹¹). Твір оповідав про трагічний похід проти турків короля Польщі та Угорщини Владислава VI (III) Варненчика (1424-1444). В українському контексті важливою є й інша праця Калімаха – гуманістична біографія львівського архієпископа Григорія з Сянока «*De vita et moribus Gregorii Sanocensis, Archiepiscopi Leopoliensis*» / «Про життя та звичаї Григорія Сяноцького, архієпископа львівського» (1476)¹².

Нову спробу започаткування офіційної ренесансної історіографії королівства ініціював 1506 р. польський король Александр I Ягелончик (можливо, з подачі канцлера Яна Ласького), який пробував залучити до цього *Миколая Розембарзького* († 1506 або невдовзі), шляхтича з краківського воєводства, зна-

копольці (Johannis de Brzezyc, бл.1405 – 1471) – напевно, найкращу тогочасну пам'ятку на «рутеньську» тему, видруковану в: *Przytuski Jakub. Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia [...] in gratiam [...] Sigismundi Augusti regis Poloniae [...] collecta, digesta et conciliata [...]*. – Kraków, 1553. – P.704-707.

¹¹ *Philippi Callimachi Experientis Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem // Monumenta poloniae historica.* – Т.ІІІ. – Lwów, 1878 (репринт – Warszawa, 1961). – S.1-162.

¹² *Vita et mores Gregorii Sanocei Leopoliensis archiepiscopi. Auctore Philippo Buonacorsi Callimacho // Там само.* – S.163-216.

ного польського дипломата, фахівця з «турецького напрямку». Утім, і цей кандидат після початкових проб пера¹³ зрікся цієї справи (або помер).

Зауважимо, що для української традиції М.Розембарський цікавий як автор невеличкого рукописного трактату – «*Explanatio compendiosa de situ, moribus et diversitate Sciticarum gentium*» / «Пояснення стисле про місце розташування, звичаї та багатоманітність Скіфського [себто татарського] племені» (1499). Останній оповідав про фізіографічні, географічні та історико-етнографічні риси Південно-Східної Європи. У центрі уваги письменника-історика перебували кримські татари, походження яких учений «досліджує» майже винятково крізь призму популярних античних творів. Праця ця була написана на замовлення імператора Максиміліана Габсбурга¹⁴. Європа тоді, після підпорядкування Кримського ханату туркам у 1475 р., взагалі переживала нову хвилю зацікавлення татарами¹⁵.

Після тривалих невдач, першого успіху в «інституалізації» офіційної історіографії Корони Польської досяг вже згаданий Ян Ласький (1456 – 1531)¹⁶ – примас* католицької церкви

¹³ Rozembariski Mikołaj (*K.Baczkowski*) // *Polski słownik biograficzny*. – Т.32. – S.384-387.

¹⁴ Нині зберігається в Бібліотеці музею ім. Чарторийських у Кракові (далі – *Bibl. Czart.*) – грк.26 /*Teka Naruszewicza*. Т.26/, к.592-619. Новітнє критичне видання див.: *Kowalska Z.* Mikołaja Rozembarskiego traktat z roku 1499 o pochodzeniu Tatarów. Studium krytyczne i edycja traktatu. – Kraków, 1993.

¹⁵ *Kowalska Z.* Niebezpieczeństwo tatarskie dla chrześcijańskiej Europy według «Kroniki świata» z roku 1483 // *Stromata Historica. Studia Historyczne Ofiarowane Romanowi Marii Zawadzkiemu w 70. Rocznice Urodzin*. – Kraków, 2006. – S.133-141 (ця теза ілюструється аналізом розлогої «*Glossa o Tatarach*» з хроніки анонімного італійця з Перуджі).

¹⁶ *Garbacik J.* Prymas Jan Łaski o fałszerstwach historycznych papieża Piusa II // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagellonskiego 71. – Prace Historyczne*. – Т.12. – Kraków, 1963. – S.25-44. *Tafitowski P.* Jan Łaski (1456-1531): kanclerz koronny i prymas Polski. – Warszawa, 2007. – S.345-348.

* *Примас* – перший за титулом церковний ієрарх, тут – гнезненський архієпископ.

Польського королівства, один з головних королівських радників та, напевно, найпомітніша історична постать у Польщі початку XVI ст. До речі, він належав до тих небагатьох католицьких письменників свого покоління, хто наважувався дискутувати про «руську віру»-православ'я.

Адже на Латеранському синоді (на сесії з 5.V.1514 р.) Ласький оголосив меморіал «De Ruthenorum nationibus eorumque erroribus» / «Про тієї рутенської нації помилки»¹⁷. У ньому він сформулював 35 «помилко» руської/православної церкви, які розвивали та популяризували ідеї краківського професора Я.Сакрана (Яна з Освенціма молодшого, 1443 – 1527), званого теолога-ворога православ'я¹⁸. Цікаво також, що в меморіалі «русинів» поділено на три групи: «білих» – підвладних московському князю, «волоських» – мешканців Молдавського князівства, та «червоних» – підданих Корони Польської та ВКЛ.

Перебуваючи в Римі 1513-1515 рр., Ласький спробував залучити до створення сучасної синтези історії Польського королівства молодого італізованого далматинця (хорвата) *Франциска Андроніка* (Tranquillus Andronicus Parthenius, 1490 – 1571)¹⁹. Можновладець також – у листі з 28 липня 1514 р. – звертався за допомогою щодо збирання історичних матеріалів та виписок для цього проекту до знаних тоді з ученості представників краківського університету – Бернардина Галла (Gallo, далматинець, учень Калімаха, утім невдовзі, у 1517 р., він помер) та Матвія з Мехова (Меховського, Меховіти).

¹⁷ *Tafitowski P.* Op. cit. – S.94-95. Копія меморіалу зберігається в: *Bibl. Czart.* – Sign. 1585 IV, f.127-141.

¹⁸ Головна праця, написана на замовлення віленського католицького єпископа: «*Elucidarius errorum ritus Ruthenici*» (Краків, 1501?; Спіра, 1582). Вона вираховувала 40 «помилко» православ'я-«віри русинів». Про неї див.: *Niechwiej Marek.* O błędach rusińskiego obrządku, to jest *Elucidarius errorum ritus Ruthenici* (1501), czyli Jan z Oświęcimia wobec idei unii kościelnej z prawosławnymi Rusinami. – Kraków, 2012. – 482 s.

¹⁹ *Cytowska M.* Andronicus Tranquillus Dalmata – klient dworu Łaskich i Jana Zapolyi // *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych.* – Wrocław, 1969. – S.95-106.

Власне, Андронік не виправдав сподівань свого хлібодавця, оскільки вважав поетичні заняття незмірно вищим покликанням за обов'язки історіографа (зауважимо, що поетична форма викладу історичних подій в Україні з її живими епічними традиціями була явно популярніша за прозу увесь цікавий для нас період). Ласький змушений був відмовитись від його послуг та звернув свою увагу на земляка, який віддавна (від 1505 р.) перебував у Римі – *Бернарда Ваповського* (бл.1450 – 1535).

Певний історіографічний досвід на той час останній вже мав – з-під його пера у 1509 р. вийшов латиномовний «Опис війни московської 1508 р.»²⁰. Втім, поза спільною всім гуманістам пристрастю до красного письменства, як науковця його найбільше вабила географія. Ваповським, власне, виконана та віддрукована у Кракові 1526-1528 рр. мапа Польщі, а мапа Східної Європи («*Tabula Sarmatiae, regna Poloniae et Hungariae utriusque Valachiae, nec non Turciae, Tartariae, Moscoviae et Lithuaniae partem comprehendens* та *Tabula in qua illustrantur ditiones Regni Poloniae ac Magni Ducatus Lithuaniae pars*») стала основою для першої збереженої карти Польщі (власне Королівства Польського + ВКЛ) Вацлава Гродецького, дедикованої королю Сигізмунду-Августу²¹. Ці карти відіграли непересічну роль у процесі ознайомлення вченого світу Заходу з означеними теренами.

Однак і ця нова історіографічна надія польського офіціозу не квапилася взятись за перо (почасти через інші, зокрема дипломатичні, «навантаження»). Тому римська місія Ласького була

²⁰ Друку він так і не побачив, його рукопис зберігається у Ватиканській бібліотеці; видання: [*Wapowski B.*] *De bello a Sigismundo I, rege Poloniae, contra Moscos gesto a.1508 // Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant ex archivis bibliothecis excerpta.* – Kraków, 1894. – S.153-163; сучасний аналіз твору див.: *Dziuba A.* «Elegia orszańska» Bernarda Wapowskiego // *Roczniki humanistyczne.* – T.XLV, zeszyt 3. – Lublin, 1997. – S.117-127.

²¹ Ще досить молодий студент Гродецький, який знаходився під опікою впливового кардинала С.Гозія, виготовив свою мапу на студіях у Лейпцигу 1557 р., а видано її у Базелі 1558 р., див.: *Grodecki W.* *In tabulam Poloniae a se descriptam nuncupatoria.* – Index ... omnium totius Poloniae Populorum, Regionum, Oppidorum... – Basel, [після 1.I.1558].

змушена задовольнитись виданням історико-пропагандистської збірки «Carmina de memorabili cede Scismaticorum» / «Пісні про пам'ятну облогу схизматиків» (Рим, січень 1515 р.), до якої увійшли лист короля Сигізмунда I до папи Леона X, присвячений опису гучної перемоги над росіянами під Оршею 1514 р., та вірші різних авторів, які славили цю подію.

До речі, подібна ренесансна практика віршованих описів переможних битв яскраво представлена на сторінках хроніки М.Стрийковського. Мова про т.зв. анонімну пісню «Про вибиття татар перекопських під Вишневцем року 1512-го»²².

Предтечею її може бути прозовий опис військової кампанії 1512 р., залишений її сучасником – *Анджеєм Крицьким* (Krzyski, 1482 – 1537)²³. Якщо ж мовити про давніші віршовані описи «битв українних», то ось трохи згодом *Микола Гусовський* (бл.1470 – бл.1533) склав латиномовну поему «Nova et miranda de Turcis victoria» / «Нова і чудесна над турками перемога» (Краків, 1524) зі схожого приводу²⁴.

Принагідно зауважимо, що твори такого типу зазвичай окреслюють за жанром як пісні-новини. Сучасний польський дослідник Пйотр Гроховський виділяє серед них три варіанти: 1) хронікерська (kronikarska); 2) ляментатійно-релігійна; 3) по-

²² *Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2-х ч. – К., 1995. – Ч.2. – С.5-10.* Чому для українських видавців автором пісні, що включена до складу хроніки Стрийковського (див.: *Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszyskiej Rusi. Wyd. nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego królewskiego z 1582. – Warszawa, 1846. – Т.2. – С.365-371*) став «Анонім» для мене загадка. Гадаю, що це віршування Стрийковського.

²³ «*De victoria a Tartaris circa Castellum Visniowiec, anno Domini 1512, die S. Vitalis Martyris reportata: Andreae Cricii Posn. Scholastici ad Christophorum de Szydłowice Castellum Sandomir. et Procancellarium Regni Poloniae epistola prosaica manu exarata*» / «Про перемогу над татарами під замком Вишневцем, року Божого 1512...». Легкодоступний його польський переклад див: *Pomniki historyi i literatury polskiéy / wydał Michał Wiszniewski. – Т.IV. – Kraków, 1837. – С.122-135.*

²⁴ Див. український переклад: *Гусовський М. Перемога над турками під Теревовлею 2 липня 1524 року // Українська поезія XVI ст. – К., 1987.*

літично-пропагандистська²⁵. Зрозуміло, що найбільш цікавим тут є перший варіант.

Та повернемося до Орші 1514 р. як історіографічного приводу. Про цю битву вістки Європою поширювали й прозові друковані реляції: «Wahrhaftiger Anfang und Unterricht der Schlacht von dem König von Polen mit dem Herzog von Moscovia» / «Правдиві звістки про битву короля польського з князем московським» (Лейпциг, після 14.IX.1514 р.); «Epistola Sigismundi regis Poloniae ad Leonem X de victoria contra haereticos ac schismaticos Moscovios apud aras Alexandri magni parata» / «Лист Сигізмунда, короля польського, до Леона X про перемогу над схизматиками-московитами...» (без місця друку, після 18.IX.1514 р.); «Die Schlacht von dem König von Polen mit dem Moskowiter» / «Битва польського короля з московитами» (Нюрнберг, після 8.IX.1514 р.).

А з тих таки інших авторів вищезгаданої римської збірки 1515 р. окремо слід виділити папського дипломата та легата в Польщі *Якуба Пісо* (? – 1527). Для цього видавничого проекту він написав лише невелику «Epigramm'u», але його інший твір про Оршанську війну – «Epistola de conflictu Polonorum et Lithvanorum cum Moschovitis, 1514» / «Лист про конфлікт поляків та литвинів із московитами 1514 р.», уперше виданий у Вільно 1515 р., згодом неодноразово перевидавався (Базель, 1515; Базель, 1582; Франкфурт-на-Майні, 1584).

Перу Ваповського у тій самій римській збірці належав окремих «Panegyris, seu carmen elegiacum in victoriam Sigismundi I regis de Moschis» / «Панегірик або пісня елегійна на перемогу короля Сигізмунда I над Московітами». Він цікавий, поза описом «головної події», ще й передмовою, де поданий сюжет походження слов'ян (аж до утворення Королівства Польського) в дусі настанов, сформульованих самим Лаським.

Привертає увагу, що колискою слов'ян «Панегірик» вважав Ільменське озеро; звідси вони рушили слідом за вандалами та готами, займаючи їх колишні володіння та відвойовуючи при-

²⁵ *Grochowski P.* Staropolskie pieśni nowiniarskie // Pamiętnik Literacki. – Roczник XCIX (2008). – Zeszyt 3. – S.105-123.

чорноморські та балканські землі у Візантії; і вже звідсіль вирушили в свій похід Чех і Лех, чим і завершили добу первісної слов'янської експансії. Завважимо, що така інтерпретація «державотворчого» процесу перегукувалась з давньоруськими інтелектуальними традиціями та сприяла трактуванням щодо важливості «руських земель» для загальнослов'янського минулого.

Після цього, на тривалий час, праця Ваповського як історика загальмувала. Можливо, сталося це через те, що «історіографічні» зацікавлення польського двору на цей момент потіснили «агіографічні»: на 1517-1521 рр. припадає справа канонізації «першого литовського святого» і брата короля Сигізмунда I – Казимира (1458 – 1484). За життя-біографію останнього тоді взявся навіть папський нунцій – *Захарія Ферарець* (Ferreri Zacharia, 1479 – 1524), який 1521 р. видав у Торуні і/або Кракові книжку «*Vita Beati Casimiri Confessors ex Serenissimis Poloniae Regibus et Magnis Lithuaniae Ducibus clarissimis*» / «Життя блаженного Казимира Сповідника з ясновельможних польських королів і великих князів литовських найясніших».

Відтак ініціативу історіописання перейняв «неформал» *Матвій Меховський* (власне Мацей Карпіга, бл.1457 – 1523). На відміну від учених-«зірок», на яких покладався офіціоз, історіографічній справі цей краківський лікар та університетський діяч готовий був віддати стільки часу, скільки буде потрібно. Він особисто знав Длугоша, був на його погребі і міг претендувати на роль продовжувача справи великого історика.

Збирати матеріали для історичного твору Меховіта почав, вірогідно, після італійської подорожі (бл.1492), і свою першу редакцію закінчив перед 1513 р. (про це він згадував у вітальній промові до Я.Ласького 1513 р.). На початку 1514 р. він підготував на підставі хроніки Длугоша історію Польської Корони до 1480 р. (цей текст склав 1-у частину хроніки), а за 1515-1518 рр. написав вже цілком оригінальну 2-у частину за 1481-1506 рр. (тобто до початку сучасного йому королювання Сигізмунда I).

Паралельно Меховіта підготував славнозвісний географічно-енциклопедичний трактат «*De duabus Sarmatiis*» / «Про дві Сарматії», виданий у Кракові 1517 р. 1521 р. його перевидали у

тому-таки Кракові під назвою «Descriptio Sarmatiarum» / «Опис Сарматій».

Цю працю Меховіти широко перекладали в Європі вже XVI ст.: у Базелі в збірці «Novus orbis regionum et insularum» / «Новий світ регіонів та островів» 1532, 1537, потім 1582 pp.; у Венеції 1542 р. в збірці «Epitome orbis terrarum» / «Короткий виклад земель світу». Її вже 1518 р. (а може ще й 1519 р.) видано в Аусбурзі в перекладі німецькою мовою, потім у Страсбурзі 1534 р. Існував також переклад голландською мовою. Італійські адаптації друкувались вже 1523 та 1525 pp., а переклад Аннібала Маггі під назвою «Historia delle due Sarmatie» / «Історія про дві Сарматії» видавався у Венеції 1561, 1562 та 1584 pp. За відповідний період ця версія видання передруковувалася ще двічі – 1600 та 1637 pp. У XVII ст. перекладали трактат-бестселер і в Росії (рукопис).

1535 р. у Кракові під назвою «Polskie wypisanie dwojej krainy świata, którą po łacinie Sarmatią zową» / «Польський опис двоякої країни світу, яку по-латині Сарматією звать» вийшов польський переклад Меховіти авторства краківського професора *Анджея Глабера з Кобиліна* († після 1572). Він перевидавався у Кракові ще 1541 та 1545 pp.

Сучасна українська наука звикла користуватись російськомовним виданням праці²⁶. Утім, найсучаснішим є польський переклад Т.Бенковського (Вроцлав, 1972) під назвою «Opis Sarmacji Azjackiej i Europejskiej» зі вступом Х.Барича²⁷.

Утім, повернемося до «Chronica Polonorum» Меховіти²⁸. Праця побачила друк у грудні 1519 р., але зусиллями Я.Ласького на поширення цього краківського видання була накладена цензурна заборона. Зауважимо, що справа ця докладно дослід-

²⁶ Меховский М. Трактат о двух Сарматиях / Введение, перевод и комментарии С.А.Аннинского. – М.-Л., 1936.

²⁷ Maciej z Miechowa. Opis Sarmacji azjackiej i europejskiej. – Wrocław, 1972.

²⁸ Класична праця про цей твір: Borzemski A. Kronika Miechowity. Rozbiór krytyczny. – Kraków, 1890.

жена²⁹. Головним закидом М.Меховському було те, що він згадав про підозри щодо подружньої вірності королеви Сонкі (Софії Гольшанської) – юної дружини старого Владислава-Ягайла, а це ставило під сумнів законність походження усіх наступних Ягелонів.

Можна також говорити і про особисті мотиви Я.Ласького. Адже, попри те, що історик загалом підтримував настанови примаса стосовно питань походження слов'ян (хоча наголошував на їх поділі в процесі історичної генези на західну та східну – сарматську – групи), а також щодо критики антипольських писань Пія II, він не завагався включити до тексту своєї праці чимало некорисних для Ягелонів фактів, як поданих ще Длугошем, так і розшуканих особисто автором. Саме критичне зображення королювання Александра I викликало найбільший супротив Ласького, який, власне, за того королювання розпочав свою велику політичну кар'єру. Крім цього, Меховському закидано недосконалість (шорсткість) стилю писання, відтак його популяризація мала б «зашкодити» літературному іміджу країни.

Переробка твору Меховіти була доручена «людині двору», натуралізованому ельзасцю *Йосту-Людвіку Децію* (власне Детц Йодок, 1485 – 1545). Він вже був знаний за діаріушем про весілля Сигізмунда I і Бони Сфорца («*Diarii et earum quae memoratu digna in ... Sigismundi Polonia Regis et ... Vona...*», Краків, 1518). Праця Меховіти була Децію не чужа, його ж бо коштом здійснене й видання 1519 р. У підготовці нової редакції тексту хроніки, вірогідно, взяв участь і сам Я.Ласький (його перу належала частина правок)³⁰.

Відредаговане видання побачило друк 1521 р.³¹. До нього Децій долучив власну історичну працю, що складалася з трьох

²⁹ *Bostel F. Zakaz Mechowity // Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do «Gazety lwowskiej».* – Lwów, 1884. – Т. XII (та окрема відбитка).

³⁰ *Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego...* – S.35.

³¹ Репринт цього видання див: *Maciej z Miechowa. Chronica Polonorum – J.L.Decjusz. De vetustabus Polonorum. De Iagellonum familia. De Sigismundi regis temporibus.* – Cracoviae, 1521. Przedruk fotooffsetowy. – Kraków, 1986.

книг: 1) «De vetustatibus Polonorum» / «Про давнину Поляків» – компіляція з творів різних авторів (зокрема вписувала «польські сюжети» до простору дискурсу німецької вченості); 2) «De Jagellonum familia» / «Про рід Ягелонів» – витяг з праці Меховіти; 3) «De Sigismundi regis temporibus» / «Про часи короля Сигізмунда» – оригінальна праця (утім майже цілком сперта на нотатках Меховіти за 1506-1516 рр., наданих Децію автором). Остання є важливим джерелом до історії початкового періоду королювання Сигізмунда I (до 1516 р.)³².

До історіографічної праці Децій звертався ще раз у 1527 р. Тоді він видав у Кракові (у формі листа, німецькою мовою) опис тогорічної перемоги К.І.Острозького над татарами під Ольшаницею на Білоцерківщині³³.

У зв'язку з «репресіями» щодо оригінальної праці Меховіти, характерно, що польська хроніка *Станіслава Хвалчевського* († 1567), яка спиралась на неї, залишилася невиданим рукописом та побачила друк аж у XIX ст.³⁴. Згаданий хроніст походив із калішського воєводства, був братом Єжи Хвалчевського, біскупа луцького. Замолоду служив при дворі імператора Карла V. Налезав до кола королеви Бони. 1536-1545 рр. – староста кременецький, 1545 р. – кобринський³⁵.

Текст писався за часів перебування автора на посаді кобринського старости, «набіло» хроніка переписана в родинному Рашкові калішського воєводства у 1549 р. Вона охоплювала період

³² *Decjusz J.L.* De Sigismundi regis temporibus l. III, 1521. – Kraków, 1901; *Decjusz J.L.* Księga o czasach króla Zygmunta. – Warszawa, 1960.

³³ Див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). – К., 2008 (підрозділ 3.1.).

³⁴ *Kronika polska Stanisława Chwalczewskiego* <...>, pisana 1549 roku. – Warszawa, 1829. Рукопис за яким здійснено видання був некомплектний – відсутні перші сім розділів, після 14-го йде 17-й. Про Хвалчевського та його хроніку див. спеціальну працю: *Schirmer E.* Stanisław Chwalczewski i jego kronika. – Lwów, 1886.

³⁵ Chwalczewski Stanisław (*W.Pociecha*) // *Polski słownik biograficzny*. – Т.4. – S.3-4.

від Мешка I до смерті Болеслава Сором'язливого у 1279 р., була дослівним перекладом або скороченням хроніки Меховіти*.

Згадане друге видання хроніки Меховіти, вкупі з його «Описом двох Сарматій», на тривалий час стали *basic book* для європейського читача, зацікавленого, зокрема, Україною. Принагідно слід зауважити, що Меховіта також намітив і перенесення головної уваги в «руському сюжеті» на Московію (чого не мав Длугош). Цікаво, що він міг користуватись якимось варіантом Іпатіївського списку давньоруських літописів та, напевно, користав з інформацій російських бранців (Оршанський полон 1514 р.) щодо актуального становища у Великому князівстві Московському.

Утім, урядові кола означену ситуацію зі справою історіографічного представлення минулого Корони могли сприймати хіба що як компроміс³⁶. Відтак, очі їх знов обернулися на «офіційного історіографа» – Б.Ваповського.

Останній всерйоз зайнявся укладанням історії тільки в останні роки життя, тому, на момент смерті автора, праця його лишалася незавершеною. До «сильних» сторін цього твору відносять, передусім, високий рівень риторичної вивершеності. Ваповський також успішно давав собі раду із завданням глорифікації династії Ягелонів (живо цікавлячись справами усіх країв, де урядували її представники) та був, за спостереженням Барича, одним із творців «історичного оптимізму» в річпосполитському історіописанні – зокрема, і міфу про непереможність польської зброї³⁷.

Втім, вправна тенденційність офіційного історіографа мала наслідком легковажне ставлення до джерел. Сучасна дослідниця творчості Ваповського називає його «більш артистом пера, ніж

* Спокусливо «прив'язати» до цього ще й інший «анналістичний» рукопис з 1549 р., див.: *Kronika od r. 1507 do 1541 spisana (z rękopisma 1549)* // Biblioteka starożytna pisarzy polskich. – Т. VI. – Warszawa, 1854. – S.1-38.

³⁶ *Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego...* – S.35.

³⁷ *Ibidem.* – S.38.

досліджуючим архіви істориком»³⁸. Він, можливо, найменше серед визначних річпосполитських істориків цікавився справою введення в обіг нового джерельного матеріалу. Праця Ваповського прямо базувалась на текстах попередників – Длугоша, Меховського, а в останній найбільш сучасній частині (текст доведено до 1535 р.) – на угорській хроніці Емерика Венгра* (оповідала про події 1516-1531 рр.)³⁹. Цікаво однак, що нечисленні «оригінальні відомості» нової історичної синтези часто стосуються українських земель (рід Ваповських мав маєтності на Перемишльщині та родинні зв'язки з багатьма домами руської шляхти).

Сучасники високо оцінили працю Ваповського, король Сигізмунд I розпорядився її опублікувати. Втім, на заваді цьому стала, здається, ненависть підканцлера П.Томіцького до свого попередника Я.Ласького, якого історик-вдячний клієнт, зобразив на сторінках своєї хроніки з найкращого боку. До друку твору Ваповського так і не дійшло, згодом загинула і його початкова частина – до 1380 р.⁴⁰.

³⁸ *Dziuba A. Wczesnorenesansowa historiografia polsko-łacińska. – S.39.*

* *Емерик Венгр* (Emericus Ungarus, Emeryk z Wielunia) був власне краківським вченим-гуманістом, а його угорські сюжети пов'язані не скільки з угорським походженням автора, скільки із величезною актуальністю тогочасної Угорщини для Ягелонів – з цієї династії походили угорські королі Уласло-Владислав II (1490-1516) та Лайош-Людовік II (1516-1526).

³⁹ Див.: *Emerici Ungari monachi Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae in Vielium chronicorum sui temporis fragmentum 1516-1531 // Bieńkowska B. Kronika Emeryka Węgra (1516-1531) jako źródło Wapowskiego. – Wrocław, 1969.*

⁴⁰ Власне, за доволі темних обставин, зник оригінал рукопису. Причому Х.Барич підозрював, що в цьому був зацікавлений М.Кромер, який не бажав, аби було з'ясовано наскільки текст його хроніки був залежним від наративу Ваповського, див.: *Barycz H. Dwie syntezy dziejów narodowych przed sądem potomności. Losy «Historii» Jana Długosza i Marcina Kromera w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. – Wrocław, 1952. – S.45-47; Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego... – S.109-110.*

Таким чином, справа створення візитівки історії Польського королівства, важливої для зовнішньополітичних цілей, знову лишилась недовершеною. Чи не найбільш спроможною усвідомити ненормальність такого стану речей (за тогочасним євро-стандартом) була королева Бона. Італійка за походженням, вона добре розуміла користь історіографії. Саме їй, зокрема, бл.1536 р. присвятив свою широко закресну віршовану апологію королювання Сигізмунда I – «*Epithalamium reginae Bonae*» (рукопис) – 679 гексаметрів! – один з найвидатніших тогочасних польських інтелектуалів Ян Дантишек.

За підтримки королеви *Станіслав Гурський* (1497, або 1499, або 1489 – 1572) розгорнув свій масштабний джерелознавчий проект (почав бл.1535 р.) – славнозвісні «*Acta Tomiciana*»⁴¹. Цей титул, за ім'ям першого протектора дослідника – підканцлера Пйотра Томіцького, затверджується за збіркою з XVIII ст. Оригінальна назва звучала «*Epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum Sigismundi Primi...*» або також «*Actionum Polonarum, Rerum Polonarum tomus primus, secundus i t.d.*». У підсумку Гурський нагромадив понад 100 томів виписок з актів від 1462 р. до кінця панування Сигізмунда-Августа. Т.зв. «текі Гурського» – 29 томів, бл.7 000 оригіналів документів – згоріли 1944 р. Матеріали «Актив» досі опрацьовуються, останній з виданих томів – 18-й (1536 р.) – побачив друк 1999 р.⁴². Загалом ці «екстракти» мали стати підпорою праці іноземного фахівця, а саме – відомого італійського ритора та латиніста Квінто-Маріо Коррадо, якому королева зробила пропозицію – приїхати до Польщі (врешті-решт, Гурський підніс їх сенату Речі Посполитої).

⁴¹ *Kętrzyński W.* O Stanisławie Górskim, kanoniku płockim i krakowskim i jego dziełach // *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*. T.VI. – Poznań, 1871. – S.83-145.

⁴² [*Acta Tomiciana*]: tomus octavus decimus epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum: Serenissimi Principis Sigismundi Primi Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae: A.D. 1536. T.18 / per Stanislaum Górski. – Kórnik, 1999.

Утім, і ця широко закроєна акція не увінчалася успіхом. Коррадо не приїхав, робота Гурського просувалася доволі повільно: перший короткий, Радзивілівський, звід – 1545 р.; наступні розширені – 1557, після 1549, 1567 (з редакцією 1569). По смерті ж, у 1548 р., чоловіка-венценосця Бона вже не була настільки зацікавлена в проекті, хоча, не без її участі, у Кракові та Венеції 1548 р. видрукувано промову Станіслава Оріховського на смерть короля Сигізмунда I. Вона була також і коротким історичним начерком історії королювання передостаннього Ягелона⁴³. На користь Оріховського, як претендента на статус офіційного історіографа, могло грати його тривале навчання в Італії, зокрема і під керівництвом знаного венеціанського історика Йоанна Христителя Егнаціо*.

⁴³ Причому як такий вона явно поступалася у фактографізмі аналогічній промові М.Кромера, створеній у тому таки 1548 р. (і перевиданій у Майнці 1550 р.), див. сучасний польський переклад: *Kromer M. Mowa na pogrzebie Zygmunta I oraz O pochodzeniu i o dziejach polaków księgi XXIX i XXX.* – Olsztyn, 1982. Але ось на тлі брошурки (реляції про погреб короля) писаря королівської канцелярії сілезця Мацея Франконіуса твір Оріховського явно вигравав, див.: *Franconius Matthias (Franconius Maciej). Von christlichen Abschiedt auss diesem todlichen lebenn und begrebnus des durch leuchtigsteim Fürstenn unnd herrn herrn Sigemundt Könige zu Polenn. weilandt Kurtzenn bericht durch Matthiam Franconium aus dem lattein vertolckett.* Gedrückt tzu Krockaw durch Jeronymum Scharffenberg. (Краків, 1548, 6 арк.; був і латиномовний друк – Краків, 1548, 49 стор.; положомовний переклад з німецькомовного варіанту: *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski / wyd. A.Grabowski.* – Kraków, 1845. – Т.1. – S.4-10). Пояснення порівняної слабкості хронікарських вартостей промови Оріховського можна знайти у відзиві її італійського видавця, секретаря Ради Десятьох у Венеції Пауло Рамузю. Той порівнював підхід Роксолана з Ксенофонтом, який писав про царя Кіра, «не задля історичної правди, а лише для того, щоб дати образ справедливого правителя», див.: *Українські гуманісти доби Відродження. Антологія у 2-х чч.* – К., 1995. – Ч.1. – С.420.

* Власне, *Джованні-Баттиста Цинеллі* (1478-1553), Егнаціо/Еgnazio (Егнаціо Венеціанець) – то «наукове» ім'я.

До популяризаторів «вітчизняної» історії зі схилку правління Сигізмунда I можна зарахувати також і *Клеменса Яніцького* (1516 – 1543). Цей знаний поет має в своєму доробку й працю «*Vitae regum Polonorum*» / «Життя королів Польських» (Антверпен, 1563; текст написаний між кінцем 1540 та 1542 рр.), де подав віршовані образи польських королів⁴⁴. Наступні видання цього твору: Краків – 1566, 1568, 1573; без місця друку – 1574 (+ «Життя Сигізмунда-Августа» А.Тржецьського), 1575 та бл.1586. У 1576 р. (без місця друку) Севастян Кльонович, а в 1591 р. у Кракові Ян-Ахаций Кміта видавали польські переклади твору Яніцького*. Згодом їх видання багаторазово передруковувались, нерідко зі зміненою назвою, як ось: у Гданську 1621 р. – «*Chronicon dynastiarum Regni Poloniae*»⁴⁵.

Міркування з проблем історії Польщі видала краківська друкарня Флоріана Унглера († 1536) – «*Problema historicum Poloniae*» (Краків, 1534). Утім, ця праця znana лише за згадкою її В.Рудомичем у власному творі «*Genealogia ks. biskupa Wakowieskiego*», виданому у 1648 р.⁴⁶.

Зрештою, часи Сигізмунда I збагатили історіографію Корони й реляціями-монографіями окремої війни. Тут поза конкуренцією була молдавська кампанія гетьмана Яна Тарновського 1531 р., що завершилася гучною перемогою під українським Обертином. Її славив своїм пером польський дипломат з європейським ім'ям *Ян Дантшиек* (1482 – 1537). Твір цей мав форму

⁴⁴ *Cytowska M.* Nowe uwagi o Żywotach Królów Polskich Klemensa Janickiego // *Europejskie związki literatury polskiej.* – Warszawa, 1969. – S.77-88.

* *Klonowicz S.F.* «Królów i książąt polskich zawarcie i opis»; *Kmita J.A.* «Żywoty królów polskich». Кльонович до того ж бл.1590 р. видавав «*Pamiętnik książąt i królów polskich*».

⁴⁵ Це видання гданшанина *Якуба Гадебуха* (*Gadebusch*, бл.1600 – після 1623) доповнене було хронологічним списком польських володарів, опрацьованим за «Хронікою всього світу» М.Бельського. Цим, напевно, і узасаднена була зміна назви.

⁴⁶ *Rudomicz B.* *Efemeris czyli Diariusz prywatny pisany w Zamościu w latach 1656-1672.* – Lublin, 2002. – Cz.1. – S.LXVII; *Estreicher K.* *Bibliografia polska.* – Cz.3. – T.26. – S.466.

листа⁴⁷. Написаний у Брюсселі 24.IX.1531 р.; крім згаданого першодруку в бельгійському Левені, цього ж року він друкований французькою мовою в Антверпені та Парижі (тут в обох – латинській та французькій – версіях).

Свій твір про Обертинську битву в Кракові видав і секретар канцлера коронного Кшиштофа Шидловецького. Ним був італієць – *Станіслав Сахарінус* (Захарінус)⁴⁸.

Серед інших, вже згаданих описів військових кампаній часів Сигізмунда I Старого, була і праця *Якуба Фердинандо* (1510 – бл.1560) – придворного лікаря Сигізмунда і королеви Бони (сам також з італійського Барі, хоча його рід походив з Іспанії). Видана 1538 р., вона є описом тогорічної виправи королевича Сигізмунда-Августа на Молдову (власне спадкоємець престолу лише перебував при війську до його зосередження в Глинянах під Львовом). Твір вже звично мав форму листа – «*Epistola ad Nic. Ant. Carmignanum de junioris Sigismundi secundi contra Valachos expeditione forti et gloriosa*» / «Лист... про юного Сигізмунда II-го проти волохів експедицію мужню і славною» (цей друк вважається загиблим).

*Реліктові «традиції»:
літописання etc*

Зрештою, традиція староруського рукописного літописання за часів Сигізмунда I також збагачувалася. До речі, сам король мав у особистій бібліотеці (доволі скромних розмірів) і якийсь «київський літописець»⁴⁹.

Цей специфічний жанр історіописання тоді поповнився такими цікавими пам'ятками, як *Супрасльський літопис* (з протографа 1446 р. список 1519 р. створений, вірогідно, на теренах

⁴⁷ *Dantyszek J.* Victoria Serenis. Poloniae Regis contra voyevodam Moldaviae Turcae tributarium et subditum parta 22 Augusti parta 1531. – Louvain, 1531.

⁴⁸ *Sacharinus S., Italicus.* Descriptio duorum certaminum, quae Sigismundi regis Poloniae milites cum Petro Jon palatino Moldaviae et cum eius exercitibus habuerunt. – Kraków, 1531.

⁴⁹ *Hartleb K.* Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu. – Lwów, 1928. – S.135 (реєстр-каталог книжок датований 1510 р.).

Холмщини або Підляшшя⁵⁰) і *Короткий волинський літопис* (знаходився у літописному збірнику 1515-1530 рр.). Поза – умовно «офіційно-столичним» – *Віленським хронографом* першої третини XVI ст.⁵¹, вони можуть бути інтерпретовані як пробудження / поживлення руського регіонального історіописання (цікаво, що процес фіксується саме на прикордонні Корони Польської та Великого князівства Литовського – зоні відносно гострішого конфлікту ідентичностей).

Кілька слів належить сказати тут і про т.зв. «*Хроніку Биховця*». До пари з Віленським хронографом це радше «столичний» витвір. Цілий кодекс (звід) «Хроніки Биховця» постав у 1564-1574 рр. за цілком не знаних обставин. Творений він у три етапи (редакції): 1) вірогідно 1522-1527 рр. у Вільно в колі біскупа Павла-Ольгимунта Гольшанського та його кузена-віленського воєводи, плюс ще канцлера Ольбрахта Гаштольда постав первісний літопис; 2) до первісного тексту додано хронічку панування Казимира Ягеллончика, написану за інспірації того таки О.Гаштольда; 3) доданий літопис останніх років правління Казимира Ягеллончика та початку княжіння-королювання Александра (обривається на описі битви з татарами під Клецьком 1506 р.) – між 1510 і 1514 рр. вийшов з-під пера автора-православного русина і великолитовського патріота, пов'язаного із кн. Семеном Михайловичем Слуцьким⁵². «Хроніка Биховця»

⁵⁰ Темчин С. О времени появления Супрасльской летописи (списка 1519 г.) в супрасльском монастыре // *Ruthenica*. – №5. – К., 2006. – С.160. Академічне видання тексту див.: *Полное собрание русских летописей*. – Т.ХVII: Западнорусские летописи. – М., 2008 (репринт СПб., 1907). – Стб.1-84.

⁵¹ Зберігається: Вільнюс, Бібліотека АН Литви. – Ф.19. – Спр.109. Про нього див.: *Творогов О.В.* Хронограф Виленский // *Лихачев Д.С.* (ред.) *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып 1: XI – первая половина XIV в. – Ленинград, 1987. – С.476. Про хронографи як літературний жанр див.: *Творогов О.В.* Хронографы Древней Руси // *Вопросы истории*. – Москва, 1990. – №1. – С.36-49.

⁵² *Сушицький Т.* Західноруські літописи як пам'ятки літератури. – К., 1921. – Ч.І. – 136 с.; К., 1929. – Ч.ІІ – X, 137-404 с.; *Ochmanski J.* *Nad Kroniką Bychowca* // *Studia Źródłoznawcze*. – Т.12. – Warszawa, 1967. –

входила у коло тих «тринадцяти» руських літописів, які стали джерелами для праці М.Стрийковського.

Насамкінець, за приклад локального (інститутоцентричного) хронікарства, що походило з українських теренів, нам можуть правити самбірські пам'ятки. Вони створені літописцями місцевих відділень католицьких орденів⁵³ і взагалі-то є витворами цілком доренесансного стибу.

S.157-162; *Antoniewicz Marcei*. *Protopłaści książąt Radziwiłłów*. *Dzieje mitu i meandry historiografii*. – Warszawa, 2011. – S.143-144.

⁵³ *Bielowski A*. *Spominki minoritów samborskich 1455-1501* // *Monumenta poloniae historica*. – Т.ІІІ. – Львів, 1878 (репринт – Warszawa, 1961). – S.252; *Kętrzyński W*. *Wyjątek z kroniki bernardyńskiej w Samborze [1498]* // *Ibidem*. – S.800-801.

Розділ 2.

Самоусвідомлення «універсальної держави»: хроніки шляхетської революції

Шляхетська революція, що набирала обертів від часів Радомської конституції 1505 р. сягнула свого апогею за королювання останнього Ягелона. Консервативна природа революцій виразно позначилася на езекуційному русі (тут *executio* зрозуміле як виправлення-повернення первісних / природних прав) залюбованого у минулому. До того ж повсюдне зацікавлення античністю прищеплювало партикулярному і по-середньовічному випадково-прецедентному політичному проекту польської монархії все більше універсалістських рис*, що відбилося і в поширенні самоіменування «Річ Посполита» та різноманітних міркувань про її Місію, обраність та взірцевість.

Відтак, панування (1548 – 1572) Сигізмунда-Августа принесло цілу низку історіографічних проектів, причому жоден з них не мав активної офіційної підпори. Тоді розквітли історіографічні таланти Мартина Бельського, Станіслава Оріховського, Мартина Кромера, першого польського теоретика історіографії Станіслава Іловського та першого ренесансного історика Великого князівства Литовського Августина Ротундуса. У шерезі тих «перших», значущими для українознавства, були ще й політико-етнографічний трактат т.зв. Михалона Литвина «Про нрави татар, литовців і московітів» (рукопис 1550 р., відомий лише фрагментарно за видруком 1615 р.) і перша спроба картографування Дніпра (мапа 1550 р., створена за наказом Сигізмунда-Августа, не збереглася)¹.

* Див. тойбіанські трактування «універсальної держави» як втілення ідеальної (або найближчої до ідеалу) і загальноприйнятної моделі.

¹ *Buczek Karol. Ze studjów nad mapami Beauplana // Wiadomości Służby Geograficznej. – Warszawa, 1933. – Z.1. – S.25-26.* Підставою існування мапи є згадка в рахунках короля Сигізмунда-Августа. Бучек припускав, що ця карта могла послужити джерелом-натхненням для мапкірки Дніпра на загальній Радзивілівській мапі ВКЛ 1603/1613 рр.

Утім, перш ніж перейти до аналізу творчості цього покоління істориків Корони Польської, згадаємо новий закордонний виклик у справі пізнання східноєвропейських теренів. Мова йде про працю *Сігмунта Герберштейна* (1486 – 1566) «*Regum Moscoviticarum comentarii*» / «Записки про московітські справи», уперше надруковану у Відні 1549 р. Протягом XVI ст. вона мала 10 оригінальних латиномовних видань, а також перекладів сучасними мовами: німецькою – 7 видань, по одному італійською, чеською плюс полонимовний екстракт у виданні М.Бельського 1564 р., про який буде сказано нижче. Нині в Україні зазвичай уживане сучасне російськомовне видання².

Можна також запідозрити, що мапа 1550 р. могла мати відношення до згаданого трактату Михалона Литвина.

Про зацікавлення Сигізмунда-Августа Україною писав у життєписі папського нунція/легата Джованні-Франческо Коммендоні співробітник останнього *Антоніо-Марія Граціані* (Graziani, 1537 – 1611). Адже, коли нунцій повернувся з мандрівки (восени 1564 р. виїхавши з Любліна через Холм і Белз прибув до Львова, згодом відвідав Кам'янець-Подільський і Хотин, далі вдався на сплюндроване кількома днями перед тим татарами Правобережжя, не заїжджаючи до Києва подався до Острога, далі на Луцьк, звідки знову прибув до Львова; звідси через Ярослав, Перемишль і Тарнов прибув до Пйотркова на сейм 1565 р.): «Король прибувшого легата щонайприємніше прийняв, багато йому ставив запитань про людність, що між Дніпром і Дністром мешкає, і там, де Королівство Польське з Волощиною, Московією і Татарами межусь». Папський дипломат відповідав явно за Меховітою (пасажі про подиву гідні багатства Поділля) і пробував зацікавити короля боротьбою з турками за гирло Дністра, через яке зручно було б торгувати українським хлібом з венеціанцями, див. скорочений польський переклад: *Zbiór pamiętnik6w historycznych o dawnęy Polsce*. – Т.1. – Warszawa, 1822. – S.81-89 (оригінальна назва твору, написаного з нагоди смерті «героя» 1584 р., «*De vita Joannis Francisci Commendoni Cardinalis*», Париж, 1647; передруки 1669, 1685 etc). У власній, виданій вже у XVIII ст., автобіографії Граціані дещо докладніший, див.: *Antonii Mariae Gratiani... De scriptis invita Minerva ad Aloysium fratrem libri XX...* – Т.ІІ. – Florentiae, 1746. – P.147-159 (опис українських земель у 16-й книзі).

² *Герберштейн С.* Записки о Московии. – М., 1988.

Хоча українські землі знаходилися на периферії уваги австрійського дипломата, але книга його пробудила інтерес до «руських» сюжетів, запровадила для них новий нараційний стандарт. Не дивно, що твір Герберштейна знайшов жваву реакцію істориків Польського королівства. Уже особисто знайомий з автором М.Кромер користав з його доробку. І надалі рідко який письменник, котрий писав про східні володіння Речі Посполитої, обходився без тексту Герберштейна.

Кромер:
історія для світу

Проте повернемося до справи синтези історії Польського королівства. Її, вже «спраглому» за історією суспільству, презентував наймасштабніший історик свого покоління в Короні – *Мартин Кромер* (бл.1512 – 1589)³. Цей «сноб»⁴ з німецьких міщан польського Підкарпаття змолоду зорієнтувався на «вчену кар'єру», зробив собі «ім'я» за кордоном, в Італії, а з поверненням до Корони отримував дипломатичні доручення та був знаний як правдивий католицький ортодокс. Відтак, ще навесні 1544 р. король Сигізмунд-Август мав з Кромером розмови щодо написання історичної праці. Сприяли цьому проекту й інші високі офіціали – коронний канцлер Ян Оцеський та підканцлер Ян Пшерембський.

Відтак, 1555 р. широко znana в Європі «міжнародна» друкарня Й.Опорина в Базелі віддрукувала довгоочікувану, «сучасну» та «офіційну», синтезу історії Польського королівства – «*De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*» / «Про походження

³ Останній за часом біографічний нарис та огляд біоісторіографії про нього див.: *Stasiak A.M. Ideal monarchy w pismach Marcina Kromera*. – Olsztyn, 2003. Відомо також, що дисертацію про М.Кромера вже тринадцять років готує Александер Малецький з Познані. 2012 р., в зв'язку із 500-річним ювілеєм М.Кромера, відбулися конференції в Лідзбарку Вармінському-Ольштині «*Marcin Kromer i jego czasy (1512-1589)*» та Кракові «*Marcin Kromer (1512-1589) – polski Liwiusz z Bieczy*». Див. також мій нарис про Кромера в: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... – Ч.1. – С.169-174.

⁴ *Grzybowski S.* Marcin Kromer czyli kariera snoba // *Pisarze staropolscy*. Sylwetki. – Т.2. – Warszawa, 1997. – С.43-70.

та діяння Поляків книг 30»⁵. Хронологічно вона була доведена до 1506 р.

Про популярність праці можна судити за перевиданнями. Уже в 1558 р. у Базелі вийшло 2-е (зміни були, але незначні)⁶, а в 1568 р. – 3-є (досить суттєво доопрацьоване за рахунок нових для Кромера історіографічних джерел). У 1582 р. в Базелі вийшов непогоджений з автором передрук 1-го видання. Відповіддю на нього стало 5-е видання 1589 р. у Кельні під титулом «Polonia» – воно було доповнене різними творами самого Кромера, інших авторів (Б.Ваповського, К.Варшевицького, Р.Гейденштейна, Калімаха, С.Карнковського, Я.-Д.Соліковського) та мапою В.Гродецького⁷.

Скорочений конспект історії «від Кромера» (хроніка + мова на погреб Сигізмунда I Старого) під власним іменем видав перемішлянин *Ян Гербурт* (1524 – 1577)⁸. Книжка вийшла у Базелі в 1571 р. під титулом «Cronica sive historiae Poloniae compendiosa ac per certa librorum capita ad facilem memoriam recens facta descriptio» / «Хроніка або історія Польщі скорочена

⁵ Класичний огляд історії едиції та рецепції твору Кромера див.: *Barycz H.* Dwie syntezy dziejów narodowych przed sądem potomności. Losy «Historii» Jana Długosza i Marcina Kromera w XVI i pierwszej połowie XVII wieku; *Його ж.* Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego... – S.71-130.

⁶ Після нього базельський професор медицини і філолог Генріх Панталеон видав німецький переклад твору Кромера під новою назвою «Mittnächtlicher Völckeren Historien...» / «Історія північних народів» (Базель, 1562). Лютеранською реакцією на хроніку Кромера можна вважати і твір Філіпа Меланхтона «Epistola de origine gentis Henetae, Polonicae seu Sarmaticae» / «Лист про походження роду Венетів, Поляків або Сарматів», який був надрукований разом із мапою Польщі В.Гродецького (Базель, 1558).

⁷ Про це впливове видання див.: *Błażewicz P.* «Polonia» Marcina Kromera (Kolonia 1589) jako historyczna kreacja obrazu szesnastowiecznej Rzeczypospolitej // *Пісмиенство прагматичне в Польщі до кінця XVII століття на тлі powszechnym.* – Olsztyn, 2006. – S.85-99.

⁸ *Schirmer E.* Ueber Jan Herbut, Castellan von Sanok, und seine Chronik // *Jahresbericht des k.k. II. Obergymnasiums in Lemberg für das Schuljahr 1889.* – Lemberg, 1889.

та за головною частиною вірних книг для творення пам'яті щойно зроблений опис».

У читачів цей твір був, можливо, популярнішим за свій вірець. Тут варто зауважити, що Гербурти були знаним шляхетським домом з Руського воєводства, причому зі специфічною родовою чеснотою «мудрих», відтак їх зацікавлення історіографією мало спеціальне значення для її сприйняття на теренах Польської Русі. 1573 р. у Парижі видано французький переклад згаданої хроніки-екстракту. Латиномовний варіант твору Я.Гербурта перевидавався у Базелі 1584 та 1615 рр., у Гданську – 1609 і 1647 рр. та у Кенігсберзі – 1658 р.

У 1568 та 1570 рр. готувались переклади Кромера польською мовою, але до видання не дійшло (здається, на перешкоді стало передусім протестантське віровизнання перекладачів). Лише 1611 р. русин (походив з околиць Самбора у Перемиській землі, був вірним греко-католицької церкви) *Мартин Блажовський* (? – бл.1628) власним накладом у Кракові видав свій переклад під титулом «O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX»⁹.

Зауважимо, що цей перекладач мав намір стати продовжувачем Кромера, але жодних слідів існування такого продовження наразі не виявлено. Блажовський-історик відомий також як автор невеликого віршованого публіцистичного твору з часів рокошу М.Зебжидовського – «Tłumacz rokoszowego powiatu ruskiego» (Краків, 1607).

До кінця XVI ст. хроніка Кромера лишалася поза конкуренцією, а взагалі-то до категорії історіографічного антикваріату вона переходить лише у другій половині XVII ст.¹⁰. Наступне (покромерове) покоління істориків фактично цілком зосеред-

⁹ *Kromer M.* O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznościach Koronnych Polskich: ksiąg XXX. Przez Marcina Błazowskiego z Błazowa: Wyrażnie na Polski język przetłumaczone, przydatkami i dowodami niektórymi poniekaąd utwierdzone, i własnym onegoż kosztem z druku na świat podane. – Kraków, 1611.

¹⁰ *Barycz H.* Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego... – S.121-123.

лося на жанрі «новітньої» історії, себто часах, неохоплених «живим класиком».

З перспективи «української історіографії» відзначимо незначний інтерес Кромера до «руської спадщини». Це з урахуванням, що пошкваллення інтересу до неї у кромерових сучасників вже окреслилося¹¹.

*Протестанти і М.Бельський:
історія для «народу»*

Причому, особливо жваво руською спадщиною цікавились протестанти. Адже наближення до народу, його мови та первісної традиції належало до «родзинок» цього віровчення.

Так, представити загалу староруську вченість, у т.ч. і поховану в київських монастирях, закликав С.Оріховського *Анджей Моджевський* (Фрич-Моджевський, 1503 – 1572). Протестантський виклик увів «руський досвід» у коло міжнародної інтелектуальної полеміки навколо «первісної чистоти» релігійних догматів, а отже і природної суспільної організації. Ось і в 1563 р. у Кельні виданий розлогий теологічний твір львівського проповідника і каноніка *Йоанна Арундіненсіса* (Ян з Тржцяни/Тростини, бл.1510 – 1567) «De religione sacrosancta, de ecclesia, ac ceremoniis...» / «Про релігію святу, про церкву і церемонії...». Написаний у формі діалогу між русином-рутенцем, поляком, німцем і латинянином, в якому дуже активний «русин» Арундіненсіса розвивав, зокрема, аргументацію того таки С.Оріховського-Роксолана.

¹¹ Цікаво, що слабкість «руських сюжетів» кромерової хроніки завважили і перші читачі з західноукраїнських теренів Польської Корони. Так, С.Оріховський, знаний «руський» патріот, у листі від 24.VIII.1556 р. писав Кромеру про незадоволення шляхти Русі зауваженнями, зробленими про неї хроністом, див.: *Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543-1566 / Edid. Joseph Korzeniowski. – Vol.I. – Cracoviae, 1891. – S.449.* Ймовірно, ближчим Оріховському був підхід його іншого приятеля – *Якуба Пишлуського* (бл. 1512 – 1554), який у своїх «*Leges et statuta regni Poloniae*» (Краків, 1553) вмістив окремий розлогий розділ про права підпорядкованого польським королям «*Руського Князівства*».

Відтак не дивно, що з кола ще однієї зірки протестантизму – Шимона Будного (бл.1530 – 1593)* – вийшов у світ голосний фальсифікат-апокриф (1560-х рр.): *лист половця Івана Смери* до великого князя руського Володимира Великого, нібито віднайдений у православному Супрасльському монастирі «на дванадцяти мідних таблицях вибитим, літерами та язикем старим руським»¹². Цей твір містив посилення на, напевно так само фіктивну, руську хроніку згаданого Станіслава Будзинського.

Отже «винайдення» потрібної історії просувалось цілком успішно. Зрештою, народжений біля Галича класик польської літератури *Миколай Рей* (1505 – 1569), оспівуючи у своєму «Звіринці» (1562) знаного львівського хорунжого Станіслава Даниловича, писав¹³:

*Kto czytał ruskie dzieje, ten sie snadnie sprawi,
Jacy tam ludzie byli, a rycerze prawi;
Stąd bywali hetmani, bywali książęta,
A wielki warchoł bywał, niż ta ziemia wzięta*

(Хто читав руські історії, той легко пересвідчиться, / Які там люди були і лицарі справжні; / Звідти бували гетьмани, бували князата, / І великий буян бував, через що та земля взята [себто завойована]) [підкресл. – Д.В.]

Відтак читати «руську історію» стає популярним!

Але повернімося ще до Кромера. Поза вищезгаданим, можна казати й про «централізм» та «загальнодержавність» кромерових візій, за що його згодом звано «Першим усеполяком»¹⁴.

* Крім Ш.Будного, до твору були причетні Андрій Колодинський (диякон православний, згодом аріанин, який «знайшов» «Лист половця Івана Смери») і Станіслав Будзинський.

¹² *Мальшевский И.* Подложное письмо половца Ивана Смеры великому князю Владимиру святому. – К., 1876; *Kamieniecki J.* Szymon Budny – zapomniana postać polskiej reformacji. – Wrocław, 2002. – S.74-77. Орест Левицький, вказує інше фікційне місце знаходження «Листа» – в руській церкві *Спасителя у перемиській землі, недалеко Старого Самбору, де похований галицький князь Лев Данилович*, див.: *Lewickij O.* Socynjanie na Rusi // Reformacja w Polsce. – R.II (1922), nr 7. S.206.

¹³ *Mikołaja Reja z Nagłowic Zwierzyniec*, 1562. – Kraków, 1895. – S.164.

¹⁴ *Grzybowski S.* Marcin Kromer czyli kariera snoba... – S.58.

Між іншим, власне за це Кромера, ще за життя, критиковано з Литви та Пруссії – найпотужніших у Речі Посполитої осередків партикуляризму.

За масштабом постаті, серед сучасних Кромеру співвітчизників-історіографів, найбільше прав бути названим його «конкурентом» має, мабуть, *Мартин Бельський* (первісно М.Вольський, бл.1495 – 1575). 1551 р. він видав у Кракові першу в Короні Польській працю з всесвітньої історії – «Kronika wszystkiego świata». Причому, це також була перша хроніка, друкована польською мовою.

Тут слід зауважити, що потреба у слов'яномовних синтезах світової історії на той час вже окреслилася. Зокрема, у Празі 1541 р. видруковано чеський переклад Бурйана Собка з Корніц популярної праці Йоганна Каріона (Johannes Carion, 1499 – 1538) – «Knieha kronyk o wsselikich znamenitych wessech od ročatku swěta zběhlych...» / «Книга хронік про всілякі знамениті речі, які від початку світу трапилися»*. У православному світі типологічно близькими до цього жанру були т.зв. «Хронографи» (через це згодом т.зв. 2-а руська редакція 1617 р.** так охоче запозичувала для хронографа матеріали з тексту М.Бельського, за московським перекладом видання з 1564 р., здійсненим 5.І.1584 р. шляхтичем з Великого князівства Литовського Амброжієм Брежевським¹⁵).

У 1554 та 1564 рр., так само в Кракові, виходили наступні, все більш розширені та доповнені видання згаданого твору Бельського. Останнє, зокрема мало 966 сторінок великого формату, і саме в ньому з'являється опис Московії, ґрунтований на праці З.Герберштейна. Щодо цікавого з української перспективи питання про знайомство М.Бельського зі староруським світом

* Першодрук самого Й.Каріона – *Виттенберг, 1532.*

** Класична 1-а редакція 1512 р. хронографу подавала всесвітню історію ще як *історію православного світу*. До речі, виклад подій тут закінчувався падінням Константинополя перед турками 1453 р. (таким чином, цілком ігнорувався ренесансний концепт «середніх віків» – 1453 р. відділяв давнину-античність від сучасності-новочасності).

¹⁵ *Попов А.* Обзор хронографов русской редакции. – Вып.2. – М., 1869. – С.87-88.

варто згадати дослідження В.Децик-Зенби¹⁶. Авторка доводить, що слідів користування Бельським руськими літературними джерелами немає, його рецепція Русі запозичена з Герберштейна.

Хроніка Польського королівства, що завершувала первісний текст М.Бельського, була доведена до 1548 р., себто до смерті та урочистого погребу Сигізмунда I Старого. У 2-му виданні до попередньої оповіді власне цієї частини-хроніки додано лише згадку про смерть у 1553 р. колишнього патрона історика – Петра Кміти, у 3-му – доповнень не було взагалі.

Книжка мала невисокі «наукові» вартості (здебільшого М.Бельський ішов за текстами Меховіти, Деція та Ваповського), автор був більше оповідач, ніж дослідник (оцінка класика польського літературознавства Вацлава А. Масієвського), мав нахил до енциклопедизму – «гаргантюїський апетит до читання»¹⁷. Іміджу праці серед католицьких кіл суттєво шкодило протестантське віровизнання автора (відтак часто книгу зберігали, відірвавши титульну сторінку). Серед доповнень 3-го видання знайшов місце і розлогий нарис поширення Реформації Європою (здійснений за працею Й.Слейдануса¹⁸).

Слов'янська (польська) мова твору забезпечила М.Бельському широку популярність серед східних слов'ян, у тому числі й в Україні¹⁹. Тут варто зауважити, що орієнтація на твори «простою» мовою мала тоді обмежену «вчену» перспективу, адже, як писав 1609 р. польський сучасник: *«Помиляються усі, котрі пером домовим речі важкі посполитій людині пишуть:*

¹⁶ *Decyk-Zięba W.* Czy Marcin Bielski znał literaturę staroruską? // *Slavia Orientalis.* – Т. XXXVII. – №2. – Warszawa, 1988. – S.289-293.

¹⁷ *Śnieżko D.* «Kronika wszytkiego świata» Marcina Bielskiego. – S.24.

¹⁸ *Sleidanus J.* De statu religionis et rei publicae Carolo V caesare commentarii. – Argentorati, 1555.

¹⁹ Про рецепцію праць М.Бельського в Україні див.: *Лев В.* Український переклад хроніки Мартина Бельського // *Праці Українського наукового інституту.* – Т. XXIX. – Серія фільологічна, кн.4. – Варшава, 1935; *Selicki F.* Kronikarze polscy w latopisarstwie i dawnej historiografii ruskiej // *Slavia Orientalis.* – Warszawa, 1965. – №2. – S.143-178.

простий не зрозуміє; а вчений – Латинські [твори] читати волить»²⁰.

Проникнення «Kronik'i wszystkiego świata» на «коронну» Україну полегшувалося й тісними зв'язками її автора з тим-таки світом «трьох руських воеводств» (Руського, Подільського та Белзького) долюблінської Корони Польської²¹. Жвава ж російська рецепція була обумовлена тим, що, попри критичність Бельського щодо московських порядків, він у своїй праці (3-є видання 1564 р.) вмістив окремий розділ (книгу) про Московію, а відтак прирівняв її до інших європейських держав, яким також відведено було по розділу*. Велике значення мало й те, що М.Бельський мав талановитого спадкоємця – сина Йоахима, головний твір котрого, про який мова попереду, згодом майже витіснив з читацького ринку Кромера.

*Лловський:
перший теоретик*

Це велике покоління істориографів останнього Ягелона дало країні й першого «вітчизняного» теоретика істориографії. Ним був *Станіслав Лловський* (? – 1589) – відомий грецист і гуманіст загальноєвропейського формату. Він став автором невеличкої (11 стор.) праці «De historica facultate libellus» / «Книжечка про можливість історії» (Базель, 1557), що була приєднана до його перекладів

²⁰ *Valerius Maximus*. O Dziejach i powieściach pamięci godnych Książ Dziewięć, Które dla Rzymiam teskliwych z Historyków rozmaitych, Greckich i Łacińskich krótko zebrał, Ludzi Świata niemal wszystkiego co przed nim żyli, Cnoty, Rozum, Postępki, Rzeczyposp: Rząd, Poselstwa, Zwyczaje, Chytrósci, Zdrady, Swawolą etc. ukazując / [переклад і доповнення з польської історії – А.Варгоцького]. – Kraków, 1609. – S.nlb; *Śnieżko D.* «Kronika wszystkiego świata» Marcina Bielskiego... – S.13.

²¹ *Starnawski J.* Marcin Bielski – piewca ziemi Przemyskiej // *Rocznik Przemyski*. – T.XXXV:1999. – Z.3. – S.11-12.

* Певною мірою, доповненням до цього стали ще й окремі розділи про сучасний стан військової справи у московитів, татар, волохів і самих поляків у пізнішому творі М.Бельського – «*Sprawa Rycerska...*» (Краків, 1569).

грецьких письменників Деметрія Фалернського і Діонісія Галікарнаського²².

До збірки також входили трактат падуанського професора Франческо Робортеллі «De facultate historica» / «Про можливості історії» (1548²³) та витяг з 4-ї книги Христофора Милеуса «De scribenda universatis rerum historia» / «Про писання всесвітніх діянь історії» (1548; 1551). Незважаючи на вплив тексту Робортеллі, який, зокрема, обговорював історіографічні настанови давньогрецького автора – Лукіана з Самосати, праця польського теоретика історіографії мала цілком самостійний характер.

За Іловським, принципи, на яких повинен був створюватись історичний твір, сформульовані таким чином: 1) не включати в твір брехні та вимислів; 2) не збільшувати похвал володарям і не підносити до небес власні діяння, не обтяжувати брехнею вчинків ворога і не замовчувати, якщо він здійснив що-небудь славне; 3) не користуватись найвищим ступенем (себто не оцінювати *a la* «най-, най-, най-»), не вводити неправдоподібне – це справа не історика, а поета; 4) не бавитись лестощами; 5) не насичувати розповідь розчуленістю; 6) не проводити суду, оскільки оцінку вчинків людей минулого треба залишити читачу; 7) не оточувати похвалами і не закидати образами; 8) не вдаватися до спорів із попередниками щодо правдоподібності; 9) не видобу-

²² *Traktat polaka Stanisława Iłowskiego o historii jako nauce* // *Historyka*. – Т. VI. – Kraków, 1976. – S.91-98; *Leśnodorski B. Polski Makiawel* // *Ludzie i idee*. – Warszawa, 1972. – S.38-61; *Гейштор А.* Теория исторической науки в Польше XVI в. // *Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения*. – М., 1976. – С.32-43; *Вирський Д.С.* Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель. – Київ-Кременчук, 2001. – С.104-107.

²³ Про цей важливий для річпосполитської історіографічної традиції твір див.: *Dziuba A.* Teoria historiografii w «*De historica facultate*» Francesco Robortello // *Roczniki humanistyczne*. – Т. XLIX, zeszyt 3. – Lublin, 2001. – S.51-59; мій переклад цієї статті див.: *Дзюба А.* Теорія історіографії в «*De historica facultate*» Франческо Робортелло // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. – Вип.2, ч.1. – К., 2006. – С.144-152.

вати напучень з опису подій минулого, бо встановлювати життєві правила належить до обов'язків філософа-мораліста, а не історика.

На жаль, праця Іловського, як видається, мала досить обмежений вплив та не увійшла до канону лектури річпосполитських історіографів*. Слідів її рецепції в Україні наразі не виявлено, чому, можливо, посприяло те, що Іловський походив і, поза мандрівками Європою, жив у найвіддаленішому від України регіоні Польського королівства – Великопольщі.

*Хроніки «свого часу»:
Оріховський etc*

Жанр сучасної історії став справжньою візитівкою «шляхетської революції» середини XVI ст. Об'єктивно цьому сприяв і новий формат «парламентської хроніки» (щоденників сеймів, взірцевих промов тощо), що мав обслуговувати утилітарні потреби «шляхетської демократії»²⁴.

З усім своїм гострим відчуттям злободенності започаткував цей новий для країни історіографічний жанр *Станіслав Оріхов-*

* Те саме можна сказати про пізніші теоретичні студії згаданого періоду: трактат філософа з Замойської академії *Адама Бурського* (1560 – 1611) «*Recensio iudicii Dionysii Halicarnassei de historia Thucydidis eiusdemque historiae defensio*» / «Огляд суду Діонісія Галікарнаського щодо історії Фукідіда з тієї таки історії захистом» (рубіж XVI/XVII ст., рукопис у варшавській Bibl. Narod., nr BOZ 1585); промову *Яна Фірля*, виголошену в березні 1604 р. у Гейдельберзькому університеті («*Oratio de studia historico*» / «Промова про вивчення історії»); трактат *Бартоломія Кекермана* «*De natura et proprietatibus historiae*» / «Про природу та властивості історії» (Ганау, 1610); *Шимона Старовольського* «*Penu historicum*» / «Страва історична» (Венеція, 1620; Рим, 1653); *Конрада Грасера* з Торуні «*Isagoge historica*» / «Вступ до історії» (1623); *Йоахима Пасторія* «*De dignitate historiae*» / «Про гідність історії» (Елблонг?, 1651). Зрештою, це специфічна ознака цілої доакадемічної доби в історіографії.

²⁴ Цікаві витвори цього роду див.: *Ponętowski J. Krótki rzeczy polskich sejmowych pamięci godnych komentarz przez Jana Ponętowskiego z łęczyckiej ziemie w 1569 r. uczyniony.* – Kraków, 1858; *Dyaryusz sejmku piotrzkowskiego, R. P. 1565 poprzedzony kroniką 1559-1562.* – Warszawa, 1868.

ський (1513 – 1566). Поза моїми працями про цю постать²⁵, нагадаємо і про найбільшу збірку сучасних українських перекладів з Оріховського²⁶ та останні польські монографії про нього²⁷. Як і багато в чому іншому, в історіографії цей славний «Роксолан»^{*} займає перехідне місце. Йому належить чимало починань, але до класиків історіописання цього «трибуна шляхетського» навряд чи можна зарахувати.

Першою пробою Оріховського на поприщі історіографії стала праця про т.зв. «курячу війну» 1537 р. – «Contiones in maximo totius Regni Poloniae conventu apud Leopolim de republica habitae» / «Зібрання максимальне цілого Королівства Польського сейму під Львовом про державний лад». Вона виглядала як «документальна збірка» промов безпосередніх учасників подій. Видана як окремий рік-хроніка, без хронологічного зв'язку із попередніми, у нижчезгаданому виданні «Анналів» Оріховського за 1611 р.²⁸.

²⁵ Див. зокрема: *Вирський Д.С.* Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель; *Його ж.* Пам'ятка ренесансного історіописання в Україні: «Анналі» С.Оріховського-Роксолана // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Вип.3. – Харків, 2001. – С.31-38. Готується до друку в 2013 р., в зв'язку із 500-річчям із дня народження цього непересічного діяча, моє ж видання «Станіслав Оріховський-Роксолан: життя і пам'ять».

²⁶ *Оріховський С.* Твори / упоряд. В.Литвинов. – К., 2004. – 672 с.

²⁷ *Kaim A.* Ekumenia w dobie Renesansu. Jedność Kościoła w ujęciu Stanisława Orzechowskiego. – Lublin, 2002 (з його «свіжіших» статей див.: *Kaim A.* Stanisław Orzechowski i dylematy chrześcijańskiego humanizmu // *Rocznik Przemyski.* – Т.XLVII (2011). – З.2. – С.11-30); *Koehler K.* Stanisław Orzechowski i dylematy humanizmu renesansowego. – Kraków, 2004; *Krzywoszyński P.* Stanisław Orzechowski – ideolog demokracji szlacheckiej. – Poznań, 2010.

^{*} Означення себе «*Gente Roxolani, Natione Vero Poloni*» Оріховський виніс навіть у титули видань своєї праці про Петриківський синод 16.II.1552 р. та Варшавський синод 13.III.1561 р. (три видання – Краків, 1561 (два); Кельн, 1563).

²⁸ Польський переклад 1677 р. пера Зігмунта-Александера Влинського, цілком за виданням 1611 р. див.: *Stanisława Okszyca Orzechowskiego, Kroniki Polskie. Od zgonu Zygmunta I-go.* – Warszawa, 1805. – С.176-267.

Певний розголос мала також вірцева промова Роксолана на смерть коронного гетьмана Я.Тарновського (1561). Власне то була доволі докладна біографія цього «культурного магната» – стовпа держави часів шляхетської революції.

Утім, найбільша історична праця Оріховського «*Annales*» (1553/1556²⁹) – хроніка перших років панування Сигізмунда Августа; з семи (?) її порічних розділів збереглося п'ять перших (з 1548 до 1552 рр.) – залишилася незавершеною та вийшла друком лише зусиллями Я.-Щ.Гербурта у 1611 р.³⁰ Цікавий тут період знає і ще одне перевидання «Анналів» – Гданськ, 1643. У новіші часи твір неодноразово перевидавався (Лейпциг, 1712; Краків, 1767; Варшава, 1805; Вроцлав, 1826; Сянок, 1856; Варшава-Вроцлав-Краків, 1972).

²⁹ Бібліотека Курницька Польської Академії Наук у Познані (далі – *Bibl. Kórn.*) – Rps 262: «*Annales Stanislai Orichovii ab excessu Sigismundi I-mu*». Наприкінці тексту віднотовано, що «*Annalis quinti*» / «річник п'ятий» закінчено 24.VI.1556 р. Отже, чи були ті 6-й та 7-й річники? Крім того, є лист з I.X.1556 р. А.Моджевського до Оріховського, де він пише: «...Знаю, що пишеш *історію справ громадських*. Але, прошу тебе, відклади усі справи на інші часи. Візьмися за те, що зараз є найважливішим і найбільш необхідним...» (цит. за: *Kot S. Andrzej Frycz Modrzewski. Studium z dziejów kultury polskiej w. XVI. – Kraków, 1919. – S.158*). Згодом, у листі до Анджея Дудича від 25.VII.1566 р. Роксолан пояснював – «зараз настали обставини, котрі пристало вірніше у забуття закопувати», через це він як історик «стратив серце і занехаяв працю» (*Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543-1566. – Vol.I. – S.661*).

Кехлер взагалі приймає за рік написання «Анналів» 1553 р. (див.: *Koehler K. Stanisław Orzechowski i dylematy... – S.316*). 1553 р. це рік написання листа Оріховського до короля Сигізмунда-Августа, в якому згадано про працю (завершення праці?) над «Анналами» (див.: *Orichoviana. Opera inedita... – S.422-423*). Отже, робота над хронікою Оріховського тривала принаймні від 1553 до 1556 рр. (перший етап – 1553-го; а після видруку хроніки Кромера у 1555 р. плюс, можливо, й у зв'язку із новим витком справи з одруженням Роксолана – другий етап – у 1556-му?), а може і в ще ширших хронологічних рамках.

³⁰ *Annales Stanislai Orichovi Okszi. – Dobromili, 1611.*

Цікаво зрештою, що в роду Оріховських хронікарські зацікавлення Роксолана спадкував його двоюрідний брат – *Валента Оріховський* († 1588), суддя земський перемиський. Він є найвірогіднішим укладачем збірки матеріалів до історії сеймів та безкоролів'я 1563-1576 рр.³¹.

Більш нещасливо склалася доля історіографічного доробку вправного опонента Роксолана за званою дискусією щодо унії Корони Польської та Великого князівства Литовського – *Августина Ротундуса* (Мелеського, бл.1520 – 1582)³². Цей по-європейськи вишколений правник (студіював у Віттенберзі, Кракові, Падуї та Фераррі) десь після 1551 р., з інспірації короля та великого князя Сигізмунда-Августа (а отже паралельно з М.Кромером і С.Оріховським, які також претендували на королівську протекцію), взявся за укладання нарису історії Литви, згідно з сучасними ренесансними нараційними нормами.

На жаль, той рукописний твір (незавершений) – «*Cronica sive historia Lituaniae*» / «Хроніка або історія Литви» (оповідав про події від початків литовської історії до смерті останнього Ягелона) – згодом загинув і знаний лише з дрібних уривків та витягів³³. Утім, бібліотекою та наробками Ротундуса, вірогідно,

³¹ Рукопис Бібліотеки Національної в Варшаві (далі – *Bibl. Narodowa*). – sign. III.3081 (mf BN 5225).

³² *Baryczowa M.* Augustyn Rotundus Mieleski wójt wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy // *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII wieku.* – Wrocław, 1976. – S.77-154; *Antoniewicz M.* Protoplaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii. – S.215-218.

³³ Щодо автентичності тих витягів також точиться дискусія, пов'язана з можливою фальсифікацією у XIX ст. хронічки німецького історика середини XVII ст. Йогана-Фридерика Рівіуса (мешкав якійсь час у Литві), за посередництва тексту якого і дійшли ті витяги з Ротундуса. Про оригінальні історичні погляди Ротундуса певне уявлення дає вищезгадана полеміка з Оріховським, див.: [*Rotundus A.*] *Rozmowa Polaka z Litwinem, 1564.* – Kraków, 1890; *Stanisława Orzechowskiego i Augustyna Rotundusa* debata o Rzeczypospolitej / wybór i opracowanie K.Koehler. – Kraków, 2009. Плюс ще маємо, написаний десь десятиліттям пізніше, відомий історичний вступ Ротундуса до латинського видання II-го Литовського Статуту – «*Epitome principium Lituaniae*» /

широко скористався М.Стрийковський (перший, власне, патрунував останнього)³⁴. Зауважимо, що «литовський сюжет» у річ-посполитеській історіографії торував широкий шлях «руським джерелам», усталюючи інтерес до них цілої «національної» (загальнодержавної) історіографічної спільноти.

Наприкінці зауважимо, що за часів «мирного короля» Сигізмунда-Августа у підлеглий йому країні трохи підупав вже знайомий нам жанр друкованих реляцій. Так, хіба що переможна битва з росіянами під Улою 1564 р. дочекалася видавця (і то в Німеччині). Цю реляцію до своєї історії Лівонської війни долучив Тілман Бреденбах (1526 – 1587) («*Historia belli Livoniae, quod Magnus Moscovitarum Dux contra Livones gessit, per Tilmannum Bredenbachium conscripta. Una cum brevi narratione praeclarae ejus victoriae, qua paucis abhinc mensibus Lituani vicissim Contra Moschovitas potiti fuerunt*»). Левен [Lovanii], 1564; перевидання: Кельн, 1564; Антверпен, 1564; Ниса Сілезька, 1565). Латиномовний лист-реляцію героя кампанії 1564 р. литовського гетьмана польного Г.Ходкевича видав у Відні, разом із своїм вітальним віршем, Йоанн Миліус³⁵. Вірш на цю тему видав на студіях в Італії Вавжинець Гослицький («*De victoria Sigismundi Augusti serenissimi et potentissimi Regis Poloniae*», Падуя, 1564). Зрештою, віршований опис битви на Улі 1564 р. залишив (в рукописі) і М.Стрийковський³⁶.

До цього ж, так само цікавою «журналістською» темою була Люблінська унія 1569 р. У зв'язку із нею привертають увагу

«Короткий виказ князів Литовських» (від Полемона/Публія Лібона до Стефана Баторія).

³⁴ Питання про вплив Ротундуса на Стрийковського досі лишається відкритим, через брак прямих свідчень такого впливу.

³⁵ *Mylius J. Victoria de Moschis repertata a Gregorio Chodcievitio. – Viennae, 1565.*

³⁶ *Wojtkowiak Z. Odnaleziony tekst Macieja Strykowskiego o bitwie z Moskwą 1564 roku i inne rewelacje w zbiorach rosyjskich i nie tylko. – Poznań, 2010; Дзярновіч О.І. Поэма Матеея Стрыйковского «Битва под Улой» (1564 г.): образный ряд и событийная конкретика // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana = Петербургские славянские и балканские исследования. – СПб., 2010. – №2(8). – С.127-134.**

т.зв. «Nowiny Lubielskie 1567 r.» / «Новини Люблінські» (Люблін, 1567), у яких автор-поляк (шляхтич коронний) говорить про те, що литвини за щастя лічити повинні прилучення до польських вольностей³⁷.

³⁷ Wiszniewski M. Historia literatury polskiej. – Т.8. – S.46.

Розділ 3.

Переможці-посткласики: від апології і аж до мегаломанії

У повній мірі «сучасна історія» затріумфувала завдяки безкоролів'ям 1572-1575 рр., які принесли перші *pacta conventa*, що назавжди змінили устрій і долю Речі Посполитої. Причому, як побачимо з подальшого оповідання, практично кожне наступне покоління річпосполитських істориків знову і знову поверталося до цього сюжету.

*Pacta conventa і виборний король:
тріумф презентизму*

Письменницькими (в т.ч. історіографічними) зірками цього часу часто-густо ставали найбільші «революціонери» того часу – шляхтичі-протестанти. З них взірцеву фактографічну працю про свій буремний час залишив *Свентослав Оржельський* (Ожельський, 1549 – 1598)¹. Щодо цієї підкресленої «фактографічності» зауважимо, що протестантська історіографія взагалі була обережна щодо засобів риторики, адже ціла реформатська доктрина рекомендувала історика, як і проповіднику, простоту стилю – як перший, так і другий мали бути зрозумілі «для усіх».

Здається, Оржельський, як і його сучасник і земляк-великополянин Леонард Горецький, мав нахил до писання т.зв. «таємної історії» (взорованої на творі Прокопія Кесарійського?^{*}), адже основні праці обох цих істориків-протестантів залишились у рукописах. Утім, доля хроніки С.Оржельського була щасливішою (сучасній науці лишилося навіть кілька її списків). Цей історіографічний твір обіймав 1572-1576 рр. і носив цілком утилі-

¹ Про нього ширше див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділ 4.1.).

^{*} Вчена Європа широко познайомилася з *Прокопієм Кесарійським* (490 – 562) завдяки латиномовному перекладу його головного твору – «*De rebus Gothorum, Persorum ac Vandalorum libri VII*» (Базель, 1531).

тарну назву «Acta interregni post obitum nimirum Sigismundi Augusti» / «Акти безкоролів'я по смерті Сигізмунда-Августа»².

Поза конфесійними уподобаннями, природним гучним історіографічним «приводом» для річпосполитських істориків стало обрання на польський престол французького претендента – Генріха Валуа. Розповіді йому, а разом з ним і всьому «світові», про країну, де королюватиме член такого авторитетного монаршого дому, знайшлося чимало охочих.

Одним із них був *Ян-Анджей Красінський* (1550 – 1612), який вже 1573 р. видрукував у Болоньї промову до сенату і шляхти польської на честь обрання Генріха Валуа польським королем («Oratio ... de electione Henrici Valesii Polonorum regis ad senatum et equites Polonos»). Юнак не зупинився на цьому і підготував нову цікаву працю «Полонія» (Болонья, 1574), що доволі докладно оповідала й про «руські» володіння Корони³.

Уже знайомий нам М.Кромер для цієї ж потреби використав рукопис створеного трохи раніше (1558 р.) трактату «*Polonia sive de situ, popolis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo*» / «Полонія або про положення, людність, звичаї, уряди та справи громадські Королівства Польського книги дві». Його він 1573 р. переслав для ознайомлення новообраному королю (через краківського єпископа С.Карнковського)⁴.

До набутків історіографії недовгого королювання Генріха Валуа можна віднести праці французького дипломата та історика *Блеза де Віженера* (1523 – 1596) «*Les chroniques et annales de Poloigne*» / «Хроніка та аннали Польщі» (описи за королюваннями від легендарних часів аж до Генріха I включно) та «*La*

² Уперше побачили друк у 1856-1858 рр. у польському перекладі В.Спасовича: *Bezkrólewia ksiąg ośmioro* czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576. Skreślone przez Świątosława z Borzejowic Orzelskiego starostę Radziejowskiego. – Т.І-III. – Petersburg, 1856-1858 (репринт – Warszawa, 1980); критичне видання латинського оригіналу здійснив Е.Кунце: *Świątosława Orzelskiego Bezkrólewia ksiąg ośmioro*. 1572-1576. – Kraków, 1917.

³ Див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділ 2.1).

⁴ Про цей твір також ширше див.: *Там само*.

description du royaume de Pologne et pays adiacens...» / «Опис Польського королівства та країв прилеглих»⁵. Обидві книжки видані у Парижі 1573 р., так само як і тексти Красінського і Кромера – на «потребу дня». Особливістю «українських» фрагментів тексту Віженера є широке залучення фактажу з хроніки Я.Длугоша, він також охоче використовував трактат «Про дві Сарматії» М.Меховського. Звідси чимало його вже архаїчних для другої половини XVI ст. тверджень.

*Смак до експансії:
історія війн і першопрохідців*

Баторіанська доба дала новий імпульс річесполитському історіописанню. Це час Леонарда Горецького, Станіслава Сарницького, Бартоша Папроцького, Рейнольда Гейденштейна, Яна-Димітра Соліковського, Яна Ласицького, Мацея Стрийковського та ін. То доба зростання вимог до праці історіографа, інтеграції локальних героїв до загального «національного» історичного наративу. Зокрема, саме вищевказана генерація істориків починає регулярно цікавитися українськими землями, які стали частиною Корони Польської після Люблінської унії 1569 р. Вона не лише демонструє принагідний інтерес, а й справді «полює» на місцеві історичні наративи і, зрештою, провокує реакцію, досі майже цілком автаркійної, традиції руського літописання.

Слід зауважити, що сам Стефан Баторій від початку свого королювання жваво цікавився історіографією (взагалі нагадаємо, що рідна йому «угорська» ренесансна історіографія на той час виглядала багатшою та респектабельнішою за «польську»).

⁵ Остання книга уже давно оцінена українознавством завдяки перекладу 1890 р., останній передрук якого в Україні див.: *Литвин Михайло, Віженер Б., Горецький Л., Лясота Е.* Мемуари до історії Південної Русі. – Дн-ськ, 2005.

Менш значущими були видання: *François de La Guillotière.* Description de tout le royaume de Pologne. Duchés et provinces joints à iceluy avec ses confins. – Paris, 1573; анонімні: «Discours sur l'histoire des Polognois...» (Ліон, 1573; Париж, 1573); «Briefve description du pays et royaume de Pologne...» (Ліон, 1573); «Discours faict sur le royaume de Pologne...» (Париж, 1574).

Причому, на момент вибору польським королем він уже мав наближених історіографів – італійця Джанміхеле Бруто та угорця Францишка Форгача .

Перший мав опрацювати давнішу історію Угорщини (від смерті короля Матяша Корвіна в 1490 р.), продовживши таким чином широкознану угорську хроніку *Антоніо Бонфіні* (бл.1427 – 1502) – «*Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*» / «Діянь угорських чотири з половиною декади»⁶. Другий – близьке минуле (1540-1572 рр.). Причому, якщо від першої праці вимагалось стати фундаментальною «історією», то друга прийняла у назві дефініцію «коментарі», а отже мала значно вільнішу наративну форму (близьку до споминів, репортажу чи підручних нотаток).

Баторій не жалів власного часу на обговорення програми та окремих тем історіописання, звернув увагу на джерелознавчі проблеми і спробував отримати матеріали, що стосувались підвладних йому земель, з Ватиканської бібліотеки (на жаль, без успіху). Дбав він і про матеріальний стан своїх історіографів (Джанміхеле Бруто спочатку мав отримувати 450 талерів щорічно, але швидко ця сума зросла до 550 талерів, а з 1 квітня 1581 р. його пенсія склала 841 злотий). Історіографи також отримували секретаря для переписування паперів, мешкали у королівському

* Канцлер Семигороддя, він помер 19 січня 1577 р., невдовзі після обрання Баторія на польський престол, а відтак мав скромніший вплив на власне річпосполитські історіографічні інспірації короля. Зауважимо ще, що Форгач, як і всі інші офіційні історіографи короля, належав до вихованців падуанського університету.

⁶ Вийшла друком у Базелі в 1543 р., перевидана 1568 р. Сучасне видання хроніки див.: *Bonfinis A. de. Rerum Ungaricarum decades*. – Т.I-IV. – Lipsiae, 1936-1976. Поділ на декади – то наслідування Лівія. 1-а декада присвячена походженню угрів-угорців до їх переселення на терени Угорщини; 2-а – від християнізації у 1001 р. до 1382 р.; 3-а – доводить до 1463 р.; 4-а – 1490 р., 5-а (має тільки річники/книги 1-5) сягає лише до 1496 р.

замку на Вавелі (Краків) та мали постійний доступ до особи монарха⁷.

Венеціанець *Джанміхеле Бруто* (1517 – 1592), попри украй скандальну репутацію в очах суспільної моралі (піп-розстрига, підозрюваний в атеїзмі, двоєженець і т.д.), здобувся на незаперечний авторитет у короля як історіограф. Як вправний історик-ритор він став відомим в Європі ще до служби Баторію. Він, зокрема, написав нарис-історію панування Карла V (1555) та «Флорентійську історію у 8 кн.» (1562), де перетлумачив аналогічну працю Н.Макиавеллі у вигідному Медичам дусі.

Вірогідно, Бруто справив враження на нове середовище і своєю першою працею на становищі королівського історіографа. Нею став теоретичний трактат «Про похвали історії» (Краків, 1582)⁸, в якому досить кваліфіковано обговорювалися проблеми історіописання. Крім цього, того самого року в Римі Бруто видав і невеликий (6 арк.) актуальний твір з сучасної історії – «De rebus gestis Stephani I. regis Poloniae contra magnum Moschorum ducem narratio» / «Про діяння Стефана I короля Польщі проти великого московського князя оповідь» (за іншими даними це твір Станіслава Решки)⁹.

З приводу друку в 1582 р. первістка новочасної офіційної історіографії Польського королівства – «Історії короля Владислава», Бруто написав перший нарис біографії її автора – Калімаха (її можна вважати предтечею місцевої біоісторіографічної традиції). У 1585 р. венеціанець завершив свої «Історії Угорців

⁷ Симптоматично, що з цього часу походять кілька справжніх панегіриків фаху історика, пера Б.Папроцького (див. «*Senator*». Краків, 1579) та Дж.-М.Бруто і С.Сарницького (про цих двох див. далі).

⁸ *Bruti J.-M. De historiae laudibus sive de certa via et ratione, qua sunt rerum scriptores legendi liber unus // Selectarum epistolarum libri V. – Cracoviae, [після 1.V.]1582 – [після 1.П.]1583. – Lib. I.*

⁹ 1582 ж року і в Римі ж підбірку історичних матеріалів про війну Баторія з Москвою з майже тотожною назвою – «De rebus gestis Stephani I. regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae etc. contra magnum Moschorum ducem narratio...» – видав і *Фламініо Нобілі* (1533-1590), професор з Пізи. Дедиковано цей твір Станіславу Карнковському, архієпископу гнезненському, примасу Польського королівства.

книг 20», що обіймали період з 1490 до, принаймні, 1560 рр. (а можливо, до вокняжіння Стефана Баторія на семигородському престолі у 1571 р.^{*}).

Монарх-замовник лишився задоволений і довірив Бруто нове важливе завдання – описати його правління як польського короля. Утім, швидка смерть Баторія – у 1586 р. – завадила реалізації цього проекту, оскільки після смерті протектора венеціанець залишив Корону Польську (як прихильник обрання австрійського ерцгерцога Максиміліана).

Отже, придворна історіографія Баторія хіба тільки визначила певну планку праці історіографа, завдання – опрацювання «вітчизняної історії» для Речі Посполитої, вона не виконала. Причому, не йдеться про те, що король чекав, коли наближені придворні історіографи закінчать опрацьовувати «ріднішу» йому угорську історію. Дослідження історії Корони Польської мало вестися паралельно, силами інших істориків.

І для цього завдання спочатку планували залучити «іноземного фахівця». Пропозиції приїхати до Польщі отримали падуанський професор Карло Сігоніо (Sigonius, 1524 – 1584)^{**}, а потім генуезький вчений – Уберто Фогліетто (1518 – 1581). На жаль, обидва італійці, зрештою, не наважилися полишити батьківщину¹⁰.

Відтак, змушений шукати «власних Платонів», королівський двір, вірогідно з подачі того ж таки Я.Замойського, звернув увагу на *Станіслава Сарницького* (бл.1532 – 1597). Останній

* Ця праця залишалася в рукописі, надрукованому лише 1863 р., остання частина її – 15-20 книги – загинула і znana лише з окремих пізніших виписок.

** Колишній наставник найближчого співробітника короля – коронного канцлера Яна Замойського.

¹⁰ Внеском італійців при дворі Баторія до українознавства можна вважати й уведення в історіографічний обіг вже за модерної доби барвисте донесення Філіппо Талдуччі, тосканського агента на дворі цього короля, про діяльність та страту І.Підкови, див.: *Бумаги* Флорентинського центрального архива, касающиеся до России. Итальянские и латинские подлинники, с русским переводом графа М.Д.Бутурлина. – Ч.П. – М., 1871. – С.280-286.

мав досить різнопланову освіту¹¹, був знаний як автор рукописних «Книг гетьманських» («Księgi hetmański», 1577)¹², насичених військово-історичними матеріалами та численними ілюстраціями (наразі зберіглося 6 копій, щоправда, 4 з них уже з XIX ст.)¹³.

Історик-претендент належав до протестантів, які тоді широко цікавились історичним знанням, котре прагнули використати в полеміці з католицизмом. Крім цього, Сарницький був знаний як стійкий монархіст (що мало імпонувати Баторію) та проявляв особливу зацікавленість до прадавньої історії поляків і слов'янства в цілому. Хтозна, може, походження з Холмщини, такої близької до живих епічних традицій України, зіграло тут не останню роль, адже згодом «українська» епіка зачаровуватиме й іншого знаного творця історіографічних легенд – Войцеха Демболецького.

Саме у висвітленні первісної доби історії народогенези Сарницький убачав родзинку своєї «наукової» праці (про це він ясно твердив і у видрукованому 1582 р. проспекті-синописі своєї майбутньої праці). Міфічний Асармот – нащадок Ноя за

¹¹ Щоправда С.Оріховський – релігійний опонент Сарницького – відзивався про його освіту досить зневажливо: «А ці нововірні Сарницькі – хлопство то глупе є, жодної ґрунтовної науки вони не мають, вони тільки ґраматиками і риториками нагостривши собі язика баламутять світом...», див. лист від 3.VII.1560 р.: *Orichoviana. Opera inedita...* – Vol.I. – S.499.

¹² Інші назви: «Commentarii bellici», «Commentarii de rebus bellicis», «Compiductoria». Видавались лише дрібні шматочки цього твору, див.: *Ojczyzste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski* / wyd. A.Grabowski. – Т.1. – S.226-235.

¹³ До речі, Сарницький включив до складу штатних «ремісників», які необхідні війську і полководцю, «історика та поета». Останнім він присвятив і окремий підрозділ трактату. Цікаво також, що серед списку джерел своєї праці Сарницький вмістив і «Хроніку Руську» (чи, якщо запис у наступному рядку «Литовську» є продовженням, то «Хроніку Руську і Литовську») – напевно під цим титулом ховається твір М.Стрийковського «O początkach, wywodach, dzielnościach... sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego» (рукопис з 1577 р.).

прямою лінією та предок сарматів-слов'ян/поляків, став візитівкою його історичного твору (нашого сучасника, добре знайомого із жартівливими фікціями проекту програми «Намедні» / «Наша ера», де ведучого Л.Парфенова «подомальовували» у кінохроніці, не здивує «історіографічна техніка» Сарницького, який так само «домальовував» милого *Сармата* до практично будь-якої знаної події всесвітньої та священної історії).

Утім, уже сучасники свідомі були щодо міфотворчості цього історика. Вірогідно, відповіді на опус Сарницького мала вельми прониклива «O Czechu i Lechu historia naganiona» / «Про Чеха та Леха історія ганебна» (Краків, 1589), пера славнозвісного польського поета Яна Кохановського (друкована по смерті автора в 1584 р., вона вважається незавершеним твором^{*}).

Було зрозуміло, що праця Сарницького компрометувала серйозного протектора. Відтак свої «Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum» / «Аннали або про походження та обставини діянь Поляків та Литвинів» (Краків, 1587; оповідали, на думку автора, про період від 2210 р. до н.е. до 550 р. – від Асармота до Леха) історик довелося видавати за власний кошт.

Власне Сарницький спочатку присвятив свою працю сенату Речі Посполитої та всьому елекційному сейму 1587 року. Але, не дочекавшись на жодну винагороду, а, здається, він гадав, що його вшанують за прикладом М.Кромера, наступного року історик написав іншу дедикацію, вже на честь міської ради Львова. Причому назву твору він також змінює-скорочує на «De gestis Polonorum et Lithuanorum» / «Про діяння Поляків та Литвинів».

Варто відзначити, що Сарницький був першим (в Короні Польській, у Великому князівстві Литовському це зробив п'ятьма роками раніше Стрийковський), хто поєднав у титулі історичного твору «Поляків і Литвинів», відтак задекларувавши нові межі «вітчизняного історичного наративу». Проте, власне литовський чи то литовсько-руський сюжет поданий у нього не оригінально, а шляхом запозичень з того таки Стрийковського.

^{*} До речі, сам Кохановський тут не уник міфотворчості. Так, етимологію етноніму «лях» він, через те, що так, мовляв, поляків зве лише іновірна Русь, він виводив від ляхської («Latskiey») = латинської віри.

Зрештою і для українознавця Сарницький-історик більше цікавий як піонер українського краєзнавства. Адже в праці «*Descriptio veteris et novae Poloniae*» / «Опис давньої та нової Польщі» (Краків, 1585) він увів до «історіографічної традиції» цілу низку описів міст і місцевостей України¹⁴.

Тим часом урядові кола відшукали іншого кандидата на роль офіційного історіографа баторіанських часів у Речі Посполитій. Ним стає *Рейнольд Гейденштейн* (Гейденштейн, Гайденштайн, 1553 – 1620). Пруссак за походженням, він мав добру освіту (юридичну); між іншим, належав до вихованців Падуанського університету (як і король із канцлером); був досвідченим дипломатом і мав певний історіографічний досвід (писав-продовжував «*Annales Patavini*» – літопис падуанських правників-легістів німецької нації за 1576-1579 pp.).

Залучений до офіційного історіописання у 1582 р., Гейденштейн отримав завдання – описати переможну для Баторія Лівонську війну (1577 – 1582). Причому і тут мав місце «угорський» двійник-історик – *Павло Гуляй* (Paulus Gyulay, Pál Gyulai, бл.1550 – 1592), який, знов-таки трохи раніше, підготував невеличку працю, дедиковану канцлеру Трансильванії Вольфгангу Ковачу – «*Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum Moschorum ducem gestarum anno 1580*» / «Коментарі історії діянь короля Стефана проти великого князя Московського року 1580»¹⁵.

За наративний взірць Гейденштейну правили «Коментарі» Юлія Цезаря (їх тоді щойно перевидав Бруто). Чорновий варіант праці «*De bello Moscovitico commentariorum libri sex*» / «Коментарі про війну московську в шести книгах» був готовий вже у 1584 р. (і на титульному аркуші 1-го краківського видання стоїть саме цей рік), утім остаточна редакція (свій внесок до якої зробив, зокрема, і Я.Замойський) побачила друк вже у 1585 р. Книжка набула популярності. Знано кілька її перевидань:

¹⁴ Ширше див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділ 2.2).

¹⁵ *Gyulay P.* Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum Moschorum ducem gestarum anno 1580. – Claudiopoli, 1581.

Базель, 1588; Кельн, 1589 (разом із історичними працями М.Кромера); Франкфурт, 1600 (у збірці «*Rerum Moscoviticarum auctores varii unum in corpus congesti*»); плюс німецький переклад – Гьорлич, 1590.

Слід зауважити, що для української традиції важливим є особливий інтерес Гейденштейна до «руських» історіографічних джерел. Так, він навіть при описі трофеїв, узятих у Полоцьку 1579 р., осібно виділив місцеву бібліотеку з руськими літописами¹⁶.

Таким чином, поділ історіографічної праці на власне *історію* (вивершену за риторичною формою) та «простіші» *коментарі*, що вирізняло, як згадувалось вище, роботу над угорським минулим, зберігався і на «річпосполитській» ділянці офіційної баторіанської історіографії. Гейденштейн мав консультації з Бруто і, досить вірогідно, первісно перетопити «коментарі» першого в «історію» мав саме останній.

І лише смерть Баторія та еміграція Бруто змусили Гейденштейна продовжити працю над історією. Її останній так і не завершив (виклад подій доведено до 1603 р., але відрізок 1587-1603 рр. лишався у начерках, далеких від справжньої готовості до друку). Справа у тому, що стосунки Я.Замойського з королем Сигізмундом III Вазою наприкінці життя цього видатного коронного гетьмана і канцлера († 1605) загострилися, відтак і на працю Гейденштейна королівський двір почав дивитись скося. Відтак, перспективи своєї історії автор, напевно, оцінював скептично і тому практично закинув роботу над нею.

Готову частину праці – 8-м книг за період 1572-1587 рр. – мав намір опублікувати 1628 р. Станіслав Любенський, якому Сигізмунд III доручив дати раду історіографічному доробку Гейденштейна (загалом регалістські настанови офіційного історика-баторіанця імпонували новому королю). До 1630 р. Любенський доопрацював і останні 9-12 книги*. Він таки уже вів

¹⁶ *Гейденштейн Р.* Записки о Московской войне (1578-1582). – СПб., 1889. – С.71.

* Відтак, принагідно зауважимо, що, зокрема, посилання істориків козацької війни під проводом С.Наливайка на Гейденштейна як інформа-

перемовини про видання всієї праці, але швидка смерть короля (1632 р.) розладнала ці плани.

Цілий доопрацьований текст Гейденштейна «*Regum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*» / «Діяння Польські від смерті Сигізмунда-Августа книг XII» вийшов друком у Франкфурті-на-Майні аж 1672 р., накладом Яна Гейденштейна, сина історика*. Класичний польський переклад М.Гліщинського, зроблений за цим виданням, опублікований 1857 р.¹⁷.

Примітним істориком баторіанських часів став німець-ліво-нець, «доктор права» *Лаврентій* (Вавжинець) *Мюллер* (Мілер, 1530-і – 1598)¹⁸. На поприщі історіографії він дебитував твором про Лівонську війну (власне про події 1576/1581-1584 рр.)¹⁹,

тора, який писав по свіжих слідах подій, лише почасти відповідають дійсності.

* I-II книги – склала оповідь про елекцію та урядування Генріха Валуа; III-VII – «Коментарі про московську війну»; VIII-XII – хроніка до 1603 р.

¹⁷ *Rejnolda Hejdensztejna* sekretarza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Książ XII. – Petersburg, 1857.

¹⁸ *Мицик Ю.А.* Україна в описі німецького мандрівника XVI ст. Лаврентія Мюллера // Наукові записки НаУКМА. – Т.21: Історичні науки. – К., 2003. – С. 54-61.

¹⁹ Повна назва: *Polnische, Liffländische, Moschowiterische, Schwedische vnd andere Historien so sich vnter diesem jetzigen König zu Polen zugetragen: das ist kurtze vnd warhaffte Beschreibung welcher Massen dieser jetzt regierender König in Polen Stephanus dess namens der Erste zum Regiment kommen was für Krieg er geführet vnd wie der dieselben geendiget was sich zu seiner Zeit biss daher begeben vnd auff den Reichstagen zu vnterschiedlichen mahlen abgehandelt, vnd was von dem Zürcken vnd Moschewiter für Wervungen vnd andere Auschläge fürgelauffen: vnd was jetzund für ein Zustand in Liffland, Polen, Littawen, vnd der Mosckaw sey. Darinnen auch die schwedische Kriege wider den Moschowiter vnd andere Schwedische vnd Dennemärckische hieher notwendig gehörende Händel mit vermeidet vnd beschrieben werden ingleichen von der vndeutschen Völcker in Liffland Sitten vnd Leben so wol auch der Tarteren dess Fluss Boristhenis der alten Statt Kuoff Gelegenheit vnd vom warhafften Ort dess Exilii Onidiani, sehr nützlich vnd lüftig zulesen. Твір виданий у Франкфурті-на-Майні 1585 і 1586 рр.*

який давав доволі широку панораму подій, що оберталися навколо королівського двору Стефана Баторія. В Україні традиційно велике зацікавлення викликає описана Мюллером власна мандрівка влітку 1581 р. до подільського Дикого Поля (екскурсія до міфічної могили Овідія) та відвідання Києва на зворотньому шляху*.

Згодом Мюллер розширив свою працю, довів виклад до 1593 р., і видав під новою назвою «Північні історії...» 1595 р.²⁰. У цьому творі також трапляються звістки про Україну.

1585 ж року цей твір друкувався в Лейпцигу у складі: *Schlesische General Chronica: Darinnen Warhaffte eigentliche vnd kurtze Beschreibung Des Landes Ober vnd Nider Schlesien ... Auch was sich mit den vmbliegenden Lendern vnd Völckern ... biß auff diese jetzige zeit ... zugetragen hat. Polnische, Liffländische, Moschowiterische, Schwedische vnd andere Historien, so sich vnter diesem jetzigen König zu Polen zugetragen: Das ist Kurtze vnd warhaffte Beschreibung, welcher massen dieser jetzt regierender König in Polen, Stephanus deß namens der Erste, zum Regiment kommen, Was für Krieg er geführet ... Ingleichen von der Vndeutschen Völcker in Liffland Sitten vnd Leben, so wol auch der Tartarey, des Fluß Boristhenis, der alten Stadt Kyoff gelegenheit, vnd vom warhafften ort des Exilii Ouidiani ... (автори – *Joachim Curaeus, Lorenz Möller, Heinrich Rätel*; збірка згодом неодноразово перевидавалась). Крім уривків перекладу українською мовою (див.: *Муцик Ю.А.* Україна в описі німецького мандрівника XVI ст. Лаврентія Мюллера...), відомий також польський переклад цілого твору, див.: *Miller W.* Pamiętniki Milerowe do panowania Stefana Batorego / tłum. J.J.Lipnicki. – Poznań, 1840.*

* У колоритному провідникові-інформаторові Мюллера, ймовірно, слід убачати подільського шляхтича *Ярему Войновського*, автора віршованого твору «In discordiam et tumultus electionem Regiam subsequutos» (Краків, 1588) та перекладача середньовічного життєпису Ганібала, приписуваного Плутархові (Краків, 1593).

²⁰ Повна назва: *Septentrionalische Historien Oder Warhaffte Beschreibung der fürnembsten Polnischen, Liffländischen, Moscowiterischen, Schwedischen vnd andern Geschichten: So sich bey Regierung beeder Königen in Polen Stephani vnd Sigismundi deß dritten dises namens, von Anno 1576. biß auff das 1593. Jar zugetragen; In zwey Bücher kurtz verfasst. Deren Das Erste ... durch D. Laurentium Müllern ... beschrieben vnd in Druck geben; Das ander aber, sampt einem Appendice vnd*

Примітними «історіографічними подіями» доби Баторія стали дві закордонні «хрестоматії» з історії Речі Посполитої. Мова йде про виданий у Базелі 1582 р. Йоанном Пісторієм (Пісторіуш, 1546 – 1608) «*Polonicae historiae corpus*» / «Польської історії корпус» (у 3-х тт.) та друкована у Франкфурті-на-Майні 1584 р., накладом Зігмунта Фейєрабенда, збірка «*Rerum Polonicarum tomi tres*» / «Діянь Польських три томи» (у літературі znana ще й як збірка А.Гваньїні). Ці великою мірою дублюючі одне одне видання надовго стали *basic books* для європейця зацікавленого будь-яким аспектом життя на Сході Європи. Отже, не зайвим буде згадати зміст обох видань:

„*Polonicae historiae corpus* <...>”²¹/

«Польської історії корпус»

(Базель 1582)

Том I: 1) PIUS II papa, De Polonia («Про Польщу»). – 2) STELLA Erasmus, De Borussiae antiquitatibus («Про пруські стародавності»). – 3) GUAGNINI Alessandro, Chorographia Poloniae («Хорографія/землеопис Польщі» – частина з «Sarmatiae Europaeae description»). – 4) KROMER Marcin, Polonia («Полонія»). – 5) MACIEJ Z MIECHOWA, Tractatus de duabus Sarmatiis («Трактат про дві Сарматії»). – 6) HERBERSTEIN Sigmund, Descriptio Lithuaniae («Опис Литви» – фрагмент з «Rerum Moscovitarum commentarii»). – 7) MELA Pomponius, Descriptio Sarmatiae («Опис Сарматії»). – 8) WATT Joachim von, Commentariolus in Pomponium Melam («Замітка до Помпонія

continuation deß Ersten, jetzt newlich durch einen Liebhaber der Historien ... zusammen gezogen worden ... – Amberg, 1595.

²¹ Повна назва: *Polonicae historiae corpus hoc est, Polonicarum rerum Latini recentiores et veteres scriptores, quotquot extant, uno volumine comprehaensi omnes, et in aliquot distributi Tomos. Ex Bibliotheca Ioan. Pistorii Nidani D. Opus omnibus pernecessariam, ad perfecte cognoscendam regionis Polonicae, vicinarumque ditionum descriptionem: et ad rerum a polonis per omnes aetates gestarum intelligendam historiam: et summatim ad eorum omnium comprehaendam notitiam, quae vel ad terram, vel ad gentes, vel ad caeteros Poloniae, et subiectarum cumq; Polonia continentium provinciarum, pertinent. Cum Gratia et Privilegio. Caes. Maiest. – Basileae per Sebastianum Henricpetri, 1582.*

Мела»). – 9) SCHEDEL Hartmann, De Sarmatia («Про Сарматію»). – 10) CORVINUS Laurentius, Ode de Polonia («Ода про Польщу»). – 11) CELTIS Konrad, Ad Vistulam («До Вісли»). – 12) SCHRÖTER Adam, Iter salinarum Sarmaticum («Між солеварень сарматських»). – 13) CELTIS Konrad, Salinaria Odoiporike («Солеварня»). – 14) PRZYŁUSKI Jakub, De provinciis Polonicis tractatus («Про провінції польські трактат» – фрагмент з «Leges seu Statuta Regni Poloniae»).

Том II: 1) MACIEJ Z MIECHOWA, Chronica Polonorum («Хроніка Польщі»). – 2) DECIUSZ Jost Ludwik, De vetustatibus Polonorum, De Jagellonum familia, De Sigismundi Regis temporibus («Про давнину Поляків», «Про рід Ягелонів», «Про часи короля Сигізмунда»). – 3) GUAGNINI Alessandro, Compendium chronicorum Poloniae («Стисла хроніка Польщі» – частина з «Sarmatiae descriptio...»). – 4) JANICIUSZ Klemens, Vitae regum Polonorum («Життя королів польських»). – 5) KROMER Marcin, De origine et rebus gestis Polonorum («Про походження та діяння славні Поляків»).

Том III: 1) PISO Iacobus, Epistola ad I. Coritium de conflictu Polonorum et Lithuanorum cum Moscovitis («Лист до Й[огана]. Корітіума про конфлікт Поляків та Литвинів з Московітами»)²². – 2) SIGISMUNDUS I rex Poloniae, Epistola ad Leonem X papam de victoria contra Moschovios («Лист до папи Леона X про перемогу над Московітами»). – 3) CIOŁEK (Vitellius) Erasmus, Oratio ad caesarem Maximilianum a. 1518 (Промова до імператора Максиміліана року 1518). – 4) DANTYSZEK Jan, Victoria

²² Першодрук у збірці: *Iani Damiani Senensis ad Leonem X. pont. max. de expeditione in Turcas elegeia, cum argutissimis doctissimorum virorum epigrammatibus. Epistola Pisonis ad Io. Coritium, de conflictu Polonorum et Lituanorum cum Moscovitis. Henricus Penia ad reverend. card. de Saulis, de gestis Sophi contra Turcas. Epistola Sigismundi Poloniae regis ad Leonem X. pont. max. de victoria contra schismaticos Moscovios, apud aras Alexandri Magni parta. Erasmi Roterodami epistola ad Leonem X. pont. max. de laudibus illius, et nova Hieronymianorum operum aeditione. Eiusdem ad reverendiss. d. Grimannum s.m. cardinalem epistola. Eiusdem ad reverendiss. dn. Raphaellem Rearium tit. s. Gaorgii cardinalem epistola. Eiusdem ad eximum sacrae theologiae doctorem Martinum Dorpium Hollandum epistola apologetica de suarum lucubrationum aeditione. Eiusdem in laudem urbis Selestadii panegyricum carmen* (Базель, 1515).

Sigismundi contra Vayvodam Muldaviae («Перемога Сигізмунда над воєводою Молдавії»). – 5) HERBERSTEIN Sigmund, Fragmentum de bello Poloni et Mosci («Фрагмент про війну поляків з московітами» – фрагмент з «Regum Moscoviticarum commentarii»). – 6) KROMER Marcin, Oratio in funere Sigismundi I («Промова на смерть Сигізмунда I»). – 7) DANTYSZEK Jan, Sigismundi I epitaphium («Епітафія Сигізмунду I»). – 8) ORZECHOWSKI Stanisław, In funere Sigismundi oratio («На смерть Сигізмунда промова»). – 9) BREDENBACH Tilmann, Belli Livonici a.1588 historia («Історія Лівонської війни року 1588»). – 10) SCHARD Simon, De vita et obitu Sigismundi Augusti («Про життя і смерть Сигізмунда-Августа») [Симон Шард (1535-1573) – німецький правник і історик]. – 11) ŁASICKI Jan, Historia de ingressu Polonorum in Valachiam («Історія про вторгнення поляків до Волощини»). – 12) GORECKI Leonard, Descriptio belli Ivoniae («Опис війни Івоні»). – 13) [LITTERAE], Exemplar quarundam litterarum super discessu Henrici III («Екземпляр деяких творів щодо втечі Генріха III»). – 14) ŁASICKI Jan, Clades Dantiscanorum («Нещастя Гданська»). – 15) BIELSKI Joachim, Satyra in quondam Dantiscanum («Сатира на якихось Гданщан»). – 16) SUPPLEMENTUM de rebus gestis inter regem Stephanum et Magnum Ducem Moscoviae («Додаток про діяння славі між королем Стефаном і великим князем московським»). – 17) LOEWENKLAU Johann, De Moschorum bellis commentarius («Про Московську війну коментарі»). – 18) PISTORIUS Joannes, Tredecim regni Polonici mutationes, Genealogia principum Silesiae item tabula ducum Masoviae et ducum Lithuaniae familia («Тринадцяти королів польських вирахування», «Генеалогія володарів Сілезії, а також таблиця князів Мазовії та князів Литви рід»).

„*Rerum Polonicarum tomi tres* <...>”²³/

²³ Повна назва: *Rerum Polonicarum tomi tres: quorum primus omnium Poloniae regum, a Lecho primo gentis duce, ad Stephanum Bathorem, etiamnum Regemtum Principum Lituaniae, chronologicam, recensionem, ac singulorum res gestas complectitur* Adiecta recens historiaram in nostram aetatem incidentium continua narratione. II. Provinciarum, quae uno Sarmatae Europaeae nomine vulgo veniunt, chorographicam descriptionem

«Діянь Польських три томи»
(Франкфурт-на-Майні, 1584)

Том I: 1) *WARSZEWICKI Krzysztof, Panegyricus ad Stephanum Poloniae Regem* («Панегірик до Стефана, польського короля»). – 2) *COMPENDIUM chronicorum Poloniae secundum seriem et succesiones omnium principum regumque gentis a Lecho ad modernum regem Henricum Valesium ordine* («Стисла хроніка Польщі, а потім вервечка та вирахування усіх князів та королів народу від Леха до сучасного короля Генріха Валуа»). – 3) *LITTERAE, Exemplar quorundam litterarum super discessu Henrici III* («Екземпляр деяких творів щодо втечі Генріха III»). – 4) *ŁASICKI Jan, Clades Dantiscanorum* («Нещастя Гданська»). – 5) *SUPPLEMENTUM de rebus gestis inter regem Poloniae Stephanum et magnum ducem Moschoviae* («Додаток про діяння славні між королем Стефаном і великим князем московським»). – 6) *WARSZEWICKI Krzysztof, Oratio qua ad Zapolsciam confectam pacem gratulatur* («Промова до Заполяї, вітання з укладенням миру»). – 7) *ORDO qualiter rex Poloniae iuxta veterem consuetudinem coronatur* («Порядок як король польський згідно з давнім звичаєм коронується»). – 8) *COMPENDIUM chronicorum Lithuaniae, secundum seriem et successionem ducum gentis a primo ad novissimum ordine servato* («Стисла хроніка Литви, а потім вервечка та вирахування князів народу від перших до новітніх з дотриманням порядку»). – 9) *FORMA, Novae gubernationis Livoniae forma, recens a Stephano rege instituta, Anno 1583* («Нова форма управління Лівонії, щойно від короля Стефана установлена, року 1583»).

Том II: 1) *DESCRIPTIO, Poloniae, Lituaniae, Samogitiae, Massoviae, Prussiae, Livoniae, Moschoviae, Tartariae... chorographicam descriptionem* («Польщі, Литви, Самогітії, Мазовії, Пруссії, Лівонії, Московії, Татарії... хорографічний/землеписний опис»). – 2) *DESCRIPTIO, Regni Polonici cum suis palatinatibus districtibusque, civitatibusque et arcibus principalibus compendiosa descriptio* («Королівство польське зі своїми воєводствами, повітами, містами і замками головними стисло описане»). – 3) *ORDO, Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae, Regis cum sanatoribus*

continet. III. Res singulariter a Polonis in Valachia gestas, Orationes item et Epistolas sceptri Polonici negotia concernentes habet. – Francofurti (Frankfurt), 1584.

suis in senatu ordo («Королівства польського, Великого князівства Литовського, порядок короля із сенаторами своїми в сенаті»). – 4) DESCRIPTIO, Magni Ducatus Lituaniae cum suis provinciis, palatinatibus, civitatibus et castris compendiosa description («Велике князівство Литовське зі своїми провінціями, воєводствами, містами та замками стисло описане»). – 5) CHODKIEWICZ Hrehory (Grzegorz), Articuli constitutionum bellicarum M.D.Lituaniae («Артикули конституції військової В[еликого] к[нязівства] Литовського»). – 6) DESCRIPTIO, Prussiae cum suis provinciis, civitatibus omniumque magistrorum Crucigerorum Teutonici ordinis compendiosa descriptio («Пруссія зі своїми провінціями, містами цілого магістерства хрестоносців Тевтонського ордену стисло описана»). – 7) DESCRIPTIO, Livoniae totius cum suis provinciis, civitatibus, castris et commendaturis description («Лівонії цілої зі своїми провінціями, містами, замками і комендатурами опис». – 8) DESCRIPTIO, Omnium regionum Moschoviae description («Усіх регіонів Московії опис»). – 9) DESCRIPTIO, Tartarorum campestrium brevissima description («Татарських степів найкоротший опис»). – 10) FABRI Johannes aus Leutkirch, Religio Moschovitarum («Релігія Московітів»). – 11) SACRANUS Joannes, Elucidarius errorum ritus Ruthenici («Роз'яснення помилок віри русинів»). – 12) ODERBORN Paul, De Russorum religione («Про релігію Русі»). – 13) MALECKI Jan, De religione et sacrificiis veterum Borussom («Про релігію та жертвоприношення давніх пруссів»).

Том III: 1) ŁASICKI Jan, Historia de ingressu Polonorum in Valachiam («Історія про вторгнення поляків до Волощини»). – 2) GORECKI Leonard, Descriptio belli Ivoniae («Опис війни Івоні»). – 3) PISO Joannes, Epistola ad Jo.Coritiuum de coflictu Polonorum cum Moschovitis («Лист до Й[огана].Корітіума про конфлікт Поляків та Литвинів з Московітами»). – 4) SIGISMUNDUS I rex Poloniae, Epistola ad Leonem X de victoria contra Moschovios («Лист до папи Леона X про перемогу над Московітами»). – 5) СЮЉЕК Erazm, Oratio in Augustensi conventu ad caes. Maximilianum nomine Regis Poloniae Sigismundi («Промова в августійшому зібранні до імператора Максиміліана від імені короля польського Сигізмунда». – 6) DANTYSZEK Jan, Victoria Sigismundi I contra vauvodam Muldaviae a.1531 («Перемога Сигізмунда I над воєводою Молдавії року 1531». – 7) HERBERSTEIN Sigmund, Fragmentum Commentariorum («Фрагменти Записок»). – 8) KROMER Marcin, Oratio in funere Sigimundi I («Промова на смерть Сигізмунда I»). – 9) ORZECHOWSKI Stanisław, In funere

Sigismundi I oratio («На смерть Сигізмунда I промова»). – 10) BREDENBACH Tilmann, Belli Livonici a.1588 historia («Історія Лівонської війни року 1588»). – 11) SCHARD Simon, De vita et obitu Sigismundi Augusti regis Poloniae («Про життя та смерть Сигізмунда-Августа, короля польського»).

Взагалі, хоча С.Баторій претендував на цілковитий контроль за історіографічним процесом у країні, саме баторіанське та наступне покоління роблять історичне письменство ледь не масовим захопленням. «Цензурні» обмеження, здається, лише підступнобули доморослих історіографів, утім вони часто обирали для своїх творів «вільніші» мемуарний і реляційні стилі (література факту), обмежували тематично та хронологічно предмет власних зацікавлень і часто-густо задовольнялися рукописним побутуванням власних праць.

На жаль, це, інколи, ставало фатальним в плані збереження подібних витворів. Так, зокрема, втраченим для сучасності є твір автора, який ще у 1577 р. «засвітився» на полі історіографії своїм описом знаного «гданського бунту» – «Commentarii de tumultu Gedanensi» / «Коментарі про гданський бунт» (Мальборк, 1577).

Мова йде про відомого польського філолога *Анджея Нідецького* (Патриція-Нідецького, 1522 – 1587) та його працю «Commentariorum rerum memorabilium sui temporis libri X» / «Коментарів наших часів діянь гідних пам'яті книг 10»²⁴. Ці коментарі мали бути творені в «салюстієвому» стилі. Перша книга їх була написана 1579 р., закінчено працю 1583 р. Остання згадка про цей рукопис Нідецького походить з 1776 р., коли його перевезли до Вільнюса і помістили до бібліотеки місцевих єзуїтів.

Краща доля випала твору *Мартина Броневського** (Broniowski, † 1593), який опрацював латинську реляцію про «Татарію»

²⁴ *Morawski K. Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła.* – Kraków, 1892. – S.299-300.

* До речі, М.Броневський був сином (або племінником?) сестри С.Оріховського-Роксолана та належав до перемиського шляхетства (М.Рей у «Звіринці» 1562 р. вмістив вірш-епіграму про рід Броневських серед «перемішлян», відразу після Оріховських).

(«Tartariae Descriptio» / «Опис Татарії»; дедикація королю Стефану Баторію) на підставі власних спостережень часів посольств Анджея Тарановського до кримського хана Мехмет-Гірея з 1578 та 1579 рр. У 1595 р. в Кельні знаний друкар польських історичних праць А.Міліус видав її разом з іншими текстами²⁵. Того ж року твір Броневського потрапив і до іншої кельнської збірки, а згодом видавався у Франкфурті 1600 р. та в Лейдені 1630 р., так само у складі збірок²⁶. 1625 р. видрукувано англійський переклад цієї праці. Екстракти з «Опису Татарії» публікувались і польською мовою (бл. 1621 та 1622 рр.)²⁷.

Свій твір Броневський починав з Брацлава на Поділлі. Він подав короткий опис дороги, торкнувся стосунків козаків з татарами, побіжно згадував і про Молдову. Оповідав про Кілію та Білгород, детально – про Крим²⁸.

²⁵ *Martini Broniovii... Tartariae descriptio...* – Coloniae Agrippinae, 1595.

²⁶ У Естрайхера можна зустріти ще один друк, який можна запідозрити у передруці «Опису Татарії»: *Descriptio germanica rerum inter R. Polo. et Sueciae occasione Livonicae invasionis a Carolo factae gestarum, cum narratione de Tartaris* et descriptione eorum quae inter Polo. et domum Brandeburg. Varsaviae 1601 suscepta sunt per Magni nominis Iureconsultum. – Б.м.д., 1602. Під впливом тексту Броневського вийшло й цікаве нюрнберзьке «провінціознавче» видання, де так широко писалось про Поділля та інші українські краї: *Levinus Hulsius. Chronologia, hoc est brevis descriptio rerum memorabilium, in provinciis hac adiuncta tabula topographica comprehensis gestarum, usq[ue] ad M.D.III. annum praesentem.* – Noribergae, 1597.

²⁷ *Pogrom Tatarow przez... Stanisława Zołkiewskiego...*, w Wołoskiej ziemi, 6 Octobris w Roku 1620. Przy tym Ordynek wyprawy tatarskiej na wojnę, Marcina Broniowskiego... [B.m.dr., але бл.1621] // *Biblioteka starozytna pisarzy polskich.* – Т.III. – Warszawa, 1843. – S.223-247; *Perspektiwa na upatrzzenie sposobow woiowania kraioiw nieprzyiaciol Krzyza Swietego...*: z opisaniem porządkow ich Woyskowych...; do tego przydane iest Wyrażenie prawdziwe położenia krain przedniejszych w panstwie tureckim leżących ... z pisma wielu ... autorow ... zebrane. – Poznań, [після 20.VII] 1622.

²⁸ Про М.Броневського та його творчість див. досить свіжу працю: *Жарких М.* Європейські джерела 16-17 ст. про Кримське ханство

До речі, на річпосполитську історіографічну традицію «тарарознавства» більший вплив здійснив інший опис посольських мандрів. Це опис – уже знайомим нам А.Тарановським – власного посольства 1569 р. Польські послы тоді з Константинополя рушили слідом за турецьким експедиційним корпусом, який мав, спільно з кримцями, штурмувати підросійську Астрахань. Текст Тарановського був виданий німецькою мовою (Нюрнберг, 1571), відомим є також і полономовний рукопис, з якого оповідання було видано у середині XIX ст.²⁹ та, зі скороченнями, століттям по тому³⁰.

З цього історичного твору широко черпав М.Пашковський в «Історії турецькій і змаганнях козацьких з татарами» (Краків, 1615)³¹. Вірогідно, також з його ж ініціативи екстракт з посольської подорожі 1569 р. потрапив і до А.Гваньїні «Хроніки європейської Сарматії» видання 1611 р.³². Він таки використаний і в іншому місці цієї «Хроніки» – у частині III книги VIII «Астрахань, татарське царство»³³.

Знані також рукописні описи посольських мандрівок до Туреччини Еразма Отвіновського 1557 р. та Петра Зборовського 1568 р.³⁴. Але вони суттєво поступаються текстам Тарановського та Броневського за інформативністю, та й сліду їх впливу на історіографічну традицію досі не виявлено.

[Електронний ресурс]. – К., 2005. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/edik/index.html>.

²⁹ *Podróże i poselstwa polskie do Turcyi, a mianowicie: podróż E.Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Taranowskiego Komornika J.K.M. 1569, i Poselstwo Piotra Zborowskiego 1568.* – Kraków, 1860. – S.41-63.

³⁰ *Antologia pamiętników polskich XVI wieku.* – Wrocław, 1966. – S.203-216.

³¹ Про нього див.: *Вирський Д.С.* Географія Запоріжжя: за описами М.Пашковського (1615) та С.Шимановського (1642) // *Історико-географічні дослідження в Україні.* – Число 12. – К., 2012. – С.42-57.

³² *Гваньїні О.* Хроніка європейської Сарматії. – К., 2007. – С.178-183.

³³ *Там само.* – С.714-721.

³⁴ *Podróże i poselstwa polskie do Turcyi...; Antologia pamiętników polskich XVI wieku...*

Зауважимо також, що не всі «сходознавчі» пам'ятки наразі дочекалися на ретельне дослідження. Ось, наприклад, практично не введена до наукового обігу віршована книга 2-разового учасника посольств до Туреччини, сяноцького шляхтича *Єжи* (Юрій) *Стано* († 1624 або після 1638) «O poselstwach w różne kraje wschodnie i wyprawę rycerskie ksiąg trzy» (Краків, без дати)*.

Класичну спробу вписати кримськотатарський сюжет у «вчені» рамки ренесансної науки здійснив шотландський викладач Замоїської академії *Вільям Брюс* (Bruce, бл.1560 – після 1611), відомий ще як автор антитурецького трактату «Ad principes populumque Christianum de bello adversus ad Turcos gerendo» / «До князів люду християнського про ведення війни проти турків» (Краків, 1594)³⁵. Його твір називався скромно: «De Tataribus diarum» / «Про татар щоденник» (Франкфурт, 1598), а за джерела цьому принагідному сходознавцю правила класична література та особисті розмови з татарським посланцем-генуезцем *Антоніо Спінолою* (Spinola).

Врешті-решт, якщо назагал оцінювати рівень річпосполитського татаро- та туркознавства, то його можна визнати доволі високим. Отже, погодимось зі ще одним тогочасним описом звичаїв (переважно військових) татар і турків, який твердив: «Є то не новина, а дійсно *ніби вроджена цнота* народу Польського, мати відомості про краї чужоземські та звичаї їх; *і Бусурманське Панство є їм добре відоме* [курсив – Д.В.]»³⁶.

* На жаль, ця книга, вірогідно, загинула 1944 р. Тоді ж, ймовірно, втрачено і ґрунтовний рукопис *Самуеля Отвіновського* (1575 – після 1650) «Opis współczesny państwa tureckiego Ain- i Ali'ego» (бл.1632-1634).

³⁵ Авторство В.Брюса щодо рукописної реляції про стан Польського королівства «A Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crowne, 1598» – першого твору такого роду адресованого англійському двору, нещодавно спростував американський професор *Себастьян Собеський*, див.: *Sobecki S. The Authorship of «A Relation of the State of Polonia, 1598» // The Seventeenth Century* [друк: Manchester University Press]. – Vol.18. – №2. – (2003) [2004]. – P.172-179.

³⁶ *Perspectiwa na upatrzenie sposobow woiowania kraio w nieprzyziaciol Krzyza Swietego...* – Poznań, 1622.

*Панегірики:
облік Героїв*

Специфічними історіографічними пам'ятками були також і численні панегірики – жанр, який в цей період сягає процвітання. Їх «принагідність» має багато спільного з реляціями (які найчастіше йшли тут за джерело натхнення), а часто уживаний віршований декор зближував з фольклорною епікою. Панегірикам особливо багато завдячує історична біографістика.

Поміж заплідненою панегіризмом письменністю варті на особливу згадку т.зв. «мови погребові». Вони часто-густо ставали творами, з яких і розпочиналося історіографічне освоєння будь-якого новітнього періоду чи сюжету.

Не маю амбіції проаналізувати тут як історіографічні пам'ятки увесь комплекс панегіричної літератури, пов'язаної з Україною. Утім, без згадки про бодай окремих чільних творців цього популярного жанру тогочасної «культури пам'яті», цей нарис втратить більше, ніж виграє від стрункості лаконізму, що виштовхує панегірики на (чи й поза) маргінез власне історіографії.

Постаттю першої величини в процесі творення локальних панегіричних традицій на Західній Україні був видатний львівський поет *Шимон Шимонович* (1558 – 1629)³⁷. Близький до Я.Замойського та його політичного клану, один з головних фундаторів університету «для Русі» в Замості, він мав намір (висловлений, зокрема, в листі від 12 квітня 1612 р.) серйозно зайнятись написанням історичної праці. До того, на жаль, не дійшло, але кілька панегіричних віршів Шимоновича таки присвячено визначним подіям сучасності³⁸.

Так, відбиття татарського вторгнення 1589 р. стало темою «*Aelinorean'a*» (Краків, 1589; назва-оксюморон: «*rean*» – пісня тріумфу, гімн; «*aelinos*» – жалісний; отже, перемога навпіл з

³⁷ Останнім досягненням «Шимоновичіани» є збірка: *Szymon Szymonowicz – poeta wciąż aktualny. Materiały z sesji naukowej Zamość, 24 października 2008.* – Zamość, 2008.

³⁸ Цікаво також, що йому приписують і антитурецький трактат «*Dicta seu consilia de bello contra Turcam*» (Кельн, 1583).

сумом за шкодами від вторгнення). Текст цей згодом передруковувався³⁹.

Про переможну битву з татарами над Удичем* у грудні 1605 р. оповідає «Tropheum Stanislai Zolkevii Scythis caesis, fugatis» / «Знак Триумфу Станіслава Жолкевського по погромі та прогнанні Татар» (Замостя, 1606). Власне, цьому присвячена лише частина – близько третини – твору, що також славив щойно померлого Я.Замойського та перемогу Я.-К.Ходкевича над шведами під Кіргольмом – у вересні 1605 р.⁴⁰.

Рокош М.Зєбжидовського 1606-1608 рр. Шимонович уславив у творах «Rytm po pogromieniu na terazniejsze rozruchy» (1607) та «Halcyonia Poloniae Sacrae Regiae Maiestati et amplissimis Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae ordinibus» / «Тиша-спокій польського священного маєстату і величнішого Корони Польської та Великого князівства Литовського устрою» (Замостя, 1608**) тощо. Зрештою, для історіографічної традиції Шимонович цікавий ще й як наставник Якуба Собеського (про нього див. нижче).

Іншим знаним панегіристом (представляв тип автора – магнатського «слуги домового»), який відзначився на полі історичної біографістики, був *Станіслав Журковський* (1-а половина XVII ст.). Він був автором біографії (рукопис створено в Замості 1643 р.) потужного польсько-українського магната Томаша За-

³⁹ *Simon Simonides Bendoński...* Aelinopean [1589] // Opera omnia... – Varsaviae, 1772. – S.97-115.

* *Удич* – назва лівої притоки Пд. Буга та озера на Білоцерківщині (нині близько с.Шаулиха Тальнівського р-ну Черкаської обл.).

⁴⁰ *Hahn W. Zapomniane wiersze łacińskie Szymona Szymonowica* // Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do «Gazety lwowskiej». – Lwów, 1902 (та відбитка). Див. також: *Hetman Stanisław Żółkiewski w poezji rokoszowej z lat 1606-1608* // *Borek P. W służbie Klio. Studia o barokowych pisarzach minorum gentium.* – Kraków, 2011. – S.13-30.

** До речі, згадувала і про С.Наливайка.

мойського⁴¹. У модерній Україні його текст знаний переважно завдяки епізоду, пов'язаному з Куруківською битвою 1625 р.⁴².

На подив плідним біографом-панегіристом (тип «модного» автора) був і уродженець Львова, проповідник королевича Владислава *Фабіан Бірковський* (1566 – 1636). Його перу, зокрема, належить відома біографія кн. К.Збарзького, уперше видана 1627 р.⁴³.

Тексти Бірковського приваблюють не фактографізмом, а художнім «міфотворенням». Ось, наприклад, як у панегірику на смерть Стефана Хмелецького (Варшава, 1632) він пише про встановлення Вітовтом кордону з татарами по нижньому Дніпру: великий литовський князь «до середини Дніпра конем в'їхав і, здійнявши шаблю, мовив: 'Доти моє'»⁴⁴.

Локальну «острозьку» панігіричну традицію представляє «*Ламент дому княжат Острозских* над зешлим с того світа ясне освецомим княжатем Александром Константиновичом кнежатем Острозским воеводою волинским» (Дермань?, 1604; знаний єдиний пошкоджений примірник). Ймовірно, автором цього твору був *Дем'ян Наливайко*⁴⁵.

У Києві ж тоді народився перший панегірик козацькому гетьману авторства *Касіяна Саковича* (бл.1578-1647). Мова про знані «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622). За класику ж «академічного» (та виразно історіографічно-наснаженого) київського панегірика можна окреслити анонімний (колективний?) твір на

⁴¹ *Żurkowski S. Żywot Tomasza Zamojskiego Kanclerza w. kor.* – Lwów, 1860.

⁴² Див. зокрема: *Вирський Д.* «Українне місто»: Кременчук від заснування до року 1764-го. – К., 2011. – С.90-98.

⁴³ *Birkowski F.* Мову pogrzebowe i przygodne. – Warszawa, 1901. – Cz.1.

⁴⁴ «...w poł Dniepru z koniem zajechał i, szabli dobywszy, rekł: 'Póty moje'», див.: *Ibidem.* – Cz.2. – S.214.

⁴⁵ *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С.135.

пошану кн. Яреми Вишневецького – «*Maiores... Wiszniewecciorum...*» (без місця друку, 1648)⁴⁶.

«Малі батьківщини»: творення візитівок

Багатоплановий «експорт» революції (шляхетської) та екстенсивна розбудова пантеону її Героїв поставила на порядок денний і питання образу «провінції» та «малої батьківщини». Щодо українських теренів на звання поетичних репрезентацій регіональної історичної ідентичності можуть претендувати такі добре відомі твори як:

1) «*Roxolania*» / «Роксоланія» (Краків, 1584) Севастяна-Фабіана Кльоновича⁴⁷. Сучасну монографію про останнього нещодавно видала в Любліні Галина Вишневецька⁴⁸. Інтерес Кльоновича до української тематики в значній мірі пов'язаний з такими протекторами письменника як Я.Замойський і Й.Верещинський.

2) Адама Чагровського «*Duma ukraïnna*» / «Дума українна». Вона вміщена до збірки поезій цього автора-жовніра «*Treny i rzecy rozmaite*» (Познань, 1597; Львів, 1599⁴⁹).

3) «*Samoenae Borysthenides...*» / «Дніпрові пісні» (Фастів, 1620) Яна (Івана) Домбровського⁵⁰. Н.Яковенко вважає, що,

⁴⁶ Яковенко Н. Кого топчуть коні звитяжного Корибута: До загадки киево-могилянського панегірика 1648 р. «*Maiores Wiszniewecciorum*» // *Synopsis: A Collections of Essays in Honour of Zenon E. Kohut / edited by Serhii Ploky and Frank E. Sysyn.* – Edmonton-Toronto, 2005. – P.191-218.

⁴⁷ Кльонович С.-Ф. Роксоланія / пер. з лат. Михайло Білик. – К., 1987.

⁴⁸ Wiśniewska H. *Renesansowe życie i dzieło Sebastiana Fabiana Klonowica.* – Lublin, 2006.

⁴⁹ Модерне перевидання, див.: Czahrowski A. *Treny i rzecy rozmaite.* – Warszawa, 1937.

⁵⁰ Яковенко Н. Латина на службі киево-руській історії («*Samoenae Borysthenides*», 1620 рік) // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К., 2002. – С.270-295. Видання українського перекладу оригінального тексту див.: Домбровський І. Дніпрові камени (віршов. поема) / пер. з лат. та примітки В.Литвинова // Україна: Антологія пам'яток державотворення X-XX ст.: Дорога до себе: у 10 т. – Т. 2. – К., 2008. – С.498-525.

можливо, Домбровський був лише автором передмови та післямови, основний же текст створила особа, близька до кола київських православних інтелектуалів.

Варті на згадку також численні «козакофільські» вірші *Мартина* (Марціна) *Пашковського** – «Україна, татарами терзана, князів та панів прикордонних про порятунок із жалісним лементом просить» (Краків, 1608); «Traktat de offensivo bello» / «Трактат про наступальну війну» (Краків?, 1613); «Історія турецька і змагання козацькі з татарами» (Краків, 1615); «Розмова Козака запорозького з перським гінцем» (Краків, 1617⁵¹). Про творчість М.Пашковського в Україні найкраще писав М.Возняк⁵². У Польщі цією постаттю наразі зацікавився Міхал Куран, філолог-полоніст з Лодзі, який щойно приготував про цього публіциста і історика окрему працю⁵³.

Зрештою, до переліку «україноцентричних» віршованих історичних творів можна додати й *Войтеха Кіцького*⁵⁴. Він є авто-

* Можливо, походив з українсько-польського етнічного прикордоння, адже відомий Мацей Пашковський герба Задора – у Люблінському воєводстві луковський мечник (1686).

⁵¹ Сучасні українські переклади див.: *Шевчук В.* «Розмова козака запорозького з перським гінцем» *Мартина Пашковського* і її історичний контекст // *Пам'ять століть*. – К., 1997. – №3. – С.38-50; *Марсове поле*. Героїчна поезія в Україні X – початок XIX століть. – К., 2004; *Слово многоцінне*. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII століття). У 4-х кн. – К., 2006. – Кн.3.

⁵² *Возняк М.* Мартин Пашковський про козацькі сутички з татарами й долю ясиру [Додаток]: Уривки з книги Пашковського з 1615 р. // *Записки НТШ*. – Львів, 1927. – С.141-161.

⁵³ *Kuran M.* Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku. – Łódź, 2012. – 664 s. Куранева «Пашковськіана» почалася статтею: *Kuran M.* «Chorągiew sauromatcka w Wołoszech» Marcina Paszkowskiego jako przykład epickich nowin poświęconych batalii chotimskiej z 1621 roku // *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica*. – №10. – Łódź, 2008. – S.21-40.

⁵⁴ Про В.Кіцького відомо, що був він ще автором «Zwierciadło Ich Mościom Panom tak Duchownym, jako i Swietckim w Greckiej Wierze

ром римованої праці «Dialog o obronie Ukrainy, u pobudka z przestrogą. Dla zabiezenia Incursiom tatarskim» / «Діалог про оборону України...» (Доброміль, 1615)⁵⁵.

Навіть жартівлива «фрашка» має заслуги перед вітчизняною історіографією⁵⁶. Ось, наприклад, ідею, популярну в модерних українських істориків, про родовий зв'язок української козаччини з антипольським повстанням Мухи (1490-1492), здається, уперше озвучено 1620 (1621?) р. пов'язаним зі Львовом сатириком Яном Дзвоновським. Так, виписуючи реєстр козацьких діянь, він писав:

Fraszka był Kozak Mucha za króla Olbrachta,
Fraszka i Nalewajko, jam też kozak Płachta.
Bo ci przeciw ojczyźnie wojowali, ale
Jam zaś ojczyzny bronił ręką swoją cale*⁵⁷.

będącym. Z strony Kalendarza, także i o zwierchności Papieskiej... nowo wydane» (Краків, 1630) – невеличкого твору, цікавого як практика добору історичних аргументів у творах на традиційно-«руські» теми.

⁵⁵ Слово *многоцінне*... – Кн.1. – С.602-620. «Dialog...» – ще один проєкт інспірований Я.-Щ.Гербуртом?

⁵⁶ Про цінність річпосполитського літературного анекдоту для вітчизняної інтелектуальної традиції нам уже доводилося писати, див.: *Вирський Д.С.* «Русин для Русіна дасть собі зуб вирвати, але для Ляха не хоче і волоска»: образ русина та Русі в польському літературному анекдоті кінця XVI – першої половини XVII ст. // *Борисфен.* – Дн-ськ, 2008. – №6. – С.28-29.

* «*Fraszka*» тут у сенсі пародія, посміховисько, а не справжній козак.

⁵⁷ *Dzwonowski J.* Konterent cudowny i siła Kozaka Płachty, ukrainca, który był przyciągnął z Sajdacznym Kozakiem do Morawy we dwudziestu tysięcy kozaków wybornych i dzielnych młodców, przeciw ludziom niechrześcijańskim, w roku 1620 // *Pisma Jana Dzwonowskiego* (1608-1625). – Kraków, 1910. – S.87. Щодо культу *козака Мухи*, то, можливо, з ним слід пов'язати згадку вірменською хронікою Агопа і Аксента Кам'янецьких у Кам'янці-Подільському 1615 р. могил козаків *Мухи* та *Калини* (біля розп'яття за Польською брамою), поруч з якими тоді урочисто поховали двох скараних на вимогу турків козаків, див.: *Гаркавець А.Н.* Кыпчакское письменное наследие. Том I. Каталог и тексты памятников армянским письмом. – Алматы, 2002. – С.537. А Б.Зіморович у «*Żywot Kozaków Lisowskich. Także i potyczki ich*

Підозрюю, що й широкознаний лист запорожців турецькому султану за нарративний взірць мав послання козаків-лісовчиків до Лютера⁵⁸.

*Поляка з Литвином
розмова про Україну:
від Папроцького до Гваньїні*

Люблінська унія 1569 р. пробудила зацікавлення Україною як у тих, хто втратив, так і у тих, хто набув, як у нових зверхників з Корони Польської, так і у старих панів з Великого князівства Литовського. Не дивно, що вже наприкінці XVI ст. свої колоритні «українські» політичні проекти на суд громадськості винесли Йосип Верещинський⁵⁹ та Петро Грабовський⁶⁰, а Миколай-

szcześliwie» / «Житті Козаків Лисовських...» (Краків, 1620), хоч і жартиливо, але вивів «козака Муху» як такого собі козацького Лікурга-правodawця («I ci mają reguły, które Kozak Mucha || Napisał... / I ci [козаки] мають правила, котрі Козак Муха написав...»).

⁵⁸ [Habspert Nikiel]. List o Kozakach Polskich. – В.м.д., 1636.

⁵⁹ *Wereszczyński J.* Droga pewna do prędszego y śnádniejszego osadzenia w Ruskich krainach pustyń Królestwa Polskiego, jako też względem drożniejszej obrony wszystkiego ukraińskiego położenia od nieprzyaciół Krzyża świętego. – Kraków, 1590; *Його ж.* Publika... tak z strony fundowania szkoły rycerskiej synom koronnym na Ukrainie, jako też Krzyżakom według reguły maltańskiej. – Kraków, 1594; *Його ж.* Pobudka (1594 r.) // *Roksolański Parnas.* Polskojęzyczna poezija ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Antologia. – Cz.2. – Kraków, 1998. – S.36-46; *Його ж.* Pisma polityczne ks. Józefa Wereszczyńskiego, biskupa kijowskiego, opata benedyktyńskiego w Sieciechowie, z wiadomością o jego życiu i pismach i z dołączeniem podobizny własnoręcznego jego podpisu. – Kraków, 1858; *Леп'явко С.* Проект колонізації Придніпров'я П.Грабовського (1596 рік) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. VII. – Запоріжжя, 1999. – С.15-19; *Sitkowa A.* O pisarstwie Józefa Wereszczyńskiego. Wybrane problemy. – Katowice, 2006.

⁶⁰ *Grabowski P.* Zdanie syna koronnego. – Kraków, 1858 [1-е вид. – Вільно, 23.IX.1595]; *Його ж.* Polska niżna albo Osada polska osobliwe na ochronienie pogranicznych państw od tatory na opatrzenie rozplodzonych synów koronnych pachołków chudych: 1596. – Kraków, 1859; *Леп'явко С.* Проект колонізації Придніпров'я П.Грабовського (1596 рік)... .

Криштоф Радзивіл (Сирітка), опікуючись проектом карти Великого князівства Литовського (видана в Амстердамі бл.1603 і 1613 pp.), послав 1596 р. Томаша Маковського складати й мапку нижнього Дніпра⁶¹.

Менш знані в модерній Україні інші «оборонні» проекти річпосполитських авторів рубежу XVI-XVII ст.: Кшиштофа Варшевицького «Paradoxa» (Вільно, 1579; Прага, 1588; Краків, 1598; твір дуже загального змісту); Северина Бончальського «Ochrona koronna» (Краків, 1606); Мартина Пашковського (Задора) «Traktat de offensivo bello...» / «Трактат про наступальну війну» (Краків?, 1613); Миколая Хабельського «Sposób rządu koronnego i gotowości. Obrona Rzeczypospolitej jakaby miała być» (трактатик при брошурі цього автора «Pobudka narodów chrześcijańskich na podniesienie wojny przeciwko nieprzyjacielowi Krzyża św.» (1615)). Зрештою, і козацька тема стала звичною для річпосполитської політичної публіцистики з часів перед Хотинською війною 1621 р.⁶².

Шукаючи «першокласиків», зауважимо, що на особливий внесок до «історичної регіоналістики» Речі Посполитої, в цікавій тут україноцентричній перспективі, може претендувати *Бартош Папроцький* (1543 – 1614). Початковий період його

⁶¹ Ця поїздка має, щоправда, лише непрямі підтвердження, див.: *Kempa T.* Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616) – wojewoda wileński. – Warszawa, 2000. – S.211-212.

⁶² *Chabielski M.* Sposób rządu koronnego i gotowości. Obrona Rzeczypospolitej, jakaby miała być. Wydany przez Mikołaią Chabielskiego z Chabielec. Więznia Tureckiego. – Kraków, 1615; *Gajewski K.* Rozmowa Ukrainy z żołnierzem wydana gwoli łatwiejszemu sposobowi obronienia granic Korony Polskiej od nieprzyjaciół chrześcijańskich. – В.м. і др., 1619 (нині, вірогідно, втрачена); «Jego Mości xiędza Lubienieckiego biskupa wołoskiego consilium Królowi Jego Mości podane w Warszawie». – Бібліотека Ягеллонська в Кракові (далі – *Bibl. Jagell.*). – Rkps 102, k.505-507 (за іншою, новішою, нумерацією – с.251-252); *Niebylski Nikodem.* Declaratia abo Obiaśnienie kart kozackich. – Б.м., 1621; *Rozwadowski M.* Zaciąg woenny, to iest, sprawy potoczne terazniejsze, w roku 1621, w stronach Węgieńskich y Niemieckich, z Czeskiego na Polskie przełożone. – В.м. і др., 1622.

творчості тісно пов'язаний з «українною» тематикою. Їй безпосередньо присвячені віршовані «Historia zalosna o prętkości y okrutności Tatarskiey a o srogim mordowaniu y popsowaniu Ziemie Ruskiey y Podolskiey» / «Історія жалісна про прудкість та лють татарську і про суворе мордування та псування земель руської та подільської» (Краків, 1575)⁶³, «Panosza, to jest wysławienie panów i paniąt ziem ruskich...» / «Паноша, себто уславлення панів земель руських і подільських» (Краків, 1575)⁶⁴ та так само полономовний «Короткий і правдивий опис в'їзду до Волох Івана-воеводи, котрого Підковою звать» (Краків, 1578; знаний К.Несецькому, наразі не віднайдений). Припускаю, що саме останній твір у скороченому прозовому варіанті переказано у розширеному М.Пашковським виданні 1611 р. хроніки А.Гваньїні⁶⁵.

Угорські та німецькі каталоги (зокрема і знаний покажчик літератури з османістики К.Гьоллнера) відносять до творів Папроцького ще й «Warhatlige Beschreibung des kriegs, welchem der Walachische Wojewod Jvon mit den Türcken geführt. Item: vom tödtlichen Abgang des türk. Kaisers Solimanni» / «Правдивий опис війни, яку волоський воєвода Івоня з турками вів...» (Б.м.д., 1576; 20 арк., переклад з польської мови – зазначено, що уперше твір виданий у Кракові 1575 р.). Єдиний відомий примірник цього видання зберігається у Відні в Національній бібліотеці (по ознайомленні із ним, я схильний підтримати рацію атрибуції цього твору Б.Папроцькому).

Багато «українського» матеріалу в історико-генеалогічних працях «Gniazdo snoty» / «Гніздо цноти» (Краків, 1578^{*}) та

⁶³ Ширше про цей твір див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділ 3.2).

⁶⁴ Уривок з неї опублікував П.Куліш, див.: *Кулиш П.А.* История воссоединения Руси. – Т.2. – СПб., 1874. – Приложение: Ода Папроцкого в честь Руси: Do Polakow. – С.425-427.

⁶⁵ Див. зокрема: *Гваньїні О.* Хроніка європейської Сарматії. – С.430-434.

* Його доповнений варіант на схилку життя збирався перевидати *Лукаш Папроцький* (1607 – 1657), небіж Бартоша. Судячи по всьому,

«Herby gycerstwa polskiego» / «Герби рицерства польського» (Краків, 1584). В останньому виданні зреферована і втрачена (незакінчена?) віршована «Історія» про запорізьку виправу Самійла Зборовського 1579 р.

Цікаво також, що явна заангажованість стосовно регіональної традиції трьох «руських» воєводств долибулінської Корони Польської (Руське, Подільське, Белзьке) робила з Папроцького виразного реципієнта давніх ідеологем-традицій Галицько-Волинського князівства (вже адаптованих ідеологами «Корони») та скептика щодо «литовських» історичних концептів. До речі, «Герби» невдовзі найшли продовжувача – Станіслав Барановський довів їх до 1634 р. (цей рукопис уже у XVIII ст. позичав К.Несецькому київський біскуп Ю.-А.Залуський)⁶⁶.

Чимало матеріалу з українного буття містить і твір Папроцького «Urominek albo przestroga zacnemu narodowi Polskiemu i wszelkim stanom W. X. Lit. naymileysy sługa u brat na to Interregnum oddaie, napisany u wydany w r. 1587», що є чи не найгострішою критикою королювання Стефана Баторія (спрямований, щоправда, більше проти фаворита цього короля – Яна Замойського). Автор риторично питає скільки подільських бранців пішло до Криму і Туреччини; чому не виконав король свої передвиборні обіцянки з викупу полонених і компенсації пограбованого; за що карав «мужів добірних»-козаків; та, зрештою, наводив промовисті факти королівської несправедливості.

Згодом цікаву хроніку за 1594-1597 рр. (про події війни країн Священної ліги з Туреччиною) Папроцький долучив до опису царювання австрійського імператора Рудольфа II Габсбурга (1552 – 1612) у своєму творі «Ogrod krolewsy...» / «Сад королівський» (Прага, 1599). Пізніше вона без змін увійшла до вже чеськомовного видання «Діадох» (Прага, 1602). Про харак-

саме за видання 1578 р. Б.Папроцький отримав за наказом від 5.I.1579 р. королівську пенсію (40 флоренів на рік).

⁶⁶ *Kilka rysów i pamiątek Ew..go Hellenijusza.* – Poznań, 1860. – S.355. У бібліотеці Залуських цей рукопис був під №178 (загинув 1944 р.).

теристики українських козаків, вміщені у цих працях, мені вже доводилося писати⁶⁷.

Важливою мірою до презентації українських регіональних сюжетів у річпосполитській історіографії спричинилися також три рухливі письменники загальнокоронного формату – Ян-Димітр Соліковський, Ян Ласицький та Леонард Горецький.

Перший з них – *Ян-Димітр Соліковський* (1539 – 1603), знаний в Україні як львівський католицький архієпископ (з 1583 р.), скептик у питанні унії Литви та Польщі, симпатик козаків-запорожців і куратор справи греко-католицької унії. Він був автором мови на погреб короля Сигізмунда-Августа («In funere D. Sigismundi Augusti... oratio». Краків, 1574) та особливо цінних записок – «Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti» / «Короткі коментарі діянь Польських по смерті Сигізмунда-Августа» (ще в рукописі використані Р.Гейденштейном і Й.Бельським)⁶⁸.

Останні, написані у 1589-1597 рр., оповідали про події 1572-1590 рр., причому автор зосереджувався, майже винятково, на подіях, у яких сам брав участь. Ці «Коментарі» були видані лише 1647 р. у Гданську. З них довге історіографічне життя мав опис страти І.Підкови у Львові.

Поза цим з іменем Соліковського зв'язують також ще один україноцентричний публіцистичний твір – «*Votum szlachcica polskiego... o zalozeniu skarbu Rzeczypospolitej i o obronie krajów ruskich...*» (1589). У ньому автор висловлював свої не дуже оригінальні міркування щодо покращення оборони України.

Другий з трійці – *Ян Ласицький* (1533 або 1534 – після 1599), то вчений-протестант, письменник величезної історіографічної ерудиції⁶⁹. Він знаний як автор, зокрема: 1) монографії окремої

⁶⁷ Див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділ 4.1).

⁶⁸ Про цей твір див.: *Łopatecki Karol.* Uwagi nad 'Commentarius brevis rerum Polonicarum' a morte Sigismundi Augusti Poloniae Regis Jana Dymitra Solikowskiego // *Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia* / pod redakcją P.Borka. – Kraków, 2012. – S.91-102.

⁶⁹ З недавньої української літератури про нього див.: *Дашкевич Я.* Ян Ласицький и его очерк об армянах на Украине в 70-х гг. XVI ст. // *Пос-*

військової кампанії (про невдачу виправу на Молдову у 1572 р.) – «*Historia de ingressu Polonorum in Valachiam*» / «Історія вторгнення Поляків на Волощину» (Франкфурт-на-Одері, 1578)⁷⁰; 2) хронічки чи радше реляції про перші часи владарювання Баторія у Польському королівстві, написаної десь у 1576-1577 рр., – «*De initio regemini Stephani*» / «Про початок королювання Стефана» (Базель, 1615); а також 3) релігійно-етнографічного трактату – «*De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione*» / «Релігії русинів, московитів та татар» (Спіра/Шпайер, 1582⁷¹).

Третім був *Леонард Горецький* (бл.1525 – після 1582). Протестант зі скандальною репутацією, він знаний як автор двох великих історичних праць, що лишилися рукописними та в цілості не збереглися. Мова про «*Decades...*» – нарис у 20 книгах історії Польського королівства до 1572 р. (фрагмент з них з описом війни в Молдові 1574 р. у 1578 р. в Базелі виданий у німецькому перекладі та в Франкфурті-на-Одері – у латинському оригіналі і разом з «*Historia de ingressu...*» Ласицького⁷²) та хроніки

таті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С.65-71.

⁷⁰ *Leonardi Corecii, Equitis Poloni, Descriptio belli Jvoniae, Voivodae Valachiae, quod anno MDLXXIII, cum Selimo II, Turcarum imperatore, gessit. Huic Accesit Jo. Lasicii historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano, et caede Turcarum.* – Francofurti, 1578; *Jana Łasickiego, Historya wtargnienia polaków na Wołoszczyznę z Bogdanem Wojewodą (po którym nastąpił Iwon), i porażce turków pod dowództwem Mikołaja Mileckiego i Mikołaja Sieniawskiego, roku 1573.* – Petersburg-Mohylew, 1855.

⁷¹ Під цією загальною назвою власне ховаються власне 11 текстів, в т.ч. Я.Ласицького «*Theologia Moscovitica*», Йогана Фабрі «*Religio Moscoviticorum*» (1525), Яна Сакрана «*Elucidarius errorum ritus Ruthenicis*», фрагмент з А.Гваньїні – «*De religione Moscovitarum omniumque Ruthenorum*». Здається, це частина видавничого проекту історика-професора з Вітенбергу *Петера Альбінуса* (Albinus, 1540-1598) під загальною назвою «*Scriptores varii de Russorum religione*».

⁷² *Leonardi Corecii, Equitis Poloni, Descriptio belli Jvoniae...* . Переклади див.: *Leonarda Goreckiego, szlachcica polskiego, Opisanie wojny Iwona hospodara wołoskiego z Selimem II cesarzem tureckim, toczzonej w roku 1574.* – Petersburg-Mohylew, 1855; *Горецький Л.* Описание войны

(можливо, це частина продовження «Декад», що включала часи Генріха Валуа та Стефана Баторія) королювання Стефана Баторія (збережений фрагмент за 1576-1582 рр. видано вже аж 1939 р.⁷³).

Крім цього, у промові з приводу т.зв. гданського бунту 1577 р., Горецький відгукнувся і на татарський набіг на Волинь і Поділля у березні того таки року⁷⁴. Спочатку Горецький мовить про понад 20 тисяч татар-нападників, з яких озброєних 20 тисяч. Далі більше, татар вже 120 тисяч, з яких 60 тисяч нападають на волинське Дубно, а 20 тисяч йдуть на Сокаль, Теревовлю та Кам'янець. Вони спустошують все на своєму шляху, а бранців ведуть до турецького Білгорода-Дністровського.

З іншої опції креслили українські історіографічні сюжети і славнозвісні політичні «литвини» – Мацей Стрийковський та Алесандро Гваньїні.

З них *Мацей Стрийковський* (бл.1547 – перед 1593) здавна викликав сталий інтерес у історіографів⁷⁵. І нині на ниві

Ивонии, господаря волошского // Киевская Старина. – 1889. – №10. – С.92-112; *Мемуары*, относящиеся к истории южной России. – Выпуск 1. – К., 1890; *Литвин Михайло, Віженер Б., Горецький Л., Ляссота Е.* Мемуари до історії Південної Русі. – Дн-ськ, 2005. – Вип.1.
⁷³ [Gorecki L.] Kronika z czasów króla Stefana Batorego 1575-1582. – Kraków, 1939.

⁷⁴ *Oratio Leonhardi Gorecii*, qua Gdanenses admonetur, ut ab hoc bello nefario abstineant, seseque Stephano regi ultro dedant. Ubi horrendae clades vastitasque Volynicis ac Podolicis regionibus, in Martio anno d. 1577 a Scyti illata commemorantur, rexque Stephanus admonetur, ut post habito hoc bello intestino, contra Gdanenses, junctis viribus suis, pariter cum universis Christianis, eos contra hanc tantam immanitatem Scytharum ac Turcarum convertat. – Posnaniae, 1577 (24 стор.). Повстання в час зовнішньої небезпеки для держави Горецький подає як обтяжуючий провину гданщан складник.

⁷⁵ *Ptaszycki S.* Ruskie przekłady kronik Bielskiego i Strykowskiego // Pamiętnik Literacki. – Т.30. – Lwów, 1933. – З.1-4. – С.168-184; *Дзира Я.* Татаро-турецькі напади на Україну XIII-XVI ст. за хроніками Бельських та Стрийковського // Український історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип.8. – С.83-102; *Radziszewska J.* Macej Strykowski, historyk-poeta z epoki Odrodzenia. – Katowice, 1978; *Wojtkowiak Z.*

«Стрийковіани» активні поляк Збіслав Войтковяк, а також білоруські дослідниці Анна Кичко (Бідная) та Альбіна Семянчук. Перу останньої, зокрема, належить досить свіжий нарис про білорусько-литовські літописи та польські хроніки⁷⁶.

З класичного білоруського доробку дивись також працю Сямьона Падокшина⁷⁷. А нещодавно, у зошиті 183 (Т. 44/4) за 2007 р. «Польського словника біографічного», опублікована стаття про М.Стрийковського авторства Агнешки Беджицької та Збіслава Войтковяка⁷⁸.

Щодо студій над творчістю *Алесандро Гваньїні* (1534 – 1614) нагадаю, що кілька (кільканадцять?) років Інститут археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України готував видання українського перекладу «Хроніки європейської Сарма-

Maciej Strykowski, dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności. – Poznań, 1990; *Borek P.* Ruś w «Kronice» Maceja Strykowskiego // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – Т. V. – К., 1992. – С.57-67; *Ульяновський В.І.* Українські переклади хроніки Стрийковського кінця XVI – початку XVII століття // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – К., 1993. – Вип.1. – С.5-12; *Толочко О.* Український переклад «Хроніки...» Матея Стрийковського з колекції О.Лазаревського та історіографічні пам'ятки XVII століття. Український хронограф і «Синопис» // *Записки НТШ.* – Т.231. – Львів, 1996. – С.158-181; *Jučas M.* Lietuvos metraščiai ir kronikos. – Vilnius, 2002.

⁷⁶ *Семянчук А.* Беларуская-літоўскія летапісы і полскія хронікі. – Гродна, 2000. У свіжій своїй статті ця авторка позиціонує Стрийковського як «першого історика Східної Європи», див.: *Siemiańczyk A.* Maciej Strykowski – pierwszy historyk Europy Wschodniej // *Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU.* – Т. XI. – Kraków, 2010. – С.77-83.

⁷⁷ *Падокшин С.А.* Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры. – Мінськ, 2003.

⁷⁸ *Polski słownik biograficzny.* – Т.44. – С.536-541. Певними «свіжими» доповненням до неї є взаємопов'язані видання: *Wojtkowiak Z.* Odnaleziony tekst Macieja Strykowskiego o bitwie z Moskwą 1564 roku i inne rewelacje w zbiorach rosyjskich i nie tylko. – Poznań, 2010; *Дзярновіч О.І.* Поэма Матея Стрыйковского «Битва под Улой» (1564 г.): образный ряд и событийная конкретика // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana.* – СПб., 2010. – №2(8). – С.127-134.

тії» (за виданням 1611 р.). Нещодавно його завершено (2007 р.)⁷⁹. Деякі частини цього проекту опубліковані Ю.Мициком раніше – у серії «Старожитності Південної України»⁸⁰ та в низці інших його публікацій⁸¹.

Цікаву тут тему українського козацтва у хроніці Гваньїні аналізував дніпропетровський дослідник Олег Дячок⁸². Цей-таки дослідник також відносно нещодавно підсумував свої багаторічні «гваньїнізнавчі» студії⁸³. У Польщі творчістю Гваньїні (у зв'язку з інтересом до М.Пашковського) наразі зацікавився полоніст з Лодзі Міхал Куран.

Творчий доробок обох класиків «великолитовського» історіописання таки чималий. Так, Стрийковський розпочав свою історіографічну кар'єру короткою віршованою історією Польщі та Литви – «Goniec spoty do prawych szlachciców uczynionu» (Краків, 1574). Згодом друк побачили його чергові праці: «O początkach, wywodach, dzielnościach... sławnego narodu litewskie-

⁷⁹ Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії... Наразі вийшло вже й 2-е незначно доопрацьоване видання: *Гваньїні Олександр*. Хроніка європейської Сарматії / [упорядкув. та пер. з пол. о.Юрій Мицик]. – К., 2009. – 1008 с.

⁸⁰ Гваньїні О. «Хроніка про татарську землю». – Запоріжжя, 2000; *Його ж.* Хроніка європейської Сарматії (молдавська і турецька частини). – Запоріжжя, 2003.

⁸¹ Мицик Ю. Опис Чехії у «Хроніці» Олександра Гваньїні // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип.25-26. – С.57-63; *Його ж.* Опис України у хроніці Олександра Гваньїні // Всесвіт. – К., 2000. – №11-12. – С.116-156; *Його ж.* Опис Німеччини і скандинавських країн у хроніці О.Гваньїні // Гуманітарний журнал. – Дн-ськ, 2000. – Літо-осінь. – С.181-210; *Його ж.* Опис Естонії та Латвії в хроніці О.Гваньїні // Український археологічний щорічник. – К., 2001. – Вип.5/6. – С.264-305; *Його ж.* Опис Греції у хроніці О.Гваньїні // Історичний журнал. – К., 2003. – №4-5. – С.102-118; *Його ж.* Історико-географічний опис Польщі в хроніці О.Гваньїні // Історичний журнал. – К., 2004. – №4. – С.73-87.

⁸² Дячок О.О. Запорізьке козацтво в «Хроніці Європейської Сарматії» А.Гваньїні // Історія запорізького козацтва: сучасний стан і проблеми вивчення. – Дн-ськ, 1990. – С.70-80.

⁸³ Дячок О. Хроніст Алессандро Гваньїні // Український археологічний щорічник. – №8/9. – К., 2004. – С.299-321.

go, żemojdzkiego i ruskiego» (1577 – лишилася недрукованою, оповідала історію з легендарних часів до 1506 р.*) та «Kronika polska, litewska, żmodzka i wszystkiej Rusi...» (Кролевець/ Кенігсберг, 1582).

Гваньїні – відзначився історико-географічним твором «Sarmatiae Europae descriptio» / «Опис європейської Сарматії» (Краков, 1578; ймовірно, майже цілком – плагіат з матеріалів Стрийковського). Італійське походження автора та латиномовність тексту сприяли популяризації твору в Європі⁸⁴.

Підсумовуючи міркування про «польське» і «литовське» дзеркала для України, цікаво відзначити наступне. Автори-патріоти кожної з двох цих «державних традицій», а за найхарактерніший приклад тут можуть правити Папроцький і Стрийковський, у своїх історичних концепціях часто-густо відтворювали давню конкуренцію за «руську спадщину» Галицько-Волинського князівства-королівства (саме його спадкоємцем трактується Корона Польська) та Великого князівства Литовського. «Польські» тези з «литовськими» *антитезами* виплекали, зрештою, й власне суто «український» *синтез*.

*Протопреса і
попит на факт*

Маємо бути свідомі, що по всій Європі тоді вже крокувала перша «масмедійна» революція. Йшлося про постання новочасної «преси». В Італії вже навіть з'являлися друкарні, що спеціалізувались на річпосполитських звістках-новинах. Такою, наприклад, була римська друкарня Лодовіко Грігнані, яка друкувала реляції: про перемоги над татарами 1624, 1626 та 1644 рр.; над козаками та

* Хронологічні рамки явно «підігнані» під хроніку Кромера. Сучасне видання див.: *Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / oprac. Julia Radziszewska. – Warszawa, 1978. – 762 s.*

⁸⁴ Латинські друки: Спіра/Шпайер, 1581; Базель, 1582; Франкфурт, 1584; Лейден, 1626, 1627, 1642, переклади – чеською, німецькою, італійською мовами, про полономовний друк М.Пашковського 1611 р. див. нижче.

шведами 1625-1626 рр.; над росіянами та турками 1633-1634 рр.; про захоплення в'язнями з України («Русі, підлеглої Королівству Польському») турецьких галер 1628 та 1643 рр. Реляцію про битву під Берестечком 1651 р. надрукували того ж року в Італії відразу в двох місцях – у Римі і Неаполі⁸⁵.

Відтак, жанр реляції-репортажу все потужніше тиснув на історичну нарацію. Власне про реляції маємо відносно недавню ґрунтовну працю Ю.Мицика⁸⁶. Дослідник у ній оглянув пам'ятки про Україну за період 1475-1660 рр., які походили не лише з теренів Речі Посполитої, але й з цілої Європи.

Менш «селективною» щодо «українських» матеріалів, але досить інформативною є праця К.Завадзького про початки «польської преси»⁸⁷. Певні доповнення подала також Т.Хінчевська-Геннел⁸⁸. Вона, зокрема, наводить згадку про ще одну реляцію «постхотинського циклу», автором якої був італійський мандрівник та лікар Франческо Ольмо – «*Relazione del Regno di Polonia del Si. Giovanni Francesco Olmo, scritta l'anno 1623*» (Venetia, 1628)*. Цікаві також її ж спостереження щодо т.зв.

⁸⁵ Подібну реляцію 1652 р. (про перемогу поляків над татарами та козаками) див. також: *Бумаги Флорентинского центрального архива...* – Ч.II. – С.379-386.

⁸⁶ *Мицик Ю.* Україна XV-XVII століть у світлі тогочасної преси (За матеріалами «летючих листків») // *Записки НТШ.* – Т.233. – Львів, 1997. – С.30-46. Про те, що автор не полишає цієї проблематики свідчить і ось така свіжа публікація: *Мицик Ю.А., Пухальська Н.Я.* Італійська брошура 1633 р. про участь запорожців у Смоленській війні // *Укр. істор. журн.* – К., 2010. – №3. – С.213-218.

⁸⁷ *Zawadzki K.* Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII wieku. – Warszawa, 2002.

⁸⁸ *Chynczewska-Hennel T.* Najjaśniejsza o Najjaśniejszej. Rzeczpospolita w weneckiej literaturze historycznej XVII wieku // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce.* – Т.1. – Warszawa, 2006. – S.191-203. У моєму перекладі: *Хінчевська-Геннел Т.* Найясніша про Найяснішу: Річ Посполита у венеціанській історичній літературі XVII ст. // *Ейдос.* Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип.4. – К., 2009. – С.499-513.

* У виданні: *Olmo Gio.Fr.* Relazioni della di Venetia del Regno di Polonia et del Regno di Boemia. – Venezia, 1628.

«авіз» (*avviso*)⁸⁹. Зрештою, зауважимо, що публікація офіційних і приватних листів або невеличких брошур відкривала для історика нові джерелознавчі можливості і, зрештою, дарувала йому значно ширшу «публіку».

Ці «малі» наративні форми також часто ставали авторською «пробою пера», демонстрацією вивершеності освіти, відтак, на тлі виразної «шкільної революції», коло їх «творців» зростало чи не в геометричній прогресії. «Демократичні» настанови (чи то неспеціальне читацьке коло) схилили до частішого застосування у подібних нараціях «народних» мов.

Примітно, що вітчизняна історіографічна традиція досі всерйоз не намагалася скільки-небудь ретельно-цілісно опрацювати та інтегрувати до власних обривів цей наративний комплекс, полишаючи його на розсуд «джерелознавця конкретної проблеми». Більш-менш щастило хіба що «козацьким сюжетам», відтак на добре фахове відчитання та сталий резонанс можуть претендувати, зокрема:

1) спогади («Апологія») Бернарда Претвича (1550 р.)⁹⁰;

2) «EPICEDION, себто вірш жалобний про благородного й вічної пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького» (Краків, 1585)⁹¹. Н.Яковенко гадає, що, найімовірніше, автором поеми був *Ждан Білицький* з роду давніх волинських бояр (з-під Кременця), слуг-ленників Вишневецьких. Вона також довела залежність тексту «Epicedion'у» від наративних взірців хроніки Стрийковського;

⁸⁹ *Chynczewska-Hennel T. Avvisi – parapamiętniki czy paradiariusze? // Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia / pod redakcją P.Borka. – Kraków, 2012. – S.53-64.*

⁹⁰ *Український степовий кордон в середині XVI століття (спогади барського старости Бернарда Претвича). – Запоріжжя-Київ, 1997.*

⁹¹ *Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские козаки. Исследования, памятники, документы и заметки. – К., 1904 (тут – публікація полономовного оригіналу); Українська поезія XVI ст. – К., 1987. – С.169-194 (український переклад В.Пеппи); Українські гуманісти епохи Відродження. – К., 1995. – Ч.2. – С.20-39; Яковенко Н. Шляхтич «латинський» чи «латинізований». Нотатки на полях поеми «Epicedion» (1585) // Паралельний світ. – С.148-153.*

3) Шимона Пекаліда «De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor» / «Про Острозьку війну під П'яткою проти низовців, книг чотири» (Краків, 1600)⁹²;

4) щоденник Еріха Ляоти (бл.1594 р.)⁹³;

5) окремі твори про Хотинську війну 1621 р.;

б) щоденник козацької війни 1625 р. аноніма (Якуба Собеського?);

7) реляція про т.зв. другий похід на Крим у 1628 р. (взагалі-то вивчена вона недостатньо, джерело інформації про неї – застаріла публікація Северина Голенбійовського з 1852 р.⁹⁴);

8) реляція 1631 р. гетьмана реєстрових козаків Тимоша Орендаренка про козацьку війну 1630 р. (у переказі Львівського літопису М.Гунашевського);

9) присвячена Самійлу Лащу «Nowa pieśń o wojnie kozackiej, która się odprawowała pod Kumejkami nad Dnieprem» / «Нова пісня про війну козацьку...», надрукована, без місця видання, після 15.XII.1637 р.⁹⁵;

10) щоденники Шимона Окольського за 1637-1638 рр. та Станіслава Освенціма за 1643-1651 рр.;

⁹² *Українська поезія XVI ст.* – С.196-242 (український переклад В.Маслюка); *Українські гуманісти епохи Відродження.* – Ч.2. – С.40-77; *Яковенко Н.* Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі «De bello Ostrogiano» (1600 рік) // *Паралельний світ.* – С.157-188.

⁹³ Останнє українське перевидання: *Литвин Михайло, Віженер Б., Горецький Л., Ляссота Е.* Мемуари до історії Південної Русі / [Володимир Боніфатійович Антонович (ред.) Т.С.Завгородня (пер.)]. – Днеськ, 2005. – Вип.1: XVI ст. – 220 с. На жаль, воно не інтегрувало досягнення з польського опрацювання тексту: *Opis Ukrainy* / Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana; [W przekładzie Zofii Stasiewskiej i Stefana Mellera. Pod red., ze wstępem i komentarzami Zbigniewa Wójcika]. – Warszawa, 1972.

⁹⁴ *Relacya terażniejszej wojska zaporoskiego imprezy do Krymu* // *Biblioteka Warszawska.* – Warszawa, 1852. – Т.ІІ. – S.21-26 [додаток до статті С.Голенбійовського «Szahingerej i kozacy»].

⁹⁵ Коротку замітку про неї див.: *Мицик Ю.* Незнана польська поема про повстання 1637 р. // *Історичний календар*'97. – К., 1996. – С.294-295.

11) славнозвісна праця Гійома Левассера де Боплана «Опис України» (Руан, 1651⁹⁶).

Збагатити цей перелік аналізом маловідомих творів про козацьку війну під проводом С.Наливайка⁹⁷, татарських нападів 1527, 1575, 1589, 1626 рр., а також «козацьких війн» (переважно 1637-1638 рр.)⁹⁸, доводилося і мені. Зрештою, чимало таких наративів, опрацьованих поодинці в модерній польській історіографічній традиції, ще залишаються слабо відомими в Україні⁹⁹.

⁹⁶ Власне, 1-е видання праці Боплана мало іншу назву «Description des contrées du royaume de Pologne» / «Опис країв Польського королівства» і містило значно коротший текст, аніж «канонічне» видання «Description d'Ukraine» (Руан, 1660), див.: *Перналь Андрій Б., Ессар Денніс Ф.* Гійом Ле Вассер де Боплан – військовий інженер, картограф, автор // Боплан і Україна. Збірник наукових праць. – Львів, 1998. – С.34. Докладніше див.: *Їх таки.* The first Edition (1651) of Beauplan's Description d'Ukraine // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge, 1990. – Vol.XIV. – №1-2. – P.84-96.

⁹⁷ *Вирський Д.С.* У борні з козацькою фортуною (специфіка одного літературного образу «гетьманського подвигу» С.Жолкевського у війні з С.Наливайком) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.VIII. – Дрогобич, 2004. – С.156-163.

⁹⁸ *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (§ 3.1. Війна взимку: опис битви під Ольшаницею 1527 р. Й.Л.Деція; § 3.2. Хроніка успішного татарського нападу 1575 р. (Б.Папроцького віршована «Історія жалісна...»); § 3.3. Анонімна реляція «міжнародна» про набіг татар 1589 р.); § 4.4. Новий самостійний сюжет – «війна козацька» («Марс савроматський» С.Шимановського etc)); *Його ж.* Битва під Білою Церквою 1626 р. та «Реляція правдива» Яна Доброцького // Укр. істор. журн. – К., 2010. – №6. – С.150-160.

⁹⁹ Ось наприклад: *Jasnowski Józef.* Dwie relacje z wyprawy Zamojskiego pod Cecorę w r.1595: 1) Relacja anonima; 2) Diariusz Pawła Piaskowskiego // Przegląd Historyczno-Wojskowy. – Warszawa, 1938. – Т.10. – S.240-250. До цього можна додати і колоритний твір пера самого Я.Замойського (видрук листування з папою римським) про прорив 1594 р. татар в Угорщину через територію Речі Посполитої: «De transitu Tartarorum per Pocuciam Anno M.D.XCIII...» (Краків, 1594).

*Й.Бельський:
белетризована історія
для «розбудженої» публіки*

Героєм постбаторіанського покоління річпосполитеських історіографів став *Йоахим Бельський* (бл.1550 – 1599). Саме про цього історика поет писав, що його твір «стерти» може труд Кромера, бо, за інших рівних («до одної правди яко цілі прямує»), розрахований на ширшу читацьку аудиторію¹⁰⁰.

Зовні Й.Бельський продовжував справу свого батька Мартина. У 1597 р. в Кракові Йоахим видав «Kronikę polską Marcina Bielskiego, nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydana» / «Хроніку польську Мартина Бельського, наново Йоахимом Бельським, сином його видану». Формально це було продовження-доповнення останньої частини «Хроніки всього світу» (присвяченої Польському королівству), утім, насправді, від попереднього тексту лишилося небагато.

Праця обіймала період з найдавніших часів до 1586 р. Причому найсильнішою стороною творчості Й.Бельського стала не фаховість як історика, а блискуча літературна польська мова. Автор широко користувався «готовими» нарративними матеріалами (головним його авторитетом був Кромер), практично ухляючись від власне дослідницької роботи, рідко використовував актові першоджерела. Недоліками його праці вважали слабкий критицизм, надмірну увагу до деталей та шляхетську апологетику.

Існує рукописний список-редакція праці Й.Бельського 1606-1607 рр., який доводить хроніку до 1598 р. Його перший видавець – Ф.-М.Собещанський¹⁰¹ – вважав, що доповнення 1587-1598 рр. також зробив Й.Бельський, але невдовзі В.Негрінг¹⁰², спростував цю точку зору (Собещанський погодився з аргумен-

¹⁰⁰ Вірш Станіслава Гроховського «На хроніку польську Йоахима Бельського» (1609 р.) цит. за: *Zawacki T. Katalog książek i królów polskich.* – Katowice, 2004. – S.VIII.

¹⁰¹ *Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.* – Warszawa, 1851.

¹⁰² *Nehring W. O historykach polskich XVI w.* – Cz.2. O życiu i pismach Joachima Bielskiego. – Poznań, 1860. – S.68-76.

тами Негрінга). Пізніше Барич обережно схилився до визнання за Йоахимом Бельським авторства цього доповнення, хоча й досі це питання вважається невирішеним¹⁰³.

Особисто я вважаю аргументацію Негрінга переконливою, аби її спростувати, треба вдатися до надто багатьох «але». Відтак, має сенс наразі при посиланні на текст за 1587-1598 рр. вживати термін «*продовження / продовжувач хроніки Й.Бельського*».

Хроніка Й.Бельського мала величезне значення для української традиції, власне, це був перший (поруч із Стрийковським і Гваньїні) новочасний історик, якого «українці» читали досить широко, причому аж до XVIII ст. включно. Не дивина, що й досі українській національній гранд-наратив має виразний пієтет до тексту Бельського¹⁰⁴.

З найраніших «руських» рецепцій хроніки Й.Бельського (кінець 1580-х рр.?) відома рукописна історична збірка рубежу XVI/XVII ст. зі зборів бібліотеки Чарторийських у Кракові¹⁰⁵. Склад збірки (всього 269 стор.) такий: на першій обкладці напис «*Rekopism ruski Eszdrasa Szleydana*». Далі – Книга Ездри*, тобто її переказ від згаданого Йоганеса Слейдана (1506 – 1556) – стор.1-20. Опис подорожі З.Герберштейна до Москви в 1516 р. (уривок), за виданням 1564 р. «Хроніки цілого світу» М.Бельського – стор.21-25. Стор.26-28 – чисті. Далі «Хронограф руський від панування Августа [себто короля Сигізмунда-Августа] до 1585 р.»: факти до 1559 р. списані за хронікою Й.Бельського, потім йде оригінальне оповідання про смерть римського папи Григорія XIII, подана як кара за зміну календаря; далі, здається, сунуть вже різночасові доповнення – перелік римських пап до 1735 р.; копія твору І.Потія «*Unija al’bo vyklad...*» (Вільно,

¹⁰³ *Śnieżko D.* «Kronika wszytkiego świata» Marcina Bielskiego. – S.282.

¹⁰⁴ Див. зокрема: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділ 4.2).

¹⁰⁵ Актуальна сигнатура 1273 I; мікрофільм Національної бібліотеки <BN> у Варшаві №16124.

* *Книга Ездри* (Езри) – 15-а книга Ветхого Заповіту (Біблії). Написана бл.460 р. до н.е.

1595); інші виписки з М.Бельського; розділ XII згаданої книги Ездри; промови Григорія Ниського.

*Академізація або вчені історики:
Любенський, Старовольський,
Петриції etc*

Найбільш визначним істориком доби тривалого королювання першого польського монарха з династії Вазів – Сигізмунда III (1588-1632) був *Станіслав Любенський* (1573 – 1640). Про нього нещодавно вийшла розлога монографія В.Грачика¹⁰⁶, утім, для знайомства з Любенським-істориком корисніша невикористана там стаття Ю.Длугоша¹⁰⁷. Зрештою, найсвіжішою розвідкою про С.Любенського є «Післямова» Я.Биліньського та В.Качоровського до сучасного видання польських перекладів його творів¹⁰⁸.

Учений прелат був автором численних історичних творів, першим з яких став «Brevis narratio profectioes in Sueciam...» / «Короткий опис від'їзду до Швеції...». Він оповідав про поїздку короля Сигізмунда III до батьківської Швеції 1593-1594 рр. Між іншим, Любенський згадав тут і про перебіг першої «козацької війни» – повстання під проводом К.Косинського 1591-1593 рр.

Одним з найважливіших його творів став «De motu civili in Polonia libri quattuor» / «Про громадянське повстання в Польщі книг чотири». У ньому історик представив події рокошу М.Зебжидовського 1606-1608 рр.

Любенський також був автором численних історико-політичних трактатів, які, утім, волів не публікувати за свого життя. Тільки 1643 р. в Антверпені видано ошатний том його праць під

¹⁰⁶ Graczyk W. Stanisław Łubieński – pasterz, polityk i pisarz: 1574-1640. – Kraków, 2005.

¹⁰⁷ Długosz J. Stanisław Łubieński (1573-1640) – biskup, podkanclerzy, historyk-polemista // Studia historyczno-prawne: prace dedykowane Profesorowi Janowi Seredyce... – Opole, 2004. – S.65-72.

¹⁰⁸ Postowie // *Łubieński S.* Droga do Szwecji Zygmunta III, króla polskiego i szwedzkiego, w 1593 roku (przełożył Adam Benedykt Jocher); Rozruchy domowe w Polsce w latach 1606-1608 (przełożyła Sylwia Szczygieł) / wydali Janusz Byliński i Włodzimierz Kaczorowski. – Opole, 2009. – S.183-231.

титулом «Opera postuma...» / «Твори посмертні...». З нього хіба що, перекладений польською мовою у 1855 р., «Короткий опис поїздки до Швеції Сигізмунда III» було введено до обігу модерної української історіографії. Про характеристику козацтва, створену С.Любенським, мені доводилося писати раніше¹⁰⁹.

Позмагатись з історіографічним доробком Любенського зпоміж сучасників здатний, либонь, лише *Шимон Старовольський* (1588 – 1656) – «польський Варон», письменник енциклопедичного формату¹¹⁰. Волиняк з убогої боярської родини, він зробив кар'єру наставника магнатських дітей. Його «вчительські» інспірації відбилися у друці нарису з методології та дидактики історії – «Penu historicum» / «Страва історична» (Венеція, 1620; Рим, 1653). У ньому особливо цікавим є окреслення тогочасної лектури з «теорії історіографії», що дає уявлення про методологічні межі, досяжні для річпосполитського історика.

Старовольський згадує тут таких авторів: «*Celius Sekundus*» [Целіо Секундо Куріоне (Curione, 1503-1569) – італійський теолог і філолог, автор «De utilitate historiae legendae» / «Про користі читання історії»]; «*Lukian*» [Лукіан з Самосати (123-190) – давньогрецький ритор, автор «Як належить писати історію»]; «*Dionizjusz z Halikarnasu*» [Діонісій з Галікарнасу (60-5 рр. до н.е.) – давньогрецький ритор та історик, автор монументальної «Археології римської» та праці «Про стиль Фукідида»]; «*Franciszek Patricius*» [Франциско Патріці (1529-1597) – італійський вчений, автор «De historia dialogi» / «Про історію діалоги» (1560)]; «*Franciszek Balduinus*» [Франциск Балдуїн (Baudouin, 1520-1573) – французький вчений, правник, автор «De institutione historiae universae» / «Про навчання історії всесвітньої» (1561)]; «*Jowian Pontanus*» [Йоанн Понтанус (1426-1503) – урядник кан-

¹⁰⁹ Див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділ 4.2).

¹¹⁰ Про внесок Старовольського до історії історіографії див.: *Topolski J.* «Prawda nie tylko jest piękną ozdobą historii, lecz samą jej duszą» (О miejscu Szymona Starowolskiego w historii historiografii) // *Ludzie. Kontakty. Kultura XVI-XVIII w. Prace ofiarowane prof. M.Boguckiej.* – Warszawa, 1997. – S.201-207.

целярії неаполітанської держави, історик, автор «*De arte historiae tractatus*» / «Про мистецтво історії трактат»]; «*Andrzej Frankenberger*» [Анджей Франкенбергер (1536-1590) – ректор гімназії Гданської, професор у Віттенберзі, автор «*De lectione historiarum*» / «Про навчання історії» та «*De dignitate et amplitudine historiae propheticae*» / «Про велике значення священної історії»]; «*Tomasz Porkatius*» [Томаш Поркатиуш (Поркатиус, Поркаччі, бл.1530-1585) – італійський історик, займався переважно історією античності та Італії (біографістика)]; «*Fryderyk Tilemann*» [Фридерик Тілеман († 1598) – німецький професор історії, автор «*De historicorum delectu*» / «Про підбір істориків»]; «*Antoni Possewino*» [Антоній Поссевіно (1534-1611) – італійський єзуїт, папський дипломат, легат у Польщі і Москві за короля С.Баторія, автор творів з різних ділянок, зокрема: «*Il soldato Cristiano*» / «Воїн Христов» (1569), «*Bibliotheca selecta de ratione studiorum*» / «Вибрані книжки про спосіб навчання»]; «*Jan Beurerus*» [Йоган-Якуб Беурер († 1605) – професор латини з Фрайбурга, автор трактату «*Synopsis historiarum et methodus nova*» / «Огляд історії та новий метод» (1609)]; «*Filip Glaserus*» [Філіп Гласер (1554-1601) – філолог та історик в Стразбурзі, автор «*Syngramma historiae theoreticae*» / «Твір історії теоретичної» (1601), де є міркування про відповідне читання історії]; «*Franciszek Robortello*» [Франческо Робортелло (1516-1568) – італійський гуманіст, професор ораторського мистецтва в Падуї та Болоньї, автор «*De facultate historica*» / «Про можливості історії» (1548)]; «*Sebastian Fox*» [Себастьян Фокс-Морзілло (1528-1568) – іспанський філолог та історик, автор «*De historiae institutione dialogus*» / «Про настанови історії діалог» (1557)]; «*Uberto Foglieto*» [Уберто Фогліето (1518-1581) – італійський історик, автор «*De ratione scribendae historiae*» / «Про спосіб писання історії» та «*Elogia clarorum Ligurum*» / «Похвали славних Лігурів»]; «*Antoni Viperanus*» [Йоанн-Антоні Віперанус (бл.1540-1610) – італійський теолог, філософ та оратор, автор «*De scribenda historia liber*» / «Про писання історії книга»]; «*Krzysztof Milaeus*» [Христофор Милеус (Милаеус, † 1570) – швейцарський вчений, автор «*Consilium de scribenda universitatis rerum historia*» / «Порадник про писання всесвітньої історії»]

(1548)]; «*Dionizjusz Lambinus*» [Діонісій Ламбінус (Ламбін, 1516-1572) – французький філолог, професор в Парижі, видавець та коментатор багатьох античних авторів, зокрема, Непота]; «*Ventura Caecus*» [Вентура Каекус/Фалконетті (Саесо/Сіесо, Falconetti, XVI ст.) – історик з Болоньї, автор «*De conscribenda historia dialogus*» / «Діалог про писання історії» (1563)]; «*Krzysztof Pezelius*» [Христоф Пезеліуш (Пезел, 1539-1604) – протестантський теолог з Бремена, автор «*Mellificium Historicum*» / «Роблення меду історичного»]; «*Jan Sambucius*» [Ян Самбуціус (Sambucus, 1531-1584) – угорський/словацький лікар та історик, автор численних історичних праць та перекладів античних письменників]; «*Antoni Riccobonus*» [Антоній Ріккобонус (1541-1599) – італійський філолог, правник, автор «*Commentarius de historia fragmentis historicorum veterum illustratus*» / «Коментарі про історію, фрагментами з давніх істориків ілюстровані»]; «*Dresserus*» [Матей Дрессер (1536-1607) – професор історії та ораторського мистецтва в Лейпцизі, видав твір «*Isagoge historica per millenarios distributa*» / «Впровадження до історії, поділеної на тисячоліття» (2 т., 1586/87)]; «*Melchior Canus*» [Мельхіор Канус (Кано, 1523-1560) – домініканський теолог, філософ та історик у Саламанці]; «*Bartolmiej Keckermann*» [Бартоломій Кекерман (1572-1609) – гданщанин, автор трактату «*De natura et proprietatibus historiae commentarius*» / «Про природу та властивості історії коментарі», про нього також див. далі]; «*Jan Bernartius*» [Йоанн Бернартіус (1567-1601) – учень гуманіста Юстуса Ліпсія (1547-1606). Бернартіус написав трактат «*De utilitate historiae legendae*» / «Про користі від читання історії» (1593), в якому розвивав та тлумачив погляди Ліпсія. Цю працю Старовольський вважає найбільш цінною¹¹¹.

Як секретар та історіограф героя Хотина гетьмана Яна-Кароля Ходкевича Старовольський був творцем кількох антитурецьких праць: «*Wielkiego Turka listów*» (Краків, 1618; це перек-

¹¹¹ *Starowolski Sz. Wybór z pism.* – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991. – S.5-8.

лад латиномовної книжки родоського лицаря Лаудівіуса* з 1512 р.), «Pobudka abo rada na zniesienie Tatarów Perekopskich» (Краків, 1618), «Dyskurs o wojnie tureckiej» (після 1633) та ін. З цією темою також тісно пов'язані військово-історичні трактати – «Eques Polonus» / «Лицарство польське» (Венеція, 1628) та «Institutorum rei militaris libri VIII» / «Настанов справи військової книг VIII» (Краків, 1639 та 1640; Амстердам, 1641; Флоренція, 1646). В останніх Старовольський, зокрема, яскраво «вписав» українське козацтво до історичних (аж до античності) та сучасних контекстів військового мистецтва.

Потрапили козацькі ватажки і до іншого відомого твору вченого – збірки біографічних нарисів «Sarmatiae bellatores» / «Сарматські войовники» (Кельн, 1631; містить 133 життєписи). Так, тут зустрічаємо замальовки про О.Дашковича, Я.Свірчовського, Г.Голубка, Г.Лободу та П.Сагайдачного.

Серед праць Старовольського на історичну тематику цікава і монографія про часи Сигізмунда I – «De rebus Sigismundi Primi» / «Про справи Сигізмунда Першого» (Краків, 1616). До неї доволі штучно (книга IV) було приєднано й оповідання про бурхливе господарювання Івоні в Молдові (1569-1574 рр.). З останнього історик виніс стійкий інтерес до постаті Яна (Івана) Свірчовського. Цей-таки твір послужив основою для його подальших апологій О.Дашковича як засновника українського козацтва.

Перу Старовольського належать також перший канон історії літератури Речі Посполитої – «Scriptorum Polonicorum hecatontas» / «Письменників польських [чудова] сотня» (Франкфурт-на-Майні, 1625) та компендіум «Monumenta Sarmatarum» / «Пам'ятник сарматів» (Краків, 1655), в якому зібрано 1900 надгробних написів з теренів усієї Речі Посполитої. До аналізу конкретних творів Старовольського мені вже доводилося звертатись раніше¹¹².

* *Laudivio Zacchia de Vezzano* (Lauduvio Vezzanense, Laudivius Hierosolimitanus). 1-е видання його «*Epitolae Magni Turci*» – Неаполь, 1473.

¹¹² Див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділи 2.3 і 4.3).

Першим власним офіційним історіографом на той час обзавівся і Краківський університет – ця, за висловом С.Оріховського, «найзнатніша цілої Сарматії гімназія». Ним став львівський уродженець *Ян-Іноцентій Петрицій* (1592 – 1641), відомий також як лікар, ритор та педагог. Як історик Петрицій знаний за твором «*Historia rerum in Polonia gestarum anno MDCXX*» / «Історія справ у Польщі, що відбулися року 1620» (бл.1622, оповідав про події 1620 р.). Він, доповнений реляцією про Хотинську війну 1621 р. (на базі діаріуша Я.Собеського), удруге-таки виданий під титулом «*Rerum in Polonia ac praecipue belli cum Osmano Turcarum imperatore gesti finitique historia anno MDCXX et MDCXXI*» / «Справ у Польщі і особливо війни з Османом турецьким імператором діянь кінцевих історія років 1620 і 1621» (Краків, 1637). У довідниковій літературі (зокрема, «PSB») це видання, зазвичай, помилково датують 1632 р. (напевно, за Естрайхером, у якого є згадка і правильної дати видання – 1637 р., але той бібліограф вважав її новим перевиданням праці 1632 р.). Вірогідно, помилка пов'язана з останньою датою (1632 р.), на якій закінчується оповідання Петриція.

Є вістка, що Петрицій залишив у рукописі аннали до 1628 або 1638 року (не збереглися)¹¹³. У його історіографічному доробку є також праця «*Comitia sapientum*» / «Зібрання мудрості» (1628), яку вважають за першу на річпосполитському ґрунті спробу синтетичного осягнення всесвітньої історії та культури; а також кілька «промов», що стосувались подій польської історії; та фрагмент опису російської Смути (першої Димитріади) – «*Historia Moschovitica*», 1641. Друк останнього твору в Кракові було перервано в зв'язку із смертю автора – збереглися, без титульної сторінки, книги I, II та початок III. Уся праця сперта, як припускають, на матеріалах і нотатках батька вченого – знаного професора Краківського університету, лікаря і філософа Себастьяна Петриція (1554 – 1627).

Справу Я.-І.Петриція як історіографа Краківського університету продовжували *Ян Цинерський* (Рахтамович, 1600 – 1654;

¹¹³ Petrycy Jan Innocenty (*L.Hajdukiewicz*) // *Polski słownik biograficzny*. – Т.25. – S.701-703.

його річники за 1641-1647 рр. не збереглися) і *Станіслав Темберський* (між 1610 та 1620 – 1679). Останній з 1647 р. стало працював над латиномовною хронікою сучасності («*Annales*» за 1647-1672 рр.: частина за 1647-1656 рр. видана наприкінці XIX ст.¹¹⁴; частина за 1657-1666 загинула; остання партія за 1667-1672 рр. досі не друкувалась¹¹⁵). У ній, зокрема, широко оповідалося про Козацьку революцію (а порівняння Б.Хмельницького з Яном Жижкою взагалі, здається, унікальне)¹¹⁶.

Варшевицький:
політологія і популяризація

Доволі скромним і нетривким був історіографічний доробок іншого примітного на рубежі XVI-XVII ст. інтелектуала, званого іноді «польським Макиавелем», – *Кишиштофа Варшевицького* (1543 – 1603)¹¹⁷. Схильний до загальноєвропейської «системи координат» для думки, він ще у 1585 р. склав синхронічні таблиці всесвітньої історії – «*Memorabilium rerum et hominum coaevalorum descriptio ab orbe condito usque ad MDLXXXV*» / «Визначних справ та людей однакового віку опис від заснування світу до 1585 р.».

«Об'єктивізм» (а радше прагматизм) зробив Варшевицького помітним і на полі «критики історіографії». Його твори «*De origine seu derivatione generis et nominis Poloni dialogus*» / «Діалог про походження або запозичення роду та імені поляків» (Вільно, 1580) та «*De origine generis, et nominis Poloni Dialogus*» / «Діалог про походження роду та імені поляків» (Рим, 1601) про початки історії поляків спростували, або підставили під сумнів,

¹¹⁴ *Stanisława Temberskiego Roczniki 1647-1656*. – Kraków, 1897.

¹¹⁵ Зберігається в: *Bibl. Jagell.* – Rkps.230.

¹¹⁶ Розлогий огляд українських сюжетів частини тексту за 1647-1656 рр. подав Степан Рудницький, див.: *Рудницький С.* Нове жерело до історії Хмельниччини // *Записки НТШ*. – Т. XXIII-XXIV. – Львів, 1898, кн. III-IV. – С. 1-22 (наукова хроніка).

¹¹⁷ *Вержбовский Ф.* Христофор Варшевицкий (1543-1603) и его сочинения: историко-литературное исследование. – Варшава, 1885; *Wierzbowski T.* Krzysztof Warszawicki 1543-1603 i jego dzieła: monografia historyczno-literacka. – Warszawa, 1887; *Leśnodorski B.* Polski Makiawel // *Ludzie i idee*. – Warszawa, 1972. – S.38-61.

чимало легендарних матеріалів, уведених до обігу Кромером та, особливо, Бельським (зрештою, заступити їх пропонувалось іншими, такими ж непереконливими, легендами).

Зокрема, більш цікавий для нас текст першого з двох вищезгаданих творів представляв собою фіктивний діалог між двома «взірцевими» польськими магнатами – Яном Тарновським та Яном Тенчинським. Стверджувалось (явно за Оріховським), що слов'яни не від скіфів (татар-кочовиків) чи німців, а радше близькі грекам (мову, характер та звичаї мають схожі із грецькими). Назва слов'ян від слова «слава». Зауважено, що існує в архівах турецьких заповіт Олександра Македонського, в якому землі від Балтики до Адріатики той надавав слов'янам. Ім'я *sarmatів* останні прибрали після перемоги над скіфами (сармати виводяться від біблійного Асармота).

Співрозмовники креслять величезні розміри давніх слов'янських держав. За німецьким хроністом А.Кранцем¹¹⁸, вони відкидають теорію про походження Чехів та Поляків від Русів з Новгороду. Зауважують, що поляки можуть походити від слова «поле» або від Леха-Ляха (поЛехія-поЛяхія), а може, від «*polus*»-полюс (етимологія почерпнута з середньовічного «Життя Карла Великого» пера Ейнгарда). Зрештою, співрозмовники не розв'язують це питання остаточно.

¹¹⁸ *Krantzius A. Wandalia – de Wandalorum vera origine, variis gentibus, crebris e patria, migrationibus, regnis item, quorum vel autores vel eversores fuerunt. – Frankfurt, 1575 (1-е видання – Кельн, 1519; текст його писався з 1502 р.). Видання 1575 р. вийшло спільно із Кромеровою «Полонія або про положення, людність, звичаї, уряди та справи громадські Королівства Польського книги дві» (у цьому виданні, непогодженому з автором, назву кромерової праці дещо спрощено – «*Poloniae, gentisque et reipublicae Polonicae descriptionis, libri duo*»).¹¹⁹ Напевно, варіантами її були і пізніші видання: «*Vita, res gestae, et obitus Stephani Regis Poloniae, Orationes funebri exposita a Christophoro Warsevicio*» (Базель, 1588, 23 с.) та «*Vita, res gestae, ac obitus Stephani Regis Poloniae, Orationes duae*» (Росток, 1626; тут 2-ю, поруч з текстом Варшевицького, надруковано промову лівонського шляхтича Христофора Стурція).*

На жаль, мазовшанин Варшевицький, поза загальноєвропейським антитурецьким контекстом та панслов'янськими ідеями, мало цікавився українською проблематикою. Його хроніки першого (по смерті Сигізмунда-Августа) та третього (по смерті Стефана Баторія) безкоролів'їв – «*Rerum polonicarum libri tres*» / «Справ польських книги три» та «*Rerum polonicarum liber XIII*» / «Справ польських книга XIII» (написані у 1589 р., а видані лише у XIX ст.), сконцентровані на діях «центрального уряду» та не мають примітних екскурсів у провінційне життя (за винятком хіба що рідної Мазовії). Те саме можна сказати й про популярну у сучасників промову на погреб С.Баторія – «*In obitum Stephani I. regis Poloniae oratio (1586)*»¹¹⁹, що була видана разом з «Полонією» М.Кромера (Кельн, 1589).

Про вищезгадані хроніки варто зауважити, що обидві вони складають початок та кінець нереалізованого масштабного історіографічного проекту Варшевицького. «*Libri tres*» оповідають про події з дня смерті Сигізмунда-Августа (7.VII.1572) до початку елекційного сейму (відкрився 5.IV.1573), причому третя книга незакінчена, текст обірвано на середині фрази. «*Libri XIII*» – це лише 13-а книга – від смерті С.Баторія 12.XII.1586 р. до захоплення в полон ерцгерцога Максиміліана 24.I.1588 р.

Небагато «українців» потрапило і до укладеного Варшевицьким куценького списку/реєстру славних Поляків (144 гасла: 29 монархів, 44 записи про одну або кілька осіб святих і блаженних, 39 лицарів та 27 письменників) – «*Reges, sancti, bellatores, scriptores poloni*» / «Королі, святі, воятники, письменники польські» (Рим, 1601; Познань, 1629)¹²⁰. Утім, історика не можна запідозрити й в ігноруванні українців. Навпаки, він свідомо підбирав своїх героїв з теренів цілої Речі Посполитої, а не лише Польщі, аби підкреслити єдність держави.

З-поміж королів Варшевицький особливо тут вирізняв Мешка I (хреститель Польщі), а також Владислава-Ягайла та Сигізмунда I Старого (обидва останні описані як ідеальні воло-

¹²⁰ *Żaryn M. Dziełko Krzysztofa Warszawickiego o królach, świętych, wojownikach i pisarzach // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. – T.XXXII. – Warszawa, 1987. – S.91-106.*

дарі). До грона описаних святих потрапила й св. Параскева (княжна полоцька XIII ст., наприкінці життя навернулась до католицтва), блаженний Ісидор (митрополит-діяч Флорентійської унії 1439 р.), брати-князі Борис і Гліб (руські святі часів з-перед католицько-православного розколу церков). Улюбленим «войовником» Варшевицького став майже сучасник – Ян Тарновський, але віддав належне він, наприклад, і Вітовту.

В українському контексті, можливо, найцікавішою є розлога історико-політична поема «Венеція» (Краків, 1572; Краків, 1587 – зі змінами та скороченнями), авторство якої приписують К.Варшевицькому. Вона містить нарис історії Туреччини та боротьби з нею християнського світу¹²¹.

Розвинув свої антитурецькі ідеї Варшевицький у розлогих 14-і «Турчиках»¹²² (Краків, 1595), а також у «De optimo statu libertatis libri Duo» / «Про найкращий стан вольності» (Краків, 1598)¹²³. Так, у 8-й і 12-й «Турчиках» він звернув увагу на нових героїв антитурецької боротьби – козаків-запорожців (про яких Варшевицький говорить у купі із Б.Претвичем та О.Дашковичем). А в діалозі «Про найкращий стан вольності» палко закликав «поляків» і «литвинів» взяти приклад з московитів, які підкорили вже два татарських ханства (Казанське і Астраханське), та докласти зусиль для завоювання ханства Кримського.

Цікавий тут історіографічний доробок Варшевицького доповнюють біографія Я.Тарновського («De laudibus Joannis Tarnovii...». Краків, 1585) та взорований на Плутарху збір порівняльних життєписів «Caesarum, regum et principum vitarum parallelarum libri II» / «Цесарів, королів та князів життів порівняння» (Краків, 1603; Франкфурт-на-Одері, 1604 та 1608). За джерела для першої правили аналогічні твори двох клієнтів-ін-

¹²¹ [Warszewicki K.] Wenecya. Poemat historyczno-polityczny z konca XVI wieku. – Warszawa, 1886.

¹²² «Christophori Varsevicij Turcicae Quatuordecim...».

¹²³ Сучасне видання з польським перекладом, див.: Krzysztofa Warszewickiego i Anonima uwagi o wolności szlacheckiej / red. Krzysztof Koehler. – Kraków, 2010. – S.124-437.

телектуалів Я.Тарновського: С.Оріховського та В.Рожанки*. А між згаданими життєписами владців є лише одна «польська» пара – Владислав-Ягайло та Сигізмунд-Август. Причому засновнику династії приписується «усе краще», залишаючи негатив її останньому представнику. Проте цей текст історика цінується як незаангажоване джерело до біографії Сигізмунда-Августа.

Насамкінець варто відзначити міжнародну «розкрученість» імені Варшевицького. Вона навіть підживлювала зацікавлення річпосполитськими історичними концепціями в Європі. Так, саме Варшевицькому дедикував свою працю «Dell' origine degli Slovini. O Sarmati in Dalmazia» / «Походження слов'ян або сармати в Далмації» (Рим, 1606¹²⁴) хорватський вчений Фауст Вранчич (Vrančić; Veranzio, 1551 – 1617).

Популярний жанр «житій монархів» приніс у новому поколінні й послідовників К.Яніцького (за підрахунком Н.Яковенко, до 1620-х рр. і сама його праця 11 разів перевидавалася у Кракові, з них чотири рази у перекладі польською мовою¹²⁵). Так, друкар *Арнольд Мюліус* (Mylus, 1540-1604), знаний з друку чергового перевидання «Полонії» Кромера в 1589 р., видав у Кельні в 1594 р. свої «Principum et regum Polonorum Imagines ad vivum expressae» / «Князів та королів Польських зображення для живих явнї» (екстракт з Кромера, а про Баторія – за Гейденштейном). У 1605 р. надруковано ілюстровані «Ikones książąt i królów polskich... Do tego są przyłożone wiersze łacinskie Janicjusza poety» *Яна Глуховського* († перед 1604; переклад твору Яніцького здійснив близько 1575 р.; оповідання доповнене до 1588 р., до обрання Сигізмунда III)¹²⁶. Невдовзі *Теодор Завадський* (Завацький, Роголя-Завадський, † бл.1637) видав латиномовний «Cata-

* *Рожанка Валента* (1542 – 1571) – правник, потім королівський секретар. Рукопис його біографії Тарновського згодом загинув.

¹²⁴ Так подає Естрайхер. За даними сучасної енциклопедичної літератури ця праця називалася «*De Slavinis seu Sarmatis in Dalmatia*» / «Про слов'ян або сармати в Далмації» та лишилася в рукописі.

¹²⁵ *Яковенко Н.* Латина на службі киево-руській історії («Самоенае Борыстhenides», 1620 рік) // Паралельний світ. – С.270-295.

¹²⁶ *Gluchowski J.* Ikones książąt i królów polskich. (Reprodukcja fototypiczna wydania z 1605 r.). – Wrocław, 1979.

logus ducum atq[ue] Regum Polonorum...» / «Каталог князів і королів Польських» (Краків, 1609), який швидко продублював у двох уже полономовних виданнях «Porządek u rozrodzenie książąt u krolow polskich...» (Краків, 1611; Краків, 1613)¹²⁷. А 1643 р. у Кракові видрукована *Александера Ободзінського* (Obodziński) віршована «Pandora starozytna monarchow polskich...» (написана 1641 р., доведена аж Владислава IV включно).

Дидактика та екстракт «на експорт»: Неугебауер і Кекерман

Зрештою, 1620 і 1626 рр. у Франкфурті видані «Icones et Vitae Principum ac Regum Poloniae» / «Зображення та життя князів і королів польських» уродженця королівської Пруссії та ректора протестантської школи у малопольському Коцку *Соломона Неугебауера* (2-а пол. XVI – після 1620). Твір представляв персони владців від Леха до Сигізмунда III.

Неугебауер відомий ще й як автор досить широкозної компіляції (на базі хронік М.Кромера, Б.Ваповського, М.Бельського та Р.Гейденштейна) – нарису історії Польського королівства «Historia rerum Polonicarum» / «Історія діянь польських». Перша версія цього твору, що вийшла друком 1611 р. у Франкфурті, доводила виклад до 1444 р.; друга, розширена (Ганновер, 1618), – до 1587 р.¹²⁸. До української теми, поза польсько-давньоруськими сюжетами, тут відноситься хіба що згадка на сторінках цього ошатного видання козаків (не ясно, українських чи татарських, адже козаки згадані як спільники татар в наскоці на Річ Посполиту) під 1582 р.¹²⁹.

Неугебауер був також автором історико-етнографічного та географічного твору «Moscovia hoc est de origine, situ, regionibus, moribus, religione, ac republ. Moscoviae commentarius. Accessit tabula Moscoviae geographica» / «Московія, себто про походження, розташування, області, вдачу, релігію та державу московську

¹²⁷ Сучасне перевидання, див.: *Zawacki T. Katalog książąt i królów polskich.* – Katowice, 2004.

¹²⁸ *Neugebauer S. Historia Rerum Polonicarum.* – Hanoviae, 1618.

¹²⁹ *Ibidem.* – P.735.

коментарі. З доданням карти географічної Московії» (Гданськ, 1613). Його розділ V («De roopolis Moscoviae») закінчується короткими згадками кримських татар, Подніпров'я (Очаків, Канів, Київ) та Поділля (стор.56-57); розділ VII («De fluviis, lacubus, piscibus, et paludibus») згадує Танаїс-Дон та Азов (с.62-63), а також Бористен-Дніпро (с.64-65). Наприкінці книги вміщено мапу Московії, на якій досить загально позначені й українські землі.

Гданський освітньо-науковий осередок у цьому поколінні висунув і теоретика історії, уже згадуваного *Бартоломія Кекермана* (1572 – 1609). Місцевий уродженець (з кальвіністської купецької родини) він тривалий час навчався та викладав за кордоном (Віттенберг, Гейдельберг), а з 1602 р. зайняв посаду професора філософії у респектабельній Гданській гімназії.

Тут Кекерман відзначився як реформатор програми навчання (утворив кафедри історії та права, викладав філософію замість теології). Він став автором підручника з історії державних устроїв («Systema disciplinae politicae»: Hanower, 1607) та вже згадуваного трактату з теорії історії – «De natura et proprietatibus historiae» / «Про природу та властивості історії» (Hanau, 1610)¹³⁰. Його зібрання творів – «Opera omnia» – вийшло в Женеві 1614 р.¹³¹

*Мемуари:
історія особиста*

На той таки час покоління по унії в Любліні та «пактів конвента» примітним стає розквіт історико-мемуарної літератури Речі Посполитої. Пам'ятки такого роду взагалі з кінця XVI ст. потроху тіснять класичні знеособлені аннали-хроніки (мова про ділянку «історії своїх часів»). Так, особливо високого рівня історична

¹³⁰ Модерний польський переклад трактату див.: *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVII wieku.* – Warszawa, 1978. – Cz.2. – S.10-30.

¹³¹ Про історіографічні настанови Б.Кекермана див.: *Nadolski B. Poglądy na historię uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermanna (1571-1609)* // *Rocznik Gdański.* – T.XVII/XVIII (1958-1959). – Gdańsk, 1960. – С.253-261.

мемуаристика сягнула у творчості Лукаша Гурницького, Станіслава Жолкевського та Якуба Собеського.

Перший з них – *Лукаш Гурницький* (1527 – 1603) – відомий передусім як автор «Dworzanin'a» / «Придворного» (Краків, 1566). Ця праця була адаптацією на річпосполитському ґрунті тексту трактату «Придворний» італійця Б.Кастильоне (у літературі твір Гурницького знаний також як «Дворянин польський»)¹³².

Утім, на схилку життя (близько 1597-1603 рр.) Гурницький пише досить розлогі спомини – «Dzieje w Koronie Polskiej... od roku 1538 aż do roku 1572» (видані зусиллями синів автора в Кракові 1637 р., з посвятою вже королю Владиславу IV)¹³³. Їх текст великою мірою наслідує хроніку Й.Бельського, проте, тяга до деталі-сенсації підштовхувала мемуариста до розбудови окремих сюжетів. Для українського читача, зокрема, вельми цікавим є опис скандальної справи з викрадення Гальшки Острозької князем Дмитром Сангушком з його візрцевими «судовими» промовами оборонців обох сторін конфлікту (цікаво, що дії князя пробувано представити як козацький наїзд).

Великий гетьман коронний та потужний український магнат *Станіслав Жолкевський* (1547 – 1620) був гідним учнем Яна Замойського та вирізнявся широкими інтелектуальними обріями. Він залишив спомини про найяскравішу сторінку своєї кар'єри – війну з Росією в 1609-1611 рр. – «Początek i progres wojny moskiewskiej»¹³⁴.

Ще один український магнат *Якуб Собеський* (1566-1646), батько майбутнього короля Яна III, як історик свого часу уславив себе передусім працею «Commentariorum Chotinensis belli libri tres» / «Коментарі Хотинської війни у 3-х книгах» (Гданськ,

¹³² *Lichański J.Z.* Łukasz Górnicki – sarmacki Castiglione. – Warszawa, 1998.

¹³³ *Górnicki Ł.* Dzieje w Koronie Polskiej. – Wrocław-Warszawa, cop. 2003 [перевидання публікації 1950 р.].

¹³⁴ *Zółkiewski S.* Początek i progres wojny moskiewskiej. – Kraków, 1998; *Bauer M.* Z dziejów batalistyki polskiej. Studia nad pamiątkami wojennymi z XVII w. – Kraków, 2007. – S.32-56.

1646¹³⁵). У ній він описав перебіг Хотинської війни 1621 р., в якій сам брав активну участь* (про характеристику козаків-запорожців з цієї праці мені вже доводилося писати¹³⁶).

До речі, чимало уваги запорозькому війську Собеський приділив і в своєму діаріуші походу королевича Владислава на Москву 1617-1618 рр.¹³⁷. Деякі дослідники також приписують пану Якубу й авторство відомого анонімного щоденника Курківської кампанії 1625 р. проти українських козаків¹³⁸.

Скромнішим порівняно із попередньою трійцею був мемуарний доробок *Збігнева Оссолінського* (1555 – 1623)¹³⁹. Його спомини починаються з року народження автора, але регулярні

¹³⁵ Польський переклад див.: [*Sobieski J.*] *Jakoba Sobieskiego*, pamiętnik wojny chocimskiej, xiąg troje. – Petersburg, 1854.

* Щоденники про Хотинську війну полишили принаймні 10 авторів, серед них п'ятеро (крім Я.Собеського) знані з імення – Прокіп Збігневський («Adversaria abo Terminata sprawy wojenney, ktora sie toczyła w wołoskiej ziemi z tureckim cesarzem: w roku teraznieyszym 1621», текст згодом доповнювався), Петро Напольський (виданий у перекладі іспанською), Ян Остророг, Матвій Титлевський (текст виданий спочатку в перекладі італійською, згодом широко використаний у літописі Самійла Величка), Станіслав Любомирський (вірогідно).

Відома ще німецькомовна «Коротка реляція...» (Аусбург, 1621), що за «достовірними» свідченнями переповідала перебіг подій 1.IX-24.X.1621 р. (дручек в: *ЦДДАУК*. – Ф.2175. – Оп.1. – Спр.1). Про неї і її розширену версію видруковану тим самим видавцем 1622 р. (в т.ч. і переклад тексту) див.: *Мицик Ю.* О двух немецких «летучих листках» XVII в. // Проблеми історії країн Центральної і Східної Європи. – Вип.2. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.203-212.

¹³⁶ Див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділ 4.3).

¹³⁷ *Sobieski Jakub.* Diariusz ekspedycyjej moskiewskiej dwuletniej królewicza Władysława 1617-1618 / opracowali Janusz Byliński, Włodimierz Kaczorowski. – Opole, 2010.

¹³⁸ *Trawicka Z.* Jakub Sobieski. Studium z dziejów warstwy magnackiej w Polsce doby Wazów. – Kraków, 2007. – S.215.

¹³⁹ *Ossoliński Zbigniew.* Pamiętnik / oprac. i wstępem poprzedził Józef Długosz. – Warszawa, 1983; *Zbigniew Ossoliński i jego pamiętnik // Anusik Zb.* Studia i szkice staropolskie. – Łódź, 2011. – S.57-67.

щорічні записи відлічуються від 1577 р. (коли Оссолінський закінчив навчання та пішов на королівську службу) до 1621 р. З 1600 р., з надання князів Острозьких, цей мемуарист став тримачем Красилова на Волині, відтак доволі жваво цікавився українськими справами. Для україніки особливо важливі його записи за 1615-1621 рр. (татарський набіг 1615 р., приватна війна в Молдові князів С.Корецького і М.Вишневецького в 1615-1616 рр., турецький десант на Запоріжжя 1616 р. та ін.).

Розквіт річпосполитської мемуаристики не обійшов і Наддніпрянської України. Так, син київського вїта *Богдан Балака* (2-а пол. XVI ст. – після 1621) лишив по собі цікаві спомини про події російської Смути – повість «Про Москву, про Дмитрія, царика московського ложного» (крім цього, до його історіографічних заслуг належить переписаний, з редагуванням і додатком нових записів, літописний извод 1620 р., укладений Кирилом Івановичем, який був уставником Успенської церкви на Подолі в Києві, а потім – ченцем)¹⁴⁰.

Здається, Балака планував видати свій твір про Лжедмитрія, але задум лишився нереалізованим. Цікаво, що з давньої Київщини (білоруської Мозирщини) походив й інший мемуарист подій російської Смути – мозирський хорунжий Юзеф Будзило (Йосип Будило)¹⁴¹.

*Популяризація класики:
переклади та перевидання*

До примітних історіографічних подій початку XVII ст. належали й переклади польською мовою хронік М.Кромера та А.Гваньїні. Перший здійснив уже згадуваний самбірський русин, уніат, колишній жовнір і письменник-почат-

¹⁴⁰ Антонович В. Записки киевского мещанина Божка Балыки о московской осаде 1612 г. (Из летописного сборника Ильи Кошачковского) // Киевская старина. – 1882. – №7. – С.97-105; *Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси.* – К., 1888; *Мыцьк Ю.А.* Украинские летописи XVII века. – Дн-ск, 1978; *Київський літопис* першої чверті XVII ст. // Укр. істор. журн. – К., 1989. – №2. – С.107-120; №5. – С.103-114.

¹⁴¹ *Budzilo J.* Wojna moskiewska wzniecona i prowadzona z okazji fałszywych Dymitrów od 1603 do 1612 r. – Wrocław, 1995.

ківець Мартин Блажовський. Нове видання вийшло власним накладом перекладача під титулом «*O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX*» у Кракові в 1611 р. з посвятою Сигізмунду III.

Другий – «гваньїнієв» переклад – того ж року і також у Кракові під титулом «*Kronika Sarmacyej Europejskiej*» видав Мартин Пашковський*. Причому, цей відомий співець України, суттєво доповнив «українські» сюжети власними матеріалами.

Непересічне значення для річпосполитської історіографії мав перший друк 1615 р. хроніки Я.Длугоша (встигли надрукувати лише 1-й – до 1240 р. включно – з планованих 3-х томів). Вона вийшла накладом *Яна-Щасного Гербурта* (1567 – 1616) у його дідичному Добромилі (до того тут вже видрукували 1611 р. «Аннали» С.Оріховського та 1612 р. хроніку Вінцентія Кадлубка).

Добромільський видавничий проект, на думку Барича, стоїть у зв'язку із занепадом інтересу до хроніки Кромера (занадто риторичної і багато в чому скорочуючої відомий історичний матеріал), натомість із зростанням зацікавленості до багатого на фактографію тексту Длугоша¹⁴². На жаль, в очах королівського двору экс-рокошанин Гербурт лишався підозрілим, тому це видання було конфісковане**. Не здобувся видавець на винагороду й у Венеції, якій, як кращій з держав, була дедикована ця книжка.

Розкіш барокова:
новаторства та надмірності

Ім'я Я.-Щ.Гербурта до-
роге й українській традиції
як споминає про одного з перших «ідеологів» руського руху в
Короні Польській¹⁴³ – автора «Розмислу про народ руський»¹⁴⁴

* Це видання продубльоване в Кракові ще й 1612 р.

¹⁴² Див. ширше § «Zmierch sławy Kromera-dziejopisa» та § «Renesans dzieła Długosza»: *Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego.* – S.115-123; 123-129.

** Утім, принаймні, частина накладу вціліла, примірник цього видання має й відділ стародруків НБУВ у Києві.

¹⁴³ Захарій Копистенський писав про Я.-Щ.Гербурта у передмові до «Бесід на послання» (Київ, 1623): «*Славный и мудрый віков наших*

(1613), скептика щодо справи церковної унії (див. його лист до папи римського від 5.IV.1616 р.¹⁴⁵). Йому також належить авторство барвистої рукописної історії про переможні походи запорожців 1608 р. – «Victoriae Kozakororum Nisoviorum de Tartaris Tauricanis in anno 1608 narratio Herburthi» / «Перемога козаків низових над татарами таврійськими року 1608, описана Гербуртом» (1608)¹⁴⁶.

У цьому творі Гербурт, зокрема, висловився і щодо питання походження козаків. Їх він уважав нащадками хозар-«Козарів» (останніх приймав за одне із слов'янських племен). Таким чином, популярний у козацькому літописанні XVIII ст. «хозаризм» мав свого річпосполитського предтечу.

Дуже своєрідною пам'яткою історіописання того часу стала «Poloneutychia abo Polskiego Królestwa szczęście» / «Полоневтиха або Польського королівства щастя» (бл.1616) *Анджея Любецького* (бл.1551 – 1623)¹⁴⁷. Її автор походив з Люблінщини (і,

политик и историк глубокой», див.: *Тітов Хв.* Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С.74.

¹⁴⁴ Оригінальна назва: *Zdanie o narodzie ruskim spisane podczas konfederacji moskiewskiej od Pana Szczęsnego Herburt, dobromilskiego, wiśnińskiego, mościckiego starosty.* Український переклад В.Шевчука див.: *Тисяча років української суспільно-політичної думки.* У 9-ти т. – Т.2. Кн.2: Перша половина XVII ст. – К., 2001. – С.179-183. Міркування деяких авторів про 1611 р. як рік написання твору, вважаю помилковими, бо згадка «А що допомогло побити Потоцького?», то явно спомин про поразку Стефана Потоцького в Молдові у липні 1612 р.

¹⁴⁵ Оpubлікований в: *Sliwski Jakob.* Grus spiritualis, seu vigilantia pastoris: continens literas, de unione Schismaticorum Ruthenorum cum Catholicis optand. – Cracoviae, 1617. Там само Гербурт заявляв, що шість коронних руських воєводств (напевно, мова про Руське, Белзьке, Подільське, Волинське, Брацлавське і Київське) «не з провінцією, але з Королівством порівняти можна».

¹⁴⁶ *Возняк М.* Виправа Запорожців на Перекоп у 1608 р. // Україна. – К., 1929. – №9 (кн.36). – С.18-21. Рукопис в: *Bibl. Czart.* – Rps.1577 IV, s.179-184.

¹⁴⁷ Сучасне критичне видання, див.: *Lubieniecki A.* Poloneutychia. – Warszawa-Łódź, 1982.

що цікаво, мав власний українний досвід). Чільний протестант, у молоді роки він користувався протекцією Я.Замойського. Значний також із сентименту до Франції та її культури.

Історія належала до постійних зацікавлень Любенецького, а написана у 1613-1616 рр. «Полоневтиха» стала вершиною його історіографічного таланту. Праця мала виразний історіософський характер, прагнула з'ясувати витоки та генезу «щастя» Польського Королівства, яке робило сучасних йому громадян Речі Посполитої справжнім «обраним народом».

На середину XVII ст. класичним підручником з історії Польської Корони стала праця *Йоахима Пасторія* (Pastorius ab Hirtenberg, 1611 – 1681). Як історик-педагог 1641 р. у Лейдені він видав (у популярному кишеньковому форматі) свій «*Florus Polonicus seu Polonicae historiae epitome nova*» / «Цвіт Польський або Польської історії новий короткий виклад» (виклад подій від Крака та Леха до королювання Сигізмунда-Августа включно¹⁴⁸).

Цей підручник перевидавався у Лейдені 1642 та 1644 рр. Його розширене видання побачило друк у Гданську 1651 р. (до нього долучені й панегірики королю Владиславу IV^{*}). Воно ж згодом перевидавалося з доповненнями (Амстердам, 1664; Гданськ і Франкфурт, 1679; хронологічно оповідання доведене до 1660 р.).

Загалом текст Пасторія спирався на хроніку Кромера, а за стилем взорувався на Тацита, але спеціальне пристосування матеріалу для шкільних потреб забезпечило цьому підручнику сталий успіх до XVIII ст. включно. Це зайвий раз вказує на усталення «канону історіописання» в Речі Посполитій саме у першій половині XVII ст. До речі, сам Пасторій у авторському

¹⁴⁸ Сучасний польський переклад (фрагменти) див.: *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVII wieku.* – Warszawa, 1979. – Cz.1. – S.180-189.

* «Sequuntur ob Argumenti similitudinem Panegyrici duo, Honori Vladislai IV Poloniae Regis Magni Ducis... Prior tempore Coronationis a Samuele de Przypkowie Przypkowski, antehac sub nomine Equitis Poloni editus / Posterior, tempore nuptiarum a Martino Opatio dicti».

вступі до «Флоруса» декларував бажання писати історію країни «від Вісли до Дону, від Смоленська до Кракова»¹⁴⁹.

Торкнувшись підручничової справи, принагідно зауважимо, що у царині локального підручника з всесвітньої історії примітною була праця викладача гімназії в Лешно (Великопольща), сина шотландського емігранта *Яна Йонстона* (Jonston, 1603 – 1675). Мова йде про «*Skeleton historiae universalis civilis et ecclesiasticae*» / «Скелетон історії загальної – цивільної і церковної» (Лейден, 1633; згодом неодноразово перевидавалася; 1636 р. – перекладена німецькою мовою).

Взагалі, щодо підручників з історії, варто відзначити, що кожен навчальний заклад мав схильність до задоволення дидактичних потреб власними силами. Так, професор історії Замойської академії Василь Рудомич (про нього нижче) надрукував свій «*Compendium monarchiarum mundi <...> ex diversis chronologiis collectum <...>*» / «Компендіум монархій світу ... з різних хронологій зібраний» (Замостя, 1648), а про існування «київського» підручника можемо довідатися за заповітом Афанасія Кальнофойського 1646 р., де згадана «*Спитоми Chorologiae S[ancti] Patris nostri Nestoris pro recompositione pueris danda, ut sciant gentis suae acta*» / «Стислий виклад Хронології нашого св. Отця Нестора для навчання хлопців, аби знали історію свого племені»¹⁵⁰.

Зрештою, повернемося до Пасторія. Автор цей в Україні більш відомий як хроніст перших козацьких війн короля Яна-Казимира – мова передусім про твір «*Bellum scytico-cosacicum seu de conjuratione Tartarorum, Cosacorum et plebis Russiae contra regnum Poloniae*» / «Війна скіфо-козацька або про союз татар, козаків та плєбса Русі проти Корони Польської» (Гданськ, 1652). Наступні видання цієї книги виходили у Гданську 1659 та 1665 рр.

¹⁴⁹ Див. полономовний переклад цього вступу: *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVII wieku.* – Cz.1. – S.183.

¹⁵⁰ *Aleksandrovcz V. The Will and Testament of Afanasij Kal'nofojs'kyj // Harvard Ukrainian Studies.* – Cambridge, 1991. – Vol.XV. – №3/4. – P.423.

Її ж розширений (за рахунок аналітичних вставок) текст згодом друковано під новим титулом – «Historiae Poloniae pars prior» / «Історії Польщі частина перша» (Гданськ, 1680, хронологічно обмежена 1648 р.) та «Historiae Poloniae pars posterior» / «Історії Польщі частина наступна» (Гданськ, 1683-1685, оповідала про події 1649-1651 рр., від Зборова до Білоцерківського миру). У 1685 р. обидві частини передруковані в Гданську в єдиному виданні: «Historiae Poloniae plenioris partes duae» / «Історії Польщі повні дві частини». До нього був долучений й інший історичний твір Пасторія – «De originibus Sarmaticis» / «Про походження сарматів».

Зрештою, на тему Козацької революції знані також реляції (варіанти реляції) написані цим автором: «Eigentliche und gründliche Relation dez Zuges und Verrichtung welche Joannes Casimirus, König von Polen wider die Tartaren und Kosaken gehabt hat» / «Вірна і ретельна реляція походу польського короля Яна-Казимира проти татар і козаків» (Без місця видання, після 20.VIII.1649 – реляція про Зборівську битву та зборівську угоду). Більш-менш одночасно надрукований її переклад латиною, а в наступному 1650 р. опублікований і положеномний її варіант.

Як історик-теоретик Пасторій відомий ще своїми промовами про користь історії: «De dignitate historiae» / «Про гідність історії» (Без місця видання, 1651¹⁵¹), «Oratio de praecipuis historiae autoribus...» / «Промова про видатних історій авторів...» і «De potissimis historiae argumentis...» / «Про наймогутніші історії аргументи...» (написані 1655 р., видані як «Orationes duae» / «Дві промови». Гданськ, 1656?). Їх він видавав як професор гімназій в Ельблонзі (першу) та Гданську (дві наступних).

Наприкінці цього підрозділу згадаємо про розвиток етногенетичного міфотворення. Так, давніший інтерес Сарницького до «праісторії» наслідував *Еразм Глічнер* (1535 – 1603) – лідер лютеран Великопольщі. Утім, він відкинув сарматсько-біблійний родовід поляків *a la* Сарницький, повернувшись до Леха як

¹⁵¹ Фрагмент з неї переклав польською Т.Влодарчик, див.: *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVII wieku. – Cz.2. – S.107-118.*

відправної точки польської історії. Глічнер у Торуні в 1597 р. видав першу частину (до Земомисла) своєї синтези «Chronicon rerum Poloniae a Lecho gentis rege ad Sigismundum III descriptum» / «Хроніки справ польських, описані від Леха, племінного короля, до Сигізмунда III». Частини 2-4 (до Сигізмунда III) залишились в рукописі (втрачені вже в ХХ ст.).

Історіографічною екзотикою цього часу, втім доволі голосною, стала й творчість *Войцеха Демболецького* (1585 – 1645). Гербовий брат Бельських (Правдичі) і, по лінії матері, нащадок Йоста-Людвіка Деція, він міг сприйматись як «природний» історик.

Його першою працею був опис діянь лісовчиків 1619-1623 рр. – «Przewagi Elearów polskich, co ich niegdy Lisowczykami zwano» / «Переваги легких кіннотників польських, що їх інколи Лісовчиками звать» (Познань, 1623¹⁵²). Демболецькому також приписують цілу низку інших творів про козаків-лісовчиків: «Deklaracja abo objaśnienie kart kozackich», «Kopia listu utrapionej ojczyzny do rycerstwa lisowskiego», «List o lisowczykach», «Pieśni o snych kozakach lisowskich» (з них дві пісні відомі й під іншою назвою «Pogrom abo porażka Czechów i kalwinistów przez lisowczyki Roku Pańskiego 1620 różnemi czasy raz po raz ośm razy»), «Wiersze o lisowczykach», «Żywot kozaków lisowskich»¹⁵³.

Утім, найбільший «історіографічний» розголос у модерній традиції отримала його праця «Wywód jedynowłasnego państwa świata» / «Вивід єдиносправжньої [обраної] держави світу»

¹⁵² Сучасне перевидання: *Dembolęcki W. Przewagi elearów polskich, co ich niegdy lisowczykami zwano.* – Toruń, 2005. Див. також: *Sztyber R. Piórem, kropidłem i szablą. Wojciecha Dembolęckiego pisarska i kapelańska przygoda z lisowczykami (1619-1623).* *Studia i szkice.* – Zielona Góra, 2005; *Bauer M. Z dziejów batalistyki polskiej.* – S.79-93; *Sztyber R. Wojciech Dembolęcki o Lisowczykach wierszem i prozą (1620-1621).* – Warszawa, 2011.

¹⁵³ Останній твір звичайно пов'язують із Й.-Б.Зіморовичем, див. далі. Обговорення гіпотез атрибуції згаданих творів див.: *Dembolęcki W. Przewagi elearów polskich...* – Toruń, 2005. – S.15-18.

(Варшава, 1633)¹⁵⁴. Це переклад 1-ї частини широко закроєної латиномовної всесвітньої історії («*Speculum universalis historiae*»), яку планував видати Демболецький.

Книга присвячувалась праісторичним часам (до 2033 р. від початку світа або до 370 р. від Потопа) і була покликана обґрунтувати обраність народу польського. Для цього автор не гребував вигадкою, далеко перевершивши фантазії Сарницького. Зокрема, серед його «здобутків» було з'ясування, що син Адама Сет – це власне Скит (Скіф), від якого виводяться слов'яни-поляки, носії первісної «скітійської» прамови. Термін «сармати» історик вивів від слова «цар» («*Car*→ *Sar*→ *Sarmat*»)¹⁵⁵. А ось готів-«готових» Демболецький оголосив військовою формацією праполяків/слов'ян, із поділом на остроготів-«остроготових» і візіготів-«вискочготових» (за аналогією із сучасними йому жовнірами спорядженими відповідно *по-гусарські* та *по-козацькі*)¹⁵⁶.

Цікава дискусія цього історика-«новатора» з Кромером і, меншою мірою, Гваньїні з приводу походження Русі. Демболецький визнає русинів, поруч із поляками, єдиними автохтонами на теренах Корони Польської. Руса-першопредка він, щоправда, визнає лише за онука Леха-першопредка поляків (Рус – 3-й молодший син Лешка – сина Леха)¹⁵⁷.

Схилок життя Демболецький провів в Україні (помер у Львові) і був, зокрема, зачарований місцевою епікою та фольклором.

¹⁵⁴ Сучасне видання див.: *Sztyber R.* «Skądże to zbłąźnienie świata?»: Wojciecha Dembołęckiego Wywód jedynowłasnego państwa świata (studium monograficzne i edycja krytyczna). – Zielona Góra, 2012.

¹⁵⁵ *Dembołęcki W.* Wywód jedynowłasnego państwa świata. – Warszawa, 1633. – S.33.

¹⁵⁶ *Ibidem.* – S.96.

¹⁵⁷ *Ibidem.* – S.86-88.

Розділ 4.
Україніка зі зрілої
загальнорічпосполитської перспективи

*Інтегратори-українознавці:
Окольський, Пясецький і
Фредро*

Останніми великими історіографічними іменами Речі Посполитої часів, що нас цікавлять (це майже весь період королювання останніх Вазів – Владислава IV та Яна-Казимира), були Шимон Окольський, Павло Пясецький та Анджей-Максиміліан Фредро. Усі вони походили з родів міцно закорінених у полікультурній традиції «трьох руських воєводств» (Руського, Белзького та Подільського).

Шимон Окольський (1580 – 1653) був уродженцем Кам'яця-Подільського в Україні, навчався у Львові та Болоньї, належав до ордену домініканців. Знаний українській історіографії він найбільше за вже згадуваними творами, присвяченими козацькій війні 1637-1638 рр. – «*Diariusz transakcyjej wojennej między wojskiem koronnym a zaporowskim w r. 1637*» (Замостя, 1638) та його продовженням «*Kontynuacje... w r. 1638*» (Краків, 1639)¹. Їх автор, який взагалі мав значний «українний» досвід

¹ Обидва передруковані К.-Ю.Туровським (Краків, 1859), утім, в Україні звикли користуватись російськомовним перекладом 1896 р., див.: *Мемуари* относящиеся к истории Южной Руси. – Выпуск 2. – К., 1896; *Мемуари* до історії південної Руси: Випуск 2 (перша половина XVII ст.). Ф.Євлашевський, Я.Собеський, походи 1625 і 1628 рр., С.Окольський, Г.Боплан, звільнення невільників, Б.Машкевич. – Дн-ськ, 2006.

Явним непорозумінням є поява у А.Боровяка (*Borowiak A. Powstanie kozackie 1638. – Zabrze, 2010*) окремої анонімної рукописної праці «*Rozprawa z Kozakami rebellizantami na Ukrainie Anno 1638 poczawszy od Maja*». Вона була видана у часописі: *Przyjacieli Ludu* czyli: Tygodnik potrzebnych i przytecznych wiadomości. – Leszno, 1844. – Т.І. – S.58-63, 68-70, 73-74. Але це, поза сумнівом, видрук з т.зв. «Тек Нарушевича» (див.: *Bibl. Czart.* – Rkp. 135. – S.245-272) і нова назва для екстракта з Окольського зроблена лише «для зручності» і належить самому історично-джерелознавцю кінця XVIII ст.

(бл. 1618 р. навіть потрапив у полон до татар та утримувався в Криму), під час описуваних подій був надвірним теологом і табірним проповідником у польного гетьмана Миколая Потоцького.

У 1648-1652 рр. Окольський керував «руською провінцією» ордену домініканців (виділилась з польської протягом 1596-1612 рр., причому на підставі «історичних» аргументів). Її історію він описав у праці «*Russia florida rosis et liliis...*» / «Русь квітнуча розами та ліліями» – Львів, 1646 (можливо, мало попереднє видання – Рим, 1641; 2-е видання – Лейпциг, 1759).

Цей твір на самому початку містить вельми пристойний, за стандартами тогочасної історіографії, нарис історії Русі (розділи про походження назви Русь, про поділи Русі, про князів Русі, про релігію Русі тощо). До того ж, серед «звітів» про українські осередки ордену домініканців звертає на себе увагу розлога інформація про «відділення» в Кодаку.

Окольський також був автором латиномовного каталогу-низки біографій католицьких єпископів Києва та Чернігова (Львів, 1646²). Праця ця містить чимало інформації з історії католицьких інституцій на Київщині та демонструє широкі історіографічні обрії автора. Зокрема, на її сторінках Окольський, крім власних праць, посилається на твори Я.Длугоша, М.Стрийковського, Бельських, М.Кромера, С.Бзовського, Я.Скробішевського, А.Варгоцького, Я.Гербурта, Я.Янушовського, Я.Цинерського, П.Пясецького.

Утім, твором життя для історика став віршований гербовник «*Orbis Polonus*» / «Світ поляків» (Краків, Т.1 – 1641; Т.2 – 1643; Т.3 – 1645. Т.4 – лишився незавершеним). Він і нині вважається за цінне свідoctво культури сарматизму.

Павло Пясецький (1579 – 1649), другий, по Демболецькому, «лісовчик» річпосполитеської історіографії³, єпископ кам'я-

² Латинський оригінал і польський переклад В.Серватовського, див.: *Okolski Sz. Biskupów Kijowskich i Czerniechowskich świętego katolickiego Rzymskiego kościoła porządek i liczba.* – Kraków, 1853.

³ *Szelągowski A. Paweł Piasecki, historyk polski XVII w. Cz. 1, Życiorys i charakterystyka ogólna pisarza.* – Lwów, 1899; *Krawczyk A. Warsztat*

нецький (з 1627), холмський (з 1640) та перемиський (з 1644), автор широкозної праці «Chronica gestorum in Europa singularium» / «Хроніка подій в Європі» (Краків, 1645 та 1648 – з виправленнями та доповненнями; Амстердам, 1649⁴). Попри «європейський» розмах назви, текст переважно оповідає про справи Речі Посполитої. Хроніці доби королювання Сигізмунда III та Владислава IV передує вступ-нарис панування Стефана Баторія. Порічні розділи описують 1587-1638 рр., а до останнього – «1638 року» – долучений короткий огляд перебігу подій аж до років 1-го та 2-го друків хроніки відповідно (відтак, «продовжувати» саме Пясецького нерідко бралися оповідачі подій Козацької революції середини XVII ст. – дивись, наприклад, «*Diariusz pilaweczki*» / «Щоденник Пилявецької битви» з 1649 р.⁵).

Захват перед антитурецькою боротьбою українських козаків та часткове виправдання їх повстань (акцент на невиконанні зобов'язань уряду перед ними), а також ставлення до церковної греко-католицької унії як до шкідливої «новизни», яка порушує давнє мирне співіснування «старих вір» – католицизму та православ'я, зробило хроніку Пясецького популярною в Україні (наприкінці XVII ст. її було перекладено для українського та російського читача⁶). Нею широко користувались класики україн-

historyczny Pawła Piaseckiego // Folia Societatis Scientiarum Lublinensis (Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Humanistyka). – Vol.29, nr.2. – Lublin, 1991. – S.59-68; *Його ж.* Historiografia krytyczna. Formowanie się nowożytnej postawy naukowej w polskim piśmiennictwie historycznym XVII w. – Lublin, 1994.

⁴ Полономовний переклад кінця XVIII ст. видано Ю.Бартошевичем зі скороченнями, див.: *Kronika Pawła Piaseckiego* biskupa przemyskiego. – Kraków, 1870.

⁵ *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.* – Т. 1: (1648-1649 рр.) / Упорядн. о. Ю. Мицик. – К., 2012. – С.164-171.

⁶ Про цей рукописний переклад, див.: *Иконников В.С.* Опыт русской историографии. – Т.1. – Кн.2. – К., 1892. – С.1426. В.Иконников, вірогідно помилково, записав, що книга перекладена «с польского».

ської історіографії XIX – початку XX ст., утім, для сучасного вітчизняного історика, Пясецький – це досить призабуте ім'я.

Польські джерелознавці 1972 р. познайомили ширший науковий загал з іншою працею Пясецького (у перекладі польською мовою) – «Responsum de absoluto domino illustrissimi et reverendissimi Pauli Piasecki episcopi praemisliensis, Clarae Tumbae abbatis» / «Відповідь про абсолютну владу...»⁷. Написаний між весною 1631 та весною 1632 рр. у формі листа-фіктивної відповіді якомусь сенатору Речі Посполитої, цей політичний трактат проливає світло на формування історіософських поглядів автора.

Зокрема, на Пясецького велике враження справив досвід російської Смути, здатність росіян відродити свою, вже здавалося знищену, державність. У цьому він побачив підставу перевагу тутешнього «звичаю»-суспільного ладу, який, мовляв, базований на найчистішому слов'янсько-сарматському першовзорі.

Пясецький, власне, писав: «І нічим іншим Москва не стоїть, тільки, що затримує в чистоті власну кров та звичаї словенські. Міг би мені хто сказати, що має вона дещо татарського, але і то народ нам природний, за єдино усі історики кладуть завжди Сарматів, Скіфів, Гетів або Готів... Єдиний є народів тих усіх корінь, не відрізняється від нашого, коли спільно від себе [з єдиного джерела – Д.В.] беремо звичаї. Дай Боже, аби й ми були б мужніми та грізними сусідам, аби й ми сарматські та татарські звичаї бажали тримати, окрім віри»⁸. Подібна рецепція «руськості» – в ідеологічному вимірі «національного» – дуже цікава саме в контексті сприйняття в тогочасній Речі Посполитій «своєї Русі» – України та Білорусі.

Анджей-Максиміліан Фредро (бл.1620 – 1679) був ще одним перемишлянцем, який відзначився на полі річпосполитської історіографії. На відміну від Пясецького, родове шляхетство

⁷ *Czapliński W.* Nieznany traktat Pawła Piaseckiego // *Archiwum Literackie.* – Т.ХVI. *Miscellanea Staropolskie* (4). – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1972. – S.237-243; *Piasecki P.* Responsum de absoluto dominio... // *Ibidem.* – S.244-264.

⁸ *Piasecki P.* Responsum de absoluto dominio... – S.249.

якого було украй сумнівне*, це був представник давнього магнатського роду – одного зі стовпів Речі Посполитої⁹. Його родові інтереси та політична кар'єра були тісно пов'язані з Україною, що відбилося й на багатоплановій письменницькій спадщині Фредра (проекти реформ освіти, культури, військової справи, політична моралістика).

Як історика його прославила праця «*Gestorum populi Poloni sub Henrico Valesio...*» / «Історія народу польського за правління Генріха Валуа». Вона, за життя автора, перевидавалась тричі (Гданськ, 1652, 1659, 1660), а згодом, 1698 року, ще й передрукована в Амстердамі. Твір описував події 1572-1576 рр., але не як суху хроніку, а привід для аналізу та узагальнень з точки зору апології шляхетського ладу. За стилем і композицією «Історія» нав'язувала до Тацита (мода на останнього часто інтерпретується як ознака «барокової історіографії», що надходить на зміну «ренесансній», котра кохалася передусім у Лівії)¹⁰.

*Придворна історіографія:
династичний патріотизм*

Наближаючись до кінця цього огляду річпосполитської історіографії України, напевно, варто трохи сказати про придворну історіографію Вазів. При дворі першого з них – Сигізмунда III – примітним був лікар та історіограф королівський *Йоахим Поссель* (Posselius, † 1624). Він походив з Мекленбургії (підписувався *Megaropolitanus*). Навчався у Відні, бл. 1596 р. приїхав до Польщі, де і вступив на службу до магнатів Костків. 1604 р. мандрував Італією (Венеція, Падуя, Флоренція, Болонья). 1607 р. знову подорожував Італією, Францією та Англією. Після 1609 р. Сигізмунд III прийняв його на становище лікаря з пенсіоном 500 злотих, який згодом (2.VIII.1624) подвоїв за хронікарську працю «*Historia rerum polonicarum et prutheni-*

* Хоча однофамільність з Яном Пясецьким, давнім соратником Д.Вишневецького-Байди, могла йти йому на користь.

⁹ *Rynduch Z. Andrzej Maksymilian Fredro. Portret literacki.* – Gdańsk-Wrocław, 1980.

¹⁰ Про цікаву тут Фредрову характеристику українських козаків див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України... (підрозділ 4.3).

carum ab a.1389 ad a.1623» / «Історія діянь польських та пруських від 1389 до 1623 рр.», дедиковану королеви Владиславу.

У ній багато місця відведено інформаціям про згадану родину Костків та близьким автору справам пруським (помер Поссель у Гданську). Українознавцю тут цікавими будуть хіба що інформації про родичів Костків – князів Острозьких. При вістці про шлюб Олександра Острозького з Анною з Костків (1593 р.) поданий і класичний «історичний» родовід цього князівського дому: від Руса, брата Леха, через Володимира Святого до «короля» Данила Романовича. Утім, загалом «українська» тема в цій праці бідна на оригінальні факти та деталі.

Крім хронологічного викладу подій, наприкінці «Історії» Посселя поміщено списки польських королів і великих магистрів хрестоносців, дані про бюджет війн з Пруссією від 1454 до 1567 рр., а також інформація про урядників пруських земель. Праця ця, досі недрукована, має 826 стор. і зберігається в Бібліотеці Чарторійських у Кракові (гкр.1322), фрагмент є й у Бібліотеці Оссолинських у Вроцлаві (гкр.77).

Мав Сигізмунд III і власного «італійського фахівця» (їх, як ми вже переконалися, традиційно поціновувано при польському королівському дворі). Ним був *Алессандро Ціллі* (Чиллі) *да Пістоя* (бл.1565 – після 1639). Ще 1594 р. він дістав посаду тенора придворної капели. Як то було звичайним, надавав співак і певні інформаційні послуги зацікавленим «землякам» – італійським можновладцям (зокрема, писав реляції для тосканського двору – з 1608 до 1620 рр., що досі зберігаються у Флоренції).

З ініціативи Сигізмунда III, Ціллі 1627 р. видав у рідній Пістої в Італії однією книжкою (з присвятою тосканському князю) два історичних твори: «*Historia delle sollevationi notabili sequite in Polonia gl'anni del Signore 1606, 1607 e 1608*» / «Історія повстань шляхетства, які відбулися в Польщі в роках 1606, 1607 і 1608»¹¹ та «*Historia di Moscovia dell ationi heroiche e memoriabili*

¹¹ Див. сучасний передрук: *Cilli Alessandro. Historia buntów możnowładczych w Polsce w latach 1606-1608. Historia Moskwy / Oprac. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski. – Opole, 2012. – 246 s. Існує також окремих рукопис Ціллі про події лише 1606 р.: *Opis rokoszu**

imperse dell'invitissimo Sigismundo III, Rei di Polonia» / «Історія Московії в героїчних діяннях та пам'ятних справах Сигізмунда III, короля Польщі»¹².

За часів Владислава IV титул історіографа отримав *Ебергард Васенберг* (1610 – бл.1668 або 1671)¹³. Останній прибув до Польщі в почті королеви Цецилії-Ренати (перед тим був історіографом і бібліотекарем ерцгерцога Леопольда-Вільгельма*). Після 1645 р. він залишив Річ Посполиту та повернувся на австрійську службу. Головною «річпосполитською» працею Васенберга стала «Gestorum... Vladislai IV... pars I principem panegyricе repraesentans. Pars II regem panegyricе repraesentans» / «Історія... Владислава IV... частина I, що принцу панегірик представляє. Частина II, що королю панегірик представляє» (Гданськ, 1640-1641; Гданськ, 1643; Гданськ, 1649).

Праця ця сфокусована на постаті головного героя та оповідає про події від його народження до 1640 р. Цікаво, що автор цілком поігнорував антиурядові виступи українських козаків за весь цей період. Останні на сторінках «Історії» з'являються лише у позитивному образі борців із зовнішніми ворогами держави (Москва, Хотин, Смоленськ).

Пошанував Васенберг і принца Яна-Казимира Вазу, майбутнього польського короля. Йому він присвятив працю «Serenissimi Johannis Casimiri [...] carcer Gallicus ab Everhardo Wassenbergio conscriptus» / «Найяснішого Яна-Казимира ... ув'язнення французами, Ебергардом Васенбергом описане» (Гданськ,

Zebzydowskiego w 1606 r. przez Aleksandra Celli Pistoriusa w języku włoskim (s.280, fol.). Див.: *Bibl. Czart.* – Rps.336 (mf BN №15919).

¹² Вітчизняна історіографія почасти знайома з цим твором за давнім дослідженням Павла Пірлінга, див.: *Пирлинг П.* Из Смутного времени. Статьи и заметки. – СПб., 1902. – С.164-181 (замітка «Алессандро Чилли»). З італійських робіт про А.Ціллі див.: *Danti A.* Alessandro Cilli e la sua «Historia di Moscovia». – Mantova, 1968. Цікаво, що наприкінці твору міститься опис Хотинської війни 1621 р. (слабко деталізований).

¹³ *Serczyk J.* Ewerard Wassenberg, historiograf Władysława IV (1610-1672) i jego pochwała Gdańska // *Rocznik Gdański.* – Т.24 (1965). – С.125-153.

* *Леопольд-Вільгельм Габсбург* (1614 – 1662), ерцгерцог, 2-й син австрійського імператора Фердинанда II.

1644¹⁴; згадане ув'язнення мало місце з 10.V.1638 по лютий 1640 рр.).

Згодом у невеличкому виданні «Everardi Wassenbergii Saguntus, in Dantisco, non deleta» / «Сагунт*, в Гданську, не знищений» (Гданськ, 1671), описуючи сучасний стан справ у Польській Короні відгукнувся і на Козацьку революцію, яку зв'язав з польсько-московським протистоянням і трактував її як чергову, по Смоленській війні 1632-1634 рр., фазу цього конфлікту (див. стор.9-10 тієї праці).

Так само титул придворного історіографа 1637 р. отримав і гданщанин *Мартин Опітус* (Opitius, 1597 – 1639). Він всерйоз зайнявся науковими підставами сарматизму та видав розлогу і як на той час вельми аргументовано-джерельну працю «Variarum lectionum liber. In quo praecipue Sarmatico» / «Різних викладів книга. В якій головним чином про Сарматію» (Гданськ, 1637), яку дедикував Т.Замойському.

*Хроністи
воєн українних*

Популярний історіографічний жанр монографії окремої війни підтримав український магнат-інтелектуал *Юрій Немирич* (1612 – 1659). З-під його пера вийшла праця про т.зв. Смоленську війну 1633-1634 рр. – «Discursus de bello moscovitico» / «Розмисел про війну московську» (Париж, 1634)¹⁵. Щоправда, молодий автор був

¹⁴ Модерний друк див.: *Więzienie we Francyi Jana Kazimierza, polskiego i szwedzkiego królewica przez Ewerharda Wassenberga opisane / tłum. i oprac. Michał Baliński. – Mogylew-Petersburg, 1858.* У цій праці дуже цікавою є згадка чуток з 1638 р. (друкувалися послідовно у французьких, німецьких і італійських газетах), що Ян-Казимир отримав титул віце-короля Португалії за те, що «отих зухвалістю і буйством слинучих Запорізьких козаків, віддавши в службу іспанську, сам від Дніпра і Чорного моря спрямував з метою вторгнення до Франції» (S.69).

* Знищення м.Сагунту, стало причиною 2-ї Пунічної війни.

¹⁵ *Немирич Ю. De bello moscovitico // Хроніка-2000. – К., 1995. – №1. – С.68-87; Немирич Ю. Роздуми про війну з московитами, 1634 р. Переклала В.Литвинов та Я.Стратій // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. – Т.2. Кн.2: Перша половина XVII ст. – К., 2001. – С.434-451; Титов В. Юрій Немирич та його праця*

схильний не ретельно переповідати події (вістки про які, до нього на закордонних студіях, доходили, напевно, спорадично), а використовувати їх для широких узагальнень щодо сучасного військового мистецтва взагалі.

Згодом відзначився Немирич і як інспіратор українознавчих студій: профінансував, разом із братом, видання гданщанином Даніелем Цвікером (Zwicker) карти Полісся 1650 р. та схилив Мартина Руара до опрацювання охматівської кампанії 1644 р. С.Конецпольського проти татар. Зрештою, 1659 р. у Гданську видано (у 3-х окремих дручках у німецькому перекладі) Немиричеву промову-апологію Гадяцької унії (виголошену у квітні 1659 р. на сеймі у Варшаві).

«Допереяславську» вазівську історіографію Речі Посполитої завершують хіба праці *Станіслава Кобержицького* (Кобержицький, бл.1600 – 1665), *Самуеля Твардовського* (бл.1600 – 1661), *Галеаццо Гуальдо-Пріорато* (1606 – 1678) та деякі інші клієнти-інтелектуали останніх польських Вазів. Отже, зупинимося на них докладніше.

Перший, «вітчизняний» для Речі Посполитої, твір Кобержицького – «*Historia Vladislai, Poloniae et Sueciae principis... usque ad excessum Sigismundi III*» / «Історія Владислава, королевича Польщі та Швеції... аж до смерті Сигізмунда III» (Гданськ, 1655) – мав компіляційний характер і зосереджувався передусім на кресленні образу королювання Сигізмунда III¹⁶. Причому, «українські» сюжети автора з Помор'я цікавили слабо (як та-

«*Discursus de bello moscovitico*» // Конопотська битва 1659 року: 3б. наук. праць. – К., 1996. – С.77-81. З яскравих наративів про Смоленську війну див. також: *Diarusz kampanii smoleńskiej Władysława IV 1633-1634*. – Warszawa, 2006.

¹⁶ Російський переклад уривків про походи Сигізмунда III і Владислава IV на Росію видавав Іван Боричевський, див.: *Сказанія польского историка Кобержицкого о походах польского короля Сигизмунда и королевича Владислава в Россию // Сын Отечества*. – СПб., 1842. – №3. – С.3-28 (1611-1616 pp.); №4. – С.3-40 (1617-1618 pp.); №5. – С.3-24 (1618-1619 pp.). Сучасний польський переклад цілого твору див.: *Kobierzycki S. Historia Władysława, królewicza polskiego i szwedzkiego*. – Wrocław, 2005.

кий, можна згадати хіба що загальновідомі звістки про похід Сагайдачного під Москву).

Твардовський же продовжив колоритну традицію віршованих історичних творів. На його рахунку, зокрема, «Przeważna legacyja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sołtana Mustafy» (Краків, 1633; 1639)¹⁷, «Szczęśliwej moskiewskiej ekspedycji Władysława IV opisanej roku 1634» (Люблін, 1634), «Xiąże Wisniowiecki Janusz» (Лешно, 1646), «Władysław IV król polski i szwedzki» (Лешно, 1649; 1650¹⁸), «Woyna Kozacka pozniejsza przez Jana Kazimierza poparta y skończona, w Roku 1651» (Лешно, 1651?¹⁹). К.Естрайхер атрибутував як твір Твардовського і анонімний «Katafalk rycerski» (1650²⁰), але, як на мене, це дуже сумнівно²¹. Найбільш відомим в Україні твором Твардовського є

¹⁷ Свіжі українські статті про цей твір див.: *Тарасенко І.* Поет-хроніст XVII ст. Самуель Твардовський та його творчість // Укр. істор. журн. – К., 2007. – №3. – С.17-35; *Її ж.* «Легация» С.Твардовського як джерело з історії України першої третини XVII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Випуск 7. – К., 2007. – С.306-316.

¹⁸ Сучасні перевидання трьох з вищезгаданих творів див.: *Twardowski S.* Władysław IV, król polski i szwedzki (Wybór). – Łódź, 1998; *Їого ж.* Przeważna legacyja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sołtana Mustafy. – Warszawa, 2000; *Їого ж.* Szczęśliwa moskiewska ekspedycja Najaśniejszego Władysława IV, króla polskiego i szwedzkiego. – Łódź; Poznań, 2002; *Їого ж.* Władysław IV, król polski i szwedzki / wyd. Roman Krzywy. – Warszawa, 2012 («Biblioteka Pisarzy Staropolskich» 40).

¹⁹ Видання зазвичай обережно датують «з-перед 1655 р.», але вірогідніше, що воно постало «по горячих слідах».

²⁰ Твір звичайно, за описаними подіями 1648-1649 рр., датують 1649 р., але згадка Станіслава Лянцкоронського як «нині брацлавського воєводи», має віднести його до 1650 р.

²¹ Виявити якісь конкретні стилістичні та смислові збіги, наприклад з «Війною домовою» чи «Війною козацькою» мені не вдалося, а гроно авторів-шанувальників Фірлеїв (їм присвячений «Катафалк рицерський») доволі широке, аби не «зациклюватись» саме на Твардовському. Ширше див.: *Вирський Д.С.* Анонімний «Катафалк рицерський» (1650) про початок Козацької революції (кампанія 1648 р.) //

«Wojna domowa z Kozaki i Tataru» / «Війна домова з козаками та татарами» (Краків, 1660; Каліш, 1681), яка, почасти, інтегрувала в себе попередні тексти автора щодо Козацької революції²².

Останній з трійки – Гуальдо – був автором «Dell'Historie del conte Galeazzo Gualdo Priorato. Parte Quarta. Nelle quale si contengono tutte le cose universalmente occorse dall Anno 1645 fino all'Anno 1649, consacrata alla Maestà Augustissima di Giovanni Casimiro Re di Polonia, e Svezia etc.» / «Історія ... у 4-х чч. ... з 1645 до 1649 рр., з посвятою ... Яну-Казимиру, королю Польщі та Швеції і т.д.» (Венеція, 1651). То черговий твір італійця-шукача протекції, наразі у свіжообраного польського короля Яна-Казимира²³. До своєї праці Гуальдо вніс і опис початкової фази Козацької революції на Україні. До речі, у пізнішій своїй книжці (Відень, 1670), написаній вже задля австрійського протектора, автор сміливіше ставав на бік козаків при описі козацько-шляхетського конфлікту.

Прислужився українознавству і ще один італієць на службі польського короля Яна-Казимира – *Ієронім Піночі* (Hieronym Pinocci, 1612-1676). Власне титул королівського секретаря він отримав ще 1645 р., за королювання Владислава IV. Піночі був автором колоритної записки «Про Богдана Хмельницького і про козаків», написаної 1654 р.²⁴. Згодом він підготує ще один українознавчий текст – «Relazione generale dell' Ukraine» / «Реляція загальна про Україну» (рукопис, бл.1673)²⁵.

Укр. істор. журн. – К., 2012. – №6. – С.169-184. Готується до друку також: «Військова кампанія на Україні 1649 р. в анонімному 'Катафалку рицарському' (1650)» (в «Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)», вип.12, К., 2013).

²² *Тарасенко І.Ю.* «Wojna Domowa» польського хроніста С.Твардовського як історичне джерело та пам'ятка історичної думки / Відп. ред. В.Брехуненко. – К., 2011.

²³ Див. зокрема: *Хинчевська-Геннель Т.* Найясніша про Найяснішу: Річ Посполита у венеціанській історичній літературі XVII ст...

²⁴ *Opczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski.* – Т.1. – S.138-143.

²⁵ *Archiwum Panstwowe w Krakowie.* – Rps 370.

Мовлячи про італійських інтелектуалів на службі Польської Корони, гадаю, слід завважити, що наразі нез'ясованим залишається стосунок до офіційних кіл Речі Посполитої *Майоліно Бізаччіоні* (1582 – 1663) – примітного венеціанського історіографа, званого передусім за твором «*Historia delle guerre civili di questi ultimi tempi*» / «Історія громадянських війн останнього часу» (Венеція, 1653; 1655; 1664; а також Болонья, 1654; 1663)²⁶. Чимало уваги ця «Історія» приділила й Хмельниччині. З інших творів Бізаччіоні українського науковця може спеціально зацікавити: «*Demetrio Moscovita*» (Венеція, 1643; 1649); «*Memorie storiche delle mosse d'armi di Gustavo Adolfo re di Svetia in Germania dal 1630*» (Болонья, 1630); «*Historia universale dell'origine, guerre et imperio de'Turchi*» (Венеція, 1654).

Однак, відомо, що трактування італійським істориком Козацької революції було переважно сприятливим для центральних влад Речі Посполитої. Основним джерелом Бізаччіоні – до опису Білоцерківської кампанії 1651 р. включно – був Пасторій, а також окремі реляції італійських дипломатів. Перше видання «Історії громадянських війн останнього часу» – 1653 р. – закінчується на подіях 1652 р.; видання 1655 р. – доведене до підписання Переяславської угоди 1654 р.

Неясним є й походження рукописного «Опису Польського королівства в 1650 р.» (83 арк.)²⁷. Виявлений він був на початку ХІХ ст. у Ватиканській бібліотеці. Взагалі, знані й інші подібні «Описи» пера папських нунцієв у Польщі – Бернардо Бонджованні (написаний 1561 р. він уживався/ модифікувався і пізніше), Джуліо Руджері (1568), Фульвіо Руджері (1572) та Клаудіо Рангоні «Реляція про Польське королівство» (1604)²⁸.

²⁶ *Хінчевська-Геннель Т.* Найясніша про Найяснішу: Річ Посполита у венеціанській історичній літературі ХVІІ ст...

²⁷ *РДАДА.* – Ф.12. – Оп.1 (арк.71зв., №2).

²⁸ Сучасне видання див.: *Rangoni Claudio.* Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku / Oprac. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski. – Opole, 2013. – 231 s. Вона znana ще як «Реляція про Польське королівство, почата 1603 р. і закінчена 1604 р.», помилково приписувана кардиналу Ермінію (Карло) Валенті (Valenti, 1564-1618; кардинал з 9.VI.1604 р.). Давній польський переклад «Реляції» здійснив Каетан-Вінцентій

Натомість щодо *Гійома Левассера де Боплана* (бл.1600 – 1673) можна зауважити, що він, створюючи свій славнозвісний «Опис України», безпосередньо розраховував на щедрість королів Владислава IV та Яна-Казимира*. Принаймні, саме перший надав йому 1645 р. привілей на друк карти України, а другому француз дедикував своє 2-е доповнене видання «Опису» (Руан, 1660; вірогідно, й 1-е видання 1651 р. було присвячене королю Яну-Казимиру, принаймні, додаток до цього видання – мапа України, виконана гравером Вільгельмом Гондіусом у Гданську 1648 р., містить дедикацію саме йому). Видання 1660 р. стало стереотипним для численних наступних передруків та перекладів. Утім, його вплив на річпосполитську історіографію вже виходить за кордон середини XVII ст. (1-е видання «Опису», друковане в Руані 1651 р. накладом лише 100 примірників, мало дуже камерний резонанс).

Взагалі-то спокусливо побачити у обох авторизованих виданнях Боплана реакцію, по черзі, на Зборівський мир 1649 р. та Гадяцьку унію 1659 р. Крім того, зауважимо, що твір Боплана немало прислужився занедбанню попередньої наративної традиції українознавства Речі Посполитої, оскільки цілком ігнорував цю останню, описуючи предмет, ніби з «чистого листа», та претендуючи на авторитет очевидця (Боплан прослужив інженером-фортифікатором на українських кордонах Речі Посполитої сімнадцять років, з 1630 до 1648 рр.). До певної міри цей факт (рубіжність видання 1660 р.) і було враховано при визначенні верхньої хронологічної межі цього нарису.

Праця Боплана немало прислужилася *П'єру Шевальє* (Chevalier), французькому дипломату при польському королівському дворі, який 1653-1663 рр. займався написанням власного

Келісінський (Kielisiński, 1808-1849), див. рукопис у Курницькій бібліотеці в Познані (Rps Kórn. 267). З «нестандартних» міркувань Рангоні див. виведення початку русинів з Криму (від тавроскифів).

* Не маю даних, чи не було «замовним» французьким прецедентом тут видання: *Briefve description du Royaume de Pologne. Avec un sommaire ou abregé de l'Histoire de ses Roys, depuis l'an 550 iusques à present, extraicte des Historiens ancien et modernes.* – Paris, 1648.

козако- і татарознавчого твору. 1663 р. він побачив друк у Парижі (1-а друкована версія – «Розвідка про козаків» у збірці реляцій з мандрівок світом, 2-а – власним коштом – у складі «Розвідка про землі, звичаї, управління, походження та релігію козаків»). Нове об'єднане і доповнене видання мало назву «Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про походження, землі, звичаї, уряд і релігію. І ще про перекопських татар» (Париж, 1668). Оповідь про Хмельниччину, поділена тут на дві «війни»: перша – до Зборівського миру 1649 р., друга – до Білоцерківського миру 1651 р. – схема *a la* Пасторій). Твір Шевальє мав досить широкий розголос (1672 р виданий англійський переклад) і добре «засвоєний» вітчизняною історіографічною традицією України (видавався у Києві 1960 і 1993 рр.).

Завершити цей параграф хотілося б згадкою «прокозацького» італійського хроніста, який писав свій твір вже більше з перспективи гетьманського двору Б.Хмельницького. Мова йде про знаного венеціанського посла 1650 р. до українського гетьмана – *Альберто Віміна* (Michiele Bianchi, 1603 – 1667)²⁹. Його головною історичною працею була «*Historia delle guerre civili di Polonia*» / «Історія громадянської війни у Польщі» (Венеція, 1671), що описала початковий період Козацької революції (події за 1648 – весну 1652 рр.). Утім, Віміна також залишив по собі і рукописний твір «*Relazione dell'origine e de costumi de Cossacchi, fatta l'anno 1656*» / «Реляція про походження і звичаї козаків, складена 1656 р.» (текст цей, вперше опублікований 1890 р., зробив «кар'єру» в історіографії вже ХХ ст.³⁰).

*Вигасання традиції
«литовської» україніки*

Як особливість тогочасного історіографічного процесу слід від-

²⁹ *Chynczewska-Hennel T.* Alberto Vimina – autor «Historii wojen domowych w Polsce» // *Między Odrą a Uralem. Księga dedykowana Profesorowi Władysławowi Andrzejowi Serczykowi / pod red. Wacława Wierzbieńca.* – Rzeszów, 2010. – S.231-240.

³⁰ Російський переклад Нікандра Молчановського видано в 1900 р., див.: *Молчановский Н.* Донесение венецианца Альберто Вимина о козаках и Б.Хмельницком (1656 г.) // *Киевская старина.* – К., 1900. – №1. – С.62-75.

значити відчутну втрату значення «литовського» історіописання для висвітлення українських історичних сюжетів³¹. Хіба тільки у зв'язку із «давньою» історією Великого князівства Литовського торкаються їх, без особливої оригінальності, *Самуель Довгирд* (1-а половина XVII ст.), автор «Genealogia albo krótkie opisanie Wielkich Książąt Litewskich i ich wielkich a mężnych spraw wojennych» (Любча, 1626; віршований твір, базований переважно на «Гінці цноти» М.Стрийковського³²) та, напевно, найвизначний історик ВКЛ середини XVII ст. – *Войцех* (Альберт) *Коялович* (Віюк-Коялович, 1609 – 1677)³³. Останній був автором «Historiae Litwanae...» (ч.1: Гданськ, 1650, оповідання доведене до 1386; ч.2; Антверпен, 1669, оповідає про 1387-1572 рр., текст завершено автором між кінцем 1660 та 1663 рр.) та знаного гербовника шляхти ВКЛ.

Інша справа – сучасна історія, де Коялович відзначився описом початкової фази Козацької революції: «De rebus anno 1648 et 1649 Contra Zaporovios cosacos gestis» / «Про справи років 1648 та 1649, що проти запорізьких козаків діялися» (Вільно, 1651)³⁴.

³¹ Найсвіжіший фаховий огляд «великолитовської» історіографії згаданого періоду див.: *Antoniewicz Marcei*. Protoplaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii. – Warszawa, 2011.

³² *Dougirdas S.* Genealogija arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžių bei naršių karo žygių aprašymas, kadaise Motiejaus Strijkovskio sukurtas, a dabar antaujintas ir vel išleistas Samuelio Daugirdo is Pagaujo. – Vilnius, 2001; [*Dougird S.*] Genealogia albo krótkie opisanie Wielkich Książąt Litewskich i ich wielkich a mężnych spraw wojennych. Uczynione niegdyś przez Mathysa Strykowskiego, a teraz odnowione i znowu na świat wydane: przez Samuela Dowgirda z Pogowia. – Poznań, 2004.

³³ *Jučas M.* Lietuvos metraščiai ir kronikos. – Vilnius, 2002. – S.183-199; *Antoniewicz M.* Protoplaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii. – S.262-292.

³⁴ Цей твір нещодавно перевиданий у перекладі литовською мовою з коментарем Сігітаса Нарбутаса, див.: *Albertas Vijukas-Kojalavičius*. Lietuvos istorijos įvairenybės. – Vilnius, 2003 (Частина 1, с.12 і наступні). У 2-й частині цього видання (Vilnius, 2004) на с.348-354 вміщено і статтю про цей твір: *Melius E.* Kai kurios Alberto Vijuko Kojalavičius knygos Apie 1648 ir 1649 metų žygius prieš Zaporožės kazokus (De rebus anno 1648 et 1649 contra Zaporovios Cosacos gestis) parašimo aplinkybės.

Праця складалася з трьох частин, які мали форму реляцій: 1) *Copiarum Magni Ducatus Lituaniae adversus Zaporowianos Cozacos Anno 1648 et 1649 gesta, Compendiario narrata* / «Стислий опис дій війська Великого князівства Литовського проти запорізьких козаків 1648 і 1649 рр.» (стор.1-52); 2) *Ducis in Wisniewiec et Lubnie, Hieremiae Michaelis Koribut, Palatini Russiae, Gubernatoris Kanioviensis etc. etc., Contra Cozacos Zaporovios A.1648 gesta, compendiario narrata* / «Стислий опис дій князя на Вишнівці і Лубнах Яреми-Михала Корибута, воеводи руського, старости канівського і т.д. проти козаків запорізьких року 1648-го» (стор.53-70); 3) *Regii exercitus cum Tauricani Principis copiis Anno 1649 ab Zboroviam congressus, Compendiario narratus* / «Стислий опис війни королівської армії з військом кримського хана року 1649-го до Зборівського конгресу» (стор.71-102).

Під титулом «*Epitome de rebus anno 1648 et 1649 contra Zaporovios Kosacos in Polonia et Lithuania gestis...*» / «Короткий виклад про справи років 1648 і 1649: діяння проти запорізьких козаків у Польщі та Литві» цей твір Кояловича передруковувався у Відні 1653 р. (як компіляція Яна-Діонісія Лобжинського). Наслідував Кояловича й інший розлогіший анонімний твір на ту саму тему – «*Rerum in Magno Ducatu Lithuaniae per tempus rebellionis Russicae gestarum commentarius...*» / «Коментарі діянь у Великому князівстві Литовському за часів реbelieї Руської...» (Кенігсберг, 1653; Ельблонг, 1655).

Представлені козацькі війни доби Хмельниччини Кояловичем і в його історії дому Радзивілів «*Fasti Radiviliani gesta [...] domus ducum Radziwił compendio continents*» / «Літопис діянь Радзивілів...» (Вільно, 1653). Зокрема, описані кампанії 1648-

В Україні про цей твір писав С.Плохій, див.: *Плохий С.Н.* Освободительная война украинского народа 1648-1654 гг. в латиноязычной историографии середины XVII века. – Дн-ск, 1983; *Його ж.* Влияние сочинения А.Кояловича на зарубежную историографию освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. // Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII-XIX веков: Сб. наук. тр. – Дн-ск, 1992. – С.65-75.

1651 рр., переважно на ділянці відповідальності армії Великого князівства Литовського (с.99-108).

Наступним великим ім'ям великолитовської історіографії середини XVII ст. є *Альбрехт-Станіслав Радзивіл* (1593-1656). Він народився у волинській Олиці і свою політичну кар'єру починав як земський посол Волинського воєводства (1612). З 1619 р. підканцлер Великого князівства Литовського, а з 1623 р. – канцлер А.-С.Радзивіл добре був обізнаний із сучасним йому політичним життям. Не дивно, що примітним він став у дослідженні, передовсім, недавнього минулого чи то історії «свого часу».

Головним історичним твором А.-С.Радзивіла є «*Epitome rerum gestarum in Regno Poloniae regnatibus Sigismundo III, Vladislao IV et Joanne Casimiro*» / «Короткий виклад справ у Польському королівстві за королювань Сигізмунда III, Владислава IV, Яна-Казимира». Виклад у ньому обіймає 1588-1652 рр.³⁵.

Магнат залишив також великі за обсягом мемуари «*Memoriale rerum gestarum in Polonia a morte Sigismundo III...*» / «Спомини про суспільні справи в Польщі від смерті Сигізмунда III...». Вони написані у формі діаріуша за 1632-1656 рр.³⁶ і є одним з основних джерел з історії королювання Владислава IV Вази. «Спомини» написані з перспективи поінформованого придворного (з широким залученням документальних актів), містять характеристики багатьох шляхетських політиків, а також подають численні згадки про культурне життя країни.

³⁵ Рукопис у Бібліотеці Чарторийських у Кракові; ч.1 – панування *Сигізмунда III Вази* – видавав Е.Котлубай в «*Athenaeum Wileński*»: 1848, t.V. odd.II (сучасне видання див.: *Radziwiłł A.S. Rys panowania Zygmunta III / przełożył E.Kotlubaj; wydali J.Byliński i W.Kaczorowski. – Opole, 2011*).

³⁶ Їх неповний польський переклад поч. 18 ст. (Ієроніма Радзивіла) видав Е.Рачинський у 1839 р. Сучасне наукове видання підготували А.Пшибось і Р.Желевський (Т.1-4, 1968-1974); польський переклад у 3-х тт. вийшов у 1980, див.: *Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce 1647-1656. – Т.1-3. – Warszawa, 1980*.

Скромнішим зразком мемуарної літератури з теренів Великого князівства Литовського середини XVII ст. є спомини литвина-лікаря короля Владислава IV *Мацея Ворбека-Леттова* (Vorbek-Lettow, 1593 – 1668). «Українські сюжети» тут починаються від 1646 р., коли автор згадує про плани Владислава IV щодо війни з Туреччиною, та продовжуються описами епізодів Козацької революції середини XVII ст. (сам мемуарист втратив маєтність на Сіверщині, його син воював у литовській армії, брав участь у перемовинах щодо Білоцерківського миру 1651 р. тощо)³⁷.

Зрештою, шерг литовських мемуаристів середини XVII ст. можна завершити *Самуелем Гадамським* (Gadomski) та *анонімним офіцером литовської армії*, автором листа від 19 лютого 1655 р. про змагання із наказним гетьманом І.Золотаренком і росіянами на Білорусі. Першого з них переможна для литовського війська битва під Загалем 17 червня 1649 р. з повстанським корпусом Іллі Голоти (який мав наміри поширити Козацьку революцію на терени Великого князівства Литовського) надихнула скласти невеличку рукописну віршовану «Pieśń o tey bitwie zlozona A[nno] 1649. Nota jako o Koreckiem» / «Пісня про ту битву...». Гадамський був очевидцем цієї події, що, безумовно, додає вартості твору. Екстракт з листа другого вищезгаданого «очевидця», про бойові дії під білоруськими Биховим і Могилевом, був видрукований французькою мовою у Брюсселі 3 квітня 1655 р.³⁸.

На ниві ж історичної популяризації з-поміж «литвинів» відзначився пастор-кальвініст, згодом учитель знаного Богуслава Радзивіла, *Павло Димитрович* (? – 1641), автор-укладач праці «Compendium abo Krótkie opisanie tak Książąt i Królów Polskich, iako spraw, przypadków, y dawnych dzieiów Królestwa Polskiego, z Kroniki Marcina Kromera, Biskupa Warmińskiego, y inszych,

³⁷ *Vorbek-Lettow M.* Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV / oprac. E.Galos i F.Mincer pod red. naukową W.Czaplińskiego. – Wrocław, 2006.

³⁸ *Extrait d'une lettre écrite par un officier de l'armée de Lituanie logée dans la ville ... de Mohilow du 19.II.1655. – Bruxelles, 1655 (4 стр.).*

osobliwie dla tych, którzy szyrokim czytaniem nie radzi się bawią, przez Pawła Demitrowicza w druk na świat wydane» / «Компендіум або короткий опис як князів і королів польських, так і справ, випадків та давніх історій... для тих, хто не готовий читати докладно...» (Любча, 1625). Текст упорядкований у 18 відділах-«зібраннях», складається з 151 гасла (наводимо інформацію про цей твір як взірць цілого жанру історичного компендіуму)³⁹.

Назви «зібрань» тут такі: 1) зібрання княжат та королів польських, котрі по котрих; 2) зібрання княжат і королів польських, котрі в старості померли; у молодому віці з того світу зійшли (і т.д.); 3) зібрання княжат утоплених, княжат отруєних, княжат зраджених, княжат убитих (і т.д.); 4) зібрання про людинобивство, про тиранство, про розбійництво (і т.д.); 5) зібрання воєн з німцями, з мазурами, з чехами, з саксонцями; 6) зібрання про війну батька з сином, про війну між братами, про війну несправедливу (і т.д.); 7) зібрання про чудеса та дива, зібрання про знаки нещастя; 8) зібрання про терплячість та милосердя, про старосту неправочинно поставленого; 9) зібрання про старання наклепників та підбурювачів, святотатства, чоловіковбивства, несправедливого суддю (і т.д.); 10) зібрання про вірність слуг щодо панів; 11) зібрання про милість пана до слуги; 12) зібрання про злих слуг і служебників; 13) зібрання про злого чоловіка та про добру і неправедну дружину, про жінок злих та добрих, великого та мужнього серця, про чистоту стриманості та нестриманість; 14) зібрання про рік урожайний та сухий, про зиму теплу та прикру, про негоду та бурі люті (і т.д.); 15) зібрання про землетруси, про град та блискавки, про комети (і т.д.); 16) зібрання про найвищих єпископів римських, про єпископів злих та добрих, про турботи єпископства (і т.д.); 17) зібрання про різні речі так веселі, як і смутні, так поважні, як і смішні, [які] кожному знати потрібно; 18) зібрання про богів язичницьких та пізнання справжнього Бога, про давніх богів польських, про давніх богів руських і московських, про давніх богів литовських

³⁹ З українських досліджень цього твору, див.: *Мицик Ю.А.* Історія Київської Русі на сторінках хроніки П.Демитровича // Укр. істор. журн. – К., 1996. – №6. – С.120-124.

(і т.д.). Наприкінці твору є ще відсилка на с.241, де є «*про час, коли поляки, і Русь, і Литва християнами стали*».

Наразі можемо зауважити про зацікавлення цим твором на теренах тогочасної України. Його, напевно (бо згадка не за титулом, а за прізвищем автора), згадує літопис Я.Бінвільського⁴⁰ (про останній мова буде далі).

Умовно, «литовським» історіографічним доробком можна вважати ще видання (Базель, 1615; про передруки в Лейдені 1627 та 1642 рр. у збірці «*Respublica...*» див. далі) уривків з давньої (1550 р.) рукописної праці *Михалона Литвина*⁴¹. Утім, резонанс цього тексту, зокрема на тогочасній Україні, не був примітним.

Певне значення мала й вже згадувана публікація, з інспірації Миколая-Кшиштофа Радзивіла (Сирітки) (1549 – 1616), в Амстердамі 1613 р. вельми інформативної першої друкованої карти Великого князівства Литовського (в долюблінських кордонах). Зауважимо, що справа видання цієї мапи велася коштом Радзивіла з кінця XVI ст. (розпочата бл.1595 р.). У ній брали участь знаний картограф баторіанських часів Мацей Струбіч († бл.1605), його молодший колега Томаш Маковський (бл.1575 – бл.1630), який і був основним виконавцем (об'їздив терени ВКЛ, склав коментарі), а також невіжські єзуїти.

Власне, перше видання мапи (бл.1603 р.) не збереглося, але на його підставі голландський гравер Герард Гессель (G.Hessel) приготував 1613 р. новий друк під титулом: «*Magni Ducatus Lithuaniae caeterarumque regionum illi adiacentium, exacta descriptio...*». Він таки використав її при друці карти Московії (з прилеглими краями) 1614 р. Зрештою, відомий нідерландський картограф Віллем Янсзон-Блау (Wlaue, 1571 – 1638) включив

⁴⁰ Докладно дослідив залежність тексту Бінвільського від твору Димитровича Ю.Мицик, див.: *Літопис Яна Бінвільського* / підгот. Ю.Мицик // Наукові записки НАУКМА. – Т.20: Історичні науки. – Ч.2. – К., 2002. – С.60-77.

⁴¹ *Michalonis Lituani. De moribus Tartarorum, Lituorum et Moschorum. Fragmina X. multiplici Historia referta.* – Basileae, 1615. Сучасне видання твору, див.: *Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и московитян.* – М., 1994.

Радзивілівську мапу ВКЛ до свого популярного атласу світу (1631).

Насамкінець зауважимо, що 1609 р. приніс поразку Віленського православного братства* у багаторічному протистоянні з підтримуваними королівським урядом уніатами за контроль над місцевими церковними інституціями та маєтностями. Ця подія призвела до занепаду значення Вільно-Вільнюса у русі православних – націєтворчому для України. Відтак, функції «столиці Русі» в Речі Посполитій, у т.ч. інтелектуальні, остаточно перейшли до митрополичого Києва.

*Церковні історії:
богоугодність історіографії*

Останнім великим «зовнішнім викликом», сприйнятим річпосполитською історіографією, можуть вважатись «Annales ecclesiastici» («Церковні аннали») італійця *Цезаря Баронія* (1538 – 1607). Це була офіційна відповідь католицизму на історію церкви в протестантській редакції («Магдебурзькі центурії» в 13 тт. Базель, 1559-1574). Монументальний твір Баронія мав 12 томів (по тому на століття християнської ери; текст доведено до 1198 р.), що видавались протягом 1588-1607 рр. в Антверпені**.

Його польський переклад-компіляцію (10 томів перероблено в один) – «Roznych dziejów kościelnych...» (Краків, 1603; Краків, 1607) здійснив *Петро Скарга* (1536-1612)⁴². Скорочену 2-томну версію праці Баронія опрацював та видав під назвою «Historia ecclesiastica» / «Церковна історія» (Рим, 1616) польсь-

* Суперники охрестили його членів «наливайками», намагаючись скомпрометувати їх в очах законослухняних громадян (для яких Наливайко – то державний злочинець).

** До речі, т.ХІ (1606) вийшов з посвятою Сигізмунду III Вазі (дедикація написана ще 1604 р.), а т. VII (1603) містив додаток про справу Брестської унії 1596 р. («De Ruthenis ad communionem Sedis Apostolicae resertis monumentum», р.721-731) з численними унікальними фактами.

⁴² В українській традиції примітне значення мав й інший скромніший твір Скарги з церковно-історичної проблематики – опис Брестського собору 1596 р.: *Skarga P. Synod Brzeski i jego obrona.* – Kraków, 1597 (припускають, що існувала і руськомовна версія друку).

кий домініканець *Станіслав (Абрахам) Бзовський* (бл.1567 – 1637). Згодом він таки продовжив цю хроніку до 1572 р.⁴³ (вийшла під титулом «*Annalium ecclesiasticorum post Caesarem Baronium...*» т.13-20. Кельн, 1616-1641; т.21. Рим, 1672). Утім, саме полономовне видання Скарги в Україні користувалось найбільшою читацькою увагою.

Цікаво, що Бароній мав контакти у колах польських католицьких ієрархів. Серед його кореспондентів був і київський єпископ О.Соколовський⁴⁴.

Відтак, не заскочує нас і те, що у творчій спадщині знаного кардинала був і невеличкий твір, спеціально присвячений «давньоруському» сюжету, – «*Discours de l'origine des Russiens et de leurs miraculeuse conversion...*» / «Розмисел про походження русинів та їхнє чудесне навернення [до Риму] і кілька визначних документів їхніх королів» (Кельн; Париж, 1599⁴⁵; під трохи зміненими титулами твір друкувався ще в Кельні – 1598 і 1600 рр.⁴⁶). Він постав з приводу знаного прийому руських проунійніших ієрархів римським папою у 1595 р.⁴⁷. Утім, даних про рецепцію цього твору в Україні досі не виявлено (хіба що

⁴³ Причому були й пізніші додатки. Так, у виданому 1627 р. т.18 Бзовський відгукнувся на Хотинську війну, зокрема, вмістив тут і Мацея Титлевського «Опис про достославні битви [варіант перекладу – Опис про перебіг війни] між поляками і турками 1620 і 1621 рр.» (саме завдяки цьому передруку виданий в Італії й Іспанії твір став відомим і українському читачеві).

⁴⁴ AGAD. – Zbiór Aleksandra Czołowskiego (Zespól 388). – Sygn.468 (mf 39075).

⁴⁵ Модерний передрук див.: *Discours de l'origine des Russiens et de leurs miraculeuse conversion par le Cardinal Baronius / Tradict en François par Marc Lescarbot / Nouvelle edition revue et corrigée par le prince Augustin Galitzin.* – Paris, 1856.

⁴⁶ На цю ж тему Бароній публікував і ще один твір: «*Legationes Alexandrina et Ruthenica ad Clementem VIII [...] pro unione et communionem cum sede Apostolica*» (Інгольштад, 1598).

⁴⁷ До речі, після публікації римським папою Клементом VIII «*Bulla unionis nationis Ruthenae cum Ecclesia Romana*» (Рим?, після 23.XII.1595), ставити під сумнів існування «*народу руського*» у Речі Посполитій стало проблематично.

вона йшла через «Церковні аннали», до яких, зрештою, інтегровано і текст «Розмислу»).

З «зовнішніх історіографічних викликів» певне значення мала також збірка текстів про Річ Посполиту, яка побачила друк у рамках широко знаної видавничої країнознавчої серії (знову у популярному кишеньковому форматі), що виходила в Лейдені. Мова йде про «*Respublica, sive Status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae, etc. diversorum Aitorum*» / «Держава або статус Королівства Польського, Литовського, Пруського, Лівонського і т.д. з різних авторів». Уперше вона друкована в 1627 р., у 1642 р. її передруковано без змін.

„*Respublica, sive Status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae, etc. diversorum Aitorum*” / «Держава або статус Королівства Польського, Литовського, Пруського, Лівонського і т.д. з різних авторів»
(Лейден, 1627)

1) Stanisłai Krzistanovic Iuricosulti Status Regni Poloniae compendiosa descriptio («Станіслава Криштановича правознавця Статусу Королівства Польського стислий опис») [Станіслав Криштанович (1577-1617) – правник, уродженець с.Зубра (Зубжа), що належало м.Львову, вихователь дітей Жолкевських та Белжецьких, початкова кар’єра якого була пов’язана з Я.-Д.Соліковським]. Цей твір, що в первісному варіанті називався «*Polonia sive Brevis descriptio Statuum Regni Poloniae*» видано в Могунції /Майнц/ 1606 р. з посвятою С.Жолкевському*); 2) *Poloniae descriptio Martini Cromeri* («Опис Польщі Мартина Кромера»); 3) *Poloniae Regni descriptio ex Thuani Historiarum lib.LVI* («Польського королівства опис з Туана ‘Історії’ кн.56») [Якоб-Август Туан (1553-1617) – впливовий французький політик, радник Генріха IV, як історик продовжив монументальний твір П.Джовіо «*Historiarum sui temporis*», під тією ж назвою та з того року, яким закінчив попередник, загалом описав період

* Цю книжку переклав польською мовою та трохи доповнив виписками з вітчизняних хронік Криштоф Скерньовський, див.: *Squernovius Krzysztof. Polska abo krotkie opisanie stanow Krolestwa Polskiego: z podzieleniem prowincyi y dygnitarstw, z rozmaitych awtorow zebrane.* – Kraków, 1609 (5 арк.).

1547-1607 pp.]; 4) De Valachia, ex Thuani Historiarum lib.LVIII («Про Валахію, з Туана 'Історії' кн.58»); 5) De Lituanae gentis origine et moribus, ex Alexandri Guagnini Sauromatia Europaea («Про литвинів роду проходження та звичаї, з А.Гваньїні 'Сарматія Європейська'»); 6) Quadam ad Lithuaniam pertinentia, ex fragmentis Michalonis Lituani («Що до Литви тягнеться, з фрагментів Міхалона Литвина»); 7) De Ducatu Samogitiae, ex Alexandro Guagnino («Про князівство Самогітія, з А.Гваньїні»); 8) Joannis Lasicii Poloni de Diis Samogitarum caeterorumque Sarmatarum («Яна Ласицького поляка про Богів Самогітії та іншої Сарматії»); 9) Articuli constitutionum bellicarum magni Ducatus Lituaniae, in comitiis generalibus constituti, a supremo et generali copiarum imperatore fortissimo, et heroë perpetua memoria digissimo, illustri D. Gregorio Chodkievvicio Castellano Vilnensi confirmati, et militibus imperati («Артикули конституції військової Великого князівства Литовського <...> Григорія Ходкевича <...>»); 10) Prussiae cum suis Provinciis et civitatibus compendiosa descriptio, ex Alexandro Guagnino («Пруссія зі своїми провінціями та містами стисло описана, з А.Гваньїні»); 11) Origo et Series Principum Teutonici ordinis («Походження і склад володарів Тевтонського ордену»); 12) Livoniae descriptio. addita est quoque brevis narratio quomodo haec regio in ius invictissimi Regis Poloniae, Sigismundi Augusti etc., cesserit («Лівонії опис. <...>»); 13) Joannis Boteri Poloniae description («Джованні Ботеро Польщі опис»); 14) De Novo in Polonia Rege eligendo, Honorii dissertation («Про нове в Польщі короля обирання, Гонорія дисертація») [*Філіп Гонорій* (=Джуліо Беллі, 1560-1621)]; 15) Joannis Barclaii iudicium de Polonia et ingeniis Polonorum («Джона Баркляя судження про Польщу та її мешканців») [*Джон Барклай* (1582-1621) – шотландський письменник і поет]; 16) Series ac ordo Principum et Regum Poloniae, ex Alstedii Chronologia («Список та порядок князів та королів польських, з Алстеда 'Хронології'») [*Йоганн-Генріх Алстед* (1588-1638)]; 17) De Re nummaria Polonorum, ex Historia Salomonis Neugerbaueri a Cadano («Про справу монетну Польщі, з 'Історії' Саломона Неугебауера»); 18) De Vestigalibus Regis Poloniae, ex eodem Salomone Neugebauer («Про давнину Королівства Польського, з того ж С.Неугебауера»).

Для українознавства у цій лейденській видавничій серії цікаві ще й збірки, присвячені Росії-Московії та «Татарії», дивись,

зокрема, «*Russia seu Moscovia itemque Tartaria coomentario topographico atque politico illustrato*» / «Русії або Московії, а також Татарії коментарі топографічні та політичні ілюстрації» (Лейден, 1630). У цьому виданні передруковувались і Михалона Литвина «Про нрави татар, литовців і московітів», і Мартина Броневського «Опис Татарії».

Та повернемося до самої Речі Посполитої та її церковного історіописання. Зазвичай для його ілюстрації обирають характерну для того часу войовничу «конфесійну» історіографію. Вона, зокрема, широко представлена у творчості єзуїтських письменників, твори яких щодо України стали, щоправда, примітнішими вже у другій половині XVII ст.

Принагідно зауважимо, що поточну «конфесійну історію» сучасності/тогочасності можна вважати окремим потужним історіографічним напрямком. Адже історичними сюжетами та «аргументами» насичені численні твори церковно-полемічної літератури, але тут я свідомо здебільшого виводжу цей неозорий метанаратив за межі свого нарису. Нижче згадую лише окремі імена й праці, які мали не тільки утилітарно-конфесійне значення, а й інспірували ширші «відкриття» в історіографії України.

Отже, розпочнемо таки з єзуїтів. Мова піде, зокрема, про *Павла Парісіуша* (Парис, 1596 – 1667) та *Яна Велевицького* (1566 – 1639).

Перший походив з Пруссії, але тривалий час викладав у єзуїтських освітніх закладах України: 1631-1632 рр. – професор теології моральної в Острозі, 1632-1634 – професор філософії у Львові, 1634-1635 – знову в Острозі (проф. філософії), 1638-1639 – суперіор у Фастові, 1641-1642 – те саме у Новгороді-Сіверському, 1642-1643 – професор теології моральної у Львові, 1646-1648 – суперіор в Овручі, 1657-1658 – професор теології моральної в Луцьку, далі викладав вже на теренах Польщі (у Каліші та Раві). Був Парісіуш також надвірним і табірним місіонером кн. Корецького*. Залишив у рукописах (не збереглися?)

* Напевно, йдеться про *Самуеля-Кароля Корецького* (1621 – 1651).

праці «Historia polona» та «Slavia» – у 3-х тт., оповідала про початки слов'ян⁴⁸.

Твори Парісіуша були відомі ще у XVIII ст. Зокрема, знаному історику-генеологу К.Несецькому⁴⁹.

Другий з цієї пари походив зі шляхетської родини з Великопольщі. Єзуїт з 1584 р., навчався у Познані та Вільно. Професор і ректор колегіумів у Каліші, Львові, Ярославі та Познані. Суперіор резиденцій в Торуні та Перемишлі. Проповідник (1602-1606) та препозит (1619-1623 та 1629-1632) у краківському домі професів при костелі св. Барбари.

У 1629-1639 рр. Велевицький опрацював «Historici diarii domus professae SJ Crakoviensis...» – діаріуш (термін «діаріуш»-щоденник не цілком відповідає «жанру» праці, яку сам автор у тексті називав ще й «історією»), що обіймав період 1579-1639 рр. Томи I-IV цього твору видані Ю.Шуйським і В.Хотковським у 1881-1899 рр. як тт. 7, 10, 14 та 17 в серії «Scriptores

⁴⁸ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995.* – Kraków, 1996. – S.491. Здається, частина «Славії» таки збереглася, див.: *Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar. im. Ossolińskich / wydał Wojciech Kętrzyński.* – Т. I. – Lwów, 1886. – S.168 (рукопис 107: містить кн.2 «Sarmatia fidelis Romano subordinata pontifici a Christo domini», s.2-368 та кн.3 «Sarmatae politici insignes», s.369-498).

Полоноцентричне слов'язознавство на той час взагалі стало популярною темою в Європі. Про це, зокрема, свідчить поважного обсягу (830 стор.) рукопис «De Sarmaticis sive Venedicis et Slavonicis populis, libri XXII» / «Про сарматський або вenedський і слов'янський народ, у 22 книгах» (Нюрнберг, 1639). Його копія (XVIII ст.) зберігається в: *Bibl. Czart.* – Rpis 1324. У цьому рукописі ретельно зібрані та проаналізовані вістки античних авторів, Біблії та інформації з сучасної латиноталі німецькомовної літератури (полономовні праці не аналізуються, отже автор, напевно, не знав цієї мови), що стосувалися минулого теренів Речі Посполитої. Про досліди теми Сарматії гданщанином М.Опітцем вже йшлося вище.

⁴⁹ *Dacka I.M.* «Korona polska» Kaspra Niesieckiego. Pomnik staropolskiego piśmiennictwa heraldycznego. – Warszawa, 2004. – S.75. Крім «Корони польської...», є згадка «Славії» Парісіуша і в т.7 гербовника того таки К.Несецького.

gerum polonicarum»⁵⁰. Вони обіймають текст за 1579-1629 роки. Останній фрагмент за 1630-1639 рр. нещодавно був виданий у Польщі в латиномовному оригіналі⁵¹.

Твір Велевицького був прикладом «відомчої» історії: автор не мав наміру його друкувати-публікувати, але не був це і чисто «особистісний» документ (особисті підручні записи, писані, принаймні, з 1606 р., Велевицький вів окремо). Своїм Читачем він уважав власних наступників у домі професів* та керівництво польської провінції ордену єзуїтів загалом.

До речі, поштовою для такого роду праці, вірогідно, послужило розпорядження орденського генерала Клаудіо Аквавиви, віддане для цілого ордену єзуїтів 25.III.1608 р. (повторюване 1616 та 1623 рр.), за яким усі єзуїтські доми мали подбати про донесення до прийдешніх поколінь (та центральних органів ордену в Римі) власної історії. Ось і вже 1620 р. у Кракові побачив друк твір з історії єзуїтів у польському королівстві⁵². Про наративні джерела та історіографію українських єзуїтів нещодавно докладно писала Тетяна Шевченко⁵³.

Постав твір Велевицького у Кракові, так би мовити, «у три підходи»: перша частина (1578-1631 рр.) – опрацьована в 1631-

⁵⁰ *Ks. Jana Wielewickiego T.J. Dziennik spraw domu zakonego OO. Jezuitów u św. Barbary.* – Kraków, 1881-1899: T.1: 1579-1599. – 1881; T.2: 1600-1608. – 1886; T.3: 1609-1619. – 1889. T.4: 1620-1629. – 1899.

⁵¹ *Ks. Jan Wielewicki SJ. Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie 1630-1639.* – Т.5. – Kraków, 1999.

* *Профес* – чернець, який дав обітницю.

⁵² *Argentus I. De rebus Societatis in Regno Poloniae.* – Cracoviae, 1620. До речі, цей твір на с.43-45 містив підрозділ під назвою «Україна» («Ucraina») з оглядом діяльності місцевих осередків (Бар, Вінниця, Київ).

⁵³ Див.: *Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст.* – Львів, 2005. – С.14-21. Див. також вражаючий перелік реляцій і описів різних історичних подій у Речі Посполитій єзуїтами XVII ст.: *Polonica w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego.* – Т.1. Polonia / A.P.Bieś, L.Grzebień, M.Inglot. – Kraków, 2002.

1633 рр.; друга (1632-1637) – між 1636 та 31 грудня 1637 рр.; третя, або II-й том, писана більш-менш синхронно описуванням подій від січня 1638 до червня 1639 рр. Діаріуш демонстрував широку історіографічну начитаність Велевицького (черпав з Бельських, Гваньїні, Гейденштейна, Соліковського, Любенського, Наугебауера, Кромера та ін.).

Історичною працею, близькою за методом діаріушу Велевицького, на теренах Речі Посполитої може бути визнана хіба що історія академічного католицького колегіуму у Львові (також патронованого єзуїтами). Її опрацював *Мацей Велевич* (1607 – 1665) від початку існування колегіуму (витоки єзуїтської присутності у Львові відносять до 1590 р., а початок організованого ними навчального процесу – до 1599) аж до року 1665, коли цей автор помер⁵⁴. Причому, на відміну від краківського колеги, львів'янин Велевич мав продовжувачів.

Твір Велевицького містив чимало інформацій про Україну⁵⁵, чому сприяло використання писаного у 1581-1611 рр. щоденника П.Скарги (згодом загинув), а також діаріушів (наразі втрачених) різних єзуїтських колегіумів – зокрема, львівського та самбірського. Автор також мав інформаторів безпосередньо близьких до «центру подій». Так, гетьман Станіслав Жолкевський повідомляв його про справу військової конфедерації «зборовчиків» (1614); єзуїти: Станіслав Пакош – про набіг татарський, що сягнув аж Перемишля (1624), Матеуш Бембус – про львівський синод (1629), Ян Каленкович – про погреб підканцлера і київського воєводи Томаша Замойського (1638), Анджей Гончел (Hączel) – про кривди шляхти від біскупа київського Олександра Соколовського (1638); єзуїти-табірні капелани описали йому облогу Смоленська 1611 р.; про перебіг боїв під Смоленськом 1633-1634 рр. оповідав Велевицькому, зокрема, єзуїт-капелан військ воєводи руського Станіслава Дани-

⁵⁴ Рукопис зберігається у Національній бібліотеці у Відні – № 11 988.

⁵⁵ Огляд українських сюжетів виданої у 1881-1899 рр. частини щоденнику див.: *Срібний Ф.* Дневник Велевицького як джерело до української історії // Записки НТШ. – Т.LXVII. – Львів, 1905, кн.V. – С.1-7 (Наукова хроніка).

ловича – Бартоломій Папроцький; єзуїт Станіслав Бронівський склав для нього реляцію про бойові дії гетьмана С.Конєцпольського з турками 1633 р. та ускладнення з українськими козаками в 1635 р.; про перебіг козацьких війн 1637-1638 рр. інформував Велевицького табірний капелан-єзуїт Христофор Вербович (Costinius); а про багатотижневі урочистості в Самборі 1639 р. оповів йому двірський підскарбій Яна-Миколая Даниловича Ян Сапалецький.

Зрозуміло, єзуїти були не єдиними інтелектуалами католицької церкви. Справжньою зіркою церковного історіописання України був вже згадуваний домініканець Ш.Окольський, а про різні твори католицьких авторів, де піднімалася проблематика місцевих клерикальних інституцій, не раз йшлося на сторінках цього нариса в інших контекстах.

Але звернемо ще увагу на пару малоінтегрованих до вітчизняної історіографічної традиції праць. Мова йде про дві праці францисканців – 1) друковане у Вільнюсі 1637 р. *Мареком Короною* (бл.1590 – 1651) «*Speculum provinciae Russiae et M.D.Litvaniae ordinis S.Francisci fratrum minorum conventualium. In quo repraesentantur origo et qualitas provinciae...*» / «Зерцало провінції Русі та Великого князівства Литовського ордену св.Франциска... В якому представлено походження і властивості провінції» та 2) списаний 1647 р. у Львові рукопис *Бернарда Калішського* «*Laconicum novellae provinciae Russiae ..., aliquotque eiusdem locorum et conventuum myrrhothecium, serraphico Fratrum Minorum Regularis Observantiae Ordini mollificans...*» / «Лаконічні новели Руської провінції ..., щодо кількох тих місць і конвентів ... францисканського ордену», де є розділи і про Київський та Лубенський конвенти, яким так не просто велося існувати поруч із козаками-запорожцями⁵⁶.

Зрештою, можна згадати ще й *Анджея Ліпського* (1572-1631), краківського біскупа (з 1630), який є автором невеличкої «*De rebus gestis ... Sigismundi III ... brevis narratio*» / «Про справи Сигізмунда III короткий опис» (Рим, 1605), про перші

⁵⁶ Бібліотека ПАН в Кракові (далі – *Bibl. PAN w Krakowie*). – Rps 1969. – Арк.100-107.

роки панування цього короля⁵⁷. У ній він доволі оригінально вивів «чорну смугу» у королюванні Сигізмунда III з провини схизматиків-православних – спочатку повстання Наливайка (1596), а згодом (1599-1600) війна з волоським господарем Михаєм Витязем*.

На іншому краї західно-християнського «конфесійного» спектру знаходились такі примітні протестанти, як *Станіслав Будзинський* († 1593) та пастор-кальвініст *Анджей Венгурський*** (1600 – 1649), які були істориками реформації на теренах Речі Посполитої. Перший з них взявся за опрацювання історії цього руху в Польщі та сусідніх країнах близько 1590 р. Текст своєї «Історії церковної...» («Historia ecclesiastica eorum, quae in Polonia eique conterminis regionibus a primordiis reformationis usque ad annum 1593 in negotio religionis contigerunt») Будзинський довів до 1593 р. проте той залишився в рукописі і згодом загинув.

Більш тривкою була спадщина Венгурського. Його початковий твір – «Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias» / «Система історико-хронологічна церкви слов'янської, за різними провінціями» (Утрехт, 1652) – оповідав про історію чеських братів та події реформації в Речі Посполитій до 1650 р. Згодом ця праця була розширена (долучено «Colloquium charitativum...» А.Вишоватого) та видана під новим титулом «Libri quatuor Slavoniae reformatae» / «Слов'янської Реформації книг чотири» (Амстердам, 1679⁵⁸). Ос-

⁵⁷ *Nieznane dzieło Andrzeja Lipskiego, biskupa krakowskiego, o pierwszych latach panowania Zygmunta III // Radziwiłł A.S. Rys panowania Zygmunta III. – Opole, 2011. – S.145-154 (Aneks 2).*

* *Mixaï* (1558-1601) – об'єднувач румунських князівств (Молдови, Волощини і Трансильванії-Семигороддя). Як відомо, він претендував навіть на «руську столицю» – Львів, а також пробував залучити на свою службу «лицарів Русі»-запорозців – отже був останнім молдовським господарем, який претендував на титул «збирача руських земель».

** Псевдонім – *Adrianus Regensvolscius*.

⁵⁸ Сучасний репринт див.: *Andreae Wengerscii Libri quattuor Slavoniae reformatae. – Varsoviae, 1973.*

тання 4-та книга твору – «De Graeco-Ruthenorum Ecclesiis» / «Про греко-руські церкви» (s.457-586) – була присвячена історії православ'я та його стосункам з протестантизмом.

Особливе значення для модернізації інтелектуальної сфери східнохристиянського середовища мала новонароджена уніатська, греко-католицька конфесія. Гостро потребуючи ясної історичної легітимації, вона відпочатку могла розраховувати на «гуманітарну допомогу» з боку розгалуженої католицької інфраструктури. Відтак не дивно, що чимало «новинок» зі сфери історіописання та інтелектуального життя загалом проклали собі шлях до питомо руського чи то українсько-білоруського середовища саме завдяки активності уніатів.

Так, цікавим прикладом «іноземного фахівця»* на службі справі новонародженої уніатської, греко-католицької конфесії, що гостро потребувала ясної історичної легітимації, був грек, вихованець Грецького колегіуму св.Атанасія в Римі *Петро Аркудіус* (Αρχουδίου, Arcudius, Arkudeusz, 1562 або 1563 – 1633)⁵⁹. Під його безпосереднім впливом перебувала відома «героїчна» постать нової церкви – митрополит *Інатій Помій* (1541 – 1613). До речі, останній також був не чужий історіографії, але тут цей непересічний ієрарх був більше інспіратором, аніж власне дослідником⁶⁰ (те саме можна мовити і про, не

* У православній історіографії першого по Брестській унії 1596 р. «призова» подібну роль «найманого пера» віграв поляк-протестант *Мартин Броневський* (не плутати з автором «Опису Татарії»). Він став автором, зокрема, вельми «документального» опису собору в Бресті 1596 р. очима православних – «*Ekthesis* abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiastrnym Synodzie w Brześciu Litewskim» (Краків, 1597; існувала також руськомовна версія видання). Вже під псевдонімом Христофор Філалет, Броневський опублікував на цю ж тему розлогий полемічний трактат «*Apokrisis*» (Краків, 1597).

⁵⁹ *Kuczara Konrad. Grecy w Kościołach wschodnich w Rzeczypospolitej* (1585-1621). – Poznań, 2012. – S.147-157.

⁶⁰ Найбільшим був, либонь, внесок І.Потія до джерелознавства, див. два почасті дублюючих одне одне видання: *Pociej Hipacy Adam. O przywilejach nadanych od najsławniejszych krolow polskich u przedniejszych niektorych dowodach, ktore świętą Unią wielce zalecaią i potwierdzają.* –

менш «культового», його православного колегу – Петра Могили⁶¹; зрештою, який «реформатор» без історичних/історіографічних зацікавлень?).

На полі історіографії згаданий Аркудіус відзначився творами про рідний колегіум – «Historia Collegii Graecorum» (рукопис праці зберігається в архіві цього закладу в Римі), а також щодо історії Берестейської унії – «Historia de Ruthenorum cum Romana Sede unione» / «Історія про унію русинів з римською Столицею» (рукопис загинув) та «Libri VII de concordia Ecclesiae occidentalis et orientalis in septem sacramentorum administratione» / «Книг 7 про згоду Церков західної та східної...» (певний час ця праця була знана в рукописі, видано її в Парижі у 1619 р.; наступні друки – 1626 та 1672 pp.).

Природно також, що «першим» історіографічним сюжетом греко-католицької конфесійної історіографії став «правильний» опис Бреського собору 1596 р. Йому було присвячено кілька творів авторів-уніатів – «Справедливий опис вчинків і справи собору Берестейського» (знане лише за згадкою в «Antirresis'і»), два текста І.Потія – «Unia albo wykład predniejszych artykułow ku zodnoczeniju Griekow z Kostelom rzymskim nalezaszczych» (Вільно, 1595) та «Anirresis або апологія проти Христофора Філалета» (Вільно, 1599 – руська версія і там само 1600 – польська), а також латиномовний та грецькомовний трактатики П.Аркудіуса.

І надалі греко-католицькі історики зберігали любов до хронік церковних соборів. Так, зберігся полономовний анонімний діаріуш уніатського собору у Львові в листопаді 1629 р.⁶², а вже згадуваний *Касіян Сакович* двічі видавав у перекладі польською

S.n. [1605?] та *Його ж.* Poselstwo do papieża rzymskiego Sixta IV od duchowieństwa y od książąt i panów ruskich w roku 1476. – Wilno, 1605. Кирилична републікація: *Архив ЮЗР.* – Ч.1, т.VII. – С.199-231.

⁶¹ З доробку П.Могили як історика-хроніста (переважно історії православної церкви в Речі Посполитій) див.: *Собственноручныя записки Петра Могили // Архив ЮЗР.* – Ч.1, т.VII. – С.49-132.

⁶² *Дополнения к актам историческим, относящимся к России.* – СПб., 1848. – С.157-159.

мовою опис київського православного собору 8-18 вересня 1640 р. (Варшава, 1641; Краків, 1642)⁶³.

Серед «доморослих» греко-католицьких історіографів наступного покоління можна пригадати василіанина та знаного полеміста *Івана (Яна) Дубовича* († 1646)⁶⁴. Він по собі залишив у рукописі розлогу (824 стор.), хоч і малооригінальну, хроніку-сумаріюш («Część wtóra albo summarius historii kościelnych i innych świata dziejów rocznych, począwszy od r. 34 aż do 1600»⁶⁵), де згромадив вістки з історії церкви від 34 р., а також (здебільшого) з польської історії до 1600 р. (для цього компілював з Кромера, Меховіти, Стрийковського, Бельських). Дубович також старанно укладав списки імператорів, королів, складав генеалогічні таблиці і т.ін.

Вельми «історіографічна» за підбором фактів-аргументів і праця віленського архімандрита *Леона (Лева) Кревзи-Жевуського* (перед 1569 – 1639) «Obrona iedności cerkiewney, abo dowody ktorymi się pokazuie, iż grecka Cerkiew z łacinską ma być ziednoczona» (Вільно, 1617). Крім місцевих «руських кронік», автор охоче посилається і на «московський» літопис, і «грецькі» хроніки (Зонара etc). За цим твором, можна завважити справді відчутне зростання історіографічної ерудиції східнохристиянських вчених кіл (у порівнянні із попереднім періодом-«поколінням»)*.

⁶³ *Киевский собор 1640 года*, по рассказу Саковича // Русская историческая библиотека. – Т.IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси (кн.I). – СПб., 1878. – С.21-48.

⁶⁴ Син віленського бурмістра і архімандрит монастиря у Дермані на Волині, знаний більше як автор розлогої праці з питань історії церковної організації: *Dubowicz Jan. Hierarchia abo o zwierzchnosci w cerkwi bozey od [...] Jana Dubowicza [...]*. – We Lwowie, 1644. – [10], 237, [6], 238-260, [1] s.

⁶⁵ За інформацією 1939-1946 pp., зберігалась у: *Bibl. Narodowa*. – Sign. BN Pol. A. I, 90. Наразі ця сигнатура, почерпнута з «PSB», вже неактуальна. Мій пошук за нею у Варшаві, дав негативний результат (згоріла 1944 р.?).

* До речі, виразною «історіографічною культурою» виділяється і рідша праця Кревзи – «Obrona S. Synodu Florenskiego powszechnego dla

З точки зору вивчення поширення історіографічних обривів греко-католицького історіописання, цікавою є й книжечка волинця *Тимофія Шимановича*⁶⁶ «Próba Werifikaciej Omylnej i dowód swowoleństwa...» (Замостя, 1621)*. Він, зокрема, зауважив свіжу історіографічну новацію православних, які піднесли давньоруський «літописець» до статусу новочасної «національної» *кройніки*⁶⁷.

Утім, інтелектуальний потенціал греко-католиків не зміг або, враховуючи повільність «просвіти» у домодерному суспільстві, попросту не встиг «опанувати маси» (особливо на теренах Наддніпрянщини – ключових для «національного руху», що згубив старожитню річпосполитську Русь та заклав основи модерної України). Та й православна реакція заповзлася «вчитися» в опонентів аж занадто швидкими темпами.

Відтак, саме «конфесійна історіографія» православних успішно реалізувала претензії на «загальнонаціональне» звучання та монопольне представництво «руського минулого» в Україні (в якому історія «церкви» виразно зливається з історією «народу»). Через це, волю винести сюжет про українське право-

prawowierney Rusi napisana» (Вільно, 1603). Вона була видана під псевдонімом Петра Федоровича – ректора першого «руського колегіуму» (цікаво, що у Вільнюсі, а не в Києві – як звично для багатьох думати, отже ідея Києво-Могилянського колегіуму запозичена в уніатів?).

⁶⁶ Можливо, йдеться про *Івана-Тимофія Симановича*, який згадується у 1625-1641 рр. спочатку як архідиякон, а далі як капітульний писар при Успенському соборі у Володимирі-Волинському, див.: *Довбищенко М.В.* Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 2008. – С.284, 622.

* Відповідь на знану працю М.Смотрицького «Verifikatia newinności» (Вільно, 1621), написаної на захист відновлення 1620 р. православної ієрархії.

⁶⁷ На с.38 Шиманович пише: «... Czego dowodzimy z samych Latopisow Ruskich / ktorych ci omylni Verificatorowie pokątnemi / y z podławia wydartemi Kroynikami / na wzardę narodu swego / nazywaią.» / «Що доводимо з самих літописів руських, які ці хибні верифікатори, по закутках і з-під лавки видобувши, хроніками, на погорду народу свого, називають».

славне історіописання за рамки церковно-історичного параграфа і представити багатогранні здобутки істориків-українознавців з кіл оновленого православ'я у наступному підрозділі.

*Історія
як аргумент вченості*

Зрештою, як приклад ширення річпосполитського історіописання, згадаємо рукописні пам'ятки зі скромним впливом-резонансом на сучасників. Часто вони виконували роль утилітарних конспектів «людей вчених» – добірки більшої чи меншої «бази даних», необхідної для принагідної/швидкої демонстрації тієї таки «вченості» автора даного рукопису-конспекту (часто також поєднаному з приватною архівною збіркою оригінальних актів чи їх копій/витягів).

Так, зокрема, відомий приклад такого роду (ухил – країнознавство) – це рукописний «Descriptio Poloniae» / «Опис Польщі» (середина XVII ст.)⁶⁸. Він складається з 2-х частин: s.1-97: «Pars I Geographica descriptio Poloniae»; s.97-463: «Pars II Historica description Poloniae. Historia Polski od Lecha I do Jana Kazimierza».

Тут-таки варта на згадку (ухил – джерелознавство) знана фахівцям з історії Хмельниччини збірка *Марціна Голінського* (1608-1673)⁶⁹. Про цього автора та його збірку є сучасні розвідки М.Нагельського⁷⁰ і Я.Федорука⁷¹.

З того часу відомі й інші численні приватні компендіуми польської історії, дрібніші історіографічні / квазіісторіографічні

⁶⁸ *Biblioteka Główna Uniwersytetu im. A.Mickiewicza (Poznań), Dział Rękopisów. Sign. 491 I.*

⁶⁹ *Bibl. Czart. – Rkps 1320: Marcin Goliński. Zbiór Królów i Xiążąt Polskich <...>. Acta diversa annorum 1574-1648 necnon diarii annorum 1619-1648. 1649; фотокопія в Архіві Інституту історії України НАНУ. №4184, 1668 арк.*

⁷⁰ *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego, okresu «Ogniem i mieczem», (1648-1651). – Warszawa, 1999. – S.7-84.*

⁷¹ *Федорук Я. Рукопис Мартина Голінського – археографічна пам'ятка середини XVII століття // Український археографічний щорічник. – Вип.8/9. – К.–Нью-Йорк, 2004. – С.37-87.*

форми та документальні збірки. За приклади тут можуть правити 1) т.зв. збірка *Яна Осмольського* (Осмолицький, ☩ взимку 1593/1594), ренесансного вченого з Люблінщини – вона, між копіями актів, містить, зокрема, і короткі реляційні записи про напади татар на Україну 1557-1558 рр.⁷²; 2) твір близького до королівського двору краківського друкаря *Яна Янушовського* (1550 – 1613)⁷³ під умовною назвою «*Miscellanea*» до історії польської з 1337-1606 рр., переважно ж до королювань Генріха Валуа, Стефана Баторія та Сигізмунда III⁷⁴ та 3) *Яна Рацького* (Радзький, 1610-1682), краківського професора риторики «*Compendium historiae Poloniae*» (1646)⁷⁵. Останній особливо жваво цікавився питаннями походження сарматів та поляків.

Чимало з подібних текстів досі так і не введено до наукового обігу. Для прикладу, не актуалізованим залишається українознавчий потенціал документальної збірки актів королювання

⁷² *Bibl. Narodowa*. – Rkps. III.3043. Записи про події 1557-1558 рр. див. №27 (к.162-164).

⁷³ *Kiliańczyk-Zięba J. Czcionka i piórem. Jan Januszowski w roli pisarza i tłumacza*. – Kraków, 2007. Як правник Янушовський першим в своєму зібранні законів Речі Посполитої «*Statuta, Prawa y Constitucie Koronne Łacinskie y Polskie z Statutow Łaskiego y Herborta y z Constituciy Koronnych zebrane*» (Краків, 1600) подав (у кн.6 – про військову справу) окрему підбірку актів (сеймових конституцій) за 1589-1596 рр. *про низовців* (до того лише С.Сарницький вмістив дві конституції 1589 і 1593 рр. про низовців – суто карального змісту – у своєму «*Statuta y Metrika Przywileiow Koronnych*», виданому тим таки Янушовським у Кракові 1594 р.). Крім того, слідом за Я.Пшилузьким, він подав окремий розлогий розділ (ч.2, кн.7) про права підпорядкованого польським королям «*Руського Князівства*» (до речі, включало тут тільки коронні воєводства, а отже збігалось з кордонами України). Оскільки йшлося вже про полономовний, а не тільки латиномовний як у Пшилузького, текст, Янушовський міг розраховувати на ширшу аудиторію.

⁷⁴ Рукопис (1068 s.) в: *Bibl. Jagell.* – sign.107 (mf BN 2031).

⁷⁵ *Bibl. Narodowa*. – Rkps. III.6622 (mf BN 23285). З джерельного боку він малооригінальний. Це радше «шкільний конспект» (35 арк./70 стор., без кінця). Його відкривають розділи «Про походження сарматів» та «Про походження поляків», а далі йдуть розділи королювання – від Леха Першого до Стефана Баторія.

Сигізмунда III за 1605-1608 рр. – доби рокошу М.Зебжидовського, яка укладена (1614 р.?) суддею гродським калішським і коронним інстигатором, знаним своєю правничими студіями і книгозбірнею *Анджеєм Лісецьким* (Lisiecki, † 1639)⁷⁶.

⁷⁶ *Bibl. Narodowa.* – Rkps. III.3087 (mf BN 225). Містить 328 документальних позицій. Щодо авторства Лісецького висловлював сумнів Ю.Корженьовський.

Розділ 5.

Річнополитське причастя «кресів»: є у революції початок, нема у революції кінця

*Львів – столиця коронної Русі:
досвід мультикультурності*

Центром регіональної (умовно «української») історіографічної традиції в цей час міцно утверджується Львів – об'єктивно найпотужніший урбаністичний осередок в Україні. Місто також претендувало на спадщину *столиці королів галицьких* (яких тлумачено також як королів «всєя Русі», що підносило Львів до статусу історично обґрунтованого загальноруського центру – конкуренти ж бо були лише князівськими, а не королівськими резиденціями). Отже, не дивно, що саме «сенату» міста Лева присвятив С.Кльонович свою славну «Роксоланію» (Краків, 1584).

Цікавим проявом місцевої історичної ідентичності є вірш на пошану Львова та його герба з тексту «Аделфотес» (Львів, 1591), грецько-церковнослов'янської граматики, складеної 1588 р. *Арсенієм Еласонським* (1549 – 1626), греком-ректором Львівської братської школи:

ΛΕΩΠΟΛΙΣ

Знаменіє тезоименитого князя Лева град сей має.

Егоже имя по всей европіи російскій род знаеть.

В митрополіи киевогалицкой славно пребываеть.

Егоже вся окресная страна обогащаеть.

Герб

Левъ царствуеть безсловесным зв ремь в начало.

Словесным же образъ, х[ристо]во царство нам ся показало.

Мужайся многоплеменный росскій народе,

Да христось начало кр пости въ теб буде*.

Однією з найцікавіших постатей місцевого історіописання був *Ян-Анджей Прухницький* (1553 – 1633)¹, шляхтич з давнього

* Вкраплення окремих грецьких літерок з оригіналу передані через кириличні відповідники.

¹ *Gebarowicz M. Jan Andrzej Próchnicki (1553-1633). Mecenas i bibliofil. Szkic z dziejów kultury w epoce kontrreformacji.* – Warszawa, 1981.

руського дому, католицький єпископ кам'янецький (1607-1614) та львівський архієпископ (1614-1633). Він продовжив на Галичині традицію прелата-інтелектуала, яскраво запрезентовану згадуваним вище Я.-Д.Соліковським.

За підтримки Прухницького *Якуб Скробішевський* († 1635) – великополянин за походженням, професор Краківського університету, архідиякон львівський, правник та історик – видав 1628 р. у Львові «*Vitae archiepiscoporum Haliciensium et Leopoliensium*» / «Життя архієпископів галицьких та львівських» (79 арк.). Це була перша спроба нарису історії львівської діоцезії в біографіях її провідників. Твір складався з трьох частин: 1) історія львівської метрополії (архієпископства); 2) біографії архієпископів галицьких і львівських (від Кристина до Прухницького); 3) герби архієпископів (з інформацією про дати перебування на посаді та смерті) з панегіричними 4-віршами, присвяченими кожному з них. У праці вміщено чимало документів і папських булл, подано численні деталі та докладні хронологічні вістки².

Ще раніше, інший львівський канонік – *Томаш Пиравський* (1568 – 1625) – також відзначився у царині історіографії. На честь сходження Прухницького на архієпископську кафедру він написав ґрунтовну фактографічну роботу «*Relatio status Almae Archidioecesis Leopoliensis*» / «Реляція статусу благої архієпископії Львівської» (1615³).

Сам Прухницький відомий українській історіографії завдяки рукописному компендіуму з історії свого роду (який він виводив від міфічних князів Бибельських) під титулом «*Chotconum ducum de Wybyl privilegiorum confirmatio...*» (Львів, 1629). Цей твір у свій час широко використовував М.Грушевський⁴. Праця

² Skrobiszewski Jakub (*К.Стопка*) // *Polski słownik biograficzny*. – Т.38. – S.386-389.

³ Модерне перевидання див.: *Thomae Pirawski primi episcopi suffraganei Leopoliensis Relatio status Almae Archidioecesis Leopoliensis: accedunt testamenta eiusdem Th. Pirawski et Ioannis Zamoiscii, archiepiscopi leopoliensis*. – Leopoli, 1893.

⁴ *Грушевський М.* Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом Яном Прохніцким // *Записки НТШ*. – Т.XLVIII. – Львів,

Прухницького дуже цікава як оригінальне осмислення процесу інтеграції Русі до Польського королівства (тлумаченого як позитивне явище) та спроба автора знайти консенсус між «руською» (локальною) та «польською» (загальнодержавною) лояльностями.

Принагідно зауважимо, що ця проблема взагалі-то була постійною для репрезентантів регіональної традиції усього цікавого для цього нарису періоду (та й за його хронологічними межами мала довге відлуння). На середину XVII ст. вінчав цю стійку інтелектуальну парадигму професор і ректор Замойської академії Василь Рудомич (про нього ще йтиметься нижче), який з нагоди Гадяцької унії 1659 р. готував працю «*Philadelphia*» / «Братерство» про історичний зв'язок Русі та Польщі, а раніше – у 1651 р. – написав панегіричний твір «Львівський лев під владою Яна-Казимира»⁵.

Інші «проби пера» Прухницького також цікаві для українознавця. Так, нещодавно звернуто увагу і на його «Реляцію» з 1622 р.⁶.

Тоді ж «дозріває» й міське (міщанське) хронікарство у Львові, як уже мовилося, на той час найбільшому урбаністичному осередку України. Тут варто зауважити, що традиція міського хронікарства на теренах Речі Посполитої існувала вже тривалий час, але переважно в містах, які знаходились в орбіті німецької культури (Пруссія, Краків тощо)⁷.

1902, кн.IV. – С.1-12. На витяги з цієї «фамілійної хроніки», надруковані ним за матеріалами А.Крижановського, Грушевський не раз посилався і згодом, див.: *Його ж.* Історія України-Руси. – Т.5. – С.40; Т.6. – С.238.

⁵ *Rudomicz B.* Leo leopoliensis sub auspiciis Ioan. Casim. // *Źródła do dziejów literatury i cywilizacji polskiej w XVI. i XVII. stuleciu.* 1, Bazylego Rudomicza Leo Leopoliensis. – Stryj, 1889.

⁶ *Осіян О.* «Реляція» львівського католицького архієпископа Яна-Анджея Прухницького (1622 р.) як джерело з історії вірменської громади Львова // *Укр. істор. журн.* – К., 2006. – №2. – С.190-205.

⁷ *Dworzaczkowa J.* *Dziejopisarstwo gdańskie do połowy XVI wieku.* – Gdańsk, 1962.

Так, перший виразно міщанський докладний опис Львова лишив у своїх німецькомовних автобіографічних рукописних записках (писані в 1601-1606 рр., коли автор вже залишив купецьку кар'єру та вступив до ордену домініканців) *Мартин Груневег* (1562 – бл. 1618) з Гданська. У столиці Західної України він мешкав у 1582-1602 рр. Описав він також і Київ, який відвідав у жовтні 1584 р. Коротко згадував і окремі інші українські міста⁸.

У 1605-1606 рр. (за іншими даними між 1603 та 1605 рр.) латиномовний опис Львова для 6-томного видання Георга Брауна «Опис визначних міст світу» (Кельн, 1618) підготував львівський міський райця (радник магістрату), за освітою аптекар, *Ян Алембек* (Альнпек, Альмпек, Алемпех, Алембеге, 1567 – 1636)⁹. До речі, саме йому дедикував Ш.Старовольський свою «Страву історичну» (Венеція, 1620). Рукопис більш розлогого первісного варіанту тексту Алембека знаний під титулом «*Topographia civitatis Leopolitanae a Joanne Alnpekio Leopol.*

⁸ *Ісаєвич Я.* Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – К., 1980. – №10. – С.105-113 (2-е вид.: *Його ж.* Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С.132-153); *Його ж.* Мартин Груневег і його опис Києва // Всесвіт. – К., 1981. – №5. – С.204-211; *Його ж.* Нове джерело про історичну топографію та архітектурні пам'ятки стародавнього Києва // Київська Русь. Культура. Традиції. Збірник наукових праць. – К., 1982. – С.113-129; *Його ж.* Мандрі Мартин Груневега – маловідомий німецький опис України на переломі XVI-XVII ст. // Міжнародний науковий семінар «Німецькі колонії в Галичині: історія – архітектура – культура»: Матеріали доповіді та повідомлення. – Львів, 1996. – С.33-42. Найсвіжіше перевидання Груневега німецькою мовою, див.: *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen* / wyd. A.Bues. – T.I-IV. – Wiesbaden, 2008.

⁹ *Rachwał S.* Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII wieku. – Lwów, 1930; *Опис міста Львова Яна Альнпека присвячений читачеві-любителю науки* / [переклад Романа Івасіва] // Жовтень. – К., 1986. – №3. – С.89-95 (переклад тексту із незначними скороченнями).

studioso lectori donata» / «Топографія міста Львова...» (принаймні, до 2-ї світової війни він зберігався у Львові)¹⁰.

Я.Алембек серйозно збирався писати хроніку Львова (збережені його матеріали у літературі звуться «Kodeks Alembeka», «Kronika Alembeka» або «Liber Memorabilium»). Він був також автором двох мемуарних праць: 1-а записана під двома різними титулами – «Plantatio arbitramenti inter Magistratum et Populum Leopoliensium. Per Sacram R. Mtem confirmati anno 1603» та «Wielkie zajście Civitatis miasta Lwowa z Pany Rajcy, ktore mnie do wielkich trudności przywiodło, a ich Pan Bóg z tego świata wziął in furore suo»; 2-а – «Księgi Kłopotni» (нині загиблі).

«Локально-історичні» зацікавлення цього непересічного львівського нобіля наслідував і його син *Фридерик Алембек* (1598 – 1672). Останній, щоправда, опрацьовував уже переважно перемишльські теми (його службова кар'єра була пов'язана з католицькою діоцезією в Перемишлі). Відтак, крім «Хепіюлюм'а» – вірша-похвали рідному Львову (Краків, 1619), він став автором кількох рукописних праць:

1) «Status ecclesiarum diocesis Premisliensis» / «Статус церкви Перемиської єпархії» (твір з часів візитації 1636-1642 рр., оригінал загинув 1830 р., але лишилися виписи);

2) «Privilegia canonicatus fundi Pnikult» / «Привілеїї канонії фундації Пекулиця/Пнікулт [у перемиській капітулі]» (1645 р.);

3) «Trzebiniana seu privilegiorum Episcopatus et Capituli consignatio» / «Требініана* або привілеїї єпископату і капітули свідчення» (закінчене 1647 р.);

¹⁰ *Осінян О.Л.* «Topographia civitatis Leopolitanae» Іоганна Алембека початку XVII ст. як джерело з історії Львова: когнітивна рамка, нарративні стратегії // Укр. істор. журн. – К., 2010. – №4. – С.192-222; *Його ж.* Запрошення вірмен до Львова галицькими князями Данилом та Левом Даниловичем у «Topographia civitatis Leopolitanae» Іоганна Алембека: особливості ренесансного історієписання // Укр. істор. журн. – К., 2012. – №6. – С.145-168.

* *Требінський Александер* (Trzebiński, † 1644) – 1622-1636 рр. – підкоморій львівський, від 1642 р. біскуп перемиський і референдар коронний, від 1643 р. – підканцлер коронний.

4) «Gemma ecclesiae cathedralis» / «Гемма/самоцвіт церкви кафедральної» (1647 р.) – включала каталоги архієпископів галицько-львівських, єпископів, прелатів і каноніків перемиських та інші архівні матеріали;

5) «Collectanea librorum consistorialium Premysliensium» / «Витяги з книг консисторських Перемиських» (1649 р.) – реґести найважливіших актів з книг консисторських за 1470-1646 рр.;

6) «Annulus canonicalis» / «Ланки каноній» (1649 р.; укладені за абеткою витяги архівних документів до справ капітули);

7) «Procuratoria Capituli et Faricae ecclesiae cathedralis» / «Прибутки капітули і церкви кафедральної» (1650-1651 рр.; рахунки капітули і її богослужбових фундацій);

8) «Status ecclesiae parochialis Zoravicensis 1662» / «Статус церкви парафії в Журавицях» (1662 р.).

З 1634 р. над місцевою хронікою у Львові стало працює *Йозеф-Бартоломій Зіморович* (Зіморович, 1597 – 1677). Завершена вона була в 1665-1667 рр., але за життя автора так і не була видана. Загалом ця латиномовна хроніка, т.зв. «Leopolis Triplex» / «Потрійний Львів» доведена до 1597 р. – року народження автора¹¹.

Утім, як автор історичних віршів, Зіморович був відомий і раніше, ніж «сів» за свою хроніку¹². Мова йде, зокрема, про такі твори, як «Pamiętka wojny tureckiej w roku MDCXXI od polskiego narodu podniesionej» / «Пам'ять війни турецької, року 1621-го польським народом перенесеної...» (Краків, 1623¹³) та «Żywot

¹¹ *Zimorowicz J.B.* Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się z polecenia reprezentacji miasta. – Lwów, 1899 (латинимовні оригінали); *Зіморович Б.* «Потрійний Львів. Leopolis Triplex». – Львів, 2002.

¹² Див. свіжу студію Пйотра Борека: *Obleżenia Lwowa 1648 i 1655 roku w twórczości Józefa Bartłomieja Zimorowicza // Borek P.* W służbie Klio. Studia o barokowych pisarzach minorum gentium. – Kraków, 2011. – S.109-139.

¹³ Фрагмент передрукував М.Возняк: *Возняк М.* Козацтво під Хотиним 1621 р. в сучасній поезії // Записки НТШ. – Т.149. – Львів, 1928. – С.141-172. Див. також в перекладі українською В.Пепи: *Українські гуманісти епохи Відродження.* – Ч.2. – С.225-230.

Kozaków Lisowskich. Także i potyczki ich szczęśliwe» / «Життя козаків лісовських. Також і сутички їх щасливі» (Краків, 1620¹⁴).

З «мемуарів львівських», опрацьованих пізнішими історіографами, можна також згадати лікарські нотатки про пошесть у Львові 1623 р.¹⁵. Зі специфічно регіональних реляцій-репортажів (не факт, що друкованих у Львові) відзначимо ще «Pogrom i executia wywołancow zgromadzonych. Przytym Nowiny pewne z obcych stron do Polski przyniesione» (без місця друку, 1615?; оповідь про розгром жовнірської конфедерації, що безчинствувала на західноукраїнських землях, та страту її ватажків у Львові плюс новини про запорожців), «Piesn abo raczey nowiny barzo straszne ktore sie w tym roku 1637 działy w ziemi Ruskiey» (без місця друку, 1637 – коротеньке, на 4 сторінки, оповідання про землетрус у Львові).

Зрештою, до незасвоєних українською історіографічною традицією належить і видана у Львові 1644 р. віршована «Rozmowa Ukrainy z żołnierzem» / «Розмова України з жовніром» *Кшиштофа Порадовського*¹⁶. Власне, це черговий (*a la* «Панноша» Б.Папроцького з 1575 р.) колективний панегірик україн-

¹⁴ *Zimorowicz J.B.* Żywot Kozaków Lisowskich / Wydał K.J.Heck. – Lwów, 1886. – 35 s.

¹⁵ *Kraszewski J.I.* Notatki lekarza w czasie morowego powietrza we Lwowie 1623 r. // Athenaeum. Pismo zbiorowe poświęcone historii, filozofii, literaturze, sztukom it.d. – Wilno, 1850. – Т.3. – S.209-226.

¹⁶ На жаль, особа автора праці наразі ближче не znana (хоч за його авторства, на час виходу «Розмови», вже було надруковано три менших вірша). Напевно, походив він з *Порадовських* герба Кораб. З них чимало обирало жовнірську кар'єру (Анджей Порадовський, 1610 р. поручник польської залоги в Москві; Ієронім Порадовський, пійманий татарами «в Україні», кілька років провів у полоні, а 1616 р. вбитий волохами, коли їхав з посольством до татарського хана від господаря О.Могили та кн. С.Корецького; Ян Порадовський, хорунжий галицький – загинув 3.IV.1654 р. у бою з козаками під Уманню). У Перемишльському архіві виявлений заповіт Кшиштофа Порадовського, в якому згаданий замовлений ним львівському видавцю Яну Шелізі друк книги «De metodis» (Львів, 1630), див.: *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – С.224-225.

ній шляхті. Остання оголошується письменником, явно в піку козацтву (під враженням від козацької війни 1637-1638 рр.), єдиною справжньою захисницею України.

Так само не щастило й іншому цікавому твору цього автора – «*Bitwa Wołoska. Żal ksąząt Wiśniowieckiego i Koreckiego*» (видання без дати – 1617 р.^{17?} – і місця друку). Мова у ньому йшла про гучну і спочатку успішну, але врешті-решт нещасливу для цих українських магнатів експедицію до Молдови 1615-1616 рр.

Зрештою, з колоритних гданських «летючих видань» вже не такої гучної поберестьєцької доби козацько-польського протистояння можна згадати «*Ingressus ... Stephani ... Czarniecki ... Leopolim, Metropolitanam ejusdem Russiae Urbem Post Hungaros, Cosacosque, et Valachos ac Moldavos Insignibus aliquot cladibus affectos. Anno Victoris et Triumphatoris ... 1657*» / «Вступ Стефана Чарнецького до Львова, столичного міста Русі, після угорців, козаків і волохів з молдаванами знаків кількох поразок. Рік перемоги і тріумфу 1657-й» (Гданськ, 1659). Це опис тріумфального в'їзду С.Чарнецького до Львова 7 серпня 1657 р., який містить чимало суто львівських деталей.

Замостя:
університет для Русі

Інший тогочасний культурний (університетський*) центр Західної України – Замостя – подарував історіографії таких мемуаристів, як вже згадуваний *Василь* (Базилій) *Рудомич* (бл.1620 – 1672) та *Ян Голліуш* (1634 – 1694). Перший походив з теренів ВКЛ (вірогідно, з Вільна), з православної родини. Початкову освіту також здобув у православної (греко-католицької?) церковній школі, де опанував кириличне письмо. 1630 р. розпочав навчання у Замойській академії, а 1644 р. отримав ступінь бакалавра вільних

¹⁷ Наприкінці тексту згадано як щойно померлого Я.-Щ.Гербурта, який помер 31.XII.1616 р.

* *Замойська академія* – цей перший вищий навчальний заклад «для Русі» (у територіальному сенсі), формально отримав статус університету за папською буллою 1594 р., розпочав функціонувати вже наступного року, але нормальний навчальний процес тут – то вже справа XVII ст. Окрема кафедра історії в Замойській академії існувала з 1645 р.

мистецтв. 1644-го ж року навернувся до католицизму (це відкривало йому можливість викладацької кар'єри).

Все подальше життя Рудомич пов'язав із Замостям, пройшов усі щаблі кар'єри в Академії (до ректора включно), брав участь у міському самоврядуванні та інших громадських справах міста та околиці. Поза тим він мав контакти у Львові, Сокалі, Холмі, Вільно і навіть у Києві (серед православних духовних кіл). Був прихильником польсько-руського (українського) порозуміння.

Список наукових та літературних праць Рудомича має 61 позицію. З них тут особливо цікава вже згадана «Philadelphia» / «Братерство» – твір про історичну співпрацю Русі та Польщі (надихався Гадяцькою унією 1659 р., лишився в рукописі). Як мемуарист же Рудомич полишив розлогий (близько 400 сторінок) та переважно латиномовний (близько $\frac{1}{10}$ полонимовного тексту) приватний щоденник за 1656-1672 рр. – «Ephemeris seu diarium privatum A.D. 1656 (ad 1672), Zamosci» / «Записна книжка або щоденник приватний з 1656 р. (до 1672 р.), Замостя»¹⁸.

Добрий приятель попереднього персонажа – *Ян Голліуш* – походив з міщан Белза і відзначився як автор «студентських» мемуарів¹⁹. Їх він почав писати 1650 р., у 16-літньому віці в Замості, перед виїздом до Лейпцигу для продовження навчання. У саксонській столиці він перебував два роки, продовжуючи писати свій діаріуш. Повернувшись на батьківщину, мешкав у Замості та Львові, де довів свою працю до 1653 р. Згодом Голліуш перебував у Литві, де також вів записну книжку, до якої вписував і свої поетичні твори. Загалом рукопис діаріуша та записної книжки має обсяг понад 400 сторінок (зберігається в Британському музеї в Лондоні)²⁰.

¹⁸ Rudomicz B. Efemeris czyli Diariusz prywatny pisany w Zamościu w latach 1656-1672. – Lublin, 2002. – Cz.1: 1656-1664; Cz.2: 1665-1672.

¹⁹ Górzyński S. Jan Golliusz mieszczanin zamojski XVII wieku. – Warszawa, 1931; Golliusz Jan (A.Sajkowski) // *Polski słownik biograficzny*. – T.8. – S.228-229.

²⁰ *Pamiętnik* Jana Golliusza mieszczanina polskiego (1650-1653) z autografa wydał i wstępem poprzedził Józef Kallenbach // *Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce*. – T.7. – Kraków, 1892. – S.81-129.

Слід також відзначити особливо тісний зв'язок із Замостям сусідньої Волині – регіону культурно надважливому в просторі «чотирьох українських воєводств» (Брацлавському, Волинському, Київському і Чернігівському). Автори-волинці охоче видаються в замойських друкарнях та й взагалі «східна» проблематика, популярна на цілій Україні, плекалася тут з виразним пієтетом.

Зрештою, не можна не згадати і *Замойський (Замостський) літописець* (1640-і рр., до 1649 р., автор – друкар Кирило Іванович)²¹. Він особливо цінується як джерело зі староукраїнської культури (оповідав про діяльність друкарських кіл в Україні першої половини XVII ст.).

*Магнатська історіографія:
ad majores gloria*

Оскільки рідкий магнат у тогочасній Речі Посполитій (власне починаючи від середини XVI ст.) не здобувся на історіографа – хроніста, принаймні, найбільших власних діянь, то маємо цілу низку коротеньких діаріушів або вже знайомих нам монографій окремої війни (часто віршованих)*. Освітні фундації вельможного панства у своїх резиденціях** постачали кадри панегіристів, які, часом, були здатні і на ґрунтовнішу історіографічну працю.

Чимало таких наративів уже згадувалось на сторінках цього нарису в інших контекстах. Отже, додамо тут лише деякі найбільш «україноцентричні» і досі малоактуалізовані твори, що виходили з-під пера магнатських хроністів:

²¹ *Мыцык Ю.А.* Украинские летописи XVII века. – С.77-81; *Исаевич Я.Д.* Новые материалы об украинских и белорусских книгопечатниках первой половины XVII в. // Книга. Исследования и материалы. – Т.34. – М., 1977. – С.149-154.

* Причому, «приватне» і «державне» в цих творах часто-густо годі розділити (відтак не має дивувати тут явне перегукування матеріалу з представленим у попередньому розділі підрозділом «Хроністи воєн українних» або й ще ранішими блоками про реляції та панегірики).

** Загальновідомим прикладом тут є *Острог* князів Острозьких, але подібних більш чи менш зразкових магнатських центрів лічилося на Україні десятки.

Ієроніма (Яроша) Отвіновського «Powodzenie niebezpiecznego ale szczęśliwego wojska J.K.M. przy J.M.Panu starości kamienieckim w Multaniech opisanie prawdziwe» (Краків, 1601 – віршоване оповідання про битву річпосполитських військ під проводом Яна Потоцького з волоським воєводою Міхаєм Витязем у 1600 р.)²²;

*Ротмістра Станіслава Бартолануса (молодшого)**, який славив ту саму виправу в латиномовному вірші-реляції з поля бою (Краків, 1601)²³; близько 1602 р. він готував до друку і ширший діаріуш цієї війни (здається, до видання справа так і не дійшла);

Станіслава Вітковського «Przestroga koronna terażniejszym orłakanym czasem i potomnym służąca» (Краків, 1613, у віршованій формі співчутливо оповідалось про невдалий похід Стефана Потоцького на Молдову в 1612 р.);

Тим таки подіям присвячений твір співця антитурецької боротьби *Вавжинця Хлебовського* (✠ після 1626) «Rokosz tatarski z Turkami o oyczyźnie naszej Koronie Polskiej zayrzząc Krolowi jego m. Monarchiey Moskiewskiej. Przytym wtargnienie ich do Wołoch z nieorłakaną szkodą narodu chrześcianskiego w roku 1612 dnia 13 lipca» (Краків, після 13.VII.1612);

Експедиції в Молдову князів Михайла Вишневецького та Самійла Корецького, які 1615-1616 рр. взяли за підтримку претензій дому Могил на молдовське господарство, присвятив свою працю безпосередній учасник тих походів – французький

²² *Wagner M.* «W obronie tronu Mohylów». Hieronim (Jarosz) Otwinowski i jego mołdawski poemat z 1600 roku // *Revistă de Istorie a Moldovei.* – Nr.1-2 (61, 62). – ianuarie-iunie 2005. – Chişinău, 2005. – P.115-122.

* Ймовірно син доктора філософії і медицини *Станіслава Бартолана* (*Бартолон, Борколан*), який отримав шляхетство (прийнятий до герба «Наленч») на сеймі 10.IV.1589 р. Ротмістр С.Бартолан видав ще вірші на смерть Я.Замойського (Замостя, 1605).

²³ *Sigismundi III Poloniae et Sveciae regis, duce Joanne Zamoiscio, ex Michaele utriusque Valachiae [et] Transilvaniae tyranno insignis victoria / per Stanislaum Bartholanum in bello descripta ...* – Cracoviae, 1601.

дворянин з Лотарингії Шарль де Йонпекурт/Жонпекурт (Joppecourt)²⁴;

«*Diariusz expeditiey Jego Mości Pana Stanisława Żółkiewskiego, Kanclerza i Hetmana Koronnego, przeciwko Tatarom pod Rohatyn*» (1618 р., анонімний рукопис)²⁵;

Анджея Бендонського (Będoński)* «Potrzeba Secorska z Skinderbaszą у Sołtanem Gałgą» (Б.м.д., але посвята підписана 16.IV.1621 р. у Замості);

«*Diariusz znacznych przypadków w Krymie 1623*» – звітщоденник (за 21.V-4.VII.1623 р.) польського посланця в Бахчисараї Кшиштофа Краузовського (Крансовського) (адресований польському послу до Туреччини Кшиштофу Збараському) про зміну ханів у Криму та акції татар і козаків підчас цієї політичної нестабільності²⁶.

«*Rozprawa szczęśliwa z Tatary Jego Mości Pana Stanisława Koniecpolskiego Hetmana Polnego Koronnego na Podolu pod Szmańkowcami** w roku 1624 6ta Februarii*» (анонімний рукопис)²⁷;

Продовженню тогорічної військової кампанії гетьмана С.Конецьпольського присвячений і так само анонімний друкований

²⁴ *Joppecourt Charles, de. Histoire sommaire des choses plus memorables advenues aux derniers troubles de Moldavie ou sont descrites plusieurs batailles gaignees tant par les princes polonois, que par les Turcs et Tartares.* – Paris, 1620 (видав молдовознавець Жак Баррет); модерний передрук: *Papiu-Illarianu A. Tesauru de monumente istorice.* – Т.П. – București, 1863. – P.5-136.

²⁵ *Czołowski A. Dwa diariusze najazdów tatarskich na Ruś z lat 1618 i 1624 // Kwartalnik historyczny.* – Lwów, 1892. – Т.6. – S.93-99.

* Родич Ш.Шимоновича? Вірогідно, тотожний Андрію-Казимиру Бендонському, писареві гродському у Володимирі-Волинському, згадуваному під 1628, 1630 і 1633 рр.

²⁶ Публікація в: *Мицик Ю. Кілька документів до історії України та Кримського ханства XVII – початку XVIII ст. // Україна в минулому.* – Вип. VIII. – К.-Львів, 1996. – С.207-208.

** *Шманківці* – село на схід від м.Чорткова.

²⁷ *Czołowski A. Dwa diariusze najazdów tatarskich na Ruś z lat 1618 i 1624...*

«*Diariysz prawdziwy zwycięstwa nad Tatarami otrzymanego roku M.DC.XXIII. Dnia dwudziestego Czerwca*» (Б.м.д., 1624);

Брацлавського мечника Яна Доброцького († 1634) віршована реляція про битву з татарами під Білою Церквою 1626 р.²⁸;

*Рукописні описи набігу татар восени 1629 р.*²⁹ – «*Diariusz expeditiey z rogaństwem*»³⁰ (вірогідний автор – Самуель Отвіновський) та «*Relacya Expedycyi przeciwko Dewlet Gierejemu Sołtanowi Galdze*»³¹;

Невеличкий твір *Миколая Остророга* (1593-1651) про війну 1633 р. під Кам'янцем-Подільським з турками Абази-паші – «*Diariusz z Obozu z pod Kamienca opisany przez Jego Mce Pana Mikolaia Hrabie na Ostrorogu Podstolego Koronnego ... dnia 27 octobris 1633*»³².

Віршовані хроніки *Самуеля Шимановського* (Гутора-Шимановського з Клечан, † після 1654) – «*Mars savromatski, to jest od szczęśliwey koronacyey najasnieyszego Wladislawa IV z laski Bożey krola polskiego etc. Krotkie opisanie różnych expeditiuy*» (Варшава, 1642)³³. Оповідать про військові виправи сучасного

²⁸ *Dobrocieski J.* Relacya prawdziwa pogromu poganstwa pod Białą Cerkwią roku 1626 dnia 7 Octobra szczęśliwie otrzymanego. Prez Iego Mosti pana Stefana Chmieleckiego, chorążego Woiewodstwa Braclawskiego, ktorego Poganstwa z Muradyn Sołtanem, w liczbie było Ośmdzieśiat tysięcy. – Lwów, [1626?]. Див. також: *Вирський Д.С.* Битва під Білою Церквою 1626 р. та «Реляція правдива» Яна Доброцького // Укр. істор. журн. – К., 2010. – №6. – С.150-160.

²⁹ *Gliwa A.* Jesienny najazd Tatarów krymskich i budżackich na Rzeczpospolitą w 1629 r. i jego skutki na terenie ziemi przemyskiej // *Rocznik Przemyski*. – Т. XLIII (2007). – З.1. – С.105-156.

³⁰ *Bibl. Kórn.* – Rkps 201. – S.364-365v.

³¹ *Bibl. Czart.* – Rkps 121 IV (Teki Naruszewicza). – S.463-464.

³² *Przyłęcki S.* Pamiętniki o Koniecpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku. – Lwów, 1842. – S.270-275. М.Остророг, як відомо, був також автором діаріуша з епізодом військової кампанії 1649 р. (12-14.III.1649 р.), див.: *Dyariusz pogromu Kozaków* // *Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski*. – Т.1. – С.78-82.

³³ Сучасне видання цілого тексту «Марса савроматського» підготував до друку польський дослідник Пйотр Борек, див.: *Szymanowski Samuel Hutor*. Mars Sauromatski i inne poematy / do druku podał Piotr Borek. –

автору королювання: Смоленську війну 1632-1634 рр. з Росією (с.10-40); прикордонний конфлікт під Кам'янцем-Подільським з Абазою-пашею 1633 р. (с.41-53) та наступну підготовку до повномасштабної війни з Туреччиною 1634 р. (2-а кам'янецька експедиція, с.53-63); прусську кампанію зі Швецією 1635 р., що фактично так і не розпочалася (с.63); зрештою, про козацькі війни 1637-1638 рр. та будівництво Кодака 1639 р. (с.63-89)³⁴.

Іншими (значно меншими) творами Шимановського були «Kawaler Polski ... Andrzeiowi z Dąbrowice Fierleiowi...» (1651, згадує Зборівську війну 1649 р. та найбільше уваги приділяє Берестецькій битві 1651 р.) та «Fatum żalosne ... Henryka z Wysokiego na Mielnicy Kaszowskiego» (Люблін, після 15.I.1654, оповідає про життєвий шлях цього офіцера-жовніра, який брав участь у козацьких війнах, починаючи від Переяславської кампанії 1630 р.);

Зрештою, згадаємо ще оригінальний анонімний «*Diariusz woyny kozackiey ktora się zaczęła się die 13 Aprilis z Ostraninem u Skidanem. 1638*», присвячений козацькій війні 1638 р.³⁵;

*Діаріюш посольства до Туреччини Войцеха Мясковського 1640 р.*³⁶;

*Опис гучної перемоги С.Конєцпольського під Охматовим 1644 р.*³⁷;

Kraków, 2009. – 230 s. Див. також: *Samuel Hutor Szymanowski* – zapomniany epik barokowy // *Borek P. W służbie Klio. Studia o barokowych piosarzach minorum gentium.* – Kraków, 2011. – S.49-88.

³⁴ Нарис щодо фрагменту про козацькі війни (з публікацією тексту, українським перекладом і коментарем) див.: *Вирський Д.* Річпосполитська історіографія України. – К., 2008 (підрозділ 4.4 та додаток 14).

³⁵ *Новий документ до історії повстання Остриниці* (видав М.Антонович) // *Літопис Червоної Калини.* – Львів, 1936. – №7/8. – С.35-38.

³⁶ *Wielka legacja Wojcecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 r.* / Opracował Adam Przyboś. – Warszawa-Kraków, 1985.

³⁷ *Epistolica relatio equitis Poloni ad amicum, de praelio auspiciis serenissimi potentissimique Poloniae Sveciaeque Regis Vladislai Quarti, Ductuque Illustrissimi Domini, Dn. Stanislai a Koniecpole Koniecpolski, Castellani Cracoviensis, summique exercituum Regni Poloniae Dusis contra Tartaros ad Achmetoviam XXX Januarii anno Christi M.DCXLIV feliciter com-*

Опис приватного походу кн. С.-К.Корецького у надбузькі Дикі поля в серпні-вересні 1644 р. – «POGONIA Ochotacy Wyprawy do obozu w Dzikie Pola... Samuela Karola na Korcu Koreckiego» (Б.м.д., 1645)³⁸.

Ціла серія історичних видань znana з часів початку Хмельниччини. Це віршовані хроніки співця діянь кн. Я.Вишневецького, вояка та поета, який походив з-під Пшеворська, – *Яна Білобоцького* (бл.1600 – після 1661)³⁹, а також праці інших авторів⁴⁰. Цікаві також «підсумкові» твори «на смерть»

missi. – Dantisci, 1644. Припускаю, що автором цієї реляції був *Мартин Руар* (1587 – 1657 або поч.1658), аріанський письменник (мешкав переважно в Гданську), який мав добрі стосунки з С.Конєцпольським.

³⁸ Готую окрему публікацію цього тексту.

³⁹ *Białobocki J.* Poematy rycerskie / wstęp i oprac. P.Borek. – Kraków, 2004. Публікація обіймає наступні твори Білобоцького: «Pochodnia wojennej sławy...» (Краків, 1649), «Klar męstwa na objaśnienie Pochodni...» (Краків?, 1649), «Pogoda jasna Ojczyzny...» (Краків, 1650), «Odmiana postanowienia sfery niestatecznej kozackiej...» (Краків, 1653), «Brat Tatar abo liga wilcza ze psem na gospodarza» (Краків, 1652). Див. також: *Jana Białobockiego «Odmiana postanowienia sfery niestatecznej kozackiej» // Borek P.* W służbie Klio. Studia o barokowych pisarzach minorum gentium. – Kraków, 2011. – S.89-107.

⁴⁰ Зі ще не згадуваних на сторінках цього нарису див.: 1) *Borek P.* Arma Cosacica. Poezja okolicznościowa o wojnie polsko-kozackiej (1648-1649). – Kraków, 2005. Містить: [*Jan Karol Dachnowski*]. Trąba na rozpruszonych do obozu przeciw Kozakom (b.m., 1648); *Anonim*. Na «Trąbę» żołnierska odpowiedź w roku 1648 (b.m., 1648); [*Szymon Starowolski*]. Nowy Satyr polski, który się wraca z Bukowiny wołoskiej. Do którego przydana Perspektywa krótka po żalosnej klęsce rozproszenia wojskowego za Konstantynowem (b.m., 1648); *Anonim*. Satyr nowy z chorej głowy (b.m., 1649); *Anonim*. Szlachcic do szlachcica o wojnie kozackiej w roku tysięcznym sześćsetnym czterdziestym ósmym i dziesiątym (b.m., 1649); *Samuel Twardowski*. Pobudka wychodzącemu wojsku pod Ołykę pro 1 Maii anno 1649 (b.m., 1649); *Wojciech Radwański*. Zbaraska ekspedycja poważna i sławna i obleżenie zbaraskie niestychane z dawna (Warszawa, 1649); [*Mikołaj Frykacz*]. Zabawy rycerstwa polskiego po szczęśliwej elekcyjej niezwyczęzonego Jana Kazimierza, szczęśliwie panującego Króla Jego Mości. Współ z obleżeniem zbaraskim i szczęśliwie dokończoną ekspedycją zborowską. Wydane przez jednego

магнатів-організаторів спротиву Козацькій революції – Миколая Потоцького⁴¹, Анджея Фірлея⁴², Олександра Конєщпольського⁴³.

1651 р., ймовірно у Гданську, видана була латинською абеткою україномовна історична пісня «*Duma Kozacka o Woynie z Kozakami pod Beresteczkiem nad Styrem Reka. Roku Teraznieyszego 1651. Dnia 28, y 29, y 30 Czerwca y potym Dziewiątego y dziesiątego Lipca*»⁴⁴. Вона цікава тим, що оповідь тут йде від імені козаків-повстанців.

żołnierza w roku 1649... (Lublin, 1650); *Marcin Kuczwarewicz. Relacja ekspedycyjej zbaraskiej w roku Pańskim 1649 przeciw Chmielnickiemu...* (Lublin, 1650).

2) *Borek P. Od Piławiec do Humania. Studia staropolskie.* – Kraków, 2005. Містить у т.ч. публікацію текстів рукописів: *Żaloszny lament na rozpruzzone wojska pod Piławcami anno 1648, d<ie> 12 Septembris*; *Pieśń żaloszna po rozpruzniu wojska pod Piławcami będącego in anno 1648, d<ie> 12 Septembris*; *Lament Korony Polskiej* (на облогу Збаража 1649 р.); *Diariusz zbaraskiego oblężenia 1649*; *Samuel Kazimierz Kuszewicz. Diariusz oblężenia Lwowa przez Chmielnickiego w roku 1648*; *Diariusz obsidijej kamienieckiej*; *O oblężeniu kamienieckim, które było d<ie> 10 Maii 1651.* Див. також різні модерні видання мемуарів Б.-К.Маскевича (Машкевича).

З української класики на цю тему див.: *Франко І. Хмельниччина 1648-1649 років у сучасних віршах.* – Львів, 1898; *Плохий С.Н. Освободительная война украинского народа 1648-1654 гг. в латиноязычной историографии середины XVII века.* – Дн-ск, 1983.

⁴¹ *Borkowski Modest. Complement ozdoby starozytney Pilawie przez Jáśnie Wielmożnego Jego Mości Pána Mikolaia z Potoka Potockiego ..., pisma S. Doktora y Kaznodzieie Lwowskiego Zakonu Kaznodzieyskiego provincyey Ruskiej, w kościele Jezupolskim Oycow Dominikanow, w roku 1652 dnia 15 Kwietnia przy ostatniej parentacyi, do wiadomości podany.* – Lwów, [1652?].

⁴² Мова йде про вже згадуваний анонімний «*Katafalk rycerski...*» (Б.м.д., 1650).

⁴³ *Odymalski Walenty. Żaloszna postać Korony Polskiej ... z utracenia synów bogatyrskich ... a osobiwie ... Alexandra Koniecpolskiego ... gumet ... wyrażona.* – Kraków, [після 4.XI.1659].

⁴⁴ *Зволинський П. Неизвестное первое издание «Думы казацкой» 1651 г. // Труды отдела древнерусской литературы.* – М.-Л., 1958. – Т. XIV. – С.335-340. Ще раніше (1648?) у Гданську вже видавана інша

Своєрідну «утопію» – якою мала б бути підлегла полякам Україна – запропонував у своїх «Сатирах» (Амстердам, 1650 і 1652; згодом неодноразово перевидавалися) *Кишитоф Опалінський* (1611 – 1655)⁴⁵. Цей такий собі міцний заднім умом поляк (чи то «по шкоді мудрий лях») бачить українське «світле майбутнє» без козаків (про яких згадав лише раз – як об'єкт, рівний з Японією, яким, як і турками і татарами, мають зайнятись місіонери католицьких орденів) і без православ'я (яке цілком має заступити уніатський греко-католицизм). Новий порядок, за Опалінським, тут має триматися на відставних польських жовнірах-колонізаторах. Він дивується, що поляки гірше знають українські терени, аніж голландці Америку та інші заокеанські колонії (цей автор взагалі охоче порівнює Україну з колоніальним Новим Світом).

Чимало рефлексій над тими революційними часами залишилося в рукописах. Зокрема, анонімний «*Короткий літопис про війни поляків з козаками 1647-1656 рр.*»⁴⁶, «*Historya o buntach Chmielnieckiego, o wojnie z Tatarami, ze Szwedami i z Węgrami za króla Władysława i Jana Kazimierza przez lat dwanaście, krótko zebrana, ab anno 1647*» (виклад подій 1648-1656 рр.; написана, якщо судити із назви, 1659 р.)⁴⁷, а також дуже колоритний діа-

віршована «*Duma Kozacka*», яка оповідала про перші польські поразки та жорстокості початку Козацької революції, див.: Nowak Z. Zapomniane wiersze o wojnie polsko-kozackiej (ze zbiorów biblioteki Gdańskie) // Libri Gedanensi. – Т. VIII (1974). – Gdańsk, 1976. – S.211-257.

⁴⁵ Див. сатиру «*Zdanie i rozsądek o nowych osadach i slobodach ukraińskich*» та ін. в: *Nowy zbiór starożytnych klasyków polskich*. – Poznań, 1840. – Т. I (К. Опалінського «*Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące*», 1652).

⁴⁶ *Памятники* изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Т. I. – К., 1898. – С.173-195. Видавці датували цю пам'ятку кінцем XVII ст., але, гадаю, вона могла мати і раніший «протограф».

⁴⁷ *Рамієтнікі о войнах Козацких за Хмелніцького* и войне с татарами, шведами и уграми, в царствование Владислава и Казимира, в продолжении двенадцати лет, начиная с 1647 г.

ріуш львівського підкоморія *Войцеха Мясковського* († бл.1654) про посольство А.Киселя до Б.Хмельницького 1.І-5.ІІІ.1649 р.⁴⁸ або й анонімний опис облоги молдовської Сучави 1653 р. – «*Krotka narratywa o expedycyi w Roku 1653 po Świątkach przeciwko rebelii Kozackiej z potęgą Tatarską po szósty raz staczaną*»⁴⁹, віршована «*Pesń o Kozackiej Woynie anno 1648*» (писана 1659 р.)⁵⁰ та недатоване слово на смерть Б.Хмельницького⁵¹. Взагалі, писання щоденників (переважно військових дій), реляцій і новин стало на той час фактично масовим заняттям⁵².

Перевод с польского // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских. – М., 1846. – Год 2-й, №4. – Отд.ІІІ. – С.1-56.

⁴⁸ Видавався неодноразово, в останнє: *Воссоединение* Украины с Россией. Документы и материалы в 3 тт. – Т.2: 1648-1651 годы. – М., 1953. – С.104-122.

⁴⁹ *Bibl. Czart.* – Rkps.147 (Teki Naruszewicza). – S.141-190.

⁵⁰ *Bibl. Ossol.* – Zespół 5, dział 1, rkps.198. – S.325-327.

⁵¹ *Гарасимчук В.* Матеріали до історії Козаччини XVII віку. – Львів, 1994. – С.14-21. Хмельницький тут порівнюється з Ганібалом.

⁵² Див. класичну сучасну підбірку таких наративів (на основі славнозвісної збірки історичних матеріалів *Якуба Михаловського* (1612-1663)): *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego, okresu «Ogniem i mieczem», (1648-1651).* – Warszawa, 1999. Містить: *Kopia listu imp. hetmana wielkiego koronnego [Миколая Потоцького] do króla świętej pamięci JM. Władysława IV z 31 marca 1648 r. z relacją o początkach buntu kozackiego; Diariusz z pierwszego okresu buntu B.Chmielnickiego spisany przez towarzysza spod chorągwi Kozackiej wziętego do niewoli pod Kniażymi Bairakami; Raport pachołka spod chorągwi kozackiej Stanisława Mariusza Jaskólskiego o bitwie u Żółtych Wód; Quinta junii. Relacja jednego niedobitka muszkietera spod regimentu pana Henryka Dengoffa obersztera o pogromie panów hetmanów pod Korsuniem; Diariusz obozowy od 1 do 13 września 1648 roku; Akta anni 1649 pod Zbarażem Nowym albo raczej diariusz w miesiącu lipcu za regimentu im. pana Andrzeja z Dąmbrowice Firleja kasztelana na ten czas bełskiego, im. pana Stanisława z Brzezia Lanckorońskiego kasztelana kamienieckiego, im. pana Mikołaja Ostroroga podcześnie koronnego; Anno 1649. Stanąwszy w obozie pod Zbarażem ultima junii spod Konstantynowa przy nędzy, krótkie opisanie ciężkich progresów naszych od wojska kozackiego i ordy za następowaniem post nonam julii in odsidione będąc; Diariusz Ekspedycyje Zborowskiej; Relacyja bitwy pod*

Зрештою зауважу, що рефлексії над Козацькою революцією вивели річнополитський «дискурс про козаків» на новий якісний рівень. Не випадково, уже 1653 р. тут «засвітився» практично модерний жанр вченої історіографії – дисертація. Мова про дедикований кам’янецькому біскупу твір пастора-вченого з Торуні *Арона Бліверніца* (Blivernitz, Blivernic, 1629 – 1701)* – «Dissertatio juridico-politica de Cosacis an satius sit ad finiendum bellum Poloniae civile, rebelles Cosacos Marte prosequi funditus extirpare, An vero Arte et perpetuis induciis cum eisdem pacisci» / «Дисертація юридично-політична про Козаків...» (Лешно, [1653])⁵³.

Zborowem die 15 augusti 1649. Wojciech Miaskowski sekretarz JKM. do niewiadomego z obozu pod Zborowem die 22 augusti 1649; *Ekspedycyjej kozackiej diariusz* od 19 lutego do 24 marca 1651 r.; *Diariusz wojny* pod Beresteczkiem z chanem krymskim i Kozakami zaporoskimi za szczęśliwego panowania Króla JM. Jana Kazimierza, na którą sam osobą swą ruszył się z Warszawy in Anno 1651; *Diariusz obozowy* (rozpoczynający kampanię białocerkiewską 1651 roku); *Kopia listu* jm. Pana krakowskiego [Mikołaja Potockiego] do jm. księdza kanclerza [Andrzeja Leszczyńskiego] de data z obozu prima octobris 1651, albo diariusz transakcyjej pod Białą Cerkwią.

В Україні на цю тему див.: *Мыцык Ю.А.* Краткие польские летописи середины – второй половины XVII века как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648-1654 годов // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. Источники социально-экономической истории России и Украины XVII-XIX вв.* – Дн-ск, 1983. – С.27-35; *Мицик Ю.* Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. – Дн-ськ, 1996 (див. останній 7-й розділ – «Наративні джерела»). Підбірку цікавих наративів див.: *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 pp.* – Т. 1: (1648-1649 pp.) / Упорядн. о. Ю. Мицик. – К., 2012 (зокрема, варто звернути увагу на: *Diariusz pilawecki* / Щоденник Пилявецької битви – С.164-171; *Анонімний щоденник* облоги Мозиря, 20.I-10.II.1649 р. – С.187-193).

* Писати і видаватись цей автор почав з 1652 р.

⁵³ Досі, здається, найдокладніше про нього писалося англійською, див.: *Friedrich K.* The Other Prussia: Royal Prussia, Poland and Liberty, 1569-1772. – Cambridge University Press, 2000. – P.128-131 (у польському

*Краків
як креси Русі*

Врешті-решт, згадавши не такі вже рідкісні для ранньомодерної доби окреслення кордонів Русі – «по Люблін, по Краків», зауважимо, що той таки Краків, який не раз вже окреслювано у цьому тексті як центр «загальнодержавного» значення, відзначився і як осередок локальної регіональної традиції для крайньозахідних українських теренів. Особливо природно Краків (як, зрештою, і Люблін та etc) сприймається як місцевий культурний центр на рівні осілих на Західній Україні польських поселенців, а також у середовищі «поляшених» груп тутешнього населення.

Так, цікавим феноменом історичної свідомості «католицької Русі» став культ св.Саломеї* – «королеви галицької», який сумлінно нагадував про державну («королівську») спадщину русинів-галичан⁵⁴. Власне у Кракові 1633 р. побачив друк розлогий агіографічний твір «Żywot i cuda W. Salomei, Królowej Galickiey або Halickiey, córki Leszka Białego»⁵⁵. Його автором був краківський професор *Адам Опатовчик* (Opatovius, 1570 – 1647). Особливе зацікавлення тут викликає розділ 14 «Як Саломея королівною Galatiae стала» (s.72-76)⁵⁶.

перекладі див.: *Friedrich K. Inne Prusy: Prusy Królewskie i Polska między wolnością a wolnościami /1569-1772/. – Poznań, 2005. – S.188-190*. Попри явну «вчену» амбітність, Бліверніц мало орієнтувався у попередній історіографії козацького сюжету. Свої міркування він спирав переважно на класичну літературу античності та загальноісторичні праці. Таким чином, він по-своєму продовжив традицію «вписування» козащини в античні та загальноєвропейські рамки.

* *Саломея* (1211 або 1212 – 10.XI.1268) – дочка польського князя Лешка (Лешка) Білого, дружина галицького короля-угорця Коломана.

⁵⁴ *Włodarski B. Salomea, królowa halicka (Karta z dziejów wprowadzeniu zakonu klarysek do Polski) // Nasza Przeszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. – Т.5. – Kraków, 1957. – S.61-83.*

⁵⁵ Причому, автор на титульній сторінці зазначив, що твір це «з *манускриптів... та історіографів польських зібраний*» (щодо істориків, то автор залучив свідчення Длугоша, Меховського, Кромера, Яна Гербурта та Мартина Бельського).

⁵⁶ Зокрема, на s.74 зустрічаємо доволі рідкісне пояснення титулу «король галицький». На думку Опатовчика: «Krolem Galatiae mianowano /

Слід згадати, що львівська католицька школа (академічна гімназія) була колонією Краківського університета (і це не єдина краківська інституція з українськими філіями). Відтак, інтелектуальні контакти, розробка спільної проблематики та «кадрові перетікання» тут річ звичайна.

Зрештою, краківські видавці жваво відкликалися на висвітлення подій місцевого масштабу. Як приклад, можемо згадати невеличкий дручек В.Хлебовського про пожежу 1625 р. у Ярославі на Перемишльщині⁵⁷.

*Київ:
столиця «руської
античності», віри та
національного Відродження*

Жваво цікавилися історіографією і в православних середовищах. Вони таки і вивели 1620-1621 рр. (у зв'язку із широкозакресною справою відновлення православної ієрархії в Речі Посполитій) історіописання на рівень *руської «національної справи»*.

Історіографічною сенсацією загальноукраїнського значення було введення до обігу в Києві Хлебниковського літопису (назва за прізвиськом пізнішого власника). Твір оповідав про події давньоруської історії і був створений у другій половині XVI ст., можливо, на Волині. Інспірував його «відкриття», напевно, П.Могила або близькі до нього кола. Ця літописна пам'ятка утвердила в «руській» традиції ім'я власного «святого історіографа» – Нестора-літописця⁵⁸.

і pisano / to podobno dla tego / że Białey Ruśi krolem zostal / ktora białość to imię znaczu...». Отже, автор воліє виводити назву Галичини-Галатії не від маленького Галича (про який він писав в іншому місці), але від цілої «Білої Русі» (тут українсько-білоруської, порівняй з заявою Б.Хмельницького від 1649 р. «Військо Запорізьке і *вся Біла Русь*», див.: *Воссоединение Украины с Россией*. Документи и материалы в 3 тт. – Т.2. – М., 1953. – С.152).

⁵⁷ *Chlebowski Wawrzyniec*. Lament żałobny na straszliwy pożar sławnego miasta Jarosławia. – Kraków, 1625 (віршем).

⁵⁸ *Толочко О.* «Нестор-літописець»: біля джерел однієї історіографічної традиції // Київська старовина. – 1996. – №4/5. – С.11-35. Автор вважає, що ця літописна пам'ятка створена на рубежі 1620 – 1630-х

До речі, О.Толочко переконливо довів, що «Нестор» був вдалим винаходом українських інтелектуалів XVII ст. Він, зокрема, в умовах ренесансного авторитету Авторства, підвищував літературний рейтинг «хронік руських» (за гандж яких досі правила анонімність), котрі тепер, зазвичай без розбору, приписували «іменитому» літописцю⁵⁹. Тут також цікаво зауважити, що підозріло близько того часу – у 1630 р. – відновилося офіційне літописання в Московському царстві, причому саме при патріаршому (чутливішому до новацій з митрополичого Києва?), а не царському дворі.

Ціла серія копій Хлебниковського літопису була створена близько 1637 р. (вірогідно, також інспіровані середовищем, пов'язаним з митрополитом Петром Могилою)⁶⁰. Літопис копіювався і пізніше (протягом цікавого тут періоду). Так, відомим є список Яроцького (за іменем переписувача знаний ще як список Марка Бундура), створений 4 травня 1651 р. у київському Микільському Пустинному монастирі⁶¹.

Ймовірно, із цим процесом слід пов'язати і рукописну збірку з бібліотеки самого П.Могили, яка зберігається нині у Москві в Архіві Міністерства Зовнішньої Політики Російської Федерації (фонд 181, рукопис №365, 470 арк.). Її 1-258 аркуші містять все-

років, утім, гадаю, що якийсь її варіант (ще без імені Нестора) існував вже на 1621 р.

⁵⁹ До Нестора культовим істориком для Русі визнавано М.Стрийковського. Див. дуже виразну його характеристику – «*piłny Ruskich dzieiow historyk / тильний руських діянь історик*» – в «*Obrona verificaciey*» (Вільно, 1621): *Архив ЮЗР*. – Ч.1, т.VII. – С.385. І коментар від «уніатів» у «*Sowita wina*» (Вільно, 1621) – бо Стрийковський «*z latopiscow Ruskich kronikę swą pisał / з літописців руських хроніку свою писав*»: *Там само*. – С.452.

⁶⁰ Толочко А. «История Российская» Василия Татищева: источники и известия. – Москва; К., 2005. – С.133.

⁶¹ Там же. – С.124; *Енциклопедія історії України*. – Т.1. – С.406; *Книш Я.* Фрагменти невідомого списку Іпатівського літопису // Галичина та Волинь у добу Середньовіччя (Історичні та культурологічні студії, 3). – Львів, 2001. – С.86-105.

світні хроніки разом з Хронікою патріарха Никифора, Хронікою литовською та Літописцем руським 1495 року⁶².

Сильвестр Косів (Косов, † 1657), автор оновленого положенового варіанту «Києво-Печерського патерика» – «Paterikon, albo żywoty ss. Ojców Pieczerskich» (Київ, 1635), назвав літопис Нестора основним джерелом прямо в титулі своєї праці⁶³. Як прикінцевий додаток (с.167-181) у книжці вміщена, дедикована митрополиту П.Могили, «Chronologia o prawoslawnych metropolitach ruskich...» (з короткими даними по кожному ієрарху від хрещення Русі до самого П.Могили).

Якщо ж окреслювати коло історіографічного читання автора «Paterikon'у», то наприкінці праці він вельми урочисто перерахував вісім істориків, з книг яких черпались наведені відомості: 1) св.Сімеон, єпископ суздальський; 2) св.Полікарп, ігумен печерський⁶⁴; 3) св.Нестор, чернець печерський; 4) І.Зонара, історик грецький; 5) М.Стрийковський; 6) Б.Ваповський; 7) Бельський (власне Й. і М.Бельські); 8) М.Кромер.

Своєрідним продовженням цього твору стала, так само просякнута історіографічними і хронікарськими елементами, монументальна «Тератургема» *Атанасія Кальнофойського* († після

⁶² *Pelin V. Un manuscris necunoscut al mitropolitului Petru Movilă la Moscova // Revistă de Istorie a Moldovei. – Nr.1-2 (61, 62). – ianuarie-iunie 2005. – Chişinău, 2005. – P.44-46.*

⁶³ Повна назва: «Paterikon, albo żywoty świętych Ojców Pieczerskich obszernie słowieńskim językiem przez świętego Nestora zakonnika i latopisca ruskiego przedtym napisany, teraz zaś z greckich, łacińskich, słowiańskich i polskich pisarzów objaśniony i krócej podany przez wielbnego w Bogu ojca Sylwestra Kossowa, episkopa mściślawskiego, orszańskiego i mohilewskiego» (церковнослов'янська версія, підготовлена автором 1655 р., видана вже 1661 р., по його смерті). Фрагментарно перевидався: *Архив ЮЗР. – Ч.1, т.VIII, вып.1 – К., 1914. – С.448-472.*

⁶⁴ Ці двоє перших – єпископ володимирський і суздальський *Симон-Симеон* († 1226) і київський чернець *Полікарп* залишили по собі переписку з 1220-х рр., яка увійшла до збірки «Києво-Печерського патеріку» – пам'ятки XIII-XV ст.

1638), видана в Києві 1638 р.⁶⁵. У ній чимало місця приділено «введенню в обіг нових джерел». У т.ч., особливо по-хроникарські реалістично звучать описи «чуд» з 1620 – 1630-х рр., подані за оповідями очевидців або й бачені на власні очі (зокрема, чудо IV-е «Appendix'a», що оповідало про штурм польськими жовнірами Печерського монастиря – епізод з історії козацької війни під Переяславом 1630 р.).

До речі, залюбованість «літописною» формою демонструє й знакове видання Віленського церковного братства «*ΣΥΝΟΨΙΣ** albo Krotkie spisanie praw, przywileiow, swiebod y wolnosci: od Naiasnieyszych S. pamięci Krolow Ich Młści Polskich, y Wielkich Xiążąt Wiel. X. Lit. y Ruskiego etc. etc. Przekazacnemu Starowiecznemu Narodowi Ruskiemu, pod Posłuszeństwom S. Oycza Patriarchy Konstantinopolskiego stale y nieodmiennie od Okrzczenia sie swoiego trwaiącemu, nadanych y poprzysiężonych. Na kształt rocznych dzieiow Ruskich» (Вільно, 1632). Це презентаційне видання, підготовлене до коронаційного сейму Владислава IV та дедиковане сенату держави (невеличке, на 41 стор., але яскраво оформлене)⁶⁶.

Воно містило екстракт історії православної церкви на річ-посполитській Русі (щодо якої використовується й асоціація з

⁶⁵ *Kalnofojski Atanazy*. Teratourgemma, lubo cuda, które były tak w samym świętoudotwornym Monastyru Pieczarskim Kijowskim, jako i w obudwu świętych pieczarach. – [Kijów]: Druk Ławry Pieczerskiej, 1638. – [34]+332 s. Фрагментарно перевидалась: *Архив ЮЗР*. – Ч.1, т.VIII, вып.1. – С.473-504.

* У бібліографічних описах це рідкісне грецьке слово звичайно замінюється на знаніший відповідник – «*Synopsis*».

⁶⁶ Перевидавалося в: *Архив ЮЗР*. – Ч.1, т.VII. – С.533-576. З ним таки пов'язаний і полемічний твір «*Suplementum Sinopsis...*» віленського православного братства (Вільно, 1632), який наголошує на потребі взяти до уваги «історичні» права православної церкви в Речі Посполитій, див.: *Там само*. – С.577-649. Уніатська ж сторона відповіла полемічним твором *Каспра-Томаша Скупінського* (Скупенського), писаря-лавничого варшавського (міста Старої Варшави), «*Rusin albo Rellatia rozmowy dwoch Rusinow schizmatyka z unitem...*» (Варшава, 1634), див. передрук: *Там само*. – С.650-733.

«обраним народом» – «людом Ізраїльським»). У викладі давніших подій анонімний автор охоче посилався на Кромера, Гваньїні і особливо багато на Стрийковського. У ближчих до 1632 р. звістках широко використовуються сеймові конституції, що регулювали статус православної церкви в державі. Зрештою, оголошуються «непевними» і не вартими обговорення деякі джерелознавчі відкриття уніатів.

З середовищем Віленського братства здебільшого був пов'язаний і *Павло Домжив-Люткович* (Люткевич-Телиця, † бл.1634), православний письменник і видавець, який походив зі Львівщини, а в ченці постригся у Києво-Печерському монастирі. У 1619 р. в Угерцях (нині с.Нагірне) на Самбірщині, за підтримки тутешнього мецената Олександра Федоровича Шептицького, він, ймовірно, видав «Короткий хронологічний літописець» (знаний лише за рукописним збірником XVIII ст.)⁶⁷.

До білорусько-української традиції належав і ще один твіркомпендіум – «Розниця», який уклав *Іван Іванович Хашковський*. Наприкінці збірки (арк.99-104) міститься полономовна «Kroyniczka albo Sumarusz», що оповідає про події 1569-1615 рр.⁶⁸. Автор «Розниці» розпочав роботу над своєю працею 1617 р. у Черейському Троїцькому монастирі (с.Черєя, Чашникський р-н Вітебської обл. у Білорусі), закінчив у 1618 р. у монастирі св.Онуфрія (варіантів його локалізації може бути кілька). Виявлена ця книжка серед зібрання рукописів Михайлівського Златоверхого монастиря в Києві.

⁶⁷ *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – С.202-203. Дослідник має сумнів у існуванні цього видання, адже текст зі збірника XVIII ст. ідентичний «літописцям»-урилкам з малих візантійських хронік, доданим до Часослова острозького друку 1612 р. та до Молитов повседневних, надрукованих 1615 р. Лютковичем у Єв'ї (м.Вевіс у Литві).

⁶⁸ *Описание* рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Сост. Н.И.Петров. – Вып. II: Собрания рукописей Киево-Печерской Лавры, Киевских монастырей Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Никольского, Выдубицкого и женского Флоровского, и Десятинной церкви. – М., 1897. – С.157.

На цей таки час припадає й продукування цілої низки локальних «українських літописів», творених православними авторами. Це, зокрема, вже згадані *Київський літопис першої чверті XVII ст.*⁶⁹; *Острозький літопис* (грунтований на хроніці Бельських, відомий у редакціях, що обіймають 1500-1636, 1500-1621 та 1494-1649 рр.); *Львівський (або Львівсько-руський) літопис* (створений 1650 р., описує 1498-1649 рр.) вихованця Замоїської академії Михайла Гунашевського († після 1672)⁷⁰; *Хмельницький літопис* (обіймає 1636-1650 рр., присвячений цілком локальній проблематиці)⁷¹; *Переяславський літопис*, розпочатий 1636 р. (не зберігся, ймовірно, оповідав про події 1621-1645 рр., відомий як джерело літопису С.Величка⁷²); *Замоїський (Замостський) літописець*, про який уже згадувалось вище, і, зрештою, найбільш знаний і новаторський *Густинський літопис* (постав у 1620-і рр., є гіпотеза про авторство З.Копистенського)⁷³.

Цей останній жваво користав з хронік Баронія, Бельських, Гваньїні, Стрийковського, Кромера, Меховіти та Длугоша (спорадично). Відтак, можна завважити, що українська Русь (з Київською православною митрополією у вигляді основного «замов-

⁶⁹ *Київський літопис* першої чверті XVII ст. // Укр. істор. журн. – К., 1989. – №2. – С.107-120; №5. – С.103-114.

⁷⁰ *Львовская русская летопись* // Русский исторический сборник. – Т.3. – Кн.3. – М., 1839; *Грушевский М.* О так называемой «Львовской летописи» (1498-1648) и ее предполагаемом авторе // «Известия АН СССР». Серия 7. «Отделение общественных наук». – М., 1931. – №5. – С.569-588; *Бевзо О.А.* Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – К., 1971.

⁷¹ *Левицкий О.И.* Летопись Самовидца по новооткрытым спискам. – К., 1878. Див. Частина 3: *Хмельницький літопис 1636-1650 рр.* – С.77-81.

⁷² *Розанов С.* «Кройника» 1636 р. // Український науковий збірник. – М., 1915. – С.21-30; *Мыцык Ю.А.* Украинские летописи XVII века. – Дн-ск, 1978. – С.62.

⁷³ *Літопис Густинського монастиря. Літопис Мгарського монастиря* // Пам'ять століть. – К., 1996. – №2. – С.97-116; №3. – С.15-37; *Толочко О.* «Нестор-літописець»: біля джерел однієї історіографічної традиції. – С.11-35; *Suszko H.* Latopis Hustyński. Opracowanie, przekład i komentarze. – Wrocław, 2003.

ника») від 1620 р. починає стало цікавитися розбудовою парадигми власного історіописання, широко користуючись річнополитськими історіографічними набутками.

Переконують у цьому висновку і ще два відомі твори літописного жанру. Це, здається незавершений, літопис *Яна Семеновича Бінвільського* (1600 – після 1646), який постав після 1641 р. (згадка смерті Я.Острянина) і не пізніше 1646 р. Серед його джерел – хроніки М.Кромера, Я.Длугоша, М. та Й.Бельських, П.Пясецького та ін.⁷⁴ (самого Бінвільського можна вважати інтелектуалом київського кола). Друга зі згаданих пам'яток – це т.зв. *Український хронограф* старшої редакції, відомий список якого датований 1646 р. (мав протограф, який постав на тій самій примітній межі кінця 1620-х – початку 1630-х рр.)⁷⁵.

Згаданий хронограф складався з двох частин – всесвітньо-історичної та «Кройніки слов'яноруської о панствах руських, польських і литовських» (у цьому, до речі, його відмінність від давніших хронографів XVI ст., що мали лише всесвітньоісторичну частину⁷⁶). Остання цілком ґрунтована на рукописному

⁷⁴ *Мыцык Ю.А.* Украинские летописи XVII века; *Його ж.* Відображення деяких подій з історії Києва в літописі Яна Бинвильського // *Укр. істор. журн.* – К., 1982. – № 2. – С.73-76; *Його ж.* Історія Київської Русі у висвітленні українських літописців 17 ст. Семена Глуговського та Яна Бінвільського // *Писемність Київської Русі і становлення української літератури.* – К., 1988. – С.229-244; *Літопис Яна Бінвільського* / підгот. Ю.Мицик // *Наукові записки НаУКМА.* – Т.20: *Історичні науки.* – Ч.2. – К., 2002. – С.60-77.

⁷⁵ *Князьков Ю.П.* К вопросу о влиянии украинского хронографа на исторические сочинения XVII века // *Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII-XIX веков: Сб. науч. тр.* – Днск, 1982. – С.57-65. Оригінал найранішого списку хронографу 1646 р. локалізується в *ІР НБУВ*, №1, 171.

⁷⁶ Один такий хронограф редакції 1512 р. мав Михайлівський Златоверхий монастир в Києві (оригінальна назва «*Сія книга глаголемая Кройніка монастиря святого Михайла церкві златоверхого*»), див.: *Попов А.* Обзор хронографов русской редакции. – Вып.1. – М., 1866. – С.96; Вып.2. – С.273. Відома й українська копія хронографу редакції

«руському» перекладі (1610-х – 1620-х рр.) хроніки М.Стрийковського⁷⁷.

Згодом цей хронограф доповнювався. Зокрема, 1699 р. його текст послужив основою для «літописця» (рукописної історичної збірки) Леонтія Боболинського († 1717).

До київської мемуаристики можна віднести й твір католицького вченого *Миколая Циховського* (Циховія, 1598 – 1669) «Colloquium Kijoviense» / «Колоквіум київський...» (Краків, 1649; уривок з нього перекладено російською⁷⁸). Він є описом ученого диспуту в Києво-Могилянській академії 1646 р. У 1658 р. автор видавав цей текст у складі ширшої праці⁷⁹.

Історико-документальні рукописні збірки-комpendіями з Київщини яскраво представляє «*Книга різних документів і паперів*» (назва умовна) з Києво-Печерського монастиря (почала укладатися з 1621 р., найпізніший акт з 1650 р.; головним чином матеріали за 1620-і – 1630-і рр., 115 арк.). Вона містить як документи, які стосуються справи «руського» народу і православ'я в Речі Посполитій, так і окремі літописні нотатки за 1630-і рр.⁸⁰.

Наприкінці цього огляду історіографічної Київщини, аби проілюструвати питомість історичних «хронік» на Наддніпрянщині, наведемо колоритний відгук 1648 р. з рукописного твору під назвою «*Dyariusz czyto kronika o Początku Rebelliey kozackiey*

1512 р. переписана ще 1656 р. (ймовірно на Волині), див.: *Там само.* – Вып.2. – С.273-274.

⁷⁷ *Толочко О.* Український переклад «Хроніки...» Мацея Стрийковського... – С.175.

⁷⁸ *Сборник* материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – С.52-55.

⁷⁹ [*Cichowski M.*] Tribunal SS. patrum orientalium et occidentalium ab Orientibus summè laudatorum: ad quod, duas, de processione Spiritus Sancti à Patre et Filio, et de praeeminentia Romanorum pontificum supra orientales patriarchias, controversias expendendas, graeci schismatis propugnatoribus proponit, P. Nicolaus Cichouius Societ. Jesu. – [Краків, 1658]. – Р.313-329. Твір перевидавався (зі скороченнями) польською мовою (Львів, 1692).

⁸⁰ *Описание* рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – Вып. II. – С.23-34. Серед її укладачів був і С.Косів.

a iakiey okazyey u kto nadał do tey iadowitey resolutiey» / «Диаріуш чи то хроніка про початок повстання козацького...». Його невідомий автор-жовнір оповідав, що козаки «в пасіках свої сходки і таємні ради чинять, [де] Хмельницький, письменний серед них і бувший військовим писарем, таку давав пораду, яку вичитав у хроніці⁸¹, що від віків русь у союзі з татарами давали відсіч литві та полякам» (курсив – Д.В.)⁸².

*Приватні
«нетрі історії»*

Наближаючись до кінця цього нарису, хотілося б ще акцентувати на індивідуальних проявах «культури пам'яті». Мова піде про явище приватних хронік (*silva rerum*^{*}), що добре знане на власне польському матеріалі, а в Україні наразі вивчене недостатньо.

Либонь найстаршою такою пам'яткою (з тих, що до сьогодні привертали увагу вітчизняних дослідників) є родинна хроніка,

⁸¹ Тут цікаво зауважити, що осіб, які проявляли інтерес до «руських хронік» сучасники, бувало, трактували як чорнокнижників, див. публіковану 1614 р. характеристику Г.Отреп'єва – «...и чернокнижник (он довольно читал Русские летописи)» – пера прибалтійського німця Матвія Шаума: *Tragoedia Demetrio-Moscovitica* // Чтения в императорском обществе истории и древностей Российских. – М., 1847. – Год 3-й, №2. – Отд. III. – С.7. Чи не закорінені, власне, і «чародійські» таланти Б.Хмельницького, про які писали сучасники, у зацікавленні історією?

⁸² *Chzaszcz I.E.* Pierwszy okres buntu Chmielnickiego w oświeceniu uczestnika wyprawy Zóttowodskiej i naoczego świadka wypadków // *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego.* – Lwów, 1934 [1936]. – S.260; *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego, okresu «Ogniem i mieczem», (1648-1651).* – S.98; *Мицик Ю.А.* Чигирин – гетьманська столиця. – К., 2007. – С.27.

Цікаво також, що Б.Хмельницький готовий був слухати й мусульманську книжкову мудрість. У квітні 1649 р. він казав російському послу: «Да царь же крымской мне говорил, что у них многие мудрые люди в книгах своих усмотрели, что пришло время православным христианом из неволи ото всех вер свободитца», див.: *Воссоединение Украины с Россией. Документы...* – Т.2. – С.155.

* Крім класичного «ліс справ», можливий і переклад «нетрі історії».

створена в 1574-1589 рр. двома особами (найвірогідніше, це представники знаної протестантської родини з Холмщини – Станіслав та Якуб Оріховські герба Роголя)⁸³. Записи тут зроблено на вільних аркушах друкованого «Історичного календаря» (Віттенберг, 1574). У давнину вони сягали другої половини XV ст.

Досить лаконічні полономовні «*Annales anonymi*» за 1575-1629 рр. (+ окремо 1619-1621 рр.) залишив *Ян Праковський* (їх згодом включили – разом із відкриттям імені автора – до більшої *silva rerum* другої половини XVII ст.)⁸⁴. Події на Україні, в т.ч. і діяльність козаччини (повстання Наливайка, Куруківська війна 1625 р., антитатарські та антитурецькі акції), автор відновує доволі ретельно (можливо, він мав відношення до лісовчиків, про яких пише ще охочіше).

Помітний і тривалий резонанс у модерній історіографії має т.зв. хронічка *Йоахима* (Яна, Якіма) *Єрлича* (1598 – 1674). Вона оповідає про події з 1620 по 1673 рр., що діялися переважно на Київщині та Волині⁸⁵.

Утім, вірогідно, 1629 (1621?) р. була укладена хроніка (нотатки) брацлавського підкоморія кн. Стефана Четвертинського (напевно, як доповнення до списаної тоді в князівській резиденції – Животові – копії Хлебниковського літопису). Крім оригінального т.зв. Погодинського списку, цілий текст відомий також

⁸³ *Ульяновський В.І.* Родинна хроніка останньої чверті 16 ст. // Український археографічний щорічник. – Т.3-4. – К., 1999. – С.406-431.

⁸⁴ *Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка.* Відділ рукописів. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.ІІ, 236. – Арк.218-233.

⁸⁵ Модерні видання див.: *Jerlicz J.* Latopisiec albo kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terażniejszych czasów, z wieku i życia mego na tym padole świata, ile pamięć moja mogła znosić i wiedzieć, o czym z czytania jako i z widzenia na piśmie po sobie w krótcie (po krótcie) i na potomne czasy potomkom moim zostawuję; chcącemu wiedzieć z czytania tych książek w posiedzeniu przy dobrej myśli dla zabawy, pod rokiem od narodzenia Syna Bożego w Trójcy Jedynego, Twórcę wszego (wszystkiego), Pana Wiekuistego. 1620 roku. – Petersburg, 1853. – Т.1-2; *Южнорусские летописи.* – К., 1916; *Тесленко І.* Родинний клан Єрличів // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип.4. – К., 2004. – С.135-188.

і за пізнішим компендіумом (864 стор.) 1758 р. монаха-василіянина Устимовича: «Rękopism Ruskiey Kroniki przez pewnego czernca w miescie Zywtowie z roznych Latopiscow za rozkazem Xcia Jego mosci Czetwertynskiego Podkomorzego Braclawskiego w roku 1629 napisany»⁸⁶. Дата «1629» р. не цілком зрозуміла, оскільки далі в тексті мова про те, що створена «кни́ха реко́му́жа Letopisec Ruskaja Kronika Kniaženija Rossyiskoho» 23 березня 1621 р. Можливо, зіграла роль паралельна дата від сотворіння світу 7129 р. наведена тут таки. Утім, якщо 1629 р. не проста помилка, таке датування Погодинського списку значно більше укладається в контекст «сенсаційності» появи Хлебниковського літопису на українському інтелектуальному небосхилі⁸⁷.

Про *silva rerum* львівського архієпископа Яна Прухницького з того ж таки 1629 р. мова вже йшла. Цікаво, що працю такого роду залишила і примітна особа з кола київського митрополита П.Могили – берестейський ігумен *Афанасій Філіпович* († 1648)⁸⁸. Її колоритна повна назва виглядала таким чином:

«Диариуш albo список д е в правдивых, в справ помноженя и обьяснення в ры православное голошений, волею Бозскою и молитвами Пречистой Богородици, в недавнопрошлых часех: впрод у благочестивого царя Московского Михаила, потом у его милости короля Полского Владислава четвертого, на остаток у преосвященного архієпископа, всея России метрополиты, Петра Могилы, и списанный през смиренного іеромонаха Афанасія Филиповича, на сесь час ігумена Берестя Литовского, през которого то в монастыру Печаро-Киевском и выписуется, для ведомости людем православным, хотячим о том теперь и у потомные часы в датъ. Року 1646 м сяца дня»⁸⁹.

⁸⁶ *Bibl. Czart.* – Rkps.122 (Teki Naruszewicza). Мікрофільм №6679 в Бібліотеці Народовій у Варшаві.

⁸⁷ Див. вже згадуваний вище сюжет, представлений в: *Толочко О.* «Нестор-літописець»: біля джерел однієї історіографічної традиції...

⁸⁸ *Коршунов А.Ф.* Афанасий Филипович. Жизнь и творчество. – Минск, 1965.

⁸⁹ *Диариуш Берестейскаго игумена Афанасія Филиповича 1646 г. // Русская историческая библиотека. – Т.IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси (кн.I). – СПб., 1878. – С.49-156.*

Твір містив інформацію переважно про події останнього десятиліття перед його написанням.

Практику коротких історичних нотаток репрезентує і «*Кройник*» «для памяти списана бысть» у 1648 р. невідомим ченцем Миколаївського монастиря в Крехові біля Жовкви. Пам'ятка містилася на чистих аркушах виданого в Києві у 1628 р. «Лімонару... Софронія патріарха єрусалимського»⁹⁰.

З останніх (за цікавої тут хронології) творів цього «жанру» можна згадати «*Rodowod domu Koniecpolskich*»⁹¹ (1651). Він написаний «бідним родичем» цих потужних польсько-українських магнатів – *Зигмунтом-Стефаном Конєцпольським* (1588 – після 1664). Його таки зусиллями укладено і примітну збірку (*silva rerum*) за 550-1647 рр. (докладніші відомості лише за останні десятиліття оповіді) – «*Zwierciadło dzieł rocznych w Rzeczypospolitej Polskiej i W. X. Litewskim*» (1650 р., 544 арк.), що містить чимало рідкісних фактів про «справи українні»⁹².

Насамкінець зауважимо, що не цуралися *silva rerum* і співробітники гетьманської канцелярії Б.Хмельницького. Так, відомо про таку збірку з середини XVII ст., яка належала *Івану Груші*, генеральному писарю Війська Запорізького (1657-1659)⁹³.

*Діаспорні історіографії України:
вірмени та євреї*

Зрештою, в цей час до історіографії широко звертаються й «національні» меншини річпосполитської України. Мова йде, передусім, про вірмен та євреїв (інші іноземці були радше явищем етнічного прикордоння плюс емігранти, які не творили значних громад і швидко асимілювалися).

⁹⁰ *Крижановський А.* Руська «кройника» з XVII в. // Записки НТШ. – Т. LXII. – Львів, 1904, кн. VI. – С. 1-3 (Miscellanea).

⁹¹ *Przyłęcki S.* Pamiętniki o Koniecpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku. – Lwów, 1842.

⁹² *Bibl. Kórń.* – Rps 201.

⁹³ *Зема В.* *Silva rerum* Івана Груші: шляхетська традиція в козацькій інтерпретації // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. – Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень. – К., 2013. – С. 183-228.

Так, з XVII ст. походить вірменська т.зв. *Кам'янецька хроніка Агопа* (початковий варіант бл.1610-16/26.IV.1621) та *Аксента* (Авксента, остаточно редакція 1650-1652 рр.) *Кам'янецьких* – братів, які належали до вірменського патриціату Кам'янця-Подільського. Хроніка, написана вірменською та кипчацькою мовами, переповідає події на Правобережній і Західній Україні, а також у Молдові та Румунії за 1430-1652 рр. (про особливе значення молдавсько-українських зв'язків цього періоду у справі підживлення «руської» ідентичності мені вже доводилося писати⁹⁴).

Особливо цікава її частина за 1620-1621 рр., що оповідає про Хотинську війну⁹⁵. Цей фрагмент «Кам'янецької хроніки» широко використав і інший вірменський хроніст цієї події – *Йоаннес Кам'янецький*, автор «Історії Хотинської війни» (оповідь сучасника, також пов'язаного із Кам'янцем-Подільським, про події 1621-1622 рр.)⁹⁶.

Скромнішими пам'ятками анонімних (і колективних) вірменських хроністів, що також включені до збірки братів Агопа і Аксента Кам'янецьких, є т.зв. «*Венеціанська хроніка*» (оповідь від Різдва Христового до 1536 р.) та «*Історія Польщі*» (дослівно «Історія Польського улуса», оповідь від Різдва Христового до

⁹⁴ *Вирський Д.С.* Запізнілий «збирач земель руських» чи молдовська примара України // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VI. – Дрогобич, 2002. – С.222-229.

⁹⁵ *Schutz E.* An armeno-kipchak chronicle on the polish-turkish wars in 1620-1621. – Budapest, 1968; [*Каменаці, Агоп и Аксент.*] Каменецкая хроника // Османская империя в первой четверти XVII века: Сборник документов и материалов / Сост. Х.М.Ибрагимбеили, Н.С.Рашба. – М., 1984; *Кам'янецька хроніка* складена Агопом, доведена і продовжена його рідним братом Аксентом // Жовтень. – К., 1985. – №4. – С.95-105; *Комарницький С.* Хотинська епопея (з історії Хотинської війни 1621 року). – Чернівці, 2000. – С.148-182; *Гаркавец А.Н.* Кыпчакское письменное наследие. Том I. Каталог и тексты памятников армянским письмом. – Алматы, 2002.

⁹⁶ «*История Хотинской войны*» Иоаннеса Каменецкого (пер. К.Н.Юзбашяна) // Историко-филологический журнал АН АрмССР. – 1958. – №2. – С.258-286.

1530 р.). Обидві досить лаконічні і їх також пов'язують з Кам'янцем-Подільським⁹⁷.

Цікавий мемуар про основну спеціалізацію вірменських купців – східну (турецьку) торгівлю – лишив по собі пов'язаний із Замостям та Львовом автор-вірменин – *Симеон дпир Лехаці* («дпир Лехаці» з вірменської «писар з Польщі»). Його текст обіймає події з кінця 1580-х до 1636 р., хоча сфокусований навколо розпочатої 1608 р. 12-річної мандрівки оповідача теренами Османської імперії (Константинополь, Єрусалим, Вірменія) з виїздом і до Італії (Венеція, Флоренція, Рим). Був тут і опис львівської вірменської громади, а також хронікальні записи про Хотинську війну 1621 р. і Смоленську війну 1632-1634 рр.⁹⁸.

З-поміж перших істориків-євреїв Речі Посполитої примітне місце займає *Фалк (Валк) Джошуа бен Олександр га-Коген* (бл.1550-1614), званий ще *Сема* (SeMa – за аббревіатурою свого головного твору). Уродженець Любліна, він з 1592 р. був рабином Львова. Найпомітнішим його внеском до історіографії став кодекс – коментар до правил збирання податків – «Kontres al-Dine Ribbit» (виданий єврейською в Амстердамі у 1692 р.), у якому він докладно описав люблінський синод Вааду* 1607 р.

Лихоліття, що спало на українських євреїв з початком Хмельниччини, інспірувало низку єврейських хронік. Зокрема,

⁹⁷ *Гаркавец А.Н.* Кыпчакское письменное наследие. Том I. Каталог... – С.14.

⁹⁸ *Симеон дпир Лехаці.* Путевые заметки / перевод с древнеармянского, предисловие и комментарии М.О.Дабринян. – Москва, 1965; *Дашкевич Я.* Симеон дпир Легаці – кто он? // Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С.72-82 [першодрук з 1974 р.].

* *Ваад – Сейм Чотирьох Земель* – у 1580-1764 рр. щорічний з'їзд представників близько 70 єврейських кагалів Речі Посполитої. Відбувався у Любліні, Ярославі та інших місцях (приурочувався до певного ярмарку). Згаданими класичними «чотирма землями» були «Великопольща», «Малопольща», «Русь Червона» та «Волинь». Якщо додавалась великокняжа «Литва», то сейм звався «п'яти земель».

Меір бен Самуель зі Щєбжешина (серед. XVII ст.) близько 1649 р. написав хроніку «Сок ha-Ittim» / «Тягарі часів» (Краків, 1650, оповідала про події 1648-1650 рр.⁹⁹);

Саббатай бен Меір га-Коген (Саббат Гакоген, 1621-1662 або 1663) видав свою невеличку працю «Megillat Ejfa» / «Послання» (Амстердам, 1651, описує лише 1648 р.);

Габріель бен Йєшуа Шосбург – «Petah teshuvah» / «Брама покаєння» (Амстердам, 1651 або 1653; оповідач на початок Козацької революції мешкав у Ржищіві і сам від козаків не постраждав, опис стосується 1648-1649 рр., але згадує і події повстання 1637-1638 рр.);

Самуель Фейвел (Feivel) *бен Натан з Відня* – «Tit Nauavein» / «Трясовина» (Амстердам, 1650);

Абрахам бен Самуель Ашкеназі – «Zaar Bath Rabim» / «Біди багатьох» (Венеція, без дати).

Усі ці роботи присвячені нещастям євреїв України в 1648-1649 рр.¹⁰⁰.

Утім, найскравішою пам'яткою єврейської історіографії України цього часу стала «Jawen mezulah» / «Бездня» (Венеція, 1653; варіант перекладу – «Глибока трясовина»*) *Натана Нота Гановера* († 1683). Автор тривалий час мешкав у м.Заславі (нині – Ізяслав, райцентр Хмельницької обл.), його хроніка оповідає

⁹⁹ Плагіат (під іменем *Йєшуа бен Давид зі Львова*) цього твору виданий у Венеції 1656 р.

¹⁰⁰ *Еврейские хроники XVII столетия* (Эпоха «хмельничины»). – Москва-Иерусалим, 1997; *Ганновер Н.Н.* Богдан Хмельницкий: летопись еврея-современника о событиях 1648-1652 гг. в Малороссии. – Одесса, 1878 (2 вид. – Лейпциг, 1883); [*Gabriel ben Joshua Schossburg.*] Брама pokuty, elegia historyczna: dzieło drukowane w Amsterdamie, 1651 ... / *Xawery Korczak Branicki.* – Paryż, 1879; *Weinryb Bernard.* The Hebrew Chronicles on Bohdan Khmel'nyts'kyi and the Cossack-Polish War // *Harvard Ukrainian Studies.* – Cambridge, 1977. – Vol.I, nr 2. – P.153-177; *Fram Edward.* Creating a Tale of Martyrdom in Tulczyn, 1648 // *Jewish history and Jewish memory: essays in honor of Yosef Hayim Yerushalmi.* – Hanover-London, 1998. – P.89-112.

* У назві, можливо, ужита гра слів – перше слово на івриті може також означати Грецію, що символізує православ'я.

про 1648-1652 рр. (хоча у вступі ГанOVER згадує й Наливайка та Павлука як предтеч Б.Хмельницького).

Відносно свіжий огляд єврейської історіографії Хмельниччини (щоправда на рівні довідників, а не текстів), зроблений львівським дослідником Я.Хонігсманом¹⁰¹. До поданої там інформації, тут таки можна додати і автобіографію («Megillat Eivah» / «Сувій Ворожості» або «Сувій Плачу») вченого рабина *Юм-Тоб Ліпмана Геллера* (Jom-Tov Lipmann ben Natan ha-Levi Heller, 1579 – 1654), в житті якого був і «волинський період» (текст вперше видано вже 1818 р. у Вроцлаві).

¹⁰¹ *Хонигсман Я.* К вопросу о начале еврейской историографии в Польше и Украине // Матеріали XII міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центрально-Східної Європи – Єврейське краєзнавство та колекціонування» (23-25 серпня 2004 р., м.Київ). – Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/conf2004/02-2004.htm>.

Підсумки

У підсумку до цілого нарису зауважимо, що ранньомодерна україніка не вичерпується річпосполитською історіографією. Адже практично цілком поза нею залишаються традиції кримсько-татарського та османського історіописання, а також оті більш чи менш спорадичні рефлексії, якими на той час обмежуються історики інших зацікавлених Україною державних потуг (румунські князівства, Угорщина, Австрія, Московія-Росія тощо) та перші вчені-інтернаціоналісти (які мали амбіції писати «для цілого світу»).

Поза тим, за півтора століття розвитку річпосполитська історіографія нагромадила сотні бібліографічних позицій, що представляли практично всі відомі на той час літературно-історіографічні жанри. Історична вченість у країні сягнула високого, хоч і не виняткового, рівня наукової зрілості (відповідно до тогочасного стандарту науки). Причому, з часом слабшало значення «імпорту мізків» (зазвичай італійських, меншою мірою німецьких). Рівень методологічної рефлексії кращих річпосполитських істориків також цілком абсорбував загальноєвропейські здобутки у цій сфері. З'явилися навіть приклади зворотного впливу.

Королівський двір і «князі церкви» втратили початкову «монополію» на історіописання, суттєво зросло коло замовників і споживачів історіографічної продукції. «Нація», наразі здебільшого формально-політична (імперсько-сарматська), а не етнокультурна, впевнено відтісняла на задній план «династію»/ «вотчину». Усе це позитивно позначилося на розбудові інституційної мережі історичної вченості, динаміці допливу молодих кадрів, а також тематичному та жанровому розмаїтті історіографії Речі Посполитої.

Помітним стало і «випромінення» річпосполитської історіографії на оточуючий світ. Підкріплена зовнішньополітичними успіхами держави, творчість істориків Речі Посполитої все більше приваблювала не лише сусідів, але й загальноєвропейські вчені кола. Останні залюбки приймали річпосполитське посередництво у формуванні своїх східноєвропейських візій, у т.ч. і

щодо теренів сучасної України. А для будь-якої історіографічної ініціативи, що виходила з цих останніх, наробки вчених Речі Посполитої становили звичайну рамку та пробний камінь для перевірки власних концепцій.

З річпосполитської історіографії вийшла й «національна» українська історична наука. Концепції «народу», «народної церкви» і «федеральності» державного устрою стали для неї ґрунтом для сепарації-виокремлення власного предмету дослідження. «Вигаслість» та дискретність династійності висунула церковну (конфесійну/православну) історіографію на роль власне «національної».

Відтак, свій «дитячий» річпосполитській досвід українська національна історіографія застосовувала/застосовує практично на рефлекторному рівні, часто «несвідомо» та «позасвідомо». Дорослішання та емансипація від попередників призводили і до спроб «відкинути» та «подолати» цю відсталу/незрілу спадщину, наслідком чого було звуження рамок «національної традиції».

Доходило аж до схеми оцінки будь-якої постаті історика (чи письменника взагалі) за параметрами етнічного, соціального, конфесійного і культурного «взірця». Отже, в модерністському ідеалі «справжній український інтелектуал» – це автохтонний русин-українець, з простолюду/народної маси (за радянської доби це трактовано як класову близькість), православний (ця конфесія трактована як «руська віра»), який писав кирилицею (бо ж створена вона спеціально для слов'ян). Зрозуміло, що через таке «голкове вушко» більшості річпосполитських авторів було годі навіть протиснутися.

Відтак, і «вивчалися» в модерній Україні – як «свої» – буквально лічені тексти з кінця XV – середини XVII ст. Штучно створювався дуже бідний формат інтелектуального / історіографічного розвитку країни і суспільства в ранньомодерний період. Утім, сподіваємося, з набуттям «зрілості», подоланням «юнацьких комплексів» та «тіней старших братів» (та іншої, не завжди

проханої, «рідні»), українським історіографам до снаги буде «свідоме» засвоєння цілого досвіду річпосполитської україніки*.

* На черзі також і академічне представлення другого відтинку існування річпосполитської історіографії України – періоду 1660-1795 рр. Він ж бо, хоча й дещо програє у яскравості своєму попереднику та має певні ознаки епігонства, інерційності та деградації до суто локально-обласної традиції вже суттєво урізаних українських володінь Речі Посполитої, ще ховає в собі чимало історіографічних відкриттів.

Бібліографія

Рукониси та стародруки:

Argentus Joannes. De rebus Societatis in Regno Poloniae. – Cracoviae, 1620. – 2 k.nlb., 415 p., 28 k.nlb., 38 p.

[*Bartolan S.*] Sigismundi III Poloniae et Sveciae regis, duce Joanne Zamoiscio, ex Michaele utriusque Valachiae [et] Transilvaniae tyranno insignis victoria / per Stanislaum Bartholanum in bello descripta ... – Cracoviae, 1601. – 14 k.nlb.

Bączalski Seweryn. Ochrona koronna. – Kraków, 1606. – 35 k.nlb.

Będoński Andrzej. Potrzeba Cecorska z Skinderbaszą y Sołtanem Gałgą. – [Zamość], 1621. – 21 s.nlb.

Bielski Joachim. Pamiątka Jakubowi Strusowi, staroście chmielnickiemu. – Kraków, 1589. – 7 s.

[*Bielski J.*] *Kronikę polską* Marcina Bielskiego, nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydaną. – Kraków, 1597. – 6 k., 804 s., k.lnb.5.

Bielski Marcin. Kronika wszytkiego świata, na sześć wieków, Monarchie cztery rozdzielona, z Kosmografią nową i z rozmaitemi Królestwy, tak pogańskimi, Żydowskimi, jako i kreścijańskimi, z Sibillami i proctwy ich, po polsku pisana, z figurami. W której też żywoty Cesarskie, Papieskie i tych królów z ich Królestwy: Asyryjskich, Egipskich, Żydowskich, Greckich, Perskich, Tureckich, Węgierskich, Czeskich i inych rozmaitych, tak Królów, Książąt, jako inych przełożonych od początku świata aż do tego roku, który sie pisze 1551 są napisane. Między któremi też nasza Polska na ostatku z osobna jest wypisana. – Kraków, 1551. – 31 k.nlb.31, 295 k., k.nlb.1.

Blivernitz Aaron. Dissertatio juridico-politica de Cosacis an satius sit ad finiendum bellum Poloniae civile, rebelles Cosacos Marte prosequi funditus extirpare, An vero Arte et perpetuis induciis cum eisdem pacisci. – Lesnae Pol., [1653]. – 28 p.nlb.

Boehme Johann. Mores, Leges Et Ritus Omnium Gentium: ex multis clarissimis rerum Scriptoribus collecti. Cum Indice locupletissimo. – Lugduni, 1541. – 311, [25] p.

Borkowski Modest. Complement ozdoby starozytney Pilawie przez Jáśnie Wielmożnego Jego Mości Pána Mikolaia z Potoka Potockiego ..., pisma S. Doktora y Kaznodźzie Lwowskiego Zakonu Kaznodźzieyskiego provincyey Ruskiej, w kościele Jezupolskim Oycow Dominikanow, w roku 1652 dnia 15 Kwietnia przy ostatney parentacyi, do wiadomości podany. – Lwów, [1652?]. – 81 s.nlb.

[*Broniowski (Broniewski) M.*] Martini Broniovii de Biezdzfede, bis in Tartarium nomine Stephani regis legati, Tartariae descriptio, antehac in lucem numquam edita, cum tabula geographica ejusdem Chersonesus Tauriae. Item Transsylvanicae ac Moldaviae aliarumque vicinarum regionum succincta descriptio. – Coloniae Agrippinae, 1595. – 4 k., 75 p., 1, map 4.

[*Bruce William*] Guilielmi Brussii Scoti De Tartaris Diarium. – Francofurti, 1598. – 11 p.

Bruti Joanne Michele. De historiae laudibus sive de certa via et ratione, qua sunt rerum scriptores legendi liber unus // Selectarum epistolarum libri V. – Cracoviae, [після 1.V.]1582 – [після 1.II.]1583. – Lib. I. – 61 p.

[*Cella A.*] Europae Descriptio Lucidissima D. Carolo V. Romanoru[m] Imperatori dedicata / [per Ancelmum atq[ue] Christophorum Cellae]. – Antverpiae, 1535. – 24 k.nlb.

Cellarii Andreas. Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae. Omniumque regionum juri Polonico Subjectorum. Novissima Descriptio, Urbium potissimarum icones elegantissimas et delinitionem hujus Regni Geographicam oculis subjiciens <...>. – Amstelodami, 1659. – 605 p, mapa 1, tabl.20.

Chabielski Mikołaj. Sposób rządu koronnego i gotowości. Obrona Rzeczypospolitej, jakaby miała być. Wydany przez Mikołaja Chabielskiego z Chabielec. Więznia Tureckiego // Pobudka narodóm Chrześcijańskim; w iedność miłości chrześcijańskiej, na podniesienie wojny przeciwko nieprzyjacielowi Krzyża Świętego. <...>. – Kraków, 1615. – 17 k.nlb.

Chlebowski Wawrzyniec. Lament żałobny na straszliwy pożar sławnego miasta Jarosławia. – Kraków, 1625. – 13 s.nlb.

[*Cichowski M.*] Tribunal SS. patrum orientalium et occidentalium ab Orientibus summè laudatorum: ad quod, duas, de processione Spiritus Sancti à Patre et Filio, et de praeeminentia Romanorum pontificum supra orientales patriarchias, controversias expendendas, graeci schismatis propugnatoribus proponit, P. Nicolaus Cichouius Societ. Jesu. – [Cracoviae, 1658].

Dantyszek Jan. Victoria Serenis. Poloniae Regis contra voyevodam Moldaviae Turcae tributarium et subditum parta 22 Augusti parta 1531. – Louvain, 1531. – 4 k.nlb.

De Sarmaticis sive Venedicis et Slavonicis populis, libri XXII. [Нюрнберг, 1639]. – Бібліотека Чарторийських у Кракові. – Rpis 1324 (w.XVIII, 830 s.)

[*Decjusz Jost Ludwik.*] SENDBRIEFF VON DER grossen schlacht und sigg So Kü. Ma. Von Poln volk In Litten am. XXVII. tag Januarii des. 1527. Jars mit den ungläubigen Tartern gehabt hat. – [Kraków, 1527]. – 9 s.nlb.

[*Dembołęcki Wojciech.*] *Speculum universalis historiae.* – Библиотека Чарторийських у Кракові. – Rkps.1581. – 101 k.

Dembołęcki W. *Wywód jedynowłasnego państwa świata.* – Warszawa, 1633.

Dobrocieski Jan. *Relacya prawdziwa pogromu poganstwa pod Białą Cerkwią roku 1626 dnia 7 Octobra szczęśliwie otrzymanogo. Prez Iego Mosti pana Stefana Chmieleckiego, chorążego Woiewodstwa Braclawskiego, ktorego Poganstwa z Muradyn, Sołtanem, w liczbie było Ośmdzieściąt tysięcy.* – Lwów, [1626?]. – 16 s.nlb.

Dubowicz Jan. *Hierarchia abo o zwierzchnosci w cerkwi bozey od [...] Jana Dubowicza [...].* – We Lwowie, 1644. – [10], 237, [6], 238-260, [1] s.

Epistolica relatio equitis Poloni ad amicum, de praelio auspiciis serenissimi potentissimique Poloniae Sveciaeque Regis Vladislai Quarti, Ductuque Illustrissimi Domini, Dn. Stanislai a Koniecpole Koniecpolski, Castellani Cracoviensis, summique exercituum Regni Poloniae Dusis contra Tartaros ad Achmetoviam XXX Januarii anno Christi M.DCXLIV feliciter commissi. – Dantisci, 1644. – 27 p.nlb.

Extait d'une lettre écrite par un officier de l'armée de Lituanie logée dans la ville ... de Mohilow du 19.II.1655. – Bruxelles, 1655. – 4 p.

Falibogowski Krzysztof Franciszek. *Discurs marnotratstwa y zbytku Korony Polskiej.* – B.m.dr., 1625. – 97 k.

Fedorowicz Piotr [=Лев Кревза-Жевуський]. *Obrona S. Synodu Florenskiego powszechnego dla prawowierney Rusi napisana.* – Wilno, 1603. – 6 k.nlb., 92 s.

François de La Guillotière. *Description de tout le royaume de Pologne. Duchés et provinces joints à iceluy avec ses confins.* – Paris, 1573.

[*Fredro A.M.*] *Andreae Maximiliani Fredro Castellani Leopoliensis Gestorum populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea vero Galliae Rege. Liber unus ab ipsomet Auctore recognitus et correctus. Editio Secunda.* – Dantisci, 1660. – 246, [4] p.

Goniec do Polski od utrapioney Podolskiej ziemie. O wtarnięciu Tatarów, R.1620. [разом з] *Pieśń o Kozakach Zaporoskich.* – B.m.dr., [1626?]. – 5 k.

Guagninus Alexander. *Sarmatiae Europae descriptio.* – Cracoviae, 1578. [6 частин]. – 208 k.

Gudicani Augustini, Borussi. *Polonia sive Nova Regni Poloniae, in Aquila, ejusdem Regni insigni Descriptio et Chorografia.* – Coloniae, 1658. – 32 p.

[*Gorecki L.*] *Leonardi Corecii, Equitis Poloni, Descriptio belli Jvoniae, Voivodae Valachiae, quod anno MDLXXVIII, cum Selimo II, Turcarum imperatore, gessit. Huic Accesit Jo. Lasicii historia de ingressu Polonorum*

in Valachiam cum Bogdano, et caede Turcarum. – Francofurti, 1578. – 156, [1] p.

[*Gorecki L.*] *Oratio Leonhardi Gorecii*, qua Gdanenses admonetur, ut ab hoc bello nefario abstineant, seseque Stephano regi ultro dedant. Ubi horrendae clades vastitasque Volynicis ac Podolicis regionibus, in Martio anno d. 1577 a Scyti illata commemorantur, rexque Stephanus admonetur, ut post habito hoc bello intestino, contra Gdanenses, junctis viribus suis, pariter cum universis Christianis, eos contra hanc tantam immanitatem Scytharum ac Turcarum convertat. – Posnaniae, 1577. – 24 p.

Grodecki Venceslaus. In tabulam Poloniae a se descriptam cupatoria. – Index omnium Poloniae populorum... – Basel, [після 1.1.1558]. – 15 p.nlb.

Gyulay Paulus. Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum Moschorum ducem gestarum anno 1580. – Claudiopoli, 1581. – 22 p.nlb. (mf BN 37602).

[*Habsper Nikiel*]. List o Kozakach Polskich. – B.m.dr., 1636. – 2 k.nlb.

[*Heidenstein R.*] *Reinoldi Heidensteinii* Secr. Regii, De bello Moscovitico commentariorum lib. sex. – Cracoviae, 1584. – 267 p.

[*Heidenstein R.*] *Reinholdi Heidesteinii* Secretarii regii Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII. – Francofurti ad Moenum, 1672. – 3 k.nlb., 388 p.

Ingressus ... Stephani ... Czarniecki ... Leopolim, Metropolitanam ejusdem Russiae Urbem Post Hungaros, Cosacosque, et Valachos ac Moldavos Insignibus aliquot cladibus affectos. Anno Victoris et Triumphatoris ... 1657. – Dantisci, 1659. – 25 p.nlb.

[*Jansonius Michael.*] *Mercurii Gallobelgici: sive, Rerum in Gallia et Belgio potissimum: Ungaria quoque, Transylvania, Turcia, Polonia, Germania, Italia, Hispania, Anglia, aliisque Europae Regnis et Provinciis ab anni 1594 mense Julio, usque ad annum 1596 gestarum Nuntii Tomus Tertius: Librorum XI, XII, XIII, XIII et XV comprehendens. Cum Appendice: Ab initio anni 1596 usque ad mensem Junium producta. Opera et studio D.M. Jansonii Doccomensis Frisij.* – Coloniae Agrippinae, 1596. – 468 p.

Joppecourt Charles, de. Histoire sommaire des choses plus memorables advenues aux derniers troubles de Moldavie ou sont descrites plusieurs batailles gaignees tant par les princes polonois, que par les Turcs et Tartares. – Paris, 1620. – [24], 374, [19].

Kalnofojski Atanazy. Teratourgemma, lubo cuda, które były tak w samym świętocydotwornym Monasteru Pieczarskim Kijowskim, jako i w obudwu świętych pieczarach. – [Kijów]: Druk Ławry Pieczerskiej, 1638. – [34], 332 s.

[*Kojałowicz Wijuk Wojciech.*] De rebus anno 1648 et 1649 Contra Zaporovios cosacos gestis. – Vilno, 1651. – 102 p.

Koloszvári Jeremiás. Epicedium Jacobi Strussi a Scythis dum patriam strenue defenderet atrociter interfecti. – Kraków, 1590. – 32 s.nlb.

Krajewski Jan. Szturm smoleński sobotni, który się odprawował 21 Augusta roku pańskiego 1610. – B.m.dr., 1611. – 10 s.nlb.

Krantzius Albert. Vandalia – de Vandalorum origine et Poloniae gentisque et Reipublicae polonicae. – Frankfurt, 1575. – [6], 338, [24], 43, [1] p. (1-e видання – Кельн, 1519).

[*Krasiński Jan.*] Polonia. Ad Serenissimum et Potentissimum Henricum I Valesium, Poloniae Regem. – Bononiae, 1574. – 147, 3 p.

Kromer Marcin. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX et alia opera. – Coloniae Agrippinae, 1589. – [9] k., 846 s., [28] k., [2] k. map.

Kromer M. O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznościach Koronnych Polskich: ksiąg XXX. Przez Marcina Błazowskiego z Błazowa: Wyrażnie na Polski język przetłumaczone, przydatkami i dowodami niektórymi poniekąd utwierdzone, i własnym onegoż kosztem z druku na świat podane. – Kraków, 1611. – [10], 599, [19] s.

Levinus Hulsius. Chronologia, hoc est brevis descriptio rerum memorabilium, in provinciis hac adiuncta tabula topographica comprehensis gestarum, usq[ue] ad M.D.IIIC. annum praesentem. – Noribergae, 1597. – 96 p.

[*Lubieniecki Walerian.*] „Jego Mości xiędza Lubienieckiego biskupa wołoskiego consilium Królowi Jego Mości podane w Warszawie”. – Библиотека Ягеллонська в Кракові – rkps 102, k.505-507 (за іншою, новішою, нумерацією с.251-252).

Lubieński Stanisław. Opera posthuma. – Antwerpia, 1643. – [14], 494, [43] p.

Michalonis Lituani. De moribus Tartarorum, Litanorum et Moschorum. Fragmina X. multiplici Historia referta. – Basileae, 1615. – [8], 64 s.

Mylius Jan. Victoria de Moschis repertata a Gregorio Chodcievitio. – Viennae, 1565. – 12 k.nlb.

Niebylski Nikodem (=Wojciech Dembołęcki?). Declaratia abo Obiaśnienie kart kozackich. – B.m.dr., 1621. – 4 k.nlb.

Neugebauer Salomon. Moscovia hoc est de origine, situ, regionibus, moribus, religione, ac republ. Moscoviae commentarius. Accessit tabula Moscoviae geographica. – Gedani, 1613. – [8], 134, [1], 1 mapa.

Neugebauer Salomon. Historia Rerum Polonicarum: Concinnata Et Ad Sigismundum Tertium Poloniae Sueciaeque Regem Usque Deducta Libris Decem. – Hanoviae, 1618. – [8], 756, [70] p.

Odymalski Walenty. Żałosna postać Korony Polskiej ... z utracenia synów bogatyrskich ... a osobiwie ... Alexandra Koniecpolskiego ... rymem ... wyrażona. – Kraków, [piśnię 4.XI.1659]. – 32 k.nlb.

Okolski Szymon. Diariusz transactey woienney miedzy woyskiem Koronnym y zaporoskim w roku 1637 miesiaca grudnia przez ... pana Mikołaiia z Potok Potockiego ... szczęśliwie zaczętey y dokończoney... – Zamość, 1638. – 50 k.

Okolski Szymon. Kontynuacya diaryusza woiennego czułością ... hetmanow koronnych, ochotą ... rycerstwa polskiego nad ... Kozakami w roku 1638 odprawiona. – Kraków, [piśnię 31.I.]1639. – 56 k.

[*Okolski Szymon.*] Russia florida rosis et liliis hoc est sanguine, praedicatione, religione et antea ff. Ordinis Praedicatorum peregrinatione inchoata, nunc conventuum in Russia stabilitate fundata, per... Simonis Okolski... luci exposita. – Leopoli, [piśnię 2.VIII.] 1646. – [8], 172 p.

Olmo Giovanni Francesco. Relatione del Regno di Polonia. 1623 // *Olmo G.F.* Relazioni della di Venetia del Regno di Polonia et del Regno di Boemia. – Venezia, 1628. – P.21-38.

Opatovius Adam. Żywot i cuda W. Salomei, Królowej Galickiey abo Halickiey, córki Leszka Białego... – Kraków, 1633. – 363 s.

Ordynacya woyska J.K.M. Zaporoskiego: przez ... Stanisława Koniecpolskiego ... postanowiona w obozie Ostrowa na Niedwiedzkich Łozach dnia 6 listopada 1625. – B.m.dr., 1626. – 10 k.

[*Orzechowski S.*] «*Annales* Stanislai Orichovii ab excessu Sigismundi I-mi», 1548-1552 (1556). – Rps Kórn. 262. – K.1.nlb, 30, 53 nlb.

[*Orzechowski S.*] *Annales* Stanislai Orichovi Okszi. – Dobromili, 1611. – [2], 312, [2] p.

Palczowski Krzysztof. O kozakach, iesli ich zniesc czy nie: Discurs... – Kraków, 1618. – 15 s.nlb.

Paprocki Bartosz. Historya zalosna o prętkości y okrutności Tatarskiey a o srogim mordowaniu y popsowaniu Ziemie Ruskiey y Podolskiey. Ktore sie stało Księżyca Października Roku 1575. – Kraków, 1575. – 48 s.nlb.

Paprocki B. Senator. – Kraków, 1579. – 23 k.nlb.

Paprocki B. Ogród krolewsky, w ktorem o początku cesarzow rzymskich, arcyxiązat rakuskich, krolow polskich, czeskich, xiązat słąnskich, ruskich, litewskich, pruskich rozrodięnia ich krotko opisane nasdziesz. – Praha, 1599. – 8 k.nlb., 235 list, 9 nlb.

Paprocki B. Diadochos id est succession, jinak posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech třech stanův slavného království českého, to jest panského, rytířského a městského, krátce sebraná a vydaná skrze. – Praha, 1602. – 396 s.

Paszkowski Marcin. Dzieje tureckie y utarczki Kozackie z Tatory, tudzież też o narodzie, odrzędziech, nabożenstwie ... tych pogan ...: przydany iest do tego Dictionarz ięzyka tureckiego y disputatia o wierze chreścianskiej ... – Kraków, 1615. – 157 s.

Pastorius Joachim. Bellum scytico-cosacicum seu deconjuratone Tartarorum, Cosacorum et plebis Russiae contra regnum Poloniae. – Dantisci, 1652. – 269 p.

Perspectiwa na upatrzenie sposobow woiowania kraioiw nieprzyiacioli Krzyza Swietego y nawatlenia snadnego tyranstwa poganskiego: z opisaniem porządkow ich Woyskowych...; do tego przydane iest Wyrażenie prawdziwe położenia krain przedniejszych w panstwie tureckim leżących ... z pisma wielu ... autorow ... zebrane. – Poznań, [piśn. 20.VII] 1622. – 15 k.

Nowa pieśń o woynie kozackiej, ktora się odprawowała pod Kumeykami nad Dnieprem. – B.m.dr., [15.XII.1637]. – 4 s.nlb.

[*Petrycy J.I.*] *Joannis Innocentii Petricii.* Historia rerum in Polonia gestarum Anno M.DC.XX. ... – Cracoviae, [бл.1622]. – [8], 77 p.

[*Petrycy J.I.*] *Joannis Innocentii Petricii* Rerum in Polonia ac praecipue Bella cum Osmano Turcarum Imperatore gesti finitque Historia Anno M.DC.XX et M.DC.XXI. – Cracoviae, 1637. – 4 k., 136 p.

[*Petrycy J.I.*] *Palestra oratoria sive imitatio Ciceronis facta per quatuor orationes in L. Sergium Catilinam; eique additus modus imitandi Ciceronem [et] quatenus ex aliquot Coceronis orationibus, leviter aliquis exercitatus plurimas orationes deducere possit / authore Joanne Innocentio Petricio...; impensis ex fundatione perpetua... Bartholomaei Nvodvorski... – Cracoviae, 1624. – 53 k.*

[*Piasecki Paweł.*] *Chronica* gestorum in Evropa singularium a Pavlo Piascio episcopo Praemisliensi <...>. – Cracoviae, 1645. – [4], 619 p.

[*Piasecki P.*] *Chronica* gestorum in Evropa singularium: a Pavlo Piascio episcopo praemisliensi, <...>. – Cracoviae, 1648. – [8], 638, [22] p.

POGONIA Ochotacy Wyprawy do obozu w Dzikie Pola... Samuela Karola na Korcu Koreckiego. – B.m.dr., 1645. – 31 s.nlb.

POLONICAE HISTORIAE CORPUS hoc est, Polonicarum rerum Latini recentiores et veteres scriptores, quotquot extant, uno volumine comprehaensi omnes, et in aliquot distributi Tomos. Ex Bibliotheca Ioan. Pistorii Nidani D. Opus omnibus pernecessarium, ad perfecte cognoscendam regionis Polonicae, vicinarumque ditionum descriptionem: et ad rerum a polonis per omnes aetates gestarum intelligendam historiam: et summam ad eorum omnium comprehaendam notitiam, quae vel ad terram, vel ad gentes, vel ad caeteros Poloniae, et subiectarum cumq;

Polonia continentium provinciarum, pertinent. – Basileae, 1582. – T.I. – 3 k., 255 p.; T.II. – 823 p., 2 k.; T.III. – 166 p.

Poradowski Krzysztof. Bitwa Wołoska. Żał kszążąt Wiśniowieckiego i Koreckiego. – В.м.др., [1617]. – 16 s.nlb.

Poradowski K. Rozmowa Ukrainy z żołnierzem. – Lwów, 1644. – 36 s.nlb.

[*Posselius J.*] Compendium historii polskiej i pruskiej Joachima Posseliusza, lekarza Zygmunta III z roku 1623. – Библиотека Чарторийських у Кракові. – Rkpis 1322 (w.XVIII, s.826, fol.).

Prakowski Jan. Annales anonymi. – Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника. Відділ рукописів. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.II, 236. – Арк.218-233.

Przytuski Jakub. Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia [...] in gratiam [...] Sigismundi Augusti regis Poloniae [...] collecta, digesta et conciliata [...]. – Kraków, 1553. – 970 p.

Rerum in Magno Ducatu Lithuaniae per tempus rebellionis Russicae gestarum commentarius: in quo obiter [et] succincte attinguntur, quae in annexis Regno Poloniae provinciis eodem tempore evenerunt. – Elbingae, 1655. – 139 p.

RERUM POLONICARUM TOMI TRES: quorum primus omnium Poloniae Regum, a Lecho primo gentis Duce, ad Stephanum Bathorem, etiamnum regem: tum principum Lithuaniae, chronologicam recensionem, ac singulorum res gestas complectitur: adjecta recens historiarum in nostram aetatem incidentium continua narratione. II. Provinciarum, quae uno Sarmatae Europaeae nomine vulgo veniunt, chorographicam descriptionem continet. III. Res singulariter a Polonis in Valachia gestas, Orationes item et Epistolas sceptri Polonici negocia concernentes habet / Alexandro Guagnino, equite aurato peditumque praefecto auctore. – Francofurti, 1584. – 720 p.

Respublica, sive Status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae, etc. diversorum Auctorum. – Lugduni Batavorum, 1627. – [8], 450, [13] p.

Rękopism Ruskiey Kroniki przez pewnego czernca w miescie Zywtowie z roznym Latopiscow za rozkazem Xcia Jego mosci Czetwertynskiego Podkomorzego Braclawskiego w roku 1629 napisany (мікрофільм BN №6679, оригінал у Библиотеці Чарторийських №122).

Rozembariski Mikołaj. Explanatio compendiosa de situ, moribus et diversitate Sciticarum gentium. – Библиотека Чарторийських у Кракові. – rkp.26 (Teka Naruszewicza. T.26), k.592-619.

Rozmowy świeże o nowinach z Ukrainy, Węgier i Turcji. – Kraków, 1621. – 4 k.nlb.

Rozwadowski Marcin. Zaciąg woieny, to iest, sprawy potoczne teraznieysze, w roku 1621, w stronach Węgierskich y Niemieckich, z Czeskiego na Polskie przelożone. – B.m. i dr., 1622. – 6 k.nlb.

[*Rzeczycki A.* =Jan Zamoyski?] *Andreae Recicii instigatoris regii V. nob. Accusationis in Christophorum Sborovium actiones tres: De fide publica; De praescriptionibus ante iudicium oppositis; De criminibus.* – Kraków, 1585. – 168 s., 6 k.nlb.

Sacharinus Stanislaus, Italicus. Descriptio duorum certaminum, quae Sigismundi regis Poloniae milites cum Petro Jon palatino Moldaviae et cum eius exercitibus habuerunt. – Kraków, 1531. –12 k.nlb. (mf BN 33322).

[*Sarnicki Stanisław.*] *Descriptio* veteris et novae Poloniae cum divisione eiusdem veteri et nova. Adiecta est vera et exquisita Russiae inferioris descriptio, juxta revisionem Commissariorum Reginum et Livoniae juxta Odoporicon exercitus Polonici redeuntis ex Moschovia <...> Sarnicius. – Kraków, 1585. – 72 p.

[*Sarnicki S.*] *Stanislaw Sarnicii Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituatorum Libri Octo.* – [Cracoviae], 1587. – 410 p.

Simon Simonides Bendoński... Aelinopean [1589] // *Opera omnia...* – Varsaviae, 1772. – S.97-115.

Skarga Piotr. Synod Brzeski i jego obrona. – Kraków, 1597. – 50 s.nlb.

Sleidanus Johannes. De statu religionis et rei publicae Carolo V caesare commentarii. – Argentorati, 1555. – 8 k.nlb., 872 s., 10 k.nlb.

Sliwski Jakob. Grus spiritualis, seu vigilantia pastoris: continens literas, de unione Schismaticorum Ruthenorum cum Catholicis optand. – Cracoviae, 1617. – 10 s.nlb.

Sobieski Jakub. Commentariorum Chotinensis belli libri tres. – Dantisci, 1646. – [10], 198 p.

[*Speruli Francisci.*] *Oratio Reverendi in Christo. P.Domini Francisci Speruli Episcopi. S. Leonis in Pontificiis Sacris Clementis VIII. habita, ob memorabilem victoriam quam de Tartaris Serenissimus Sigismundus Poloniae Rex, et Magnus dux Lithuaniae consequutus est. Anno Domini M.D.XXVII. Mense Januario.* – Cracoviae, 1527. – 8 s.nlb.

Squernovius Krzysztof. Polska abo krotkie opisanie stanow Krolestwa Polskiego: z podzieleniem prowincyi y dygnitarstw, z rozmaitych awtorow zebrane. – Kraków, 1609. – 5 k.nlb.

[*Starowolski Szymon.*] *De rebus Sigismundi Primi, Poloniarum Regis invictissimi virtute et auspicio, gestis. Libri Quatuor.* – Cracoviae, 1616. – 304 p.

Starovolsci Simonis. *Eques Polonus.* – Venetiis, 1628. – 68 p.

Starovolsci Simonis. *Polonia.* – Coloniae, 1632. – 277 p.

Starovolsci Simonis. Polonia. – Dantisci, 1652. – 309 p.

[*Starowolski Sz.*] Wyprawa y wyjazd... woyska... sułtana Amurata... na wojnę do Korony Polskiej. – [B.m.dr., 1634]. – 32 s.nlb.

Starovolsci Simonis. Instutorum rei militaris, libri VIII. – Amsterodami, 1641. – XVI, 523 p.

[*Starowolski Sz.*] Monumenta Sarmatarum viam universae carnis ingressorum... – Cracoviae, 1655. – 8 k.nlb, 818 p., ind.

[*Starowolski Sz.*] Opisanie Krolewstwa Polskiego za czasow Zygmunta III przez Symona Starowolskiego kanonika krakowskiego w łacinskim języku teraz zas dla wiadomosci wszystkich na oyczysty przełożone. – Wilno, 1765. – [14], 138 s.

Szymanowicz Tymofej. Próba Werifikaciej Omylnej i dowód swowoleństwa... – Zamość, 1621. – 20 k.nlb.

Szymanowski Samuel. Mars savromatski, to iest od szczęśliwey koronacyey niaisniejszego Wladislawa IV z laski Bożey krola polskiego etc. krotkie opisanie różnych expedicij... / wydany przez Samuela Hutora Szymonowskiego z Kleczan. – Warszawa, 1642. – 90 s.

Szymanowski S. Fatum żalosne ... Henryka z Wysokiego na Mielnicy Kaszowskiego. – Lublin, [після 15.I.1654]. – 11 k.nlb.

Uchwała dworska na Tatarzy. – B.m.dr., 1614. – 6 k.nlb.

Valerius Maximus. O Dziejach i powieściach pamięci godnych Książ Dziewięć, Które dla Rzymiam teskliwych z Historyków rozmaitych, Greckich i Łacińskich krótko zebrał, Ludzi Świata niemal wszystkiego co przed nim żyli, Cnoty, Rozum, Postępki, Rzeczyposp: Rząd, Poselstwa, Zwyczaje, Chytrości, Zdrady, Swawolą etc. ukazując. Przekładania X. Andrzeja Wargockiego. – Kraków, 1609. – 4 k.nlb., 344, [3] s.

Warszewicki Krzysztof. Paradoxa. – Vilnae, 1579. – 40 k.nlb. (наступні видання: Praha, 1588; Cracoviae, 1598).

Wereszczyński Józef. Droga pewna do prędszego y śnadniejszego osadzenia w Ruskich krainach pustyń Królestwa Polskiego, jako też względem drożniejszej obrony wszystkiego ukraińskiego położenia od nieprzyaciół Krzyża świętego. – Kraków, 1590. – 56 s.

Wereszczyński Józef. Publika... tak z strony fundowania szkoły rycerskiej synom koronnym na Ukrainie, jako też Krzyżakom według reguły maltańskiej. – Kraków, 1594. – 57 s.

Włoskie relacje o Polsce – tłumaczenie Kajetana Wincetego Kielisińskiego: 1. «Obraz dokładny Królestwa Polskiego wystawiony Piusowi IV przez księdza Ruggieri <...> 1568». 2. «Relacya o Królestwie Polskim zaczęta roku 1603 dokończona 1604 r [...] uczyniona przez Kardynała Valenti». – Rps. Kórn.267 (Pol. XIX w., k.4, 40 nlb., s.195).

Zadora [=Marcin Paszkowski?]. Traktat de offesivo bello... – B.m.dr., 1613. – 47 k.nlb.

[*Zamoyski Jan*]. De transitu Tartarorum per Pocuciam Anno M.D.XCIII. – Cracoviae, 1594. – 19 s.nlb.

Zeiller Martin. Neue Beschreibung Dess Königreichs Polen, und Gross-Hertzogthumbs Lithauen..., Darinnen Nicht allein die einverleibte Landschafften, sonderen auch die Fürnehmste Stätt, und Plätz, so viel man deren in Erfahrung bringen können, neben derselben denckwürdigen Geschichten und Händeln, beschrieben werden: Alles Mit sonderbarem Fleiss, auss den Alten und Newen Scribenten, und erlangten Berichten, zusammen gebracht, und nebenst einem nutzlichen Register, in den Druck gegeben. – Ulm, 1647. – 223, [20] p.

Zimorowicz Józef Bartłomiej. Żywot Kozaków Lisowskich. Także i potyczki ich szczęśliwe. – Kraków, 1620.

Zrzencycki Jan. Nowiny z Czech, y o przyrodzeniu tych ludzi, tudziez o zbuntowaniu przeciw Cesarzowi, przytym y Podolski zaciąg. – B.m. i dr, 1619. – 24 s.nlb.

Нові друки:

Джерельні тексти:

Антонович Володимир. Записки киевского мещанина Божка Балыки о московской осаде 1612 г. (Из летописного сборника Ильи Кошаковско-го) // Киевская старина. – 1882. – №7. – С.97-105.

Бевзо Александр А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – К., 1971. – 198 с.

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен: [Пер. з фр. Я.І.Кравця, З.П.Борисюк] / АН УРСР; Археографічна комісія; Інститут історії; Інститут суспільних наук; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту. – [1. вид.]. – К., 1990. – 254 с.

Боплан Гійом Левассер де. Описание Украины / РАН; Институт славяноведения; Федеральное архивное агентство; Российский гос. архив древних актов; НАН Украины; Институт украинской археографии и источниковедения им. М.С.Грушевского / [А.Л.Хорошкевич (отв.ред.), З.П.Борисюк (пер.с фр.), Я.Р.Дашкевич (вступ.ст.)]. – М., 2004. – 575 с.

Бумаги Флорентийского центрального архива касающиеся до России / [Итальянские и латинские подлинники, с русским переводом графа М.Д.Бутурлина]. – М., 1871. – Ч.II. – 380 с.

Возняк Михайло. Мартин Пашковський про козацькі сутички з татарами й долю ясиру [Додаток]: Уривки з книги Пашковського з 1615 р. // Записки НТШ. – Львів, 1927. – С.141-161.

Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3 тт. – Т.2: 1648-1651 годы. – М., 1953. – 558 с.

Гановер Натан Н. Богдан Хмельницький: летопись еврея-современника о событиях 1648-1652 гг. в Малороссии. – Одесса, 1878. – 68 с. (2 вид. – Лейпциг, 1883).

Гарасимчук Василь. Матеріали до історії Козаччини XVII віку. – Львів, 1994. – 153 с.

Гаркавець Александр Н. Кыпчакское письменное наследие. Том I. Каталог и тексты памятников армянским письмом. – Алматы, 2002. – 1084 с.

Гваньїні Олександр. «Хроніка про татарську землю» / [пер. з польської мови, вступ та коментар Ю.Мицика]. – Запоріжжя, 2000. – 70 с.

Гваньїні Олександр. Хроніка європейської Сарматії (молдавська і турецька частини) / [пер. з польської мови, вступ та коментар Ю.Мицика]. – Запоріжжя, 2003. – 104 с.

Гваньїні Олександр. Хроніка європейської Сарматії / [упорядкув. та пер. з пол. о.Юрій Мицик]. – К., 2007. – 1006 с.

Гваньїні Олександр. Хроніка європейської Сарматії / [упорядкув. та пер. з пол. о.Юрій Мицик]. – 2-ге вид., доопрац. – К., 2009. – 1008 с.

Гейденштейн Рейнгольд. Записки о Московской войне (1578-1582). – СПб., 1889. – 309 с.

Герберштейн Сигизмунд. Записки о Московии. – М., 1988. – 430 с.

Горецкий Леонард. Описание войны Ивонии, господаря волошского // Киевская Старина. – К., 1889. – №10. – С.92-112.

Гусовський Миколай. Перемога над турками під Теремовлею 2 липня 1524 року // Українська поезія XVI ст. – К., 1987.

Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. – Т. 1: (1648-1649 рр.) / [Упорядн. о. Ю. Мицик]. – К., 2012. – 680 с.

Диариуш Берестейсаго игумена Афанасия Филиповича 1646 г. // Русская историческая библиотека. – Т.IV. Памятники полемической литературы в Западной Руси (кн.I). – СПб., 1878. – С.49-156.

Домбровський Іван. Дніпрові камени (віршов. поема) / пер. з лат. та примітки В.Литвинова // Україна: Антологія пам'яток державотворення Х-XX ст.: Дорога до себе: у 10 т. – Т. 2. – К., 2008. – С.498-525.

Дополнения к актам историческим, относящимся к России. – СПб., 1848. – С.157-159 (анонімний діаріуш уніатського собору 1629 р.).

Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха «хмельничины») / [С.Я.Боровой (исслед., пер. и коммент.)]. – Москва-Иерусалим, 1997. – 288 с.

Записки немецкого офицера о Хотинской войне 1621 г. как исторический источник (пер. Ю.А.Мыщыка) // Вопросы германской истории. Русско-германские связи и отношения нового и новейшего времени. – Дн-ск, 1985. – С.122-135.

Збірник Козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки / [В.Крекотень (упоряд. та пер.)]. – К., 2006. – 976 с.

Зіморович Бартоломей. «Потрійний Львів. Leopolis Triplex» / [Пер. з латин. Н.Царьової; Наук. комент. І.Мицька; Відп. ред. О.Шишка]. – Львів, 2002. – 224 с.

«История Хотинской войны» Иоаннеса Каменецкого (пер. К.Н.Юзбашяна) // Историко-филологический журнал АН АрмССР. – Ереван, 1958. – №2. – С.258-286.

[*Кальнофойський Атанасій.*] Teratourgemma, lubo cuda, które były tak w samym świętocydotownym Monasteryu Pieczarskim Kijowskim, jako i w obudwu świętych pieczarach, 1638. (фрагменти) // *Архив ЮЗР.* – Ч.1, т.VIII, вып.1. – К., 1914. – С.473-504.

Кам'янецька хроніка складена Агопом, доведена і продовжена його рідним братом Аксентом // *Жовтень.* – К., 1985. – №4. – С.95-105.

Київкий Войцех. Діалог про оборону України / [Пер. В.Шевчук] // *Слово многоцінне...* – Кн.1. – С.602-620.

Киевский собор 1640 года, по рассказу Саковича // Русская историческая библиотека. – Т.IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси (кн.I). – СПб., 1878. – С.21-48.

Київський літопис першої чверті XVII ст. / [вступна стаття та публікація документа В.І.Ульяновський, Н.М.Яковенко] // *Укр. істор. журн.* – К., 1989. – №2. – С.107-120; №5. – С.103-114.

Кльонович Себастьян Фабіан. Роксоланія / [пер. з латин. М.Білика]. – К., 1987. – 94 с.

[*Коссов Сильвестр.*] Paterikon, albo żywoty świętych Ojców Pieczerskich... (фрагменти) // *Архив ЮЗР.* – Ч.1, т.VIII, вып.1 – К., 1914. – С.448-472.

Краткая история о бунтах Хмельницкого и войне с татарами, шведами и уграми, в царствование Владислава и Казимира, в продолжении двенадцати лет, начиная с 1647 г. Перевод с польского // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских. – М., 1846. – Год 2-й, №4. – Отд.III. – С.1-56.

Крижановський Аристарх. Руська «кройника» з XVII в. // *Записки НТШ.* – Т.LXII. – Львів, 1904, кн.VI. – С.1-3 (Miscellanea).

Кулиш Пантелеймон А. История возсоединения Руси. – Т.2. – СПб., 1874. – Приложение: Ода Папроцкого в честь Руси: Do Polakow. – С.425-427.

Левицкий Орест И. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам. – К., 1878. (див. частину 3: Хмільницький літопис 1636-1650 рр. – С.77-81).

Літопис Густинського монастиря. Літопис Мгарського монастиря / [передм. та пер. укр. літ. мовою В.Шевчука] // Пам'ять століть. – К., 1996. – №2. – С.97-116; №3. – С.15-37.

Літопис Яна Бінвільського / [підгот. Ю.Мицик] // Наукові записки НаУКМА. – Т.20: Історичні науки. – Ч.2. – К., 2002. – С.60-77.

Литвин Михайло, Віженер Б., Горецький Л., Ляссота Е. Мемуари до історії Південної Русі / [Володимир Боніфатійович Антонович (ред.) Т.С.Завгородня (пер.)]. – Дн-ськ, 2005. – Вип.1: XVI ст. – 220 с.

Львовская русская летопись // Русский исторический сборник, издаваемый обществом истории и древностей российских. – Т.III. – Кн.3. – М., 1839. – С.233-267.

Марсове поле. Героїчна поезія в Україні X – початок XIX століть / [Упор. В.О.Шевчук]. – К., 2004. – 512 с.

Мемуары, относящиеся к истории южной России / [Володимир Б. Антонович (ред.)]. – Выпуск 1. – К., 1890. – 190 с.

Мемуары относящиеся к истории Южной Руси / [Володимир Б. Антонович (ред.)]. – Выпуск 2 (перв. половина XVII ст.). – К., 1896. – 438 с.

Мемуари до історії південної Русі: Випуск 2 (перша половина XVII ст.). Ф.Євлашевський, Я.Собеський, походи 1625 і 1628 рр., С.Окольський, Г.Боплан, звільнення невільників, Б.Машкевич. [За редакцією В.Антоновича] / [пер. з рос. І.С.Голуб; передм. В.С.Мороза]. – Дн-ськ, 2006. – 439 с.

Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / [Введ., пер. и комм. С.А.Аннинского]. – М.-Л., 1936. – X, 288 с.

Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и московитян / [Перевод В.И.Матузовой. Отв. ред. А.Л.Хорошкевич]. – М., 1994. – 151 с.

Мицик Юрій. Кілька документів до історії України та Кримського ханства XVII – початку XVIII ст. // Україна в минулому. – Вип.VIII. – К.-Львів, 1996. – С.207-208 («*Diariusz znaczných przyпадków w Krymie 1623*»).

Мицик Ю. Опис Чехії у «Хроніці» Олександра Гваньїні // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип.25-26: «Україна-Чехія». – С.57-63.

Мицик Ю. Опис України у хроніці Олександра Гваньїні // *Всесвіт*. – К., 2000. – №11-12. – С.116-156.

Мицик Ю. Опис Німеччини і скандинавських країн у хроніці О.Гваньїні // *Гуманітарний журнал*. – Дн-ськ, 2000. – Літо-осінь. – С.181-210.

Мицик Ю. Опис Естонії та Латвії в хроніці О.Гваньїні // *Український археографічний щорічник*. – К., 2001. – Вип.5/6. – С.264-305.

Мицик Ю. Опис Греції у хроніці О.Гваньїні // *Історичний журнал*. – К., 2003. – №4-5. – С.102-118.

Мицик Ю. Історико-географічний опис Польщі в хроніці О.Гваньїні // *Історичний журнал*. – К., 2004. – №4. – С.73-87.

Молчановский Никандр. Донесение венецианца Альберто Вимина о козаках и Б.Хмельницком (1656 г.) // *Киевская старина*. – К., 1900. – №1. – С.62-75.

Немирич Юрій. De bello moscovitico // *Хроніка-2000*. – К., 1995. – №1. – С.68-87.

Немирич Ю. Роздуми про війну з московитами, 1634 р. *Переклади В.Литвинова та Я.Стратій* // *Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. – Т.2. Кн.2: Перша половина XVII ст.* – К., 2001. – С.434-451.

Новий документ до історії повстання Острияниці (видав М.Антонович) // *Літопис Червоної Калини*. – Львів, 1936. – №7/8. – С.35-38.

«Obrona verificaciey» (Вільно, 1621) // *Архив ЮЗР*. – Ч.1, т.VII. – С.345-442.

Опис міста Львова Яна Альнпека присвячений читачеві-любителю науки / [переклад Романа Івасіва] // *Жовтень*. – К., 1986. – №3. – С.89-95 (переклад тексту із незначними скороченнями).

Оріховський Станіслав. Твори / [Пер. з латинської та старопольської В.Д.Литвинова]. – К., 2004. – 672 с.

Осіян Олександр. «Реляція» львівського католицького архієпископа Яна-Анджея Прухницького (1622 р.) як джерело з історії вірменської громади Львова // *Укр. істор. журн.* – К., 2006. – №2. – С.190-205.

Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. – Т.2 (с Римской империей, 1594-1621). – СПб., 1852.

Памятники изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Т.1. – К., 1898. – VI, 377 с.

Полное собрание русских летописей. – Т.XVII: *Западнорусские летописи*. – М., 2008 (репринт СПб., 1907). – 688 с.

Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси / [под ред. В.Б.Антоновича]. – К., 1888. – LIX, 322 с.

Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей / [под ред. В.Б.Антоновича та ін.]. – К., 1874. – X, 176 с.

Симеон дпир Лехацы. Путевые заметки / перевод с древнеармянского, предисловие и комментарии М.О.Дабринян. – Москва, 1965. – 320 с.

Сказания польского историка Кобержицкого о походах польского короля Сигизмунда и королевича Владислава в Россию // *Сын Отечества*. – СПб., 1842. – №3. – С.3-28 (1611-1616 pp.); №4. – С.3-40 (1617-1618 pp.); №5. – С.3-24 (1618-1619 pp.).

Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII століття) / [Упор. В.Шевчук, В.Яременко]. У 4-х кн. – К., 2006. – Кн.1: Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). – 800 с.; Кн.3: Література високого Бароко (1632 – 1709 рік). – 800 с.

Собственноручныя записки Петра Могили // *Архив ЮЗР*. – Ч.1, т.VII. – К., 1887. – С.49-132.

«*Sowita wina*» (Вільно, 1621) // *Архив ЮЗР*. – Ч.1, т.VII. – С.443-510.

«*Suplementum Sinopsis...*» віленського православного братства (Вільно, 1632) // *Архив ЮЗР*. – Ч.1, т.VII. – С.577-649.

Шаум Матвей. *Tragoedia Demetrio-Moscovitica* // Чтения в императорском обществе истории и древностей Российских. – М., 1847. – Год 3-й, №2. – Отд. III. – С. III, 1-16.

Українська поезія XVI ст. / [Упор. В.В.Яременко]. – К., 1987. – 287 с.

Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2-х ч. – К., 1995. – Ч.1. – 431 с.; Ч.2. – 431 с.

Український степовий кордон в середині XVI століття (спогади барського старости Бернарда Претвича) / [Упорядник О.Є.Мальченко]. – Запоріжжя-Київ, 1997. – 84 с.

Шевчук Валерій. «Розмова козака запорозького з перським гінцем» Мартина Пашковського і її історичний контекст // *Пам'ять століть*. – К., 1997. – №3. – С.38-50.

Южнорусские летописи / [под ред. О.И.Левицкого]. – К., 1916. – 456 с.

700 lat myśli polskiej. *Filozofia i myśl społeczna XVII wieku* / [Wybrał, opracował, wstępem i przypisami opatrzył Z.Ogonowski]. – Warszawa, 1978-1979 (Cz.1. – 1979. – 738 s.; Cz.2. – 1978. – 468 s.).

[*Acta Tomiciana*]: tomus octavus decimus epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum: Serenissimi Principis Sigismundi Primi Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae: A.D. 1536. T.18 / per Stanislaum Górski; [collegerunt Venceslaus Urban et Andreas

- Wyczański; supplevit et ed. Richardus Marciniak; Academia Scientarum Polona. Bibliotheca Kornicensis]. – Kórnik, 1999. – X, 531, [2] s.
- Aeneae Silvii Historia Bogemica / Enea Silvio Historie Česká / Pius II (Enea Silvio Piccolomini)*; [k vydání připravili a z latinského originálu přeložili Dana Martínková, Alena Hadravová a Jiří Matl; úvodní studii napsal František Šmahel]. – Praga, 1998. – CVI, 276 s.
- Enee Silvii Piccolominei postea Pii pp II. De Evropa.* – Città del Vaticano, 2001. – 313 p.
- Antologia pamiętnik6w polskich XVI wieku / pod red. Romana Pollaka; [Wybor i oprac. Stanisław Drewniak i Marian Kaczmarek].* – Wrocław, 1966. – LXXXVIII, 363, [18] s.
- [Baronius Caesar.] Discours de l'origine des Russiens et de leurs miraculeuse conversion par le Cardinal Baronius / Tradict en François par Marc Lescarbot / Nouvelle edition revue et corrigée par le prince Augustin Galitzin.* – Paris, 1856. – XIV, 60 p. (1-e видання – Париж, 1599).
- Biblioteka starożytna pisarzy polskich / [wydał K.W.Woycicki].* – T.III. – Warszawa, 1843. – 293 s.
- Białobocki Jan.* Poematy rycerskie / [wstęp i oprac. P.Borek]. – Krak6w, 2004. – 194 s.
- Bielowski August.* Spominki minorit6w samborskich 1455-1501 // Monumenta poloniae historica / Pomniki dziejowe Polski. – T.III. – Lw6w, 1878 (репринт – Warszawa, 1961). – S.252.
- [Bielski M.] Kronika Marcina Bielskiego / [Wydanie Kazimiera J6zefa Turowskiego].* – Sanok, 1856. – T.I-III. – 1790, LXXV s.
- [Bielski J.] Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej, zawieraj6cej dzieje od 1587 do 1598 r. / [w rękopisie odkrył i do druku podał, oraz historyczno-bibliograficzny opis żywota i prac Marcina ojca i Joachima syna Bielskich napisał i przył6czył F.M.Sobieszcański].* – Warszawa, 1851. – CVI, 311 s.
- Birkowski Fabian.* Mowy pogrzebowe i przygodne / [wydał Antoni Szlagowski]. – Warszawa, 1901. – Cz.1. – 268 s.; Cz.2. – 260 s.
- Bł6zewski Marcin.* Tłumacz rokoszowy powiatu ruskiego // Pisma polityczne z czas6w rokoszu Zebrzydowskiego 1606-1608. [Wydał Jan Czubek]. – T.1: Poezya rokoszowa. – Krak6w, 1916. – S.156-177.
- Bonfinis Antonio, de.* Rerum Ungaricarum decades / [Editerunt I.F6gel, B.Iványi, L.Juhász]. – T.I-IV. – Lipsiae, 1936-1976. – T.1. – 1936. – LX, 250 p.; T.2. – 1936. – XII, 268 p.; T.3. – 1936. – XIV, 268 p.; T.4, ps.1. – 1941. – XII, 300 p.; T.4, ps.2: Appendix, fontes, index. – 1976 [Budapest]. – 285 l.

- Borek Piotr.* Arma Cosacica. Poezja okolicznościowa o wojnie polsko-kozackiej (1648-1649). – Kraków, 2005. – 335 s.
- Broniewski Marcin.* Ekthesis abo krótkie ziebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiastnym Synodzie w Brześciu Litewskim / [opracowanie Janusz Byliński i Józef Długosz]. – Wrocław, 1995. – 173 s.
- Budziło Józef.* Wojna moskiewska wzniecona i prowadzona z okazji fałszywych Dymitzów od 1603 do 1612 r. / [opracowanie Janusz Byliński i Józef Długosz]. – Wrocław, 1995. – 182 s.
- [*Chwalczewski S.*] Kronika polska Stanisława Chwalczewskiego, starosty kobryńskiego, dziedzica raskowskiego, pisana 1549 roku / [Wydał A.Gałęzowski]. – Warszawa, 1829. – 2 t. w 1 wol. (XXIX, 232, 181 s.).
- Cilli Alessandro.* Historia buntów możnowładczych w Polsce w latach 1606-1608. Historia Moskwy / [Oprac. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski]. – Opole, 2012. – 246 s.
- Czahrowski Adam.* Treny i rzeczy rozmaite / [wzd. Tadeusz Mikulski]. – Warszawa, 1937. – XV, 147 s.
- Czołowski Aleksander.* Dwa diariusze najazdów tatarskich na Ruś z lat 1618 i 1624 // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1892. – T.6. – S.93-99.
- Decjusz Jost Ludwik.* De Sigismundi regis temporibus l. III, 1521 / [Wydał W.Czermak]. – Kraków, 1901. – IX, 145 s.
- Decjusz Jost Ludwik.* Księga o czasach króla Zygmunta / [przekł. dokonał zespół Koła Naukowego Studentów Filologii Klasycznej UW pod kier. Kazimierza Kumanieckiego; przygot. do dr., wstępem i przypisami opatrzył Tadeusz Bieńkowski]. – Warszawa, 1960. – 145 s.
- Dembolęcki Wojciech.* Przewagi elearów polskich, co ich niegdy lisowczykami zwano / [oprac. i wstępem opatrzył Radosław Szyber]. – Toruń, 2005. – 354 s.
- Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen* / wyd. A.Bues. – T.I-IV. – Wiesbaden, 2008. – 1888 p.
- Discours de l'origine des Russiens et de leurs miraculeuse conversion par le Cardinal Baronius* / Tradict en François par Marc Lescarbot / Nouvelle edition revue et corrigée par le prince Augustin Galitzin. – Paris, 1856. – 60 p.
- Diarusz kampanii smoleńskiej Władysława IV 1633-1634* / [Oprac. Mirosław Nagielski]. – Warszawa, 2006. – 360 s.
- Dougirdas Samuelis.* Genealogija arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžių bei naršių karo žygių aprašymas, kadaise Motiejaus Strijkovskio sukurtas, a dabar antaujintas ir vel išleistas Samuelio Daugirdo is Pagaujo. – Vilnius, 2001. – 199, [1], [16] s. tabl.

[*Dougird S.*] Genealogia albo krótkie opisanie Wielkich Książąt Litewskich i ich wielkich a mężnych spraw wojennych. Uczynione niegdyś przez Mathysa Strykowskiego, a teraz odnowione i znowu na świat wydane: przez Samuela Dowgirda z Pogowia. – Poznań, 2004. – 126 s.

Dyaryusz sejmu piotrkowskiego, R. P. 1565 poprzedzony kroniką 1559-1562 / [oprac. W.Chomętowski, wyd. W.Krasiński]. – Warszawa, 1868. – XXIII, 324, VI s. (існує електронна версія цього видання: *Dyaryusz Sejmu Piotrkowskiego R. P. 1565* [Dokument elektroniczny] / oprac. Włodzimierz Domagalski, Andrzej Kutrański, Adam Kutrański. – Łódź, 2003).

Dzwonowski Jan. Konterent cudowny i siła Kozaka Płachty, ukrainca, który był przyciągnął z Sajdacznym Kozakiem do Morawy we dwudziestu tysięcy kozaków wybornych i dzielnych młodców, przeciw ludziom niechrześcijańskim, w roku 1620 // *Pisma Jana Dzwonowskiego (1608-1625)* / [wydał Karol Badecki]. – Kraków, 1910. – S.85-90.

Emerici Ungari monachi Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae in Vieliium chronicorum sui temporis fragmentum 1516-1531 // *Bieńkowska B.* Kronika Emeryka Węgra (1516-1531) jako źródło Wapowskiego. – Wrocław, 1969.

Enee Silvii Piccolominei postea Pii pp II. De Evropa. – Città del Vaticano, 2001. – 313 p.

[*Fredro A.M.*] *Jędrzeja Maksymiliana Fredro*, Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezjuszem królem polskim a potem francuzkim / [Przełożył z łacińskiego życiorysem i objaśnieniami uzupełnił Władysław Syrokomla]. – Petersburg-Mohylew: nakł. Bolesława Maurycego Wolffa, 1855. – XI, 155 s.

[*Gabriel ben Joshua Schoszburg.*] *Brama pokuty*, elegia historyczna: dzieło drukowane w Amsterdamie, 1651 ... / Xawery Korczak Branicki. – Paryż, 1879. – XXIX, 64 s.

Głuchowski Jan. Ikones książąt i królów polskich. (Reprodukcja fototypiczna wydania z 1605 r.) / [wstęp Barbara Górską]. – Wrocław, 1979. – XVI, [17], 101, [1], 80, [4] s.

[*Gorecki L.*] *Leonarda Goreckiego*, szlachcica polskiego, Opisanie wojny Iwona hospodara wołoskiego z Selimem II cesarzem tureckim, toczonej w roku 1574 / [Przełożył z łacińskiego życiorysem i objaśnieniami uzupełnił Władysław Syrokomla]. – Petersburg-Mohylew, 1855. – V, 44 s.

[*Gorecki L.*] *Kronika z czasów króla Stefana Batorego 1575-1582* / [Wydał i wstępem poprzedził Henryk Barycz]. – Kraków, 1939. – 103 s.

Górnicki Łukasz. *Dzieje w Koronie Polskiej* / [Opracował H.Barycz]. – Wrocław; Warszawa, cop. 2003 [перевидання публікації 1950 р.]. – LXIV, 195 s.

Grabowski Piotr. Zdanie syna koronnego / [Wyd. K.J.Turowski]. – Kraków, 1858. – 109 s. [1-е вид. 1595 р.].

Grabowski P. Polska niżna albo Osada polska osobliwe na ochronienie pogranicznych państw od tatarzy na opatrzenie rozplodzonych synów koronnych pachółków chudych: 1596 / [Wyd. K.J.Turowski]. – Kraków, 1859. – 77 s.

[*Heidenstein R.*] *Rejnolda Hejdensztejna* sekretarza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Książ XII / [Z łacińskiego przetłómaczył Michał Gliszczyński. Życiorysem uzupełnił Włodzimierz Spasowicz]. – Petersburg, 1857. – T.I. – XVIII, 340 s.; T.II. – 484 s.

Jasnowski Józef. Dwie relacje z wyprawy Zamojskiego pod Cecorę w r.1595: 1) Relacja anonimowa; 2) Diariusz Pawła Piaskowskiego // Przegląd Historyczno-Wojskowy. – Warszawa, 1938. – T.10. – S.240-250.

Jerlicz Joachim. Latopisiec albo kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terażniejszych czasów, z wieku i życia mego na tym padole świata, ile pamięć moja mogła znośić i wiedzieć, o czym z czytania jako i z widzenia na piśmie po sobie w krótkce (po krótkce) i na potomne czasy potomkom moim zostawuję; chcącemu wiedzieć z czytania tych książek w posiedzeniu przy dobrej myśli dla zabawy, pod rokiem od narodzenia Syna Bożego w Trójcy Jedynej, Twórcę wszęgo (wszystkiego), Pana Wiekuistego. 1620 roku / [z rękopismu wyd. K.Wł.Wojcicki]. – Petersburg, 1853. – T.1. – XLVI, 187 s.; T.2. – [2], 213 s.

[*Kallimach*] *Philippi Callimachi Experientis Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem* // *Monumenta poloniae historica / Pomniki dziejowe Polski.* – T.III. – Lwów, 1878 (репринт – Warszawa, 1961). – S.1-162.

[*Kallimach*] *Vita et mores Gregorii Sanocei Leopoliensis archiepiscopi. Auctore Philippo Buonacorsi Callimacho* // *Monumenta poloniae historica / Pomniki dziejowe Polski.* – T.III. – Lwów, 1878 (репринт – Warszawa, 1961). – S.163-216.

Kętrzyński Wojciech. Wyjątek z kroniki bernardyńskiej w Samborze [1498] // *Monumenta poloniae historica / Pomniki dziejowe Polski.* – T.III. – Lwów, 1878 (репринт – Warszawa, 1961). – S.800-801.

[*Kobiernicki M.*] *Marcjana Kobiernickiego*, nieznanego pisarza z XVI w., Historia o czterech młodzieńcach i Treny p. Jakóbowi Strusiowi, od rąk tatarskich zginionemu / [wyd. Jakub Kazimierz Gieysztor]. – Warszawa, 1886. – 12, [28] s.

Kobierzycki Stanisław. Historia Władysława, królewicza polskiego i szwedzkiego / [Wydali Janusz Byliński i Włodzimierz Kaczorowski. Tłumaczył Marek Krajewski]. – Wrocław, 2005. – 460 s.

Kochanowski Jan. O Czechu i Lechu historyja naganiona // Z duchem w rozmawianiu. Szesnastowieczna proza polska / [wstęp i oprac. Waław Walecki]. – Nowy Wiśnicz, 1991. – S.66-68 [першодрук – Краків, 1589 або 1590].

Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632-1646 / [oprac. Agnieszka Biedrzycka]. – Kraków, 2005. – 774, [1] s.

Kowalska Zofia. Mikolaja Rozembarskiego traktat z roku 1499 o pochodzeniu Tatarów. Studium krytyczne i edycja traktatu. – Kraków, 1993. – 78 s.

[*Kraśniński J.*] *Jana Kraśnińskiego* Polska czyli opisanie topograficzno-polityczne Polski w wieku XVI, oraz materyały do panowania Henryka Walezyusza / [przetłumaczone, zebrane i objaśnione przez Stanisława Budzińskiego]. – Warszawa, 1852. – [6], 250, [7] s.

[*Kromer M.*] *Martini Cromeri* Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica regni Poconici libri duo 1578. / [wydał dr. Wiktor Czermak]. – Kraków, 1901. – XIII, 160 s.

[*Kromer M.*] *Polska* czyli o położeniu, obyczajach, urządach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego, przez Marcina Kromera, koadjutora i Nominata-Biskupa Warmińskiego. Książ dwoje / [Przełożył z łacińskiego, notami i życiorysem Autora uzupełnił Władysław Syrokomla]. – Wilno, 1853. – XLVIII, 151 s.

Kromer M. Mowa na pogrzebie Zygmunta I oraz O pochodzeniu i o dziejach polaków księgi XXIX i XXX / [wstęp, przekład i opracowanie Jerzy Starnawski]. – Olsztyn, 1982. – XXXI, 223 s.

Kromer M. Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie / [Przekład Stefana Kazikowskiego. Wstęp i opracowanie Romana Marchwińskiego]. – Olsztyn, 1984. – LXIV, 258 s.

Kronika od r.1507 do 1541 spisana (z rękopisma 1549) // Biblioteka starożytna pisarzy polskich / [zebrał Kazimierz Władysław Wójcicki]. – T.VI. – Warszawa, 1854. – S.1-38.

[*Krzycki Andrzej*] *De victoria a Tartaris circa Castellum Visniowiec, anno Domini 1512, die S. Vitalis Martyris reportata: Andreae Cricii Posn. Scholastici ad Christophorum de Szydłowice Castellatum Sandomir. et Procancellarium Regni Poloniae epistola prosaica manu exarata* // *Pomniki* historyi i literatury polskiéy / wydał Michał Wiszniewski. – T.IV. – Kraków, 1837. – S.122-135.

La Defaite // des // Tartares et Turcs // faite // par le seigneur Jean Zamoïsky // chancelier et capitaine général de la couronne de Pologne // avec le nombre des capitaines et soldats morts // jusques au nombre de Septante cinq mil // hommes, assemblez pour ravager // Le Roiaume de pologne // soubz La condvite de Beqliarbé bassa // nouvelle édition avec notes // et à laquelle on a ajouté // Le discours de Jean Zamoïsky // tenu a La diète de Varsovie en MDXC // et la réponse // de Siqismond III // traduits pour la première fois en François. – Paris, 1859. – 74 p.

[Lipski Andrzej] Nieznane dzieło Andrzeja Lipskiego, biskupa krakowskiego, o pierwszych latach panowania Zygmunta III // Radziwiłł A.S. Rys panowania Zygmunta III. – Opole, 2011. – S.145-154 (Aneks 2).

Lubieniecki Andrzej. Poloneutychia / [Opracowali A.Linda, M.Maciejewska, J.Tazbir, Z.Zawadzki]. – Warszawa-Łódź, 1982. – XXIII, 247 s.

[Łasicki J.] Jana Łasickiego, Historia wtargnienia polaków na Wołoszczyznę z Bogdanem Wojewodą (po którym nastąpił Iwon), i porażce Turków pod dowództwem Mikołaja Mileckiego i Mikołaja Sieniawskiego, roku 1573 / [Przełożył z łacińskiego zyciorysem i objaśnieniami uzupełnił Władysław Syrokomla]. – Petersburg-Mohylew, 1855. – X, 25 s.

Łubieński Stanisław. Pisma pośmiertne / [Wyd. A.B.Jocher]. – Petersburg-Mogilew, 1855. – XXI, 175 s.

Łubieński S. Droga do Szwecji Zygmunta III, króla polskiego i szwedzkiego, w 1593 roku (przełożył Adam Benedykt Jocher); Rozruchy domowe w Polsce w latach 1606-1608 (przełożyła Sylwia Szczygieł) / [wydali Janusz Byliński i Włodzimierz Kaczorowski]. – Opole, 2009. – 244 s.

Maciej z Miechowa. Opis Sarmacji azjackiej i europejskiej / [Wstęp H.Barycz, z języka łacińskiego przełożył i komentarzem opatrzył T.Bieńkowski. Posłowie W.Voisé]. – Wrocław, 1972. – 100 s.

Maciej z Miechowa. Chronica Polonorum – J.L.Decjusz. De vetustabus Polonorum. De Iagellonum familia. De Sigismundi regis temporibus – Cracoviae, 1521. Przedruk fotooffsetowy. – Kraków, 1986. – [24], CXIX, [3] s.

Miller Wawrzyniec. Pamiętniki Milerowe do panowania Stefana Batorego / tłum. J.J.Lipnicki. – Poznań, 1840. – II, 5, 170 s.

Nowy zbiór starożytnych klasyków polskich. – T.I (K.Opalińskiego «Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące», 1652). – Poznań, 1840. – 300 s.

Okolski Szymon. Biskupów Kijowskich i Czernihowskich świętego katolickiego Rzymskiego kościoła porządek i liczba. – Kraków, 1853. – IX, 74 s.

Opis Ukrainy / Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana; [W przekładzie Zofii Stasiewskiej i Stafana Mellera. Pod red., ze wstępem i komentarzami Zbigniewa Wójcika]. – Warszawa, 1972. – 211 s.

Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543-1566 / [Edid. Josph Korzeniowski]. – Vol.I. – Cracoviae, 1891. – 697 p.

[*Orzechowski S.*] Stanisława Okszyca Orzechowskiego, Kroniki Polskie. Od zgonu Zygmunta I-go / [Edycya Tadeusza Mostowskiego]. – Warszawa, 1805. – 267 s.

[*Orzelski Ś.*] Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576. Skreślone przez Świętosława z Borzejowic Orzelskiego starostę Radziejowskiego / [perełożył i wydał W.Spasowicz]. – T.I-III. – Petersburg, 1856-1858 (репринт – Warszawa, 1980). – T.1 [1]. – 292 s.; T.1 [2]. – 220 s.; T.2. – 336 s.; T.3. – 271 s.

[*Orzelski Ś.*] Świętosława Orzelskiego Bezkrólewia ksiąg ośmioro. 1572-1576 / [wydał dr. Edward Kuntze]. – Kraków, 1917. – LII, 741 s.

Ossoliński Zbigniew. Pamiętnik / [oprac. i wstępem poprzedził Józef Długosz]. – Warszawa, 1983. – 250 s.

Pamiętnik Jana Golliusza mieszczanina polskiego (1650-1653) z autografa wydał i wstępem poprzedził Józef Kallenbach // Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce. – T.7. – Kraków, 1892. – S.81-129.

Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza / [z rękopismu wydał K.W.Woycicki]. – Warszawa, 1846. – T.1. – III, 288 s.; T.2. – 235 s.

Pamiętniki do życia i sprawy Samuela i Krzysztofa Zborowskich / [zebrał Żegota Pauli]. – Lwów, 1846. – XL, 215, [1] s.

Pamiętniki o wojnach Kozackich za Chmielnickiego przez nieznanego autora. – Wrocław, 1840. – 143 s.

Papiu-Illarianu Alexandru. Tesauru de monumente istorice pentru Romania. – T.II. – București, 1863. – 403 p.

Paprocki Bartosz. Herby gycerstwa polskiego / [Wydanie K.J.Turowskiego]. – Kraków, 1858 (репринт – Warszawa, 1982). – 964, CLXII, 13 s.

[*Paprocki B.*] *Bartoloměj Paprocki z Hlohohol*. O válce Turecké a jiné přiběhy. Výbor z Diadochu. – Praha, 1982. – 481 s.

[*Piasecki P.*] *Kronika Pawła Piaseckiego* biskupa przemyskiego / [wedle dawnego rękopismu, poprzedzony studijum krytycznem nad życiem i pismami autora przez Julijana Bartoszewicza]. – Kraków, 1870. – LXXXVI, 457 s.

Piasecki Paweł. Responsum de absoluto dominio... // Archiwum Literackie. – T.XVI. Miscellanea Staropolskie (4). – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1972. – S.244-264.

[*Pirawski T.*] *Thomae Pirawski primi episcopi suffraganei Leopoliensis Relatio status Almae Archidioecesis Leopoliensis: accedunt testamenta eiusdem Th. Pirawski et Ioannis Zamoiscii, archiepiscopi leopoliensis / [edidit Cornelius Iulius Heck].* – Leopoli, 1893. – VII, 206 s.

Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia / [wydał Jan Czubek]. – Kraków, 1906. – XXXVII, 765 s.

Pociej Hipacy. Antirresis abo Apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiej greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim, napisanym w roku pańskim 1597 / [oprac. Janusz Byliński i Józef Długosz]. – Wrocław, 1997. – 287 s.

Podróże i poselstwa polskie do Turcyi, a mianowicie: podróż E.Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Taranowskiego Komornika J.K.M. 1569, i Poselstwo Piotra Zborowskiego 1568 / [przygotowane do druku z rękopismu przez J.I.Kraszewskiego; wyd. K.J.Turowskiego]. – Kraków, 1860. – 82 s.

Pogrom Tatarow przez... Stanisława Zołkiewskiego..., w Wołoskiej ziemi, 6 Octobris w Roku 1620. Przy tym Ordynek wyprawy tatarskiej na wojnę, Marcina Broniowskiego... [B.m.dr., але бл.1621] // *Biblioteka starożytna pisarzy polskich.* – T.III. – Warszawa, 1843. – S.223-247.

Ponętowski Jan. Krótki rzeczy polskich sejmowych pamięci godnych komentarz przez Jana Ponętowskiego z łęczyckiej ziemi w 1569 r. uczyniony / [Wyd. K.J.Turowski]. – Kraków, 1858. – 38 s.

Przyłęcki Stanisław. Pamiętniki o Koniecpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku. – Lwów, 1842. – 418 s.

Radziwiłł Albrycht Stanisław. Pamiętnik o dziejach w Polsce 1647-1656 / [przeł. i oprac. Adam Przyboś, Roman Żelewski]. – T.1-3. – Warszawa, 1980.

Radziwiłł Albrycht Stanisław. Rys panowania Zygmunta III / [przełożył E.Kotłubaj; wydali J.Byliński i W.Kaczorowski]. – Opole, 2011. – 168 s.

Rangoni Claudio. Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku / [Oprac. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski]. – Opole, 2013. – 231 s.

[*Rej M.*] *Mikołaja Reja z Nagłowic Zwierzyniec, 1562 / [wyd. Wilhelm Bruchnalski].* – Kraków, 1895. – XVII, 347 s.

Rej Mikołaj. Pisma wierzem (Wybór) / [oprac. J.Krzyżanowski]. – Wrocław, 1954. – XCI, 476 s.

Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego, okresu «Ogniem i mieczem», (1648-1651) / [oprac., wstępem i przypisami opatrzył Mirosław Nagielski]. – Warszawa, 1999. – 430 s.

Relacya terażniejszej wojska zaporoskiego imprezy do Krymu // Biblioteka Warszawska. – Warszawa, 1852. – T.II. – S.21-26 [додаток до статті Северина Голенбійовського «Szahingerej i kozacy»].

[*Rotundus Augustyn.*] *Rozmowa Polaka z Linwinem, 1564* / [Wydał dr. Józef Korzeniowski]. – Kraków, 1890. – VIII, 91 s.

[*Rotundus A.*] *Epitome principium Lituaniae a migratione Itolorum P. Libone vel, ut Lituania historia scripsit, Palemone duce usque ad Jagiellones* // *Jakubowski Jan.* *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską.* – Warszawa, 1912. – S.94-104.

Rudomicz Bazyl. *Leo leopoliensis sub auspiciis Ioan. Casim* // *Źródła do dziejów literatury i cywilizacji polskiej w XVI. i XVII. stuleciu.* 1, *Bazylego Rudomicza Leo Leopoliensis* / [wyd. K. Juliusz Heck]. – Strzyż, 1889. – [2], 32, [1] s.

Rudomicz Bazyl. *Efemeros czyli Diariusz prywatny pisany w Zamościu w latach 1656-1672.* – Lublin, 2002. [переклад польською та опрацювання філологічне – Владислав Фрох (Froch); опрацювання історичне та історико-правове – Маріан Лех Клементовський]. – Cz.1: 1656-1664. – 378 s.; Cz.2: 1665-1672. – 482 s.

Schutz Edmond. *An armeno-kipchak chronicle on the polish-turkish wars in 1620-1621.* – Budapest, 1968. – 216 p.

Skupieński Kasper Tomasz. «Rusin albo Rellatia rozmowy dwoch Rusinow schizmatyka z unitem...» (Варшава, 1634) // *Архив ЮЗР.* – Ч.1, т.VII. – К., 1887. – С.650-733.

[*Sobieski J.*] *Jakoba Sobieskiego, pamiętnik wojny chocimskiej, xiąg troje* / [przełożył z łacińskiego, życiorysem autora i objaśnieniami uzupełnił Władysław Syrokomla]. – Petersburg, 1854. – XXII, 78 s.

Sobieski Jakub. *Diariusz ekspedycyjej moskiewskiej dwuletniej królewicza Władysława 1617-1618* / [opracowali Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski]. – Opole, 2010. – 225 s.

[*Solikowski J.D.*] *Jana Dymytra Solikowskiego arcybiskupa Lwowskiego. Krótki pamiętnik Rzeczy Polskich od zgonu Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie 1572 r. w miesiącu Lipcu, do r. 1590* / [Przełożył z łacińskiego i życiorysem Autora poprzedził Władysław Syrokomla]. – Petersburg-Mohylew, 1855. – XIX, 97, V s.

Sprawy wojenne króla Stefana Batorego: dyjaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576-1586 / [zebrał i wydał Ignacy Polkowski]. – Kraków, 1887. – XXXI, 430 s.

Stanisława Orzechowskiego i Augustyna Rotundusa debata o Rzeczypospolitej / [wybór i opracowanie Krzysztof Koehler]. – Kraków, 2009. – 284 s.

Starowolski Szymon. Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego / [z języka łacińskiego przełożył, wstępem i komentarzami opatrzył Antoni Piskadło]. – Kraków, 1976. – 249 s.

Starowolski Szymon. Wojownicy sarmaccy / [przeł., wstępem poprzedził i przypisami opatrzył Jerzy Starnawski]. – Warszawa, 1979. – 293 s.

Starowolski Szymon. Wybór z pism / [oprac. I.Lewandowski]. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991. – CXXVIII, 398 s.

Strykowski Maciej. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. Wyd. nowe, będące dokładnym powtórzeniem wydania pierwotnego królewskiego z 1582. – Warszawa, 1846 (репринт – Warszawa, 1980). – T.1. – 392 s.; T.2. – 572 s.

Strykowski Maciej. O początkach, wywodach, działalnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, predtem nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / [Opracowała Julia Bożyszewska]. – Warszawa, 1978. – 764 s.

Suszko Henryk. Latopis Hustyński. Opracowanie, przekład i komentarze. – Wrocław, 2003. – 346 s.

Szyber Radosław. Wojciech Dembołęcki o Lisowczykach wierszem i prozą (1620-1621). – Warszawa, 2011. – 326 s.

Szyber R. «Skądże to zbłaźnienie świata?»: Wojciecha Dembołęckiego Wywód jedynowłasnego państwa świata (studium monograficzne i edycja krytyczna). – Zielona Góra, 2012. – 488 s.

Szymanowski Samuel Hutor. Mars Sauromatski i inne poematy / do druku podał Piotr Borek. – Kraków, 2009. – 230 s.

Tarnowski Jan. Consilium rationis bellicae / [wstęp napisał Janusz Sikorski; tekst dzieła do dr. przygot. oraz notą wydawniczą, komentarzem i słownikiem opatrzył Tadeusz Marian Nowak]. – Warszawa, 1987. – 206 s.

[*Temberski Stanisław*.] Stanisława Temberskiego Roczniki 1647-1656 / [wydał W.Czermak]. – Kraków, 1897. – LXXXVI, 388 s.

Traktat polaka Stanisława Iłowskiego o historii jako nauce // Historyka. – T.VI. – Kraków, 1976. – S.91-98.

Twardowski Stanisław. Władysław IV, król polski i szwedzki (Wybór) / [oprac. J.Okoń, przy współpracy M.Kurana]. – Łódź, 1998. – 71 s.

Twardowski Stanisław. Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sołtana Mustafy / [oprac. Roman Krzywy]. – Warszawa, 2000. – 467 s.

Twardowski Stanisław. Szczęśliwa moskiewska ekspedycja Najaśniejszego Władysława IV, króla polskiego i szwedzkiego / [oprac. J.Okoń przy współudziale M.Jóźwiak i M.Kurana]. – Łódź; Poznań, 2002. – 157 s.

Twardowski Stanisław. Władysław IV, król polski i szwedzki / [wyd. Roman Krzywy]. – Warszawa, 2012 («Biblioteka Pisarzy Staropolskich» 40). – 528 s.

Vorbek-Lettow Maciej. Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV / [oprac. E.Galos i F.Mincer pod red. naukową W.Czaplińskiego]. – Wrocław, 2006. – 346 s.

[*Wapowski B.*] *Chronicorum B.Vapovii pars posterior [...]* / Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec, kantora katedr. krakowskiego: część ostatnia czasy podługoszowskie obejmująca (1480-1535) / [z rękopisu będącego własnością hr. Wiktora Baworowskiego wydał, życiorysem Wapowskiego i wyjątkami z współczesnych historyków objaśnił J. Szujski]. – Kraków, 1874. – XXX, 363 s.

[*Wapowski B.*] *De bello a Sigismundo I, rege Poloniae, contra Moscos gesto a.1508 // Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant ex archivis bibliothecis excerpta* / [edidit Ioseph Korzeniowski]. – Kraków, 1894. – S.153-163.

[*Warszewicki Krzysztof.*] *Wenecya. Poemat historyczno-polityczny z konca XVI wieku* / [Wydał T. Wierzbowski]. – Warszawa, 1886. – XLI, 90, V s.

[*Warszewicki K.*] *Krzysztofa Warszewickiego i Anonima uwagi o wolności szlacheckiej* / red. Krzysztof Koehler. – Kraków, 2010. – 448 s.

Wereszczyński Józef. *Pobudka (1594 r.) // Roksolański Parnas. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Antologia.* – Cz.2 / [red. Rostysław Radyszewskyj]. – Kraków, 1998. – S.36-46.

[*Wereszczyński J.*] *Pisma polityczne ks. Józefa Wereszczyńskiego, biskupa kijowskiego, opata benedyktyńskiego w Sieciechowie, z wiadomością o jego życiu i pismach i z dołączeniem podobizny własnoręcznego jego podpisu* / [wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego]. – Kraków, 1858. – XVI, 184 s.

[*Węgierski A.*] *Andreae Wengerscii Libri quattor Slavoniae reformatae* / [ed. J.Tazbir]. – Varsoviae, 1973. – XXV, 632 s.

[*Wielewicki J.*] *Ks. Jana Wielewickiego T.J. Dziennik spraw domu zakonego OO. Jezuitów u św.Barbary* / [wyd. J.Szujski, W.Chotkowski]. – Kraków, 1881-1899. – T.1: 1579-1599. – 1881. – VIII, 273 s.; T.2: 1600-1608. – 1886. – VIII, 285 s.; T.3: 1609-1619. – 1889. – XV, 366 s.; T.4: 1620-1629. – 1899. – XIII, 371 s.

[*Wielewicki J.*] *Ks. Jan Wielewicki SJ. Dziennik spraw domu zakonnego OO.Jezuitów u św. Barbary w Krakowie 1630-1639.* – T.5 / [Z maszynopisu Jana Poplatka SJ przygotował do druku oraz uzupełnił przypisami i indeksami Ludwik Grzebień SJ]. – Kraków, 1999. – 597 s.

Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 r. / [Opracował Adam Przyboś]. – Warszawa-Kraków, 1985. – 248 s.

Więzienie we Francji Jana Kazimierza, polskiego i szwedzkiego królewica przez Ewerharda Wassenberga opisane / [tłum. i oprac. Michał Baliński]. – Mogylew-Petersburg, 1858. – XX, 185 s.

Wojtkowiak Zbigniew. Odnaleziony tekst Macieja Strykowskiego o bitwie z Moskwą 1564 roku i inne rewelacje w zbiorach rosyjskich i nie tylko. – Poznań, 2010. – 114 s.

Zawacki Teodor. Katalog książąt i królów polskich / [wstęp i oprac. Jan Malicki; przekł. Łukasz Tofilski]. – Katowice, 2004. – 138 s.

Zbiór pamiętników historycznych o dawnéj Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnymi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym / [przez Juliana Ursyna Niemcewicza]. – T.1. – Warszawa, 1822. – 487 s.

Zimorowicz Józef Bartłomiej. Żywoć Kozaków Lisowskich / [Wydał K.J.Heck]. – Lwów, 1886. – 35 s.

Zimorowicz Józef Bartłomiej. Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się z polecenia reprezentacji miasta / [Wydał K.J.Heck]. – Lwów, 1899. – XLIV, 424 s. (латиномовні оригінали).

Żółkiewski Stanisław. Początek i progres wojny moskiewskiej / [Wstęp i opracowanie Andrzej Borowski]. – Kraków, 1998. – 118 s.

Żurkowski Stanisław. Żywoć Tomasza Zamojskiego Kanclerza w.kor. / [Wyd. Al.Batowski]. – Lwów, 1860. – XXI, 403 s.

Опрацювання:

Бродель Фернан. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. У 3-х т. / [Пер. з фр. Григорій Філіпчук]. – К., 1995-1998. – Т.1: Структури повсякденності: можливе і неможливе. – 1995. – 543 с.; Т.2: Ігри обміну. – 1997. – 585 с.; Т.3: Час світу. – 1998. – 631 с.

Вержбовський Федор. Христофор Варшевицький (1543-1603) и его сочинения: историко-литературное исследование. – Варшава, 1885. – 403 с.

Вирський Дмитро С. Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель. – Київ-Кременчук, 2001. – 217 с.

Вирський Д.С. «Дискурс про козаків» (характеристики українського козацтва в річпосполитській історіографії останньої третини XVI – середини XVII ст.). – К., 2005. – 111 с.

Вирський Д.С. Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). – К., 2007. – У 2-х ч. – Ч.1. – 326 с.; Ч.2: Додатки. – 175 с.

Вирський Д.С. Пам'ятка ренесансного історіописання в Україні: «Аннали» С.Оріховського-Роксолана // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник / [Упорядн. В.В.Кравченко]. – Вип.3. – Харків, 2001. – С.31-38.

Вирський Д.С. Рецепція Ст.Оріховського-Роксолана в історіографічній традиції (доакадемічна доба) // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.11. – К., 2002. – С.175-183.

Вирський Д.С. Ярлики і комікси сарматизму // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.VII. – Дрогобич, 2003. – С.600-607.

Вирський Д.С. У борні з козацькою фортуною (специфіка одного літературного образу «гетьманського подвигу» С.Жолкевського у війні з С.Наливайком) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.VIII. – Дрогобич, 2004. – С.156-163.

Вирський Д.С. «Зем'янин» Псевдо-Оріховського як пам'ятка консервативної суспільної думки України XVI ст. // Укр. істор. журн. – К., 2005. – №6. – С.190-198.

Вирський Д.С. Українські землі за описом «Полонії» Шимона Старовольського (1632) // Історико-географічні дослідження. – Число 10. – К., 2008. – С.46-63.

Вирський Д.С. Українське козацтво у хроніці Я.І.Петриція (бл.1622 та 1637 рр.) // Український історичний збірник. – Вип.11. – К., 2008. – С.107-116.

Вирський Д.С. Українське козацтво у трактаті Шимона Старовольського «Лицарство польське» (1628) // Борисфен. – Дн-ськ, 2008. – №4. – С.33-34; №5. – С.28-29.

Вирський Д.С. Перші характеристики козацтва в історичному письменстві Речі Посполитої: 1560 – 1570-і рр. // Борисфен. – Дн-ськ, 2008. – №5. – С.22-25.

Вирський Д.С. Анонімна франкомовна реляція про набіг татар на Україну 1589 р. // Історичний журнал. – К., 2008. – №3. – С.57-67.

Вирський Д.С. «Русин для Русіна дасть собі зуб вирвати, але для Ляха не хоче і волоска»: образ русина та Русі в польському літературному анекдоті кінця XVI – першої половини XVII ст. // Борисфен. – Дн-ськ, 2008. – №6. – С.28-29.

Вирський Д.С. Нижній Дніпро та Запоріжжя в С.Сарницького «Описі давньої та нової Польщі» (1585) // Борисфен. – Дн-ськ, 2008. – №8. – С.27-29.

Вирський Д.С. Землі Червоної Русі в С.Сарницького «Описі давньої та нової Польщі» (1585) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.XI-XII. – Дрогобич, 2008. – С.117-128.

Вирський Д.С. Татарська війна взимку: опис битви під Ольшаницею 1527 р. *Й.Л.Деція // Укр. істор. журн.* – К., 2008. – №5. – С.210-216.

Вирський Д.С. Річпосполитська історіографія XVI – початку XVII ст. як «вітчизняна» для українців // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки.* – Вип.1. – К., 2005. – 261-270.

Вирський Д.С. Ранньомодерна історіографія України: проблеми репрезентації // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки.* – Вип.2. – Ч.1. – К., 2006. – С.100-110.

Вирський Д.С. Річпосполитська історіографія України як етап вітчизняного історіографічного процесу // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки.* – Вип.3. – Ч.1. – К., 2008. – С.355-265.

Вирський Д.С. Україна в перших «Полоніях» (країнознавчі видання Я.А.Красінського та М.Кромера про українські землі) // *Регіональна історія України.* – Вип.2. – К., 2007. – С.225-240.

Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). – К., 2008. – У 2-х ч.

Вирський Д.С. Битва під Білою Церквою 1626 р. та «Реляція правдива» Яна Доброцького // *Укр. істор. журн.* – К., 2010. – №6. – С.150-160.

Вирський Д. «Українне місто»: Кременчук від заснування до року 1764-го. – К., 2011. – 681 с.

Вирський Д.С. Річпосполитське причастя «кресів»: українська регіональна історіографічна традиція // *Київська старовина.* – №6. – К., 2011. – С.3-23.

Вирський Д.С. Географія Запоріжжя: за описами М.Пашковського (1615) та С.Шимановського (1642) // *Історико-географічні дослідження в Україні.* – Вип.12. – К., 2012. – С.42-57.

Вирський Д.С. Козацьке Запоріжжя за описами М.Пашковського (1615) та С.Шимановського (1642) // *Кубань-Україна: питання історико-культурної взаємодії.* Вип. VI. Краснодар-Київ, 2012. – С.200-214 (повніша версія: *Запорозька Січ і українське козацтво*: Зб. наук. праць. – К., 2012. – С.16-30).

Вирський Д.С. Анонімний «Катафалк рицерський» (1650) про початок Козацької революції (кампанія 1648 р.) // *Укр. істор. журн.* – №6. – К., 2012. – С.169-184.

Вирський Д.С. Військова кампанія на Україні 1649 р. в анонімному «Катафалку рицерському» (1650) // *Україна в Центральньо-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.).* – Вип.12. – К., 2013.

Возняк Михайло. Козацтво під Хотиним 1621 р. в сучасній поезії // *Записки НТШ.* – Т.149. – Львів, 1928. – С.141-172.

Возняк Михайло. Виправа Запорозжців на Перекоп у 1608 р. // Україна. – К., 1929. – №9 (кн.36). – С.18-21.

Грушевський Михайло С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / [Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.] – К., 1991-1998. – Т.VI: Жите економічне, культурне, національне XIV-XVII віків. – 1995 [першодрук – К.-Львів, 1907]. – 680 с.; Т.VII: Козацькі часи – до року 1625. – 1995 [першодрук – К.-Львів, 1909]. – 624 с.; Т.VIII: Роки 1626-1650. – 1995 [першодрук – К.-Львів, 1922 (ч.1); Київ-Відень, 1922 (ч.2 і 3)]. – 856 с.

Грушевський Михайло. Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом Яном Прохніцким // Записки НТШ. – Т.XLVIII. – Львів, 1902, кн.IV. – С.1-12 [2-е вид.: *Грушевський М.С.* Розвідки і матеріали до історії України-Руси. – Львів, 1905. – Т.5].

Грушевський М. О так называемой «Львовской летописи» (1498-1648) и ее предполагаемом авторе // «Известия АН СССР». Серия 7. «Отделение общественных наук». – М., 1931. – №5. – С.569-588.

Дашкевич Ярослав. Ян Ласицкий и его очерк об армянах на Украине в 70-х гг. XVI ст. // Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С.65-71.

Дашкевич Я. Симеон дпир Легацы – кто он? // Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С.72-82 [передрук з 1974 р.].

Дзира Ярослав. Татаро-турецькі напади на Україну XIII-XVI ст. за хроніками Бельських та Стрийковського // Український історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип.8. – С.83-102.

Дзюба Агнешка. Теорія історіографії в «De historica facultate» Франческо Робортелло // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип.2., ч.1. – К., 2006. – С.144-152.

Дзярнович Олег И. Поэма Матея Стрыйковского «Битва под Улой» (1564 г.): образный ряд и событийная конкретика // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* = Петербургские славянские и балканские исследования. – СПб., 2010. – №2(8). – С.127-134.

Довбищенко Михайло В. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 2008. – 882 с.

Дячок Олег О. Запорізьке козацтво в «Хроніці Європейської Сарматії» А.Гваньїні // Історія запорізького козацтва: сучасний стан і проблеми вивчення. – Дн-ськ, 1990. – С.70-80.

Дячок Олег. Хроніст Алессандро Гваньїні // Український археографічний щорічник. – №8/9. – К., 2004. – С.299-321.

Жарких Микола. Європейські джерела 16-17 ст. про Кримське ханство [Електронний ресурс]. – К., 2005. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/edik/index.html>.

Зволинський Пишмыслав. Неизвестное первое издание «Думы казацкой» 1651 г. // Труды отдела древнерусской литературы. – М.-Л., 1958. – Т. XIV. – С. 335-340.

Зема Валерій. Silva rerum Івана Груші: шляхетська традиція в козацькій інтерпретації // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. – Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень. – К., 2013. – С. 183-228.

Исаевич Ярослав Д. Новые материалы об украинских и белорусских книгопечатниках первой половины XVII в. // Книга. Исследования и материалы. – Т. 34. – М., 1977. – С. 149-154.

Исаевич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – К., 1980. – № 10. – С. 105-113 (2-е вид.: *Його ж.* Україна давня і нова: народ, релігія, культура / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1996. – С. 132-153).

Исаевич Я. Мартин Груневег і його опис Києва // Всесвіт. – К., 1981. – № 5. – С. 204-211.

Исаевич Я. Нове джерело про історичну топографію та архітектурні пам'ятки стародавнього Києва // Київська Русь. Культура. Традиції. Збірник наукових праць. – К., 1982. – С. 113-129.

Исаевич Я. Мандри Мартина Груневега – маловідомий німецький опис України на переломі XVI-XVII ст. // Міжнародний науковий семінар «Німецькі колонії в Галичині: історія – архітектура – культура»: Матеріали доповіді та повідомлення / Галина Петришин (ред.). – Львів, 1996. – С. 33-42.

Исаевич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – 520 с.

Калакура Ярослав С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2004 (видання 2-е, доповнене – К., 2012. – 512 с.).

Книш Ярослав. Фрагменти невідомого списку Іпатіївського літопису // Галичина та Волинь у добу Середньовіччя (Історичні та культурологічні студії, 3). – Львів, 2001. – С. 86-105.

Князьков Юрій П. К вопросу о влиянии украинского хронографа на исторические сочинения XVII века // Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII-XIX веков: Сб. науч. тр. – Дн-ск, 1982. – С. 57-65.

Комарницький Сергій. Хотинська епопея (з історії Хотинської війни 1621 року). – Чернівці, 2000. – 208 с.

- Коршунов Александр Ф.* Афанасий Филиппович. Жизнь и творчество. – Минск, 1965. – 183 с.
- Кун Томас.* Структура наукових революцій / [О.Васильєв (пер.)]. – К., 2001. – 226 с.
- Лев Василь.* Український переклад хроніки Мартина Бельського // Праці Українського наукового інституту. – Т.ХХІХ. – Серія фільологічна, кн.4. – Варшава, 1935. – 72 с.
- Леп'яко Сергій.* Ян Оришовський // Історія України в особах: Литовсько-польська доба / [Авт. колектив: О.Дзюба, М.Довбищенко, ... О.Русина (упоряд. і авт. передм.) та ін.] – К., 1997. – С.202-210.
- Леп'яко Сергій.* Проект колонізації Придніпров'я П.Грабовського (1596 рік) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. VII. – Запоріжжя, 1999. – С.15-19.
- Леп'яко Сергій.* Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591). – Чернігів, 1999. – 216 с.
- Леп'яко Сергій.* Проекти оборони українських кордонів у політичній думці Речі Посполитої кінця XVI ст. // States, Societies, Cultures: East and West: Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski / [edited by Janusz Duzinkiewicz...]. – New York: Ross Publishing Inc., 2004. – P.565-585.
- Луняк Євген М.* Праці П'єра Шевальє як перші дослідження з історії Хмельниччини у Франції // Сумський історико-архівний журнал. – XII-XIII. – Суми, 2011. – С.26-35.
- Магочій Павло.* Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Укр. істор. журн. – К., 1991. – №3. – С.97-107.
- Мальшевский Иван.* Подложное письмо половца Ивана Смеры великому князю Владимиру святому. – К., 1876. – 91 с.
- Мыцык Юрий А.* Украинские летописи XVII века. – Дн-ск, 1978. – 87 с.
- Мицук Ю.А.* Відображення деяких подій з історії Києва в літописі Яна Бинвільського // Укр. істор. журн. – К., 1982. – № 2. – С.73-76.
- Мицук Ю.А.* Історія Київської Русі у висвітленні українських літописців 17 ст. Семена Глуговського та Яна Бинвільського // Писемність Київської Русі і становлення української літератури. – К., 1988. – С.229-244.
- Мицук Ю.* Незнана польська поема про повстання 1637 р. // Історичний календар'97. – К., 1996. – С.294-295.
- Мицук Ю.А.* Історія Київської Русі на сторінках хроніки П.Демитровича // Укр. істор. журн. – К., 1996. – №6. – С.120-124.
- Мицук Ю.* Україна XV-XVII століть у світлі тогочасної преси (За матеріалами «летючих листків») // Записки НТШ. – Т.233: Праці історико-філософської секції. – Львів, 1997. – С.30-46.

Мицик Ю.А. Україна в описі німецького мандрівника XVI ст. Лаврентія Мюллера // Наукові записки НаУКМА. – Т.21: Історичні науки. – К., 2003. – С. 54-61.

Мицик Ю.А. Чигирин – гетьманська столиця. – К., 2007. – 392 с.

Мицик Ю.А., Пухальська Н[аталія].Я. Італійська брошура 1633 р. про участь запорожців у Смоленській війні // Укр. істор. журн. – К., 2010. – №3. – С.213-218.

Мицик Юрій. О двух немецких «летучих листках» XVII в. // Проблеми історії країн Центральної і Східної Європи. – Вип.2. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.203-212.

Наливайко Дмитро С. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках). – К., 1992. – 495 с.

Наливайко Д.С. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. – К., 1998. – 578 с.

Наливайко Д.С. Україна очима Заходу. – Вид. 2-ге, доп. – К., 2008. – 784 с.

Осіян Олександр Л. «Реляція» львівського католицького архієпископа Яна-Анджея Прухницького (1622 р.) як джерело з історії вірменської громади Львова // Укр. істор. журн. – К., 2006. – №2. – С.190-205.

Осіян О.Л. «Topographia civitatis Leopolitanae» Іоганна Алембека початку XVII ст. як джерело з історії Львова: когнітивна рамка, нарративні стратегії // Укр. істор. журн. – К., 2010. – №4. – С.192-222

Осіян О.Л. Запрошення вірмен до Львова галицькими князями Данилом та Левом Даниловичем у «Topographia civitatis Leopolitanae» Іоганна Алембека: особливості ренесансного історієписання // Укр. істор. журн. – К., 2012. – №6. – С.145-168.

Османская империя в первой четверти XVII века. Сб. докум. и материалов. – М., 1984. – 364 с.

Падокшын Сямён А. Беларуская думка ў кантэксте гісторыі і культуры. – Мінськ, 2003. – 316 с.

Пенкевич Степан. Топография нынешней Киевской епархии в XVII веке по Андрею Целларию. С картою Киевской епархии. – К., 1877. – 136 с. – (відбитка з журналу «Труды Киевской духовной Академии» за листопад-грудень 1877 р.).

Перналь Андрій Б., Ессар Денніс Ф. Гійом Ле Вассер де Боплан – військовий інженер, картограф, автор // Боплан і Україна. Збірник наукових праць. – Львів, 1998. – С.15-45.

Петрунь Федір. Нове про татарську старовину Бузько-Дністровського степу // Східний світ. – Харків, 1928. – №6. – С.155-175.

- Петрунь Федір О.* Степове Побужжя в господарським та військовім укладі українського пограниччя // Журнал науково-дослідчих кафедр м.Одеси. – Т.ІІ. – №2. – Одеса, 1926. – С.1-15 (та окрема відбитка).
- Петрушевич Антон С.* Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – 700 с.
- Пилипенко Володимир.* Мартин Пашковський – забутий український поет і публіцист початку XVII ст. // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2008. – №8. – С.11-18.
- Пирлинг Павел.* Из Смутного времени. Статьи и заметки. – СПб., 1902. – С.164-181 (замітка «Алессандро Чилли»).
- Плохий Сергій Н.* Освободительная война украинского народа 1648-1654 гг. в латиноязычной историографии середины XVII века. – Дн-ск, 1983.
- Плохий С.Н.* Влияние сочинения А.Кояловича на зарубежную историографию освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. // Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII-XIX веков: Сб. наук. тр. – Дн-ск, 1992. – С.65-75.
- Попов Андрей Н.* Обзор хронографов русской редакции. – Вып.1. – М., 1866. – IV, 226 с.; Вып.2. – М., 1869. – 293 с.
- Радишевський Ростислав П.* Роздуми Івана Гербурта про український народ і козаків // Медієвістика. – Одеса, 2006. – Вип.4. – С.108-130.
- Рогов Александр И.* Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его хроника). – М., 1966. – 310 с.
- Розанов Сергій П.* «Кройника» 1636 р. // Український науковий збірник. – М., 1915. – С.21-30.
- Рудницький Степан.* Нове жерело до історії Хмельниччини // Записки НТШ. – Т.XXIII-XXIV. – Львів, 1898, кн.ІІІ-ІV. – С.1-22 (наукова хроніка).
- Сас Петро М.* Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 1998. – 294 с.
- Семянчук Альбіна.* Беларуска-літоўскія летапісы і полскія хронікі. – Гродна, 2000. – 163 с.
- Січинський Володимир.* Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожніх по Україні та інших писань чужинців за десять століть. – К., 1992. – 225 с. (1-е видання – Прага, 1937).
- Срібний Федір.* Дневник Велевіцкого як джерело до української історії // Записки НТШ. – Т.LXVII. – Львів, 1905, кн.V. – С.1-7 (Наукова хроніка).
- Стороженко Андрій.* Стефан Баторий и днепровские казаки. Исследования, памятники, документы и заметки. – К., 1904. – 234 с.

Сушицький Теофіст. Західноруські літописи як пам'ятки літератури. – К., 1921. – Ч.І. – 136 с.; К., 1929. – Ч.ІІ – Х, 137-404 с.

Тарасенко Інна. «Легація» С.Твардовського як джерело з історії України першої третини XVII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Випуск 7. – К., 2007. – С.306-316.

Тарасенко Інна Ю. «Wojna Domowa» польського хроніста С.Твардовського як історичне джерело та пам'ятка історичної думки / Відп. ред. В.Брехуненко. – К., 2011. – 206 с.

Творогов Олег В. Хронограф Виленский // *Лихачев Дмитрий С.* (ред.) Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып 1: XI – первая половина XIV в. – Ленинград, 1987. – С.476.

Творогов О.В. Хронографы Древней Руси // Вопросы истории. – Москва, 1990. – №1. – С.36-49.

Темчин Сергей. О времени появления Супрасльской летописи (списка 1519 г.) в супрасльском монастыре // *Ruthenica.* – №5. – К., 2006. – С.151-161.

Тесленко Георг. Родинний клан Єрличів // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип.4. – К., 2004. – С.135-188.

Титов Володимир. Юрій Немирич та його праця «Discursus de bello moscovitico» // Конотопська битва 1659 року: Зб. наук. праць. – К., 1996. – С.77-81.

Тітов Хведір. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – 548 с., 222 знімки.

Толочко Олексій. Український переклад «Хроніки...» Мацея Стрийковського з колекції О.Лазаревського та історіографічні пам'ятки XVII століття. Український хронограф і «Синопис» // Записки НТШ. – Т.231: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С.158-181.

Толочко О. «Нестор-літописець»: біля джерел однієї історіографічної традиції // Київська старовина. – К., 1996. – №4/5. – С.11-35.

Толочко Алексей. «История Российская» Василия Татищева: источники и известия. – Москва; К., 2005. – 544 с.

Хінчевська-Геннель Тереза. Найясніша про Найяснішу: Річ Посполита у венеціанській історичній літературі XVII ст. // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип.4. – К., 2009. – С.499-513.

Хонигсман Яков. К вопросу о начале еврейской историографии в Польше и Украине // Матеріали XII міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центрально-Східної Європи –

Єврейське краєзнавство та колекціонування» (23-25 серпня 2004 р., м.Київ). – Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/conf2004/02-2004.htm>.

Шевченко Тетяна. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005. – 340 с.

Ульяновський Василь І., Яковенко Наталя М. Українські переклади хроніки Стрийковського кінця XVI – початку XVII століття // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1993. – Вип.1. – С.5-12.

Ульяновський В.І., Яковенко Н.М. Родинна хроніка останньої чверті 16 ст. // Український археографічний щорічник. – Т.3-4. – К., 1999. – С.406-431.

Федорук Ярослав. Рукопис Мартина Голінського – археографічна пам'ятка середини XVII століття // Український археографічний щорічник. – Вип.8/9. – К.–Нью-Йорк, 2004. – С.37-87.

Франко Іван. Хмельниччина 1648-1649 років у сучасних віршах. – Львів, 1898 (відбиток з ЗНТШ). – 116 с.

Яковенко Наталя. Шляхтич «латинський» чи «латинізований». Нотатки на полях поеми «Epicedion» (1585) // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К., 2002. – С.148-153.

Яковенко Н. Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі «De bello Ostrogiano» (1600 рік) // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К., 2002. – С.157-188.

Яковенко Н. Латина на службі киево-руській історії («Самоенае Вorysthenides», 1620 рік) // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К., 2002. – С.270-295.

Яковенко Н. Кого топчуть коні звитяжного Корибута: До загадки киево-могилянського панегірика 1648 р. «Maires Wiszniewecciorum» // Synopsis: A Collections of Essays in Honour of Zenon E. Kohut / [edited by Serhii Plokyh and Frank E. Sysyn]. – Edmonton-Toronto, 2005. – P.191-218 (передрук: *Яковенко Н.* Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVII століття. – К., 2012. – С.315-341).

Aleksandrovcz Volodymyr. The Will and Testament of Afanasij Kal'nofojs'kyj // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge, 1991. – Vol.XV. – №3/4. – P.415-428.

Antoniewicz Marcelli. Protopłaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii. – Warszawa, 2011. – 423 s.

Anusik Zbigniew. Zbigniew Ossoliński i jego pamiątek // *Anusik Zb.* Studia i szkice staropolskie. – Łódź, 2011. – S.57-67.

Barycz Henryk. Dwie syntezy dziejów narodowych przed sądem potomności. Losy «Historii» Jana Długosza i Marcina Kromera w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. – Wrocław, 1952. – 60 s.

Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego: Studia nad historiografią w. XVI-XVIII. – Wrocław, 1981. – 308 s.

Baryczowa Maria. Augustyn Rotundus Mieleski wójt wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy // Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII wieku. – Wrocław, 1976. – S.77-154.

Bauer Marcin. Z dziejów batalistyki polskiej. Studia nad pamiętnikami wojennymi z XVII w. – Kraków, 2007. – 226, XL s.

Bem-Wiśniewska Ewa. Wizja Rzeczypospolitej w epoce staropolskiej. Od historii języka do historii kultury // Rzeczpospolita w XVI-XVII wieku: Państwo czy wspólnota? Zbiór studiów pod redakcją Bogusława Dybasia, Pawła Hanczewskiego, Tomasza Kempy. – Toruń, 2007. – S.11-42.

Bieńkowska Barbara. Kronika Emeryka Węgra (1516-1531) jako źródło Wapowskiego. – Wrocław, 1969. – 271 s.

Błażewicz Paweł. «Polonia» Marcina Kromera (Kolonja 1589) jako historyczna kreacja obrazu szesnastowiecznej Rzeczypospolitej // Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVII wieku na tle powszechnym / [pod redakcją naukową Jana Gancewskiego i Andrzeja Wałkowskiego]. – Olsztyn, 2006. – S.85-99.

Borek Piotr. Ruś w «Kronice» Maceja Strykowskiego // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Т. V. – К., 1992. – С.57-67.

Borek P. Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach: bogaterowie, fortece, tradycja. – Kraków, 2001. – 418 s.

Borek P. Szlakami dawnej Ukrainy. Studia staropolskie. – Kraków, 2002. – 299 s.

Borek P. Od Piławiec do Humania. Studia staropolskie. – Kraków, 2005. – 373 s.

Borek P. W służbie Klio. Studia o barokowych pisarzach minorum gentium. – Kraków, 2011. – 333 s.

Borowiak Albert. Powstanie kozackie 1638. – Zabrze, 2010. – 175 s.

Bostel Ferdynand. Zakaz Mechowity // Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do «Gazety lwowskiej». – Lwów, 1884. – T. XII. (та окрема відбитка).

Bömelburg Hans-Jürgen. Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa. Das polnische Geschichtsdenken und die Reichweite einer humanistischen Nationalgeschichte (1500-1700). – Wiesbaden, 2006. – 559 p. (див. також польський переклад: *Bömelburg H.-J.* Polska myśl historyczna a humanistyczna historia narodowa (1500-1700). – Kraków, 2011. – 855 s.).

- Buczek Karol.* Ze studjów nad mapami Beauplana // Wiadomości Służby Geograficznej. – Warszawa, 1933. – Z.1. – S.20-53.
- Chynczewska-Hennel Teresa.* Najjaśniejsza o Najjaśniejszej. Rzeczpospolita w weneckiej literaturze historycznej XVII wieku // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. – T.L. – Warszawa, 2006. – S.191-203.
- Chynczewska-Hennel T.* Alberto Vimina – autor «Historii wojen domowych w Polsce» // Między Odrą a Uralem. Księga dedykowana Profesorowi Władysławowi Andrzejowi Serczykowi / pod red. Wacława Wierzbieńca. – Rzeszów, 2010. – S.231-240.
- Chynczewska-Hennel T.* *Avvisi* – parapamiętniki czy paradiariusze? // Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia / [pod redakcją P.Borka]. – Kraków, 2012. – S.53-64.
- Chząszcz Isidor E.* Pierwszy okres buntu Chmielnickiego w oświetleniu uczestnika wyprawy Zóltowodskiej i naocznego świadka wypadków // Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego. – Lwów, 1934 [1936]. – S.249-267.
- Cytowska Maria.* Andronicus Tranquillus Dalmata – klient dworu Łaskich i Jana Zapolyi // Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych / [kom. red. István Csapláros et al.; red. wersji pol. Jan Reychman przy współud. I.Csaplárosa i A.Sieroszewskiego; Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Katedra Filologii Węgierskiej Uniwersytetu warszawskiego, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete.]. – Wrocław, 1969. – S.95-106.
- Cytowska Maria.* Nowe uwagi o Żywotach Królów Polskich Klemensa Janickiego // Europejskie związki literatury polskiej / [tom przygotowany pod patronatem Katedry Historii Literatury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego]. – Warszawa, 1969. – S.77-88.
- Czapliński Władysław, Jakubowski Jan.* Nieznany traktat Pawła Piaseckiego // Archiwum Literackie. – T.XVI. Miscellanea Staropolskie (4). – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1972. – S.237-243.
- Dacka Iwona Monika.* «Korona polska» Kaspra Niesieckiego. Pomnik staropolskiego piśmiennictwa heraldycznego / [Instytut Historii PAN]. – Warszawa, 2004. – 272 s.
- Danti Angiolo.* Alessandro Cilli e la sua «Historia di Moscova». – Mantova, 1968. – 24 p.
- Decyk-Zięba Wanda.* Czy Marcin Bielski znał literaturę staroruską? // Slavia Orientalis. – T.XXXVII. – №2. – Warszawa, 1988. – S.289-293.
- Długosz Józef.* Jakub Sobieski 1590-1636. Parlamentarzysta, polityk, podróżnik i pamiętnikarz. – Wrocław, 1989. – 200 s.

Długosz J. Stanisław Łubiński (1573-1640) – biskup, podkanclerzy, historyk-polemista // *Studia historyczno-prawne: prace dedykowane Profesorowi Janowi Serecyce w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej* / [pod red. Janusza Dorobisza, Włodzimierza Kaczorowskiego; Uniwersytet Opolski]. – Opole, 2004. – S.65-72.

Drozdowski Mariusz. Religia i Kozaczyzna Zaporoska w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku. – Warszawa, 2008. – 278 s.

Dworzaczkowa Jolanta. Dziejopisarstwo gdańskie do połowy XVI wieku. – Gdańsk, 1962. – 199 s.

Dymmel Piotr. Tradycja rękopiśmienna Roczników Jana Długosza. Studium analityczne ksiąg X-XII. – Warszawa, 1992. – 339 s.

Dziuba Agnieszka. «Elegia orszańska» Bernarda Wapowskiego // *Roczniki humanistyczne.* – T.XLV, zeszyt 3. – Lublin, 1997. – S.117-127.

Dziuba A. Wczesnorenesansowa historiografia polsko-łacińska / [Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wydział Nauk Humanistycznych]. – Lublin, 2000. – 198 s.

Dziuba A. Teoria historiografii w «*De historica facultate*» Francesco Robortello // *Roczniki humanistyczne.* – T.XLIX, zeszyt 3. – Lublin, 2001. – S.51-59.

Fram Edward. Creating a Tale of Martyrdom in Tulczyn, 1648 // *Jewish history and Jewish memory: essays in honor of Yosef Hayim Yerushalmi.* – Hanover-London, 1998. – P.89-112.

Friedrich Karin. The Other Prussia: Royal Prussia, Poland and Liberty, 1569-1772. – Cambridge University Press, 2000. – XXI, 280 p.

Friedrich Karin. Inne Prusy: Prusy Królewskie i Polska między wolnością a wolnościami (1569-1772) / [przetł. Grażyna Waluga]. – Poznań, 2005. – 400, [1] s.

Garbacik Józef. Prymas Jan Łaski o fałszerstwach historycznych papieża Piusa II // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 71. – *Prace Historyczne.* – T.12. – Kraków, 1963. – S.25-44.

Gebarowicz Mieczysław. Jan Andrzej Próchnicki (1553-1633). Mecenas i bibliofil. Szkic z dziejów kultury w epoce kontrreformacji. – Warszawa, 1981. – 233 s.

Gliwa Andrzej. Jesienny najazd Tatarów krymskich i budżackich na Rzeczpospolitą w 1629 r. i jego skutki na terenie ziemi przemyskiej // *Rocznik Przemyski.* – T.XLIII (2007). – Z.1: Historia wojskowości. – S.105-156.

Gmiterek Henryk. Filiacje polsko-czeskie w historiografii okresu Odrodzenia (XVI – początek XVII wieku) // *Piśmiennictwo Czech i Polski*

- w średniowieczu i w wczesnej epoce nowożytnej. – Katowice, 2006. – S.146-158.
- Górzyński Stefan.* Jan Golliusz mieszczanin zamojski XVII wieku. – Warszawa, 1931. – 52 s.
- Grabski Andrej Feliks.* Zarys historii historiografii polskiej. – Poznań, 2000. – 277 s.
- Graczyk Waldemar.* Stanisław Łubieński – pasterz, polityk i pisarz: 1574-1640. – Kraków, 2005. – 484 s.
- Grochowski Piotr.* Staropolskie pieśni nowiniarskie // Pamiętnik Literacki. – Rocznik XCIX (2008). – Zeszyt 3. – S.105-123.
- Grzybowski Stanisław.* Marcin Kromer czyli kariera snoba // Pisarze staropolscy. Sylwetki. – T.2. – Warszawa, 1997. – S.43-70.
- Guida Francesco.* Enea Silvio Piccolomini e l'Europa Orientale: il «De Europa» (1458) // Clio: rivista trimestrale di studi storici. Napoli, 1979. – XV-1. – P.35-77.
- Hahn Wiktor.* Zapomniane wiersze łacińskie Szymona Szymonowica // Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do «Gazety lwowskiej». – Lwów, 1902 (та відбитка). – 39 s.
- Hartleb Kazimierz.* Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu. – Lwów, 1928. – 177 s., [12] k. il.
- Jučas Mečislovas.* Lietuvos metraščiai ir kronikos. – Vilnius, 2002. – 208 s.
- Kamieniecki Jan.* Szymon Budny – zapomniana postać polskiej reformacji. – Wrocław, 2002. – 192 s.
- Kempa Tomasz.* Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616) – wojewoda wileński. – Warszawa, 2000. – 381 s.
- Kętrzyński Wojciech.* O Stanisławie Górskim, kanoniku płockim i krakowskim i jego dziełach // Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. T.VI. – Poznań, 1871. – S.83-145.
- Kiliańczyk-Zięba Justyna.* Czcionka i piórem. Jan Januszowski w roli pisarza i tłumacza. – Kraków, cop.2007. – 372 s.
- Kaim Andrzej.* Ekumenia w dobie Renesansu. Jedność Kościoła w ujęciu Stanisława Orzechowskiego. – Lublin, 2002. – 180 s.
- Kaim A.* Stanisław Orzechowski i dylematy chrześcijańskiego humanizmu // Rocznik Przemyski. – T.XLVII (2011). – Z.2. – S.11-30.
- Koehler Krzysztof.* Stanisław Orzechowski i dylematy humanizmu renesansowego. – Kraków, 2004. – 565 s.
- Kot Stanisław.* Andrzej Frycz Modrzewski. Studium z dziejów kultury polskiej w. XVI. – Kraków, 1919. – VIII, 313 s.
- Kowalska Zofia.* Niebezpieczeństwo tatarskie dla chrześcijańskiej Europy według «Kroniki świata» z roku 1483 // Stromata Historica. Studia

Historyczne Ofiarowane Romanowi Marii Zawadzkiemu w 70. Rocznice Urodzin. – Kraków, 2006. – S.133-141.

Kraszewski Józef Ignacy. Notatki lekarza w czasie morowego powietrza we Lwowie 1623 r. // Athenaeum. Pismo zbiorowe poświęcone historii, filozofii, literaturze, sztukom it.d. – Wilno, 1850. – T.3. – S.209-226.

Krawczyk Antoni. Warsztat historyczny Pawła Piaseckiego // Folia Societatis Scientiarum Lublinensis (Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Humanistyka). – Vol.29, nr.2. – Lublin, 1991. – S.59-68.

Krawczyk A. Historiografia krytyczna. Formowanie się nowożytnej postawy naukowej w polskim piśmiennictwie historycznym XVII w. – Lublin, 1994. – 477 s.

Krawczyk A. Historiografia polska epoki baroku. Stan i potrzeby badań // Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej / [pod red. Jerzego Maternickiego]. – Rzeszów, 1998. – S.103-146.

Krzywoszyński Przemysław. Stanisław Orzechowski – ideolog demokracji szlacheckiej. – Poznań, 2010. – 172 s.

Kuczara Konrad. Grecy w Kościołach wschodnich w Rzeczypospolitej (1585-1621). – Poznań, 2012. – 292 s.

Kuran Michał. «Chorągiew saurmatcka w Wołoszech» Marcina Paszkowskiego jako przykład epickich nowin poświęconych batalii chotimskiej z 1621 roku // Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica. – №10. – Łódź, 2008. – S.21-40.

Kuran Michał. Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku. – Łódź, 2012. – 664 s.

Leśnodorski Bogusław. Polski Makiawel // Ludzie i idee. – Warszawa, 1972. – S.38-61.

Lewandowski Ignacy. Początki teoretycznych badań nad historią w Polsce // Historyka. – T.VI. – Kraków, 1976. – S.43-55.

Lewandowski Ignacy. Historiografia rzymska. – Poznań, 2007. – 528 s.

Lewickij Orest. Socynjanie na Rusi // Reformacja w Polsce. – R.II (Warszawa, 1922), nr 7. – S.204-234.

Lichański Jakub Zdzisław. Łukasz Górnicki – sarmacki Castiglione. – Warszawa, 1998. – 158 s.

Lopatecki Karol. Uwagi nad 'Commentarius brevis rerum Polonicarum' a morte Sigismundi Augusti Poloniae Regis Jana Dymitra Solikowskiego // Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia / [pod redakcją P.Borka]. – Kraków, 2012. – S.91-102.

Mączak Antoni. Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII w. – Warszawa, 2000. – 357 s.

- Mierzwa Edward Alfred.* Historia historiografii. T.2: Renesans – Oświecenie. – Warszawa, 2007. – 722 s.
- Morawski Kazimierz.* Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła. – Kraków, 1892. – 402 s.
- Nadolski Bronisław.* Poglądy na historię uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermanna (1571-1609) // Rocznik Gdański. – T.XVII/XVIII (1958-1959). – Gdańsk, 1960. – C.253-261.
- Nehring Władisław.* O historykach polskich XVI w. – Cz.2. O życiu i pismach Joachima Bielskiego. – Poznań, 1860. – VI, 99 s.
- Niechwiej Marek.* O błędach rusińskiego obrządku, to jest Elucidarius errorum ritus Ruthenici (1501), czyli Jan z Oświęcimia wobec idei unii kościelnej z prawosławnymi Rusinami. – Kraków, 2012. – 482 s.
- Nowak Zbigniew.* Zapomniane wiersze o wojnie polsko-kozackiej (ze zbiorów biblioteki Gdańskiej) // Libri Gedanensi. – T.VIII (1974). – Gdańsk, 1976. – S.211-257.
- Ochmański Jerzy.* Nad Kroniką Bychowca // Studia Źródłoznawcze. – T.12. – Warszawa, 1967. – S.157-162.
- Pelín Valentina.* Un manuscris necunoscut al mitropolitului Petru Movilă la Moscova // Revistă de Istorie a Moldovei. – Nr.1-2 (61, 62). – ianuarie-iunie 2005. – Chişinău, 2005. – P.44-46.
- Pernal A.B., Essar D.F.* The first Edition (1651) of Beauplan's Description d'Ukraine // Harvard Ukrainian Studies. – 14 (1990). – P.84-96.
- Ptaszycki Stanisław.* Ruskie przekłady kronik Bielskiego i Strykowskiego // Pamiętnik Literacki. – T.30. – Lwów, 1933. – Z.1-4. – S.168-184.
- Rachwał Stanisław.* Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII wieku. – Lwów, 1930. – 60 s.
- Radziszewska Julia.* Macej Strykowski, historyk-poeta z epoki Odrodzenia. – Katowice, 1978. – 165 s.
- Różycki Edward.* Alembekowie i ich księgozbiory. Z dzieów kultury umysłowej mieszczaństwa lwowskiego renesansu i baroku. – Katowice, 2001. – 200 s.
- Rynduch Zbigniew.* Andrzej Maksymilian Fredro. Portret literacki. – Gdańsk-Wrocław, 1980. – 226 s.
- Schirmer Edward.* Stanisław Chwalczewski i jego kronika. – Lwów, 1886. – 50 s.
- Schirmer E.* Ueber Jan Herburt, Castellan von Sanok, und seine Chronik // Jahresbericht des k.k. II. Obergymnasiums in Lemberg für das Schuljahr 1889. – Lemberg, 1889. – 15 s.
- Selicki Franciszek.* Kronikarze polscy w latopisarstwie i dawnej historiografii ruskiej // Slavia Orientalis. – Warszawa, 1965. – №2. – S.143-178.

Serczyk Jerzy. Ewerard Wassenberg, historiograf Władysława IV (1610-1672) i jego pochwała Gdańska // *Rocznik Gdański*. – T.24 (1965). – S.125-153.

Siemiańczyk Albina. Maciej Strykowski – pierwszy historyk Europy Wschodniej // *Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU*. – T.XI. – Kraków, 2010. – S.77-83.

Sitkowa Anna. O pisarstwie Józefa Wereszczyńskiego. Wybrane problemy. – Katowice, 2006. – 215 s.

Sobecki Sebastian. The Authorship of *A Relation of the State of Polonia, 1598* // *The Seventeenth Century* [druk: Manchester University Press]. – Vol.18. – №2. – (2003) [2004]. – P.172-179.

Starnawski Jerzy. Marcin Bielski – piewca ziemi Przemyskiej // *Rocznik Przemyski*. – T.XXXV: 1999. – Z.3. – S.11-12.

Stasiak Arkadiusz Michał. Ideał monarchy w pismach Marcina Kromera. – Olsztyn, 2003. – 145 s.

Szelański Adam. Paweł Piasecki, historyk polski XVII w. Cz. 1, Życiorys i charakterystyka ogólna pisarza. – Lwów, 1899. – 106 s. (відбітка з «Przewodnik Naukowy i Literacki» za 1898 p.).

Szyber Radostaw. Piórem, kropidłem i szabłą. Wojciecha Dembołęckiego pisarska i kapelańska przygoda z lisowczykami (1619-1623). Studia i szkice. – Zielona Góra, 2005. – 309 s.

Szymon Szymonowicz – poeta wciąż aktualny. Materiały z sesji naukowej Zamość, 24 października 2008. – Zamość, 2008. – 224 s.

Śnieżko Dariusz. «Kronika wszytkiego świata» Marcina Bielskiego. Pogranicze dyskursów. – Szczecin, 2004. – 356 s.

Tańkiewicz Piotr. Jan Łaski (1456-1531): kanclerz koronny i prymas Polski. – Warszawa, 2007. – 475 s.

Topolski Jerzy. «Prawda nie tylko jest piękną ozdobą historii, lecz samą jej duszą» (O miejscu Szymona Starowolskiego w historii historiografii) // *Ludzie. Kontakty. Kultura XVI-XVIII w. Prace ofiarowane prof. M.Boguckiej*. – Warszawa, 1997. – S.201-207.

Trawicka Zofia. Jakub Sobieski. Studium z dziejów warstwy magnackiej w Polsce doby Wazów. – Kraków, 2007. – 303 s.

Wagner Marek. «W obronie tronu Mołdów». Hieronim (Jarosz) Otwinowski i jego mołdawski poemat z 1600 roku // *Revistă de Istorie a Moldovei*. – Nr.1-2 (61, 62). – ianuarie-iunie 2005. – Chişinău, 2005. – P.115-122.

Weinryb Bernard. The Hebrew Chronicles on Bohdan Khmel'nyts'kyi and the Cossack-Polish War // *Harvard Ukrainian Studies*. – Cambridge, 1977. – Vol.I, nr 2. – P.153-177.

- Wierzbowski Teodor*. Krzysztof Warszawicki 1543-1603 i jego dzieła: monografia historyczno-literacka. – Warszawa, 1887. – XII, 406 s.
- Wiszniewski Michał*. Historia literatury polskiej. – T.VIII. – Kraków, 1851. – IV, 504 s.
- Wiśniewska Halina*. Renesansowe życie i dzieło Sebastiana Fabiana Klonowica. – Lublin, 2006. – 328 s.
- Włodarski Bronisław*. Salomea, królowa halicka (Karta z dziejów wprowadzeniu zakonu klarysek do Polski) // *Nasza Przeszość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*. – T.5. – Kraków, 1957. – S.61-83.
- Wojtkowiak Zbysław*. Maciej Strykowski, dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności. – Poznań, 1990. – 246 s.
- Zamorski Krzysztof*. Dziwna rzeczywistość. Wprowadzenie do ontologii historii. – Kraków, 2008. – 380 s.
- Zarebski Ignacy*. Stosunki Eneasa Sylwiusza z Polską i Polakami. – Kraków, 1939. – 155 s.
- Zawadzki Konrad*. Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII wieku. – Warszawa, 2002. – 440 s.
- Zaryn Małgorzata*. Dziełko Krzysztofa Warszawickiego o królach, świętych, wojownikach i pisarzach // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. – T.XXXII. – Warszawa, 1987. – S.91-106.

Довідникові видання:

- Енциклопедія історії України*: У 10 т. / [Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін.] – К., 2003-. – Т.1: А-В. – 2003. – 688 с.; Т.2: Г-Д. – 2004. – 528 с.; Т.3: Е-Й. – 2005. – 672 с.; Т.4: Ка-Ком. – 2007. – 528 с.; Т.5: Кон-Кю. – 2008. – 568 с.; Т.6: Ла-Мі. – 2009. – 784 с.; Т.7: Мл-О. – 2010. – 728 с.; Т.8: Па-Прик. – 2011. – 520 с.; Т.9: Прил-С. – 2012. – 944 с.
- Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В.И.Вернадского НАН Украины* / [Сост. М.А.Шамрай, при участии Б.В.Грановского и И.Б.Торбакова]. – К., 1995. – 550 с.
- Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве*. Сост. Н.И.Петров. – Вып. II: Собрания рукописей Киево-Печерской Лавры, Киевских монастырей Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Никольского, Выдубицкого и женского Флоровского, и Десятинной церкви. – М., 1897. – 288 с.
- Bibliografia literatury polskiej «Nowy Korbut»*. – Warszawa, 1963-1965. – Т.1: Piśmiennictwo staropolskie: hasła ogólne i anonimowe. – 1963. – 390 s.; Т.2: Piśmiennictwo staropolskie: hasła osobowe: А-М. – 1964. –

521 s.; T.3: Piśmiennictwo staropolskie: hasła osobowe: N-Ż. – 1965. – 581 s.

Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny. – Warszawa, 2000-2004. – T.1: A-H. – 2000. – 421 s.; T.2: I-Me. – 2001. – 449 s.; T.3: Mia-R. – 2002. – 415 s.; T.4: S-T. – 2003. – 295 s.; T.5: U-Ż; uzupełnienia; indeksy. – 2004. – 746 s.

Estreicher Karol. Bibliografia polska. – Kraków, 1891-2007. – T.12: A-Be. – 1891. – XIX, 532, XII s.; T.13: Bz-Bz. – 1894. – VIII, 502, VI s.; T.14: C. – 1896. – VIII, 590, XI s.; T.15: D. – 1897. – VIII, 475, V s.; T.16: E-F. – 1898. – VIII, 377, XXXIV s.; T.17: G. – 1899. – 491, V s.; T.18: H-J. – 1901. – 705, VI s.; T.19: K-Kom. – 1903. – 487 s.; T.20: Kon-Ky. – 1905. – 436, XXIII s.; T.21: L-Łz. – 1906. – 550, IX s.; T.22: M-My. – 1908. – 673, XVII s.; T.23: N-O. – 1910. – VIII, 545, XLIII s.; T.24: P-Pom. – 1912. – VI, 479, LVI s.; T.25: Pon-Q. – 1913. – 443, XXXVII s.; T.26: R. – 1915. – 574, XX s.; T.27: S-Sh. – 1929. – IX, 421, IX s.; T.28: Si-Soj. – 1930. – VI, 411 s.; T.29: Sok-St. – 1933. – X, 373, III s.; T.30: Su-Sz. – 1934. – 372, IV s.; T.31: T. – 1936. – VI, 508, IV s.; T.32: U-Wik. – 1938. – VI, 500, III s.; T.33: Wil-Y. – 1939. – VIII, 495, II s.; T.34: Z-Załużski. – 1951. – 243 s.; T.35: Zb-Zil. – 2007. – 371 s.

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995 / [Oprac. L.Grzebień przy współpr. zespołu jezuitów]. – Kraków, 1996. – XVI, 882 s.

Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar. im. Ossolińskich = Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Ossolinianae Leopoliensis / wydał Wojciech Kętrzyński. – T.I. – Lwów, 1886. – VIII, 759 s.; T.II. – 776 s.; Lwów, 1898. – T.III. – 763 s.

Polonica w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego. – T.1. Polonia / A.P.Bieś, L.Grzebień, M.Inglot. – Kraków, 2002. – 432 s.

Polski słownik biograficzny. – T.1-48. – Kraków etc, 1935-2012. – T.1: Abakanowicz Abdank Bruno – Beynart Wojciech. – 1935. – 480 s.; T.2: Beyzym Jan – Brownsford Maria. – 1936. – 480 s.; T.3: Brożek Jan – Chwalczewski Franciszek. – 1937. – 480 s.; T.4: Chwalczewski Jerzy – Dąbrowski Ignacy. – 1938. – 480 s.; T.5: Dąbrowski Jan Henryk – Dunin Piotr. – 1939-1946. – 480 s.; T.6: Dunin Rodryg – Firlej Henryk. – 1948. – 480 s.; T.7: Firlej Jan – Girdwoyń Kazimierz. – 1948-1958. – 479 s.; T.8: Girdwoyń Michał – Gross Adam. – 1959-1960. – 640 s.; T.9: Gross Adolf – Horoch Kalikst. – 1960-1961. – 632 s.; T.10: Horoch Mieczysław – Jarosiński Paweł. – 1962-1964. – 640 s.; T.11: Jarosław – Kapliński Seweryn. – 1964-1965. – 638 s.; T.12: Kapostas Andrzej – Klobassa Zręcki

Karol. – 1966-1967. – 640 s.; T.13: Klobassa Zręcki Stanisław – Kopernicki Franciszek. – 1967-1968 – 638 s.; T.14: Kopernicki Izidor – Kozłowska Maria. – 1968-1969. – 640 s.; T.15: Kozłowska Zofia – Kubacki Stanisław. – 1970. – 636 s.; T.16: Kubacz Franciszek – Legatowicz Ignacy. – 1971. – 640 s.; T.17: Legendorf Fabian – Lubomirski Aleksander. – 1972. – 640 s.; T.18: Lubomirski Aleksander – Machowski Walenty. – 1973. – 640 s.; T.19: Machowski Wawrzyniec – Maria Kazimiera. – 1974. – 644 s.; T.20: Maria Józefa – Mieroszewski Krzysztof. – 1975. – 823 s.; T.21: Mieroszewski Sobiesław – Morsztyn Władysław. – 1976. – 832 s.; T.22: Morsztyn Zbigniew – Niemirycz Teodor. – 1977. – 824 s.; T.23: Niemirycz Władysław – Olszak Waclaw. – 1978. – 832 s.; T.24: Olszamowski Bolesław – Padlewski Zygmunt. – 1979. – 812 s.; T.25: Pađło Jan – Piątkiewicz Aleksander. – 1980. – 832 s.; T.26: Piątkiewicz Bronisław – Pniowski Władysław. – 1981. – 832 s.; T.27: Pniowski Jan – Potocki Ignacy. – 1982-1983. – 831 s.; T.28: Potocki Ignacy – Przerębski Mikołaj. – 1984-1985. – 764 s.; T.29: Przerębski Samuel – Raduński Edmund. – 1986. – 768 s.; T.30: Radwan – Reguła Tadeusz. – 1987. – 751 s.; T.31: Rehbindler Jerzy – Romiszewski Modest. – 1988. – 671 s.; T.32: Romiszowski Aleksander – Rudowski Jan. – 1989-1991. – 684 s.; T.33: Rudowski Jan – Rzańnicki Adolf. – 1991-1992. – 624 s.; T.34: Rzańnicki Adolf – Sapięha Jan. – 1992-1993. – 629 s.; T.35: Sapięha Jan – Schroeder Elias. – 1944. – 640 s.; T.36: Schroeder Franciszek – Siemiatycki Chaim. – 1995-1996. – 640 s.; T.37: Siemiatkowski Antoni – Skaradkiewicz Patrycy. – 1996-1997. – 658 s.; T.38: Skarbek Aleksander – Słomka Jan. – 1997-1998. – 656 s.; T.39: Słomkiewicz Stefan – Soczek Zygmunt. – 1999-2000 – 639 s.; T.40: Soczyński Karol – Sowiński Ignacy. – 2000-2001. – 639 s.; Uzupełnienia i sprostowania do tomów I-XL. – 2002. – 119 s.; T.41: Sowiński Jan – Stanisław August Poniatowski. – 2002. – 640 s.; T.42: Stanisław, ks. mazowiecki – Stawiarski Seweryn. – 2003-2004. – 611 s.; T.43: Stawicki Stanisław – Stoiński Jan. – 2004-2005. – 640 s.; T.44: Stoiński Ksawery – Strzelecki Ryszard. – 2006-2007. – 640 s.; T.45: Strzelecki Wiesław – Surma Czesław. – 2007-2008. – 640 s.; T.46: Surmacki Leopold – Szaniawski Jozafat. – 2009-2010. – 640 s.; T.47: Szaniawski Józef Kalasanty – Szeliga Franciszek. – 2010-2011. – 640 s.; T.48/1-3: Szeliga Jan – Szofman Gersom. – 2012.

Słownik historyków polskich / [koncepcja i oprac. red. Maria Prosińska-Jacki; aut. biogramów: Krzysztof Baczkowski et al.]. – Warszawa, 1994. – 632 s.

Показчик титулів рукописів і стародруків

Абрахам бен Самуель Ашкеназі

«Zaar Bath Rabin» / «Біди багатьох» (Венеція, без дати) 189

Алембек, Ян (Альнпек, Альмпек, Алемпех, Алембеге, 1567 – 1636)

«Topographia civitatis Leopolitanae a Joanne Alnpekio Leopol. studioso lectori donata» / «Топографія міста Львова...» 158-159

«Kodeks Alembeka», «Kronika Alembeka» або «Liber Memorabilium» 159

«Plantatio arbitramenti inter Magistratum et Populum Leopoliensium. Per Sacram R.Mtem confirmati anno 1603» («Wielkie zajście Civitatis miasta Lwowa z Pany Rajcy, ktore mnie do wielkich trudności przywiodło, a ich Pan Bóg z tego świata wziął in furore suo») 159

«Księgi Kłopotni» 159

Алембек, Фридерик (1598 – 1672)

«Xeniolium» – вірш-похвала Львову (Краків, 1619) 159

«Status ecclesiarum diocesis Premisliensis» / «Статус церкви Перемиської єпархії» (твір з часів візитації 1636-1642 рр.) 159

«Privilegia canonicatus fundi Pnikuł» / «Привілеїї канонії фундації Пекулиця/Пнікульт [у перемиській капітулі]» (1645) 159

«Trzebiniana seu privilegiorum Episcopatus et Capituli consignatio» / «Требініана або привілеїї єпископату і капітули свідчення» (закінчене 1647 р.) 159

«Gemma ecclesiae cathedralis» / «Гемма/самоцвіт церкви кафедральної» (1647) 160

«Collectanea librorum consistorialium Premysliensium» / «Витяги з книг консисторських Перемиських» (1649) 160

«Annulus canonialis» / «Ланки каноній» (1649 р.; укладені за абеткою витяги архівних документів до справ капітули) 160

«Procuratoria Capituli et Faricae ecclesiae cathedralis» / «Прибутки капітули і церкви кафедральної» (1650-1651 рр.; рахунки капітули і її богослужбових фундацій) 160

«Status ecclesiae parochialis Zoravicensis 1662» / «Статус церкви парафії в Журавицях» (1662) 160

«Akta anni 1649 pod Zbarażem Nowym albo raczej diariusz w miesiącu lipcu za regimentu im. pana Andrzeja z Dąmbrowice Firleja kasztelana na ten czas bełskiego, im. pana Stanisława z Brzezia Lanckorońskiego»

kasztelana kamienieckiego, im. pana Mikołaja Ostroroga podczaszego koronnego» 172

«Anno 1649. Stanąwszy w obozie pod Zbarażem ultima junii spod Konstantynowa przy nędzy, krótkie opisanie ciężkich progresów naszych od wojska kozackiego i ordy za następowaniem post nonam julii in odsidione będąc» 172

«A Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crowne, 1598» / «Реляція про Польську державу та об'єднані цією Короною провінції» 71

Аркудіус, Петро (Αρχουδιός, Arcudius, 1562 або 1563 – 1633)

«Historia Collegii Graecorum» 148

«Historia de Ruthenorum cum Romana Sede unione» / «Історія про унію русинів з римською Столицею» (рукопис загинув) 148

«Libri VII de concordia Ecclesiae occidentalis et orientalis in septem sacramentorum administratione» / «Книг 7 про згоду Церков західної та східної...» (Париж, 1619; наступні друки – 1626 та 1672) 148

Арундіненсіс, Йоанн (Ян з Тржцяни/Тростини, бл.1510 – 1567)

«De religione sacrosancta, de ecclesia, ac ceremoniis...» / «Про релігію святу, про церкву і церемонії...» (Кельн, 1563) 38

Балдуїн, Франциск (Baudouin, 1520 – 1573)

«De institutione historiae universae» / «Про навчання історії всесвітньої» (1561) 95

Балика, Богдан (2-а пол. XVI ст. – після 1621)

«Про Москву, про Дмитрія, царика московського ложного» 109

Бароній, Цезар (Бароніо Чезаре, 1538 – 1607)

«Annales ecclesiastici» / «Церковні аннали» (12 тт., Антверпен 1588-1607) 137

«Discours de l'origine des Russiens et de leurs miraculeuse conversion...» / «Розмисел про походження русинів та їхнє чудесне навернення [до Риму] і кілька визначних документів їхніх королів» (Кельн; Париж, 1599; під зміненими титулами ще в Кельні – 1598 і 1600 pp.) 138

«Legationes Alexandrina et Ruthenica ad Clementem VIII [...] pro unione et communione cum sede Apostolica» / «Посольства Алексанрійське і Руське до Клементя VIII про унію і об'єднання із столицею Апостольською» (Інгольштад, 1598) 138

Бартоланус, Станіслав (молодший)

«Sigismundi III Poloniae et Sveciae regis, duce Joanne Zamoiscio, ex Michaele utriusque Valachiae [et] Transilvaniae tyranno insignis victoria» / «Сигізмунда III, короля польського і шведського, гетьмана Яна Замойського над Міхалом, тираном обох Валахій і Трансильванії, славнозвісна перемога» (Краків, 1601) 165

Бендонський, Анджеї (Będoński)

«Potrzeba Secorska z Skinderbaszą y Sołtanem Gałga» (Б.м.д., але посвята підписана 16.IV.1621 р. у Замості) 166

Бернартіус, Йоанн (1567 – 1601)

«De utilitate historiae legendae» / «Про користі від читання історії» (1593) 97

Беурер, Йоган-Якуб († 1605)

«Synopsis historiarum et methodus nova» / «Огляд історії та новий метод» (1609) 96

Бельський, Йоахим (бл.1550 – 1599)

«Kronikę polską Marcina Bielskiego, nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydana» / «Хроніку польську Мартина Бельського, наново Йоахимом Бельським, сином його видану» (Краків, 1597) 92

[N.N.] *Продовження хроніки Й.Бельського за 1587-1598 рр.* 92-93

Бельський, Мартин (первісно М.Вольський, бл.1495 – 1575)

«Kronika wszytkiego świata» (Краків, 1551) 40-42

«Sprawa Rycerska...» (Краків, 1569) 42

Бзовський, Станіслав (Абрахам) (бл.1567 – 1637)

«Historia ecclesiastica» / «Церковна історія» (Рим, 1616) 137

«Annalium ecclesiasticorum post Caesarem Baronium...» т.13-20 (Кельн, 1616-1641; т.21. Рим, 1672) 138

Бізаччіоні, Майоліно (1582 – 1663)

«Historia delle guerre civili di questi ultimi tempi» / «Історія громадянських війн останнього часу» (Венеція, 1653; 1655; 1664; Болонья, 1654; 1663) 128

«Demetrio Moscovita» (Венеція, 1643; 1649) 128

«Memorie storiche delle mosse d'armi di Gustavo Adolfo re di Svetia in Germania dal 1630» (Болонья, 1630) 128

«Historia universale dell'origine, guerre et imperio de'Turchi» (Венеція, 1654) 128

Білобоцький, Ян (бл.1600 – після 1661)

- «Pochodnia wojennej sławy...» (Краків, 1649) 169
 «Klar męstwa na objaśnienie Pochodni...» (Краків?, 1649) 169
 «Pogoda jasna Ojczyzny...» (Краків, 1650) 169
 «Odmiana postanowienia sfery niestatecznej kozackiej...» (Краків, 1653) 169
 «Brat Tatar abo liga wilcza ze psem na gospodarza» (Краків, 1652) 169

Бівільський, Ян Семенович (1600 – після 1646)
 Літопис 136, 181

- Бірківський, Фабіан* (1566 – 1636)
 «Książę Krzysztof Zbaraski, koniuszy koronny, na pogrzebie wspomniany» (Краков, 1627) 74
 «Stephan Chmielecki albo Nagrobek Jásnie Wielmożnego Jego Mści Pána P. Stephana Chmieleckiego, Woiewody Kiowskiego» (Варшава, 1632) 74
 «Bitwa Wołoska. Żal ksząt Wiśniowieckiego i Koreckiego» (Б.м.д., 1617?) 162

«*Биховця хроніка*» (цілий кодекс-звід постав у 1564-1574 pp.) 30

- Блажовський, Мартин* (? – бл.1628), перекладач Кромера
 «Tłumacz rokoszowego powiatu ruskiego» (Краків, 1607) 37
 Kromer M. «O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznościach Koronnych Polskich: ksiąg XXX. Przez Marcina Błazowskiego z Błazowa: Wyrażnie na Polski język przetłumaczone, prydatkami i dowodami niektórymi poniekąd utwierdzone, i własnym onegoż kosztem z druku na świat podane» (Краків, 1611) 37, 109-110

Бліверніц, Арон (Blivernitz, Blivernic, 1629 – 1701)
 «Dissertatio juridico-politica de Cosacis an satius sit ad finiendum bellum Poloniae civile, rebelles Cosacos Marte prosequi funditus extirpare, An vero Arte et perpetuis induciis cum eisdem pacisci» / «Дисертація юридично-політична про Козаків...» (Лешно, [1653]) 173

Богемець, Йоганн (Ioanne Воето/Воеmus Aubano, бл.1485 – 1535)
 «Mores, Leges Et Ritus Omnium Gentium: ex multis clarissimis rerum Scriptoribus collecti» / «Звичаї, закони і віра усіх племен: з численних найяскравіших історії писців зібрані» (Аусбург, 1520) 12

Бонфіні, Антоніо (бл.1427 – 1502)
 «Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia» / «Діянь угорських чотири з половиною декади» 54

Бончальський, Северин

«Ochrona koronna» (Краків, 1606) 79

Боплан, Гійом Левассер, де (бл.1600 – 1673)

«Опис України» (Руан, 1651; власне, 1-е видання праці Боплана мало іншу назву – «Description des contrées du royaume de Pologne» / «Опис країв Польського королівства», аніж «канонічне» видання «Description d'Ukraine» (Руан, 1660)) 91, 129

Борковський, Модест (Borkowski)

«Complement ozdoby starozytney Pilawie przez Jáśnie Wielmożnego Jego Mości Pána Mikolaia z Potoka Potockiego ..., pisma S. Doktora y Kaznodzieie Lwowskiego Zakonu Kaznodzieyskiego provincyey Ruskiey, w kościele Jezupolskim Oycow Dominikanow, w roku 1652 dnia 15 Kwietnia przy ostatniej parentacyi, do wiadomości podany» (Львів, 1652?) 170

Бреденбах, Тілман (1526 – 1587)

«Historia belli Livonie, quod Magnus Moscovitarum Dux contra Livones gessit, per Tilmannum Bredenbachium conscripta. Una cum brevi narratione praeclarae ejus victoriae, qua paucis abhinc mensibus Lituani vicissim Contra Moschovitas potiti fuerunt» / «Історія війни Лівонської...» (Левен [Lovanii], 1564; перевидання: Кельн, 1564; Антверпен, 1564; Ниса Сілезька, 1565) 48

Брейн, Авраам (de-Bruyn, 1540 – 1587)

«Diversarum gentium armatura equestris» / «Різних народів озброєння вершників» (Кельн, 1577; Амстердам, 1617) 13

«Briefve description du pays et royaume de Pologne...» / «Короткий опис країни і Корони Польської» (Ліон, 1573) 53

Броневський, Мартин (Broniowski, † 1593)

«Tartariae Descriptio» / «Опис Татарії» (Кельн, 1595) 69, 141

«Pogrom Tatarow przez... Stanisława Żolkiewskiego..., w Wołoskiej ziemi, 6 Octobris w Roku 1620. Przy tym Ordynek wyprawy tatarskiej na woynę, Marcina Broniowskiego...» [B.m.dr., але бл.1621] 69

Броневський, Мартин (псевд. Христофор Філалет)

«Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiastnym Synodzie w Brześciu Litewskim» (Краків, 1597; існувала також руськомовна версія видання) 147

«Apokrisis» (Краків, 1597) 147

Бруні з Ареццо, Леонардо (бл.1369 – 1444)

«Historiarum Florentini populi libri XII» / «Історія флорентійського народу, у 12 книгах» (Страсбург, 1610; італійський переклад – Венеція, 1476) 10

Бруто, Джанміхеле (1517 – 1592)

«De historiae laudibus sive de certa via et ratione, qua sunt rerum scriptores legendi liber unus» / «Про похвали історії...» (Краків, 1582) 55

«De rebus gestis Stephani I. regis Poloniae contra magnum Moschorum ducem narratio» / «Про діяння Стефана I короля Польщі проти великого московського князя оповідь» (Рим, 1582; за іншими даними це твір Станіслава Решки) 55

«Історії Угорців книг 20» (1585) 55-56

Брюс, Вільям (Bruce, бл.1560 – після 1611)

«Ad principes populumque Christianum de bello adversus ad Turcos gerendo» / «До князів люду християнського про ведення війни проти турків» (Краків, 1594) 71

«De Tataribus diarium» / «Про татар щоденник» (Франкфурт, 1598) 71

Будзило, Юзеф (Будило Йосип)

«Wojna moskiewska wzniecona i prowadzona z okazji fałszywych Dumitrow od 1603 do 1612 r.» 109

Будзинський, Станіслав († 1593)

«Historia ecclesiastica eorum, quae in Polonia eique conterminis regionibus a primordiis reformationis usque ad annum 1593 in negotio religionis contigerunt» / «Історії церковної... до 1593 р. ...» 146

Будний, Шимон (бл.1530 – 1593)

Лист половця Івана Смери до великого князя руського Володимира Великого (1560-і рр.?) 39

Бурський, Адам (1560 – 1611)

«Recensio iudicii Dionysii Halicarnassei de historia Thucydidis eiusdemque historiae defensio» / «Огляд суду Діонісія Галікарнаського щодо історії Фукідида з тієї таки історії захистом» (рубіж XVI/XVII ст.) 44

Ваповський, Бернард (бл.1450 – 1535)

«De bello a Sigismundo I, rege Poloniae, contra Moscos gesto a.1508» / «Опис війни Сигізмунда I, польського короля, проти московитів 1508 р.» (1509) 17

«Panegyris, seu carmen elegiacum in victoriam Sigismundi I regis de Moschis» / «Панегірик або пісня елегійна на перемогу короля Сигізмунда I над Московітами» [у збірці «Carmina de memorabili sede

Scismaticorum» / «Пісні про пам'ятну облогу схизматиків» (Рим, січень 1515 р.)] 19

«Tabula Sarmatiae, regna Poloniae et Hungariae utriusque Valachiae, nec non Turciae, Tartariae, Moscoviae et Lithuaniae partem comprehendens та Tabula in qua illustrantur ditiones Regni Poloniae ac Magni Ducatus Lithuaniae pars» / «Карта Сарматії...» (Краків, 1526-1528) 17

Варшевицький, Кишитоф (1543 – 1603)

«Paradoxa» (Вільно, 1579; Прага, 1588; Краків, 1598) 79

«Memorabilium rerum et hominum coaevorum descriptio ab orbe condito usque ad MDLXXXV» / «Визначних справ та людей однакового віку опис від заснування світу до 1585 р.». 100

«De origine seu derivatione generis et nominis Poloni dialogus» / «Діалог про походження або запозичення роду та імені поляків» (Вільно, 1580) 100

«De origine generis, et nominis Poloni Dialogus» / «Діалог про походження роду та імені поляків» (Рим, 1601) 100

«Rerum polonicarum libri tres» / «Справ польських книги три» та «Rerum polonicarum liber XIII» / «Справ польських книга XIII» (написані у 1589 р.) 101-102

«In obitum Stephani I. regis Poloniae oratio (1586)» / «На смерть Стефана I, короля польського промова» (Кельн, 1589) 102

«Reges, sancti, bellatores, scriptores poloni» / «Королі, святі, воятники, письменники польські» (Рим, 1601; Познань, 1629) 102

«Wenesya» / «Венеція» (Краків, 1572; Краків, 1587 – зі змінами та скороченнями) 103

«Turcsiae Quatuordecim...» / «Турчаки» (Краків, 1595) 103

«De optimo statu libertatis libri Duo» / «Про найкращий стан вольності» (Краків, 1598) 103

«De laudibus Joannis Tarnovii...» / «Про похвалу Яну Тарновському» (Краків, 1585) 103

«Caesarum, regum et principum vitarum parallelarum libri II» / «Цесарів, королів та князів життів порівняння» (Краків, 1603; Франкфурт-на-Одері, 1604 та 1608) 103

Васенберг, Ебергард (1610 – бл.1668 або 1671)

«Gestorum... Vladislai IV... pars I principem panegyricе repraesentans. Pars II regem panegyricе repraesentans» / «Історія... Владислава IV... частина I, що принцу панегірик представляє. Частина II, що королю панегірик представляє» (Гданськ, 1640-1641, 1643, 1649) 123

«Serenissimi Johannis Casimiri [...] carcer Gallicus ab Everhardo Wassenbergio conscriptus» / «Найяснішого Яна-Казимира ... ув'язнення французами, Ебергардом Васенбергом описане» (Гданськ, 1644) 123-124
 «Everardi Wassenbergii Saguntus, in Dantisco, non deleta» / «Сагунт, в Гданську, не знищений» (Гданськ, 1671) 124

«*Wahrhafter Anfang und Unterricht der Schlacht von dem König von Polen mit dem Herzog von Moscovia*» / «Правдиві звістки про битву короля польського з князем московським» (Лейпциг, після 14.IX.1514 р.) 19

Велевицький, Ян (1566 – 1639)

«Historici diarii domus professae SJ Crakoviensis...» / «Історичний діаріуш дома професів краківських єзуїтів» 142

«*De Sarmaticis sive Venedicis et Slavonicis populis, libri XXII*» / «Про сарматський або венедський і слов'янський народ, у 22 книгах» (Нюрнберг, 1639) 142

Велевич, Мацей (1607 – 1665)

історія єзуїтського колегіуму у Львові (до 1665 р.) 144

Венгерський, Анджей (псевд. Adrianus Regensvolsci, 1600 – 1649)

«Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias» / «Система історико-хронологічна церкви слов'янської, за різними провінціями» (Утрехт, 1652) 146

«Libri quatuor Slavoniae reformatae» / «Слов'янської Реформації книг чотири» (Амстердам, 1679; остання 4-а книга твору – «De Graeco-Ruthenorum Ecclesiis» / «Про греко-руські церкви») 146-147

Верецинський, Йосип (1530 – 1598)

«Droga pewna do pędszego y śnądnieyszego osadzenia w Ruskich krainach pustyń Królestwa Polskiego, jako też względem droźnieyszey obrony wszystkiego ukraińskiego położenia od nieprzyjaciół Krzyża świętego» (Краків, 1590) 78

«Publika... tak z strony fundowania szkoły rycerskiej synom koronnym na Ukrainie, jako też Krzyżakom według reguły maltańskiej» (Краків, 1594) 78

«Pobudka na Jego cesarską Miłość Wszystkiego Chrześcijaństwa, jako też na Jego K.M. Króla Polskiego. Tudzież też na Jaśnie Oświeconego Kniazia Wielkiego Moskiewskiego, do podniesienia wojny świętej spólną ręką przeciw Turkom i Tatarom» (Краків, 1594) 78

«Венеціанська хроніка» зі збірки братів Агопа і Аксента Кам'янецьких (оповідь від Різдва Христового до 1536 р.) 187

Віженер, Блез, де (1523 – 1596)

«Les chroniques et annales de Poloigne» / «Хроніка та аннали Польщі» (Париж, 1573) 52

«La description du royaume de Poloigne et pays adiacens...» / «Опис Польського королівства та країв прилеглих» (Париж, 1573) 52-53

Віленський хронограф першої третини XVI ст. 30

Віміна, Альберто (Michiele Bianchi, 1603 – 1667)

«Historia delle guerre civili di Polonia» / «Історія громадянської війни у Польщі» (Венеція, 1671) 130

«Relazione dell'origine e de costumi de Cossacchi, fatta l'anno 1656» / «Реляція про походження і звичаї козаків, складена 1656 р.» 130

Віперанус, Йоанн-Антоні (бл.1540 – 1610)

«De srcibenda historia liber» / «Про писання історії книга» 96

Вітковський, Станіслав

«Przestroga koronna terazniejszym opłakanym czasom i potomnym służąca» (Краків, 1613) 165

Войновський, Ярема († після 1593)

«In discordiam et tumultus electionem Regiam subsequutos» / «На розбрат та бунт, що трапились при виборах короля» (Краків, 1588) 62

Ворбек-Леттов, Мацей (Vorbek-Lettow, 1593 – 1668)

Спомини (починаються від 1646 р.) 134

Вранчич, Фауст (Vrančić; Veranzio, 1551 – 1617)

«Dell' origine degli Slovini. O Sarmati in Dalmazia» / «Походження слов'ян або сармати в Далмації» (Рим, 1606) 104

Габріель бен Йешуа Шосбург

«Petah teshuvah» / «Брама покаєння» (Амстердам, 1651 або 1653) 189

Гадомський, Самуель (Gadomski)

«Pieśń o tey bitwie zlozona A[nn]o 1649. Nota jako o Koreckiem» / «Пісня про ту битву [під Загалем 17.VI.1649 р. з козаками Іллі Голоти]...» 134

Гасвський, Кишиштоф

«Rozmowa Ukrainy z żołnierzem wydana gwoli łatwieyszemu sposobowi obronienia granic Korony Polskiey od nieprzyjaciół chrześciańskich» (Б.м.д., 1619; нині, вірогідно, втрачена) 79

Галеаццо Гуальдо-Приорато (1606 – 1678)

«Dell'Historie del conte Galeazzo Gualdo Priorato. Parte Quarta. Nelle quale si contengono tutte le cose universalmente occorse dall'Anno 1645 fino all'Anno 1649, consacrata alla Maestà Augustissima di Giovanni Casimiro Re di Polonia, e Svezia etc.» / «Історія ... у 4-х чч. ... з 1645 до 1649 рр., з посвятою ... Яну-Казимиру, королю Польщі та Швеції і т.д.» (Венеція, 1651) 127

Гановер, Натан Нота († 1683)

«Jawen mezulah» / «Безодня» (Венеція, 1653; варіант перекладу – «Глибока трясовина») 189

Гваньїні, Алесандро (1534 – 1614)

«Kronika Sarmasuej Europskiei» / «Хроніка європейської Сарматії» (Краків, 1611 – версія доопрацьована М.Пашковським) 70, 85-86, 87, 110

«Sarmatiae Europae descriptio» / «Опис європейської Сарматії» (Краков, 1578) 87

Гейденштейн, Рейнольд (Гейденштейн, Гайденштайн, 1553 – 1620)

«Annales Patavini» (1576-1579) 59

«De bello Moscovitico commentariorum libri sex» / «Коментарі про війну московську в шести книгах» (Краків, 1584 – фактично 1585) 59-60

«Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII» / «Діяння Польські від смерті Сигізмунда-Августа книг XII» (Франкфурт-на-Майні, 1672) 61

Геллер, Йом-Тоб Липман (Jom-Tov Lipmann ben Natan ha-Levi Heller, 1579 – 1654)

«Megillat Eivah» / «Сувій Врожості» або «Сувій Плачу» 190

Герберштейн, Зігмунт (1486 – 1566)

«Rerum Moscoviticarum comentarii» / «Записки про московітські справи» (Відень, 1549) 34

Гербурт, Ян (1524 – 1577).

«Cronica sive historiae Poloniae compendiosa ac per certa librorum capita ad facilem memoriam recens facta descriptio» / «Хроніка або історія Польщі скорочена та за головною частиною вірних книг для творення пам'яті щойно зроблений опис» (Базель, 1571) 36-37

Гербурт, Ян-Щасний (1567 – 1616)

«Zdanie o narodzie ruskim spisane podczas konfederacji moskiewskiej od Pana Szczęsnego Herburta, dobromilskiego, wiśnińskiego, mościckiego starosty» / «Розмислу про народ руський» (1613) 110-111

«Victoriae Kozakorum Nisoviorum de Tartaris Tauricanis in anno 1608 narratio Herburthi» / «Перемога козаків низових над татарами таврійськими року 1608, описана Гербуртом» (1608) 111

Гуляй, Павло (Paulus Gyulay, Pál Gyulai, бл.1550 – 1592)

«Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum Moschorum ducem gestarum anno 1580» / «Коментарі історії діянь короля Стефана проти великого князя Московського року 1580» (Claudiopoli (=Клуж-Напока або Коложвар), 1581) 59

Гілот'єр, Франсуа, де ла (François de La Guillotière, † 1594)

«Description de tout le royaume de Pologne. Duchés et provinces joints à iceluy avec ses confins» / «Опис цілого Польського королівства: князівств і провінцій об'єднаних у його кордонах» (Париж, 1573) 53

Гласер, Філіп (1554 – 1601)

«Syngramma historiae theoreticae» / «Твір історії теоретичної» (Страсбург, 1601) 96

Глічнер, Еразм (1535 – 1603)

«Chronicon rerum Poloniae a Lecho gentis rege ad Sigismundum III descriptum» / «Хроніки справ польських, описані від Леха, племінного короля, до Сигізмунда III» (Торунь, 1597) 115

«Glossa o Tatarach» 15

Глуховський, Ян († перед 1604)

«Ikones książąt i królów polskich... Do tego są przyłożone wiersze łacinskie Janicjusza poety» (1605) 104

Голінський, Марцін (1608 – 1673)

збірка 151

Голліуш, Ян (1634 – 1694)

Діаріуш і записна книжка 163

Горецький, Леонард (бл.1525 – після 1582)

«Decades...» – нарис у 20 книгах історії Польського королівства до 1572 р. (фрагмент з них з описом війни в Молдові 1574 р. у 1578 р. в Базелі виданий у німецькому перекладі та в Франкфурті-на-Одері – у латинському оригіналі «Descriptio belli Jvoniae...») 83

хроніка королювання Стефана Баторія (збережений фрагмент за 1576-1582 рр. видано вже аж 1939 р.) 83-84

«Oratio Leonhardi Gorecii, qua Gdanenses admonetur, ut ab hoc bello nefario abstineant, seseque Stephano regi ultro dedant. Ubi horrendae clades vastitasque Volynicis ac Podolicis regionibus, in Martio anno d. 1577 a Scyti illata commemorantur, rexque Stephanus admonetur, ut post habito hoc bello intestino, contra Gdanenses, junctis viribus suis, pariter cum universis Christianis, eos contra hanc tantam immanitatem Scytharum ac Turcarum convertat» / «Промова..., яка закликає гданщан утриматися від злочинної війни, [та] нагадує про спустошення Волині і Поділля від татар у березні 1577...». (Познань, 1577) 84

Гослицький, Вавжинець (1538 – 1607)

«De victoria Sigismundi Augusti serenissimi et potentissimi Regis Poloniae» / «Про перемогу Сигізмунда-Августа ... польського короля» (Падуя, 1564) 48

Грбовський, Петро († 1625)

«Zdanie syna koronnego» (Вільно, 23.IX.1595) 78

«Polska niżna albo Osada polska osobliwe na ochronienie pogranicznych państw od tataru na opatrzenie rozplodzonych synów koronnych pachółków chudych» (1596) 78

Грасер, Конрад

«Isagoge historica» / «Вступ до історії» (1623) 44

Граціані, Антоніо-Марія (Graziani, 1537 – 1611)

«De vita Joannis Francisci Commendonis Cardinalis» / «Про життя кардинала Джованні-Франческо Коммендоні» (Париж, 1647; написаний 1584 р., з нагоди смерті «героя» твору) 34

Гродецький, Вацлав (бл.1535 – 1591)

«In tabulam Poloniae a se descriptam nuncupatoria. – Index copiosissimus, omnium totius Poloniae Populorum, Regionum, Oppidorum, Sylvarum, Montium nomina alphabetico ordine complectens» / «На карту Польщі від себе опис прикладений. – Показчик найяскравіший усієї цілої Польщі імен людності, регіонів, поселень, лісів, гір у абетковому порядку складений» (Базель, 1558) 17

Грунєвек, Мартин (1562 – бл. 1618)

Записки (писані в 1601-1606 рр.) 158

Груші Івана, генерального писаря Війська Запорізького (1657-1659), збірка 186

Гунашевський, Михайло († після 1672)

Львівський (або Львівсько-руський) літопис (1650 р.; описує 1498-1649 рр.) 180

Гурницький, Лукаш (1527 – 1603)

«Dworzanin» / «Придворний» (Краків, 1566) 107

«Dzieje w Koronie Polskiej... od roku 1538 aż do roku 1572» (Краків, 1637) 107

Гурський, Станіслав (1497, або 1499, або 1489 – 1572)

«Acta Tomiciana» («Epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum Sigismundi Primi...» або також «Actionum Poloniarum, Rerum Poloniarum tomus primus, secundus і т.д.») 26

Гусовський, Микола (бл.1470 – бл.1533)

«Nova et miranda de Turcis victoria» / «Нова і чудесна над турками перемога» (Краків, 1524) 18

Густинський літопис (постав у 1620-і рр., є гіпотеза про авторство З.Копистенського) 180

Дантишек, Ян (1482 – 1537)

«Epithalamium reginae Bonaе» / «Весільна пісня королеві Боні» (бл.1536 або 1518) 26

«Victoria Serenis. Poloniae Regis contra vovevodam Moldaviae Turcae tributarium et subditum parta 22 Augusti parta 1531» / «Перемога найяснішого польського короля над воєводою молдавським, турецьким данником і підданам 22 серпня 1531 р.» (Левен, 1531) 29

Дахновський, Ян-Кароль (Dachnowski, бл.1590 – після 1654)

«Trąba na rozpruszonych do obozu przeciw Kozakom» (b.m., 1648) 169

«Na ‘Trąbę’ żołnierska odpowiedź w roku 1648» (b.m., 1648) 169

Демболецький, Войцех (1585 – 1645)

«Przewagi Elearów polskich, со ich niegdy Lisowczykami zwano» / «Переваги легких кіннотників польських, що їх інколи Лісовчиками звать» (Познань, 1623) 115

«Deklaracja abo objaśnienie kart kozackich» 115

«Kopia listu utrapionej ojczyzny do rycerstwa lisowskiego» 115

«List o lisowczykach» 115

«Pieśni o snych kozakach lisowskich» (з них дві пісні відомі й під іншою назвою «Pogrom abo porażka Czechów i kalwinistów przez lisowczyki Roku Pańskiego 1620 różnemi czasy raz po raz ośm razy») 115

«Wiersze o lisowczykach» 115

«Żywot kozaków lisowskich» 115

«Wywód jedynowłasnego państwa świata» / «Вивід єдиносправжньої [обраної] держави світу» (Варшава, 1633) 115-116

Децій, Йост-Людвік (власне Детц Йодок, 1485 – 1545)

«Diarii et earum quae memoratu digna in ... Sigismundi Polonia Regis et ... Vona...» / «Діаріуш і те що пам'яті гідне під час весілля польського короля Сигізмунда і Бони...» (Краків, 1518) 22

«De vetustatibus Polonorum» / «Про давнину Поляків»; «De Jagellonum familia» / «Про рід Ягелонів»; «De Sigismundi regis temporibus» / «Про часи короля Сигізмунда» [у 2-му виданні Меховіти «Chronica Polonorum»] (Краків, 1521) 23

«Sendbrieff von der grossen schlacht und sigg ... In Litten am. XXVII. tag Januarii des. 1527. ...» / «Надісланий лист про велику битву та перемогу... на Литві 27 дня січня 1527 року...» (Краків, 1527) 23

Димитрович, Павло (? – 1641)

«Compendium abo Krótkie opisanie tak Książąt i Królów Polskich, iako spraw, przypadków, y dawnych dzieiów Królestwa Polskiego, z Kroniki Marcina Kromera, Biskupa Warmińskiego, y inszych, osobliwie dla tych, którzy szyrokiem czytaniem nie radzi się bawią, przez Pawła Demitrowicza w druk na świat wydane» / «Компендіум або короткий опис як князів і королів польських, так і справ, випадків та давніх історій... для тих, хто не готовий читати докладно...» (Любча, 1625) 134-135

«Dyaryusz sejmu piotrkowskiego, R. P. 1565 poprzedzony kroniką 1559-1562» 44

Діаріуш уніатського собору у Львові в листопаді 1629 р. 148

«Diariusz woyny kozackiey ktora się zaczęła się die 13 Aprilis z Ostraninem y Skidanem. 1638» 168

«Diariusz wojny pod Beresteczkiem z chanem krymskim i Kozakami zaporoskimi za szczęśliwego panowania Króla JM. Jana Kazimierza, na którą sam osobą swą ruszeł się z Warszawy in Anno 1651» 173

«Diariusz expeditiey Jego Mości Pana Stanisława Żółkiewskiego, Kanclerza i Hetmana Koronnego, przeciwko Tatarom pod Rohatyn» (1618 р., анонімний рукопис) 166

«Diariusz Ekspedycyjej Zborowskiej» 172

«*Diariusz z pierwszego okresu buntu B.Chmielnickiego spisany przez towarzysza spod chorągwi Kozackiej wziętego do niewoli pod Kniażymi Bairakami*» 172

«*Diariusz zbaraskiego oblężenia 1649*» 170

«*Diariusz obsidijej kamienieckiej*» 170

«*Diariusz obozowy od 1 do 13 września 1648 roku*» 172

«*Diariusz obozowy (rozpoczynający kampanię białocerkiewską 1651 roku)*» 173

«*Diariusz pilawecki*» / «Щоденник Пилявецької битви» (1649) 119, 173

«*Diarysz prawdziwy zwycięstwa nad Tatarami otrzymanego roku M.DC.XXIII. Dnia dwudziestego Czerwca*» (Б.м.д., 1624) 167

«*Dyariusz czyto kronika o Początku Rebelliey kozackiey a iakiey okazyey u kto nadał do tey iadowitey resolutiey*» / «Диаріуш чи то хроніка про початок повстання козацького...» (1648) 182-183

«*Die Schlacht von dem König von Polen mit dem Moskowiter*» / «Битва польського короля з московитами» (Нюрнберг, після 8.IX.1514 р.) 19

Діонісії з Галікарнасу (60 – 5 рр. до н.е.)

«*Археологія римська*» 95

«*Про стиль Фукідіда*» 95

«*Discours sur l'histoire des Polognois...*» / «Міркування про історію Польщі» (Ліон, 1573; Париж, 1573) 53

«*Discours faict sur le royaume de Pologne...*» / «Міркування про справи Польського королівства» (Париж, 1574) 53

«*Descriptio germanica rerum inter R. Polo. et Sueciae occasione Livonicae invasionis a Carolo factae gestarum, cum narratione de Tartaris et descriptione eorum quae inter Polo. et domum Brandenburg. Varsaviae 1601 suscepta sunt per Magni nominis Iureconsultum*» / «Опис німецький справ між Короною Польською і Швецією з приводу Лівонії... з оповіданням про татар...» (Б.м.д., 1602) 69

«*Descriptio Poloniae*» / «Опис Польщі» (середина XVII ст.) 151

Дзвоновський, Ян (Ян Юрковський?)

«*Konterent cudowny i siła Kozaka Płachty, ukraine, który był przyciągnął z Sajdacznym Kozakiem do Morawy we dwudziestu tysięcy kozaków*»

wybornych i dzielnych młodców, przeciw ludziom niechrześcijańskim, w roku 1620» 77

Длугош, Ян (1415 – 1480)

«Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae» / «Річники або Хроніка славного Королівства Польського» (Дорбомиль, 1615) 13, 110

Доброцеський, Ян († 1634)

«Relacya prawdziwa pogromu poganstwa pod Białą Cerkwią roku 1626 dnia 7 Octobra szczęśliwie otrzymanego. Prez Iego Mosti pana Stefana Chmieleckiego, chorążego Woiewodstwa Braclawskiego, ktorego Poganstwa z Muradyn Sołtanem, w liczbie było Ośmdziesiąt tysięcy» (Львів, 1626?) 167

Довгїрд, Самуель (1-а половина XVII ст.)

«Genealogia albo krótkie opisanie Wielkich Książąt Litewskich i ich wielkich a mężnych spraw wojennych» (Любча, 1626) 131

Домбровський, Ян (Іван)

«Samoenae Borysthenides...» / «Дніпрові пісні» (Фастів, 1620) 75

Домжив-Люткович, Павло (Люткевич-Телиця, † бл.1634)

«Короткий хронологічний літописець» (Угерці, 1619?) 179

Дрессер, Матей (1536 – 1607)

«Isagoge historica per millenarios distributa» / «Впровадження до історії, поділеної на тисячоліття» (Лейпциг, 1586/87; 2 т.) 97

Дубович, Іван (Ян) († 1646)

«Hierarchia abo o zwierzchnosci w cerkwi bozey od ... Jana Dubowicza ...» (Львів, 1644) 149

«Część wtóra albo summarius historii kościelnych i inszych świata dziejów rocznych, począwszy od r. 34 aż do 1600» 149

«*Duma Kozacka o Woynie z Kozakami pod Beresteczkiem nad Styrem Reką. Roku Teraznieyszego 1651. Dnia 28, y 29, y 30 Czerwca y potym Dziewiątego y dziesiątego Lipca*» (Гданськ?, 1651) 170

«*Duma Kozacka*» (Гданськ, 1648?) 171

«*Ekspedycyje kozackiej diariusz od 19 lutego do 24 marca 1651 r.*» 173

«*Extrait d'une lettre écrite par un officier de l'armée de Lituanie logée dans la ville ... de Mohilow du 19.II.1655*» / «Екстракт листа офіцера литовської армії з міста Могильова 19.II.1655 р.» (Брюссель, 1655) 134

Еласонський, Арсеній (1549 – 1626)
«Аделфотес» (Львів, 1591) 155

Емерик Венгр (Emericus Ungarus, Emeryk z Wielunia, 1-а пол. XVI)
«Emerici Ungari monachi Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae in Vielium chronicorum sui temporis fragmentum 1516-1531» / «Емерика Венгра... хроніка або своїх часів фрагменти 1516-1531» 25

«*EPICEDION, себто віри жалобний* про благородного й вічної пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького» (Краків, 1585, імовірний автор – Ждан Білицький) 89

«*Epistola Sigismundi regis Poloniae ad Leonem X de victoria contra haereticos ac schismaticos Moscovios apud aras Alexandri magni parta*» / «Лист Сигізмунда, короля польського, до Леона X про перемогу над схизматиками-московитами...» (Б.м.д., після 18.IX.1514 р.) 19

«*Epistolica relatio equitis Poloni ad amicum, de praelio auspiciis serenissimi potentissimique Poloniae Sveciaeque Regis Vladislai Quarti, Ductuque Illustrissimi Domini, Dn. Stanislai a Koniecpole Koniecpolski, Castellani Cracoviensis, summique exercituum Regni Poloniae Dusis contra Tartaros ad Achmetoviam XXX Januarii anno Christi M.DCXLIV feliciter commissi*» / «Листовна реляція лицарства Польського до друзів про битву ... гетьмана Станіслава Конецпольського ... проти татар при Охматові 30 січня 1644 р.» (Гданськ, 1644; вірогідний автор – Мартин Руар, 1587 – 1657 або поч.1658) 168

«*Jego Mości xiędza Lubienieckiego biskupa wołoskiego consilium Królowi Jego Mości podane w Warszawie*» (Валеріан Любенецький був єпископом баковським/волоським 1611-1614) 79

«*Enumotому Chorologiae S[ancti] Patris nostri Nestoris pro recompositione pueris danda, ut sciant gentis suae acta*» / «Стислий виклад Хронології нашого св. Отця Нестора для навчання хлопців, аби знали історію свого племені» (перед 1646) 113

Єрлич, Йоахим (Ян, Яким) (1598 – 1674)

«*Latopisiec albo kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terazniejszych czasów, z wieku i życia mego na tym padole świata, ile pamięć moja mogła znośić i wiedzieć, o czym z czytania jako i z widzenia na piśmie po sobie w krótcie (po krótcie) i na potomne czasy potomkom moim zostawuję; chcącemu wiedzieć z czytania tych książek w posiedzeniu przy dobrej myśli dla zabawy, pod rokiem od narodzenia Syna Bożego w*

Trójcy Jedynego, Twórcę wszego (wszystkiego), Pana Wiekuistego. 1620 roku» 184

«*Żalony lament* na rozpruszone wojska pod Piławcami anno 1648, d<ie> 12 Septembris» 170

Жолкевський, Станіслав (1547 – 1620)

«Początek i progres wojny moskiewskiej» 107

Журковський, Станіслав (1-а половина XVII ст.)

«*Żywot Tomasza Zamojskiego Kanclerza w. kor.*» (рукопис створено в Замості 1643 р.) 73-74

Завадський, Теодор (Завацький, Роголя-Завадський, † бл.1637)

«Catalogus ducum atq[ue] Regum Polonorum...» / «Каталог князів і королів Польських» (Краків, 1609) 104

«Porządek u rozrodzenie książąt u krolow polskich...» (Краків, 1611; Краків, 1613) 104-105

Замойський (Замостський) літописець (1640-і рр., до 1649 р., автор – друкар Кирило Іванович) 164, 180

Зиморович, Йозеф-Бартоломій (Зиморович, 1597 – 1677)

«Leopolis Triplex» / «Потрійний Львів» 160

«Pamiętka wojny tureckiej w roku MDCXXI od polskiego narodu podniesionej» / «Пам'ять війни турецької, року 1621-го польським народом перенесеної...» (Краків, 1623) 160

«*Żywot Kozaków Lisowskich. Także i potyczki ich szczęśliwe*» / «Життя козаків лісовських. Також і сутички їх щасливі» (Краків, 1620) 77-78, 115, 160-161

Гловський, Станіслав (? – 1589)

«De historica facultate libellus» / «Книжечка про можливості історії» (Базель, 1557) 42

«*Ingressus ... Stephani ... Czarniecki ... Leopolim, Metropolitanam ejusdem Russiae Urbem Post Hungaros, Cosacosque, et Valachos ac Moldavos Insignibus aliquot cladibus affectos. Anno Victoris et Triumphatoris ... 1657*» / «Вступ Стефана Чарнецького до Львова, столичного міста Русі, після угорців, козаків і волохів з молдаванами знаків кількох поразок. Рік перемоги і триумфу 1657-й» (Гданськ, 1659) 162

«*Історія Польщі*» зі збірки братів Агопа і Аксента Кам'янецьких (оповідь від Різдва Христового до 1530 р.) 187

Йонстон, Ян (Jonston, 1603 – 1675)

«Sceleton historiae universalis civilis et ecclesiasticae» / «Скелетон історії загальної – цивільної і церковної» (Лейден, 1633) 113

Йоппекурт/Жоппекурт, Шарль, де (Joppécourt)

«Histoire sommaire des choses plus memorables advenues aux derniers troubles de Moldavie ou sont descrites plusieurs batailles gaignees tant par les princes polonois, que par les Turcs et Tartares» / «Коротка історія про найпам'ятніші справи, що трапилися підчас останніх заворушень в Молдові...» (Париж, 1620) 166

Кадлубек, Вінцентій (бл.1160 – 1223)

«Historia Polonica» / «Історія Польщі» (Доброміль, 1612) 110

Каекус/Фалконетті, Вентура (Саесо/Сіесо, Falconetti, XVI ст.)

«De conscribenda historia dialogus» / «Діалог про писання історії» (1563) 97

Калишський, Бернард

«Laconicum novellae provinciae Russiae ..., aliquotque eiusdem locorum et conventuum myrrothecium, serraphico Fratrum Minorum Regularis Observantiae Ordini mollificans...» / «Лаконічні новели Руської провінції ..., щодо кількох тих місць і конвентів ... францисканського ордену» (списаний 1647 р. у Львові) 145

Калимах (Філіппо Буонакорсі, 1437 – 1496)

«Historia de Rege Vladislao» / «Історія про короля Владислава» (написана, вірогідно, в 1487 р., видана – Аусбург, 1519) 14, 55
 «De vita et moribus Gregorii Sanocensis, Archiepiscopi Leopoliensis» / «Про життя та звичаї Григорія Сяноцького, архієпископа львівського» (1476) 14

Кальнофойський, Атанасій († після 1638)

«Teratourgemma, lubo cuda, które były tak w samym świętocudotwornym Monasteryu Pieczarskim Kijowskim, jako i w obudwu świętych pieczarach» (Київ, 1638) 177-178

«ΣΥΝΟΨΙΣ albo Krotkie spisanie praw, przywileiow, swiebod y wolności: od Naiąśnieyszyc S. pamięci Krolow Ich Młści Polskich, y Wielkich Xiążąt Wiel. X. Lit. y Ruskiego etc. etc. Przezacnemu Starowiecznemu Narodowi Ruskiemu, pod Posłuszeństwom S. Oycy Patriarchy Konstantinopolskiego stale y nieodmiennie od Okrzczenia sie swojego trwającemu, nadanych y poprząsieżonych. Na kształt rocznych dzieiow Ruskich» (Вільно, 1632) 178

Кам'янецька хроніка Азона (початковий варіант бл.1610-16/26.IV.1621) та *Аксента* (остаточна редакція 1650-1652 рр.) *Кам'янецьких* 77, 187

Кам'янецький, Йоаннес

«Історія Хотинської війни» (1621-1622 рр.) 187

Каріон, Йоганн (Johannes Carion, 1499 – 1538)

«Книга кронук о wsselikich znamenitych wessech od рочатку swęta zbęhlych...» / «Книга хронік про всілякі знамениті речі, які від початку світу трапилися» (Прага, 1541 – чеський переклад Бурйана Собка з Корніц; першодрук самого Каріона – Віттенберг, 1532) 40

«*Carmina de memorabili cede Scismaticorum*» / «Пісні про пам'ятну облогу схизматиків» [збірка] (Рим, січень 1515 р.) 18

«*Katafalk rycerski...*» (Б.м.д., 1650) 126, 170

«*Quinta junii*. Relacyja jednego niedobitka muszkietera spod regimentu pana Henryka Dengoffa obersztera o pogromie panów hetmanów pod Korsuniem» 172

Кекерман, Бартоломій (1572 – 1609)

«*De natura et proprietatibus historiae commentarius*» / «Про природу та властивості історії коментарі» (Ганау, 1610) 44, 97, 106

«*Systema disciplinae politicae*» (Гановер, 1607) 106

«*Opera omnia*» (Женева, 1614) 106

Київський літопис першої чверті XVII ст. 180

Кіцький, Войтех

«Dialog o obronie Ukrainy, y pobudka z przestrogą. Dla zabiezienia Incursiom tatarskim» / «Діалог про оборону України...» (Доброміль, 1615) 76-77

«*Zwierciadło Ich Mościom Panom tak Duchownym, jako i Swietckim w Greckiej Wierze będączym. Z strony Kalendarza, takze i o zwierchności Papieskiej... nowo wydane*» (Краків, 1630) 76

«*Книга різних документів і паперів*» (назва умовна) з Києво-Печерського монастиря (1621-1650) 182

Кобержицький, Станіслав (Кобержицький, бл.1600 – 1665)

«*Historia Vladislai, Poloniae et Sueciae principis... usque ad excessum Sigismundi III*» / «Історія Владислава, королевича Польщі та Швеції... аж до смерті Сигізмунда III» (Гданськ, 1655) 125

Конєцпольський, Зигмунт-Стефан (1588 – після 1664)

«Rodowod domu Koniecpolskich» (1651) 186

«Zwierciadło dzieł rocznych w Rzeczypospolitej Polskiej i W. X. Litewskim» (1650 p.) 186

«*Kopia listu* imp. hetmana wielkiego koronnego [Mikołaja Potockiego] do króla świętej pamięci JM. Władysława IV z 31 marca 1648 r. z relacją o początkach buntu kozackiego» 172

«*Kopia listu* jm. Pana krakowskiego [Mikołaja Potockiego] do jm. księdza kanclerza [Andrzeja Leszczyńskiego] de data z obozu prima octobris 1651, albo diariusz transakcyjnej pod Białą Cerkwią» 173

Корона, Марек (бл.1590 – 1651)

«Speculum provinciae Russiae et M.D.Litvaniae ordinis S.Francisci fratrum minorum conventualium. In quo repraesentantur origo et qualitas provinciae...» / «Зерцало провінції Русі та Великого князівства Литовського ордену св.Франциска... В якому представлене походження і властивості провінції» (Вільнюс, 1637) 145

Короткий волинський літопис (знаходився у літописному збірнику 1515-1530 pp.) 30

«*Короткий літопис* про війни поляків з козаками 1647-1656 pp.» 171

Косів, Сильвестр (Косов, ☩ 1657)

«Paterikon, albo żywoty ss. Ojców Pieczerskich» (Київ, 1635; додаток – «Chronologia o prawoslawnych metropolitach ruskich...») 177

Кохановський, Ян (1530 – 1584)

«O Szechu i Lechu historia paganiona» / «Про Чеха та Леха історія ганебна» (Краків, 1589) 58

Коялович, Войцех (Віюк-Коялович Альберт, 1609 – 1677)

«Historiae Lituanae...» (ч.1: Гданськ, 1650; ч.2: Антверпен, 1669) 131

«De rebus anno 1648 et 1649 Contra Zaporovios cosacos gestis» / «Про справи років 1648 та 1649, що проти запорізьких козаків діялися» (Вільно, 1651) 131-132

«Epitome de rebus anno 1648 et 1649 contra Zaporovios Kosacos in Polonia et Lithuania gestis...» / «Короткий виклад про справи років 1648 і 1649: діяння проти запорізьких козаків у Польщі та Литві» (Відень, 1653; компіляція Яна-Діонісія Лобжинського) 132

«Fasti Radiviliani gesta [...] domus ducum Radziwił compendio continens» / «Літопис діянь Радзивілів...» (Вільно, 1653) 132

Кранц, Альберт (Krantzius, 1448-1517)

«Wandalia – de Wandalorum vera origine, variis gentibus, crebris e patria, migrationibus, regnis item, quorum vel autores vel eversores fuerunt» / «Вандалія – про вандалів правдиве походження...» (Франкфурт, 1575; 1-е видання – Кельн, 1519) 101

Красінський, Ян-Анджеї (1550 – 1612)

«Oratio ... de electione Henrici Valesii Polonorum regis ad senatum et equites Polonos» / Промова ... про обрання Генріха Валуа польським королем...» (Болонья, 1573) 52

«Polonia» (Болонья, 1574) 52

Краузовський, Кишиштоф (Крансовський)

«Diariusz znacznych przypadków w Krymie 1623» – 166

Кревза-Жевуський, Леон (Лев) (перед 1569 – 1639)

«Obrońca S. Synodu Florenckiego powszechnego dla prawowierney Rusi napisana» (Вільно, 1603) 149-150

«Obrońca jedności cerkiewney, abo dowody ktorymi się pokazuie, iż grecka Cerkiew z łacinską ma być zjednoczona» (Вільно, 1617) 149

Крицький, Анджеї (Krzycki, 1482 – 1537)

«De victoria a Tartaris circa Castellum Visniowiec, anno Domini 1512, die S. Vitalis Martyris reportata: Andreae Cricii Posn. Scholastici ad Christophorum de Szydłowice Castellum Sandomir. et Procancellarium Regni Poloniae epistola prosaica manu exarata» / «Про перемогу над татарами під замком Вишневецем, року Божого 1512...» (1512) 18

«Кройнік» «для памяти списана бысть» у 1648 р. 186

Кромер, Мартин (бл.1512 – 1589)

«De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX» / «Про походження та діяння Поляків книг 30» (Базель, 1555) 35-36

«Polonia sive de situ, popolis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo» / «Полонія або про положення, людність, звичаї, уряди та справи громадські Королівства Польського книги дві» (Франкфурт, 1575; Базель-Кельн, 1577) 52, 101

«Polonia» (Кельн, 1589) 36

«O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznościach Koronnych Polskich: ksiąg XXX. Przez Marcina Błazowskiego z Błazowa... przetłumaczone...» (Краків, 1611) 37, 109-110

«Kronika od r. 1507 do 1541 spisana» (з рукопису 1549) 24

«*Krotka narratywa o expedycyi w Roku 1653 po Świątkach przeciwko rebelii Kozackiej z potęgą Tatarską po szósty raz staczaną*» 172

Куріоне, Целіо Секундо (Curione, 1503 – 1569)
«*De utilitate historiae legendae*» / «Про користі читання історії» 95

Кучваревич, Мартин (Kuczwarewicz)
«*Relacyja ekspedycyjei zbaraskiej w roku Pańskim 1649 przeciw Chmielnickiemu...*» (Lublin, 1650) 170

Кушевич, Самуель-Казимир (Kuszewicz, 1607 – 1667)
«*Diariusz oblężenia Lwowa przez Chmielnickiego w roku 1648*» 170

Кльонович, Севастян-Фабіан (1545-1602)
«*Roxolania*» / «Роксоланія» (Краків, 1584) 75

Ласький, Ян (1456 – 1531)
«*De Ruthenorum nationibus eorumque erroribus*» / «Про тієї рутенської нації помилки» (1514) 16

Лаудівіус (Laudivio Zacchia de Vezzano, Laudivius Hierosolimitanus)
«*Epitolae Magni Turci*» / «Листи Великого Турка» (Неаполь, 1473) 98

Левінус, Гуліус (Levinus Hulsius, 1546 – 1606)
«*Chronologia, hoc est brevis descriptio rerum memorabilium, in provinciis hac adiuncta tabula topographica comprehensis gestarum, usque ad M.D.III. annum praesentem*» / «Хронологія, себто короткий опис справ пам'яті гідних, у провінціях цих поєднаних картою топографічною [і] описаною історією, аж до нинішнього 1597 р.» (Нюрнберг, 1597) 69

«*Ламент дому княжат Острозских* над зешлим с того світа ясне освещоним княжатем Александром Константиновичом кнежатем Острозским воєводою волинским» (Дермань?, 1604; ймовірний автор – Дем'ян Наливайко) 74

«*Lament Korony Polskiej*» (на облогу Збаража 1649 р.) 170

Ласицький, Ян (1533 або 1534 – після 1599)
«*Historia de ingressu Polonorum in Valachiam*» / «Історія вторгнення Поляків на Волощину» (Франкфурт-на-Одері, 1578) 83
«*De initio regemini Stephani*» / «Про початок королювання Стефана» (Базель, 1615; написана десь у 1576-1577) 83
«*De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione*» / «Релігії русинів, московитів та татар» (Спіра/Шпайер, 1582) 83

Ліпський, Анджей (1572-1631)

«De rebus gestis ... Sigismundi III ... brevis narratio» / «Про справи Сигізмунда III короткий опис» (Рим, 1605) 145

Ліссцький, Анджеї (Lisiecki, † 1639)
збірка 153

Лукіан з Самосати (123 – 190)
«Як належить писати історію» 95

Любенецький, Анджеї (бл.1551 – 1623)
«Poloneutchia abo Polskiego Królestwa szczęście» / «Полоневтиха або Польського королівства щастя» (бл.1616) 111-112

Любенський, Станіслав (1573 – 1640)
«Brevis narratio profectioes in Sueciam...» / «Короткий опис від'їзду до Швеції...» 94
«De motu civili in Polonia libri quattuor» / «Про громадянське повстання в Польщі книг чотири» 94
«Opera postuma...» / «Твори посмертні...» (Антверпен, 1643) 95

Лясота, Еріх (бл.1550 – 1616)
Щоденник (бл.1594 р.) 90

«*Maiores... Wiszniewecciorum...*» (Б.м.д., 1648) 75

Меїр бен Самуель зі Щебжешина (серед. XVII ст.)
«Сок ha-Ittim» / «Тягарі часів» (Краків, 1650) 189

Меланхтон, Філіп (1497 – 1560)
«Epistola de origine gentis Henetae, Polonicae seu Sarmaticae» / «Лист про походження роду Венетів, Поляків або Сарматів» (Базель, 1558) 36

Меховський, Матвій (власне Мацей Карпіга, бл.1457 – 1523)
«De duabus Sarmatiis» / «Про дві Сарматії» (Краків, 1517) 20
«Descriptio Sarmatiarum» / «Опис Сарматій» (Краків, 1521; польський переклад: «Polskie wypisanie dwojej krainy świata, którą po łacinie Sarmatią zową» / «Польський опис двоякої країни світу, яку по-латині Сарматією зовуть» – Краків, 1535) 21
«Chronica Polonorum» / «Хроніка Польська» (Краків, 1519; Краків, 1521) 20-22

Милеус, Христофор (Myleus, Milieu, Mylaeus, † 1570)
«De scribenda universatis rerum historia libri quinque» / «Про писання всесвітніх діянь історії книг п'ять» (Флоренція, 1548; Базель, 1551) 43, 96

Міліус, Арнольд (Mylus, 1540 – 1604)

«Principum et regum Polonorum Imagines ad vivum expressae» / «Князів та королів Польських зображення для живих явні» (Кельн, 1594) 104

Міліус, Йоанн

«Victoria de Moschis repertata a Gregorio Chodcievitio» / «Перемоги над московітами повідомлення від Григорія Ходкевича (Відень, 1565) 48

Михалон Литвин (псевд. Венцеслава Миколаєвича, бл.1490 – 1560)

«De moribus Tartarorum, Lituanoorum et Moschorum» / «Про нрави татар, литовців і московітів» (рукопис 1550 р., відомий лише фрагментарно за видруком – Базель, 1615) 33, 136, 141

Могіла, Петро (1597 – 1647)

Записки 148

Рукописна збірка 176-177

Мюллер, Лаврентій (Мілер Вавжинець, 1530-і – 1598)

«Polnische, Liffländische, Moschowiterische, Schwedische vnd andere Historien so sich vnter diesem jetzigen König zu Polen zugetragen...» / «Польська, Лівонська, Московська, Шведська та інші історії...» (Франкфурт-на-Майні, 1585 і 1586) 61

«Septentrionalische Historien Oder Warhaffte Beschreibung der fürnembsten Polnischen, Liffländischen, Moscowwiterischen, Schwedischen vnd andern Geschichten...» / «Північні історії або правдивий опис здебільшого Польської, Лівонської, Московської, Шведської та інших історій...» (Амберг, 1595) 62-63

Мяковський, Войцех (1590-і – бл.1654)

Діаріюш посольства до Туреччини 1640 р. («Dyaryjusz legacyjnej do Turek Wojciecha Miaskowskiego w którym się opisuje drogę od wyjazdu z Kamieńca aż do powrotu») 168

«Dyaryjusz podróży do Perejaśławia i traktowania tamtejszego z Chmielnickim panów komisarzów polskich» 172

«Relacyja bitwy pod Zborowem die 15 augusti 1649. Wojciech Miaskowski sekretarz JKМ. do niewiadomego z obozu pod Zborowem die 22 augusti 1649» 172-173

Немирич, Юрій (1612 – 1659)

«Discursus de bello moscovitico» / «Розмисел про війну московську» (Париж, 1634) 124

Нестор-літописець

Літопис (Хлебниковський) 175-176

Неугебауер, Соломон (2-а пол. XVI – після 1620)

«Icones et Vitae Principum ac Regum Poloniae» / «Зображення та життя князів і королів польських» (Франкфурт, 1620 і 1626) 105

«Historia rerum Polonicarum» / «Історія діянь польських» (Франкфурт, 1611; Ганновер, 1618) 105

«Moscovia hoc est de origine, situ, regionibus, moribus, religione, ac republ. Moscoviae commentarius. Accessit tabula Moscoviae geographica» / «Московія, себто про походження, розташування, області, вдачу, релігію та державу московську коментарі. З доданням карти географічної Московії» (Гданськ, 1613) 105

Небильський, Никодим (*В.Демболецький?*)

«Declaratia abo Obiaśnienie kart kozackich» (Б.м., 1621) 79

Нідецький, Анджей (Патрицій-Нідецький, 1522 – 1587)

«Commentarii de tumultu Gedanensi» / «Коментарі про гданський бунт» (Мальборк, 1577) 68

«Commentariorum rerum memorabilium sui temporis libri X» / «Коментарів наших часів діянь гідних пам'яті книг 10» (1579-1583) 68

Нобілі, Фламініо (1533-1590)

«De rebus gestis Stephani I. regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae etc. contra magnum Moschorum ducem narratio...» / «Про діяння Стефана I короля Польщі ... проти великого московського князя оповідь» (Рим, 1582) 55

«Nowa pieśń o wojnie kozackiej, która się odprawowała pod Kumeukami nad Dnieprem» / «Нова пісня про війну козацьку...» (Б.м.д., після 15.XII.1637 р.) 90

«Nowiny Lubielskie 1567 r.» / «Новини Люблінські» (Люблін, 1567) 49

Ободзінський, Александер (Obodziński)

«Pandora starozytna monarchow polskich...» (Краків, 1643) 105

Одимальський, Валента (Odymski)

«Żalosa postać Korony Polskiej ... z utracenia synów bogatyrskich ... a osobiwie ... Alexandra Koniecpolskiego ... gymem ... wyrażona» (Краків, після 4.XI.1659) 170

Окольський, Шимон (1580 – 1653)

«Diariusz transakcyje wojennej między wojskiem koronnym a zaporowskim w r. 1637» (Замостя, 1638) 90, 117

«Kontynuację... w r. 1638» (Краків, 1639) 90, 117

«*Russia florida rosis et liliis...*» / «Русь квітнуча розами та ліліями» (Львів, 1646; можливо, мало попереднє видання – Рим, 1641) 118

«*Chioviensium et Czernichoviensium episcoporum Sanctae et Catholicae Ecclesiae Romanae ordo et numeris*» / «Київських і чернігівських біскупів святої і католицької римської церкви порядок і кількість» (Львів, 1646) 118

«*Orbis Polonus*» / «Світ поляків» (Краків, Т.1 – 1641; Т.2 – 1643; Т.3 – 1645. Т.4 – лишився незавершеним) 118

Ольмо, Франческо

«*Relazione del Regno di Polonia del Si. Giovanni Francesco Olmo, scritta l'anno 1623*» (у виданні: *Olmo Gio.Fr. Relationi della di Venetia del Regno di Polonia et del Regno di Boemia.* – Венеція, 1628) 88

«*O obleżeniu kamienieckim, które było d<ie> 10 Maii 1651*» 170

Опалінський, Кишиутоф (1611 – 1655)

«*Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące*» (Амстердам, 1650 і 1652) 171

Опатовчик, Адам (Opatovius, 1570 – 1647)

«*Żywot i cuda W. Salomei, Królowej Galickiey abo Halickiey, córki Leszka Białego*» (Краків, 1633) 174

«*Опис Польського королівства в 1650 р.*» 128

Опітиц, Мартин (Opitius, 1597 – 1639)

«*Variarum lectionum liber. In quo praecipue Sarmatico*» / «Різних викладів книга. В якій головним чином про Сарматію» (Гданськ, 1637) 124

Оржельський, Свентослав (Ожельський, 1549 – 1598)

«*Acta interregni post obitum nimirum Sigismundi Augusti*» / «Акти безкоролів'я по смерті Сигізмунда-Августа» (бл.1576) 51-52

Оріховський, Валента († 1588)

збірка матеріалів до історії сеймів та безкоролів'я 1563-1576 рр. 47

Оріховський, Станіслав (1513 – 1566)

«*Contiones in maximo totius Regni Poloniae conventu apud Leopolim de republica habitae*» / «Зібрання максимальне цілого Королівства Польського сейму під Львовом про державний лад» (1537) 45

«*Annales Stanislai Orichovi Okszi*» (Доброміль, 1611) 45-46, 110

Освенцім, Станіслав (бл.1605 – 1657)

Щоденник за 1643-1651 рр. 90

Осмольський, Ян (Осмолицький, † взимку 1593/1594)
збірка 152

Оссолінський, Збігнев (1555 – 1623)
спомини (починаються з року народження автора, але регулярні щорічні записи від 1577 до 1621 pp.) 108

Острозький літопис (у редакціях, що обіймають 1500-1636, 1500-1621 та 1494-1649 pp.) 180

Остророг, Миколай (1593-1651)
«Diariusz z Obozu z pod Kamienca opisany przez Jego Mce Pana Mikolaia Hrabie na Ostrorogu Podstolego Koronnego ... dnia 27 octobris 1633» 167
«Dyariusz pogromu Kozaków» (12-14.III.1649 p.) 167

Отвіновський, Ієронім (Ярош)
«Powodzenie niebezpiecznego ale szczęśliwego wojska J.K.M. przy J.M.Panu staroście kamienieckim w Multaniech opisane prawdziwe» (Краків, 1601) 165

Отвіновський, Самуель (1575 – після 1650)
«Opis współczesny państwa tureckiego Ain- i Ali'ego, poszerzony własnymi komentarzami i dodatkami» (рукопис бл.1632-1634) 71
«Diariusz expeditiey z rogaństwem» (1629; Отвіновський – вірогідний автор) 167

Панталеон, Генріх (1522 – 1595)
«Mitnächtlicher Völckeren Historien...» / «Історія північних народів» (Базель, 1562; німецький переклад хроніки Кромера) 36

Папроцький, Бартош (1543 – 1614)
«Historya zalosna o prętkości y okrutności Tatarskiey a o srogim mordowaniu y popsowaniu Ziemie Ruskiey y Podolskiey» / «Історія жалісна про прудкість та лють татарську і про суворе мордування та псування земель руської та подільської» (Краків, 1575) 80
«Panosza, to jest wysławienie panów i paniąt ziem ruskich...» / «Паноша, себто уславлення панів земель руських і подільських» (Краків, 1575) 80, 161

«Krótki a prawdziwy wypis z jechania do ziemi Wołoskiej Iwana Wojewody, którego Podkową zowią» / «Короткий і правдивий опис в'їзду до Волоської землі Івана-воєводи, котрого Підковою звать» (Краків, 1578; знаний К.Несецькому, наразі не віднайдений) 80
«Warhatlige Beschreibung des kriegs, welchem der Walachische Wojewod Jvon mit den Türcken geführt. Item: vom tödtlichen Abgang des türk.

Kaisers Solimanni» / «Правдивий опис війни, яку волоський воєвода Івоня з турками вів...» (Б.м.д., 1576; переклад з польської мови – уперше твір виданий у Кракові 1575 р.) 80

«Gniazdo snoty» / «Гніздо цноти» (Краків, 1578) 80

«Herby rycerstwa polskiego» / «Герби рицerstва польського» (Краків, 1584) 81

«Upominek albo przestroga zacnemu narodowi Polskiemu i wszelkim stanom W. X. Lit. naymileysy sługa y brat na to Interregnum oddaie, napisany y wydany w r. 1587» 81

«Ogrod krolewsky...» / «Сад королівський» (Прага, 1599) 81

«Diadochus...» / «Діадох» (Прага, 1602) 81

Парісіуш, Павло (Парис, 1596 – 1667)

«Historia polona» 142

«Slavia» у 3-х тт. 142

Пасторій, Йоахим (Pastorius ab Hirtenberg, 1611 – 1681)

«De dignitate historiae» / «Про гідність історії» (Елблонг?, 1651) 44, 114

«Florus Polonicus seu Polonicae historiae epitome nova» / «Цвіт Польський або Польської історії новий короткий виклад» (Лейден, 1641) 112

«Bellum scytico-cosacicum seu de conjuratione Tartarorum, Cosacorum et plebis Russiae contra regnum Poloniae» / «Війна скіфо-козацька або про союз татар, козаків та плебса Русі проти Корони Польської» (Гданськ, 1652) 113

«Historiae Poloniae pars prior» / «Історії Польщі частина перша» (Гданськ, 1680) 114

«Historiae Poloniae pars posterior» / «Історії Польщі частина наступна» (Гданськ, 1683-1685) 114

«Historiae Poloniae plenioris partes duae» / «Історії Польщі повні дві частини» (1685) 114

«De originibus Sarmaticis» / «Про походження сарматів» (1685) 114

«Eigentliche und gründliche Relation dez Zuges und Verrichtung welche Joannes Casimirus, König von Polen wider die Tartaren und Kosaken gehabt hat» / «Вірна і ретельна реляція походу польського короля Яна-Казимира проти татар і козаків» (Б.м.д., після 20.VIII.1649) 114

«Oratio de praecipuis historiae autoribus...» / «Промова про видатних історій авторів...» 114

«De potissimis historiae argumentis...» / «Про наймогутніші історії аргументи...» (написані 1655 р., видані як «Orationes duae» / «Дві промови». Гданськ, 1656?) 114

Патріці, Франциско (1529 – 1597)

«De historia dialogi» / «Про історію діалоги» (1560) 95

Пашковський, Мартин († після 1621)

«Ukraina od Tatar utrapiona ksiąząt i panow pogranicznych, o ratunek z żalonym lamentem prosi Ukraina od Tatar utrapiona» (Краків, 1608) 76

«Traktat de offensivo bello» / «Трактат про наступальну війну» (Краків?, 1613; передмова підписана 15.XII.1612) 76, 79

«Dzieje tureckie y utarczki Kozackie z Tatory, tudzież też o narodzie, odrzędziech, nabożenstwie ... tych pogan ...: przydany iest do tego Dictionarz ięzyka tureckiego y disputatia o wierze chreścianskiey ...» / «Історія турецька і змагання козацькі з татарами...» (Краків, 1615) 70, 76

«Rozmowa Kozaka zaporoskiego z Perskim gońcem, o sprawach wojennych, pogan z chrześcijanu» (Краків, 1617) 76

«Kronika Sarmacyej Europejskiej» / «Хроніка європейської Сарматії» (Краків, 1611) 70, 110

Пезеліуш, Христоф (Пезел, 1539 – 1604)

«Mellificium Historicum» / «Роблення меду історичного» 97

Пекалід (*Пекальський, Пенкала*), *Шимон* (бл.1567 – бл.1615)

«De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor» / «Про Острозьку війну під П'яткою проти низовців, книг чотири» (Краків, 1600) 90

Переяславський літопис, розпочатий 1636 р. (не зберігся, ймовірно, оповідав про події 1621-1645 рр., джерело літопису С.Величка) 180

Петрицій, Ян-Іноцентій (1592 – 1641)

«Historia rerum in Polonia gestarum anno MDCXX» / «Історія справ у Польщі, що відбулися року 1620» (бл.1622) 99

«Rerum in Polonia ac praecipue belli cum Osmano Turcarum imperatore gesti finitique historia anno MDCXX et MDCXXI» / «Справ у Польщі і особливо війни з Османом турецьким імператором діянь кінцевих історія років 1620 і 1621» (Краків, 1637) 99

«Comitia sapientum» / «Зібрання мудрості» (1628) 99

«Historia Moschovitica» (Краків, 1641) 99

Пиравський, Томаш (1568 – 1625)

«Relatio status Almae Archidioecesis Leopoliensis» / «Реляція статусу благої архієпіскопії Львівської» (1615) 156

«*Piesn abo raczej nowiny barzo straszne ktore sie w tym roku 1637 działy w ziemi Ruskiey*» (Б.м.д., 1637) 161

«*Pieśń żaloszna po rozproszniu wojska pod Piławcami będącego in anno 1648, d<ie> 12 Septembris*» 170

«*Pesń o Kozackiey Woynie anno 1648*» (писана 1659 р.) 172

Пікколоміні, Еней Сільвій (1405 – 1464, з 1458 – папа римський Пій II)
«*Historia Bohemica*» / «Історія Богемії» (написана 1458 р., надрукована вже по смерті автора – Рим, 1475) 11

«*Česká kronika*» (Прага, 1510 – чеський переклад) 11

«*De Europa*» / «Про Європу» (Меммінген, 1490; польський друк під назвою «*Eritome Europae*» – Краків, 1512) 11

Піночі, Ієронім (Hieronim Pinocci, 1612-1676)

«Про Богдана Хмельницького і про козаків» (написана 1654) 127

«*Relazione generale dell' Ukraine*» / «Реляція загальна про Україну» (рукопис, бл.1673) 127

Пісо, Якуб (? – 1527)

«*Epistola de conflictu Polonorum et Lithvanorum cum Moschovitis*, 1514» / «Лист про конфлікт поляків та литвинів із московитами 1514 р.» (Вільно, 1515; Базель, 1515 і 1582; Франкфурт-на-Майні, 1584) 19

Пісторій, Йоанн (Пісторіуш, 1546 – 1608), видавець-укладач

«*Polonicae historiae corpus*» / «Польської історії корпус» (Базель, 1582; у 3-х тт.) 63-65

«*POGONIA Ochotacy Wyprawy do obozu w Dzikie Pola... Samuela Karola na Korcu Koreckiego*» (Б.м.д., 1645) 169

«*Pogrom i executia wywołancow zgromadzonych. Przytym Nowiny pewne z obcych stron do Polski przyniesione*» (Б.м.д., 1615?) 161

Понтанус, Йоанн (1426 – 1503)

«*De arte historiae tractatus*» / «Про мистецтво історії трактат» 95-96

Понятовський, Ян (Ponętowski)

«*Krótki rzeczny polskich sejmowych pamięci godnych komentarz przez Jana Ponętowskiego z łączyckiej ziemie w 1569 r. uczyniony*» 44

Порадовський, Кишиштоф

«*Rozmowa Ukrainy z żołnierzem*» / «Розмова України з жовніром» (Львів, 1644) 161

Поссевіно, Антоній (1534 – 1611)

«*Il soldato Christiano*» / «Воїн Христов» (1569) 96

«*Bibliotheca selecta de ratione studiorum*» / «Вибрані книжки про спосіб навчання» 96

Поссель, Йоахим (Posselius, † 1624)

«*Historia rerum polonicarum et pruthenicarum ab a.1389 ad a.1623*» / «Історія діянь польських та пруських від 1389 до 1623 рр.» 121-122

Потій, Інатій (1541 – 1613)

«*O przywileiach nadanych od najsniejszych krolow polskich y przedneyszych niektorych dowodach, ktore swięta Unią wielce zalecaią i potwierdzaią*» (1605?) 147

«*Poselstwo do papieża rzymskiego Sixta IV od duchowieństwa y od ksiąząt i panów ruskich w roku 1476*» (Вільно, 1605) 147

«*Unia albo wykład predniejszych artykułow ku zodnoczeniju Griekow z Kostelom rzymskim należaszczych*» (Вільно, 1595) 148

«*Anirresis* або апологія проти Христофора Філалета» (Вільно, 1599 – руська версія і там само 1600 – польська) 148

Праковський, Ян

«*Annales* аноніми» за 1575-1629 рр. 184

Претвич, Бернард (бл.1500 – 1563)

спогади («Апологія», 1550) 89

«*Problema historicum Poloniae*» (Краків, 1534) 28

Проконій Кесарійський (490 – 562)

«*De rebus Gothorum, Persorum ac Vandalorum libri VII*» / «Про справи готів, персів і вандалів» (Базель, 1531) 51

Прухницький, Ян-Анджеї (1553 – 1633)

«*Chotsonum ducum de Wybyl privilegiorum confirmatio...*» / «Хотка, князя Бибельського привілейї підтвердження» (Львів, 1629) 156

«*Реляція*» 1622 р. 157

Пшилуський, Якуб (бл. 1512 – 1554)

«*Leges et statuta regni Poloniae*» / «Закони і статuti Королівства Польського» (Краків, 1553) 38, 152

Пясецький, Павло (1579 – 1649)

«*Chronica gestorum in Europa singularium*» / «Хроніка подій в Європі» (Краків, 1645 і 1648; Амстердам, 1649) 119

«Responsum de absoluto domino illustrissimi et reverendissimi Pauli Piasecki episcopi praemisliensis, Clarae Tumbae abbatis» / «Відповідь про абсолютну владу...» 120

Радванський, Войцех (Radwański)

«Zbaraska ekspedycja poważna i sławna i oblężenie zbaraskie niesłuchane z dawna» (Варшава, 1649) 169

Радзивіл, Альбрехт-Станіслав (1593-1656)

«Eritome rerum gestarum in Regno Poloniae regnatibus Sigismundo III, Vladislao IV et Joanne Casimiro» / «Короткий виклад справ у Польському королівстві за королювань Сигізмунда III, Владислава IV, Яна-Казимира» (обіймає 1588-1652) 133

«Memoriale rerum gestarum in Polonia a morte Sigismundo III...» / «Спомини про суспільні справи в Польщі від смерті Сигізмунда III...» (діаріуш за 1632-1656) 133

Радзивіл, Миколай-Кишиштоф (Сирітка, 1549 – 1616)

«Magni Ducatus Lithuaniae caeterarumque regionum illi adiacentium, exacta descriptio...» / «Великого князівства Литовського та інших областей, прилеглих до нього, точний опис» (Амстердам, 1613; основний виконавець – Маковський Томаш, бл.1575 – бл.1630) 136

Рангоні, Клаудіо (1559 – 1621)

«Реляція про Польське королівство» (1604) 128

«Raport pachołka spod chorągwi kozackiej Stanisława Mariusza Jaskólskiego o bitwie u Żółtych Wód» 172

Рацький, Ян (Радзький, 1610-1682)

«Compendium historiae Poloniae» (1646) 152

Рей, Миколай (1505 – 1569)

«Zwierzyniec» / «Звіринець» (1562) 39

Реляція 1631 р. гетьмана реєстрових козаків Тимоша Орендаренка про козацьку війну 1630 р. (у переказі Львівського літопису М.Гунашевського) 90

«Relacya Expedycyi przeciwko Dewlet Gierejemu Sołtanowi Gałdze» 167

«Relacya terażniejszej wojska zaporoskiego imprezy do Krymu» (1628) 90

«Rerum in Magno Ducatu Lithuaniae per tempus rebellionis Russicae gestarum commentarius...» / «Коментарі діянь у Великому князівстві

Литовському за часів реbelieї Руської...» (Кенігсберг, 1653; Ельблонг, 1655) 132

«*Respublica, sive Status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae, etc. diversorum Autorum*» / «Держава або статус Королівства Польського, Литовського, Пруського, Лівонського і т.д. з різних авторів» (Лейден, 1627 і 1642) 139-140

«*Rękopism Ruskiey Kroniki przez pewnego czernca w miescie Zywotowie z roznych Latopiscow za rozkazem Xcia Jego mosci Czetwertynskiego Podkomorzego Braclawskiego w roku 1629 napisany*» (1621?) 185

Ріккобонус, Антоній (1541 – 1599)

«*Commentarius de historia fragmentis historicorum veterum illustratus*» / «Коментарі про історію, фрагментами з давніх істориків ілюстровані» 97

Робортеллі, Франческо (1516 – 1567)

«*De facultate historica*» / «Про можливості історії» (Флоренція, 1548) 43, 96

Родинна хроніка, створена 1574-1589 рр. (вірогідні автори – Станіслав та Якуб Оріховські герба Роголя) 184

Розвадовський, Мартин

«*Zaciąg woienny, to iest, sprawy potoczne teraznieysze, w roku 1621, w stronach Węgierskich y Niemieckich, z Czeskiego na Polskie przełożone*» (Б.м.д., 1622) 79

Розембарзький, Миколай († 1506 або невдовзі)

«*Explanatio compendiosa de situ, moribus et diversitate Sciticarum gentium*» / «Пояснення стисле про місце розташування, звичаї та багатоманітність Скіфського [себто татарського] племені» (1499) 15

«*Rozprawa szczęśliwa z Tatory Jego Mości Pana Stanisława Koniecpolskiego Hetmana Polnego Koronnego na Podolu pod Szańkowcami w roku 1624 6ta Februarii*» 166

Ротундус, Августин (Мелеський, бл.1520 – 1582)

«*Cronica sive historia Lituaniae*» / «Хроніка або історія Литви» (після 1551) 47

«*Rozmowa Polaka z Litwinem*» (1564) 47

«*Epitome principium Lituaniae*» / «Короткий виказ князів Литовських» (бл.1576) 47-48

Рудомич, Василь (Базилій) (бл.1620 – 1672)

«Compendium monarchiarum mundi ... ex diversis chronologiis collectum...» / «Компендіум монархій світу ... з різних хронологій зібраний» (Замостя, 1648) 113

«Philadelphia» / «Братерство» (1659) 157, 163

«Львівський лев під владою Яна-Казимира» (1651) 157

«Ephemeris seu diarium privatum A.D. 1656 (ad 1672), Zamosci» / «Записна книжка або щоденник приватний з 1656 р. (до 1672 р.), Замостя» 163

Рукописні описи посольських мандрівок до Туреччини Еразма Отвіновського 1557 р. та Петра Зборовського 1568 р. 70

«*Russia seu Moscovia itemque Tartaria coomentario topographico atque politico illustrato*» / «Русії або Московії, а також Татарії коментарі топографічні та політичні ілюстрації» (Лейден, 1630) 141

Саббатай бен Меїр га-Коген (Саббат Гакоген, 1621-1662 або 1663)

«Megillat Ejfa» / «Послання» (Амстердам, 1651) 189

Сакович, Касян (бл.1578 – 1647)

«Wirszy na załosnyj pohreb zasnaho rycera Petra Konstantinowicza Sahajdacznaho, hetmana wojska zaporoskoho» (Київ 1622) 74

Опис київського православного собору 8-18 вересня 1640 р. (Варшава, 1641; Краків, 1642) 148-149

Сакран, Ян (Ян з Освенціма молодший, 1443 – 1527)

«Elucidarius errorum ritus Ruthenici» / «Висвітлення помилок віри рутенської» (Краків, 1501?; Спіра, 1582) 16

Самуель Фейвел (Feivel) *бен Натан з Відня*

«Tit Hayavein» / «Трясовина» (Амстердам, 1650) 189

Сарницький, Станіслав (бл.1532 – 1597)

«Księgi hetmanski» / «Книги гетьманські» (1577) 56-57

«Annalium Polonicorum... brevisima synopsis» / «Анналів Польських... найкоротший синопсис» (Краків, 1582) 57

«Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituorum» / «Аннали або про походження та обставини діянь Поляків та Литвинів» (Краків, 1587) 58

«Descriptio veteris et novae Poloniae» / «Опис давньої та нової Польщі» (Краків, 1585) 59

«*Satyr nowy z chorej głowy*» (b.m., 1649) 169

Сахарінус, Станіслав (Захарінус)

«Descriptio duorum certaminum, quae Sigismundi regis Poloniae milites cum Petro Jon palatino Moldaviae et cum eius exercitibus habuerunt» / «Опис двох бойовищ, які вояки короля Сигізмунда із Петром молдавським воєводою та його військом мали» (Краків, 1531) 29

Симеон дпир Лехаці (1584 – 1639)

Подорожні записки з кінця 1580-х до 1636 р. 188

Скарга, Петро (1536-1612)

«Synod Brzeski i jego obrona» (Краків, 1597) 137

«Rocznuch dziejów kościelnych...» (Краків, 1603 і 1607) 137

Скробішевський, Якуб († 1635)

«Vitae archiepiscoporum Haliciensium et Leopoliensium» / «Життя архієпископів галицьких та львівських» (Львів, 1628) 156

Скупінський, Каспер-Томаш (Скупенський)

«Rusin albo Rellatia rozmowy dwoch Rusinow schizmatyka z unitem...» (Варшава, 1634) 178

Слейданус, Йоганн (Sleidanus, 1506 – 1556)

«De statu religionis et rei publicae Carolo V caesare commentarii / «Про стан релігії та держави імператора Карла V коментарії» (Страсбург, 1555) 41

Слівський, Якуб

«Grus spiritualis, seu vigilantia pastoris: continens literas, de unione Schismaticorum Ruthenorum cum Catholicis optand» / «Журавель духовний або пильність пастирська: містить писання про бажаність унії русинів-схизматиків і католиків» (Краків, 1617) 111

Слово на смерть Б.Хмельницького («Memnosyon erithaphiale Bohdano Chmielnicio, Annibali viris illustribus more Plutarchi insertum collationis virtutum et vitiorum») 172

Смотрицький, Мелетій (1577 – 1633)

«Verifikatia newinności» (Вільно, 1621) 150

Собеський, Якуб (1566-1646)

«Commentariorum Chotinensis belli libri tres» / «Коментарі Хотинської війни у 3-х книгах» (Гданськ, 1646) 107

Діаріуш походу королевича Владислава на Москву 1617-1618 рр. 108

Щоденник Куруківської кампанії 1625 р. проти козаків (авторство ймовірне) 90, 108

Соликовський, Ян-Димітр (1539 – 1603)

«In funere D. Sigismundi Augusti... oratio» / «На погреб короля Сигізмунда-Августа... промова» (Краків, 1574) 82

«Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti» / «Короткі коментарі діянь Польських по смерті Сигізмунда-Августа» (написані у 1589-1597, друк – Гданськ, 1647) 82

«Votum szlachcica polskiego... o zalozeniu skarbu Rzeczypospolitej i o obronie krajów ruskich...» (1589) 82

«Справедливий опис вчинків і справи собору Берестейського» (знане лише за згадкою в «Antirresis'і») 148

Стано, Єжи (Юрій) († 1624 або після 1638)

«O poselstwach w różne kraje wschodnie i wyprawę rycerskie ksiąg trzy» (Краків, без дати) 71

Старовольський, Шимон (1588 – 1656)

«Penu historicum» / «Страва історична» (Венеція, 1620; Рим, 1653) 44, 95, 158

«Wielkiego Turka listów» (Краків, 1618) 97

«Pobudka abo rada na zniesienie Tatarów Perekopskich» (Краків, 1618) 98

«Dyskurs o wojnie tureckiej» (після 1633) 98

«Eques Polonus» / «Лицарство польське» (Венеція, 1628) 98

«Institutorum rei militaris libri VIII» / «Настанов справи військової книг VIII» (Краків, 1639 та 1640; Амстердам, 1641; Флоренція, 1646) 98

«Sarmatae bellatores» / «Сарматські войовники» (Кельн, 1631) 98

«De rebus Sigismundi Primi» / «Про справи Сигізмунда Першого» (Краків, 1616) 98

«Scriptorum Polonicorum hekatontas» / «Письменників польських [чудова] сотня» (Франкфурт-на-Майні, 1625) 98

«Monumenta Sarmatarum» / «Пам'ятник сарматів» (Краків, 1655) 98

«Nowy Satyr polski, który się wraca z Bukowiny wołoskiej. Do którego przydana Perspektywa krótka po żalosnej klęsce rozproszenia wojskowego za Konstantynowem» (b.m., 1648) 169

Стрийковський, Мацей (бл.1547 – перед 1593)

Пісня «Про вибиття татар перекопських під Вишневецом року 1512-го» (у хроніці М.Стрийковського) 18

Віршований опис перемоги над московітами під Улої 1564 р. 48

«O początkach, wywodach, dzielnościach... sławnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego» (рукопис з 1577 р.) 57, 86-87

«Goniec snoty do prawych szlachciców uczyniony» (Краків, 1574) 86, 131

«Kronika polska, litewska, żmudzka i wszyskiej Rusi...» (Кролевець/Кенігсберг, 1582) 87

«*Suplementum Sinopsis...*» (Вільно, 1632) 178

Супрасльський літопис (з протографа 1446 р. список 1519 р. створений, вірогідно, на теренах Холмщини або Підляшшя) 29

Тарановський, Анджей († після 1579)

«Beschreybunge einer Reyse oder eins zuges eins fuernemlichen Polnischen Herrn von ...» / «Опис подорожі...» (Нюрнберг, 1571) 70

Твардовський, Самуель (бл.1600 – 1661)

«Przeważna legacyja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sołtana Mustafy» (Краків, 1633; 1639) 126

«Szczęśliwej moskiewskiej ekspedycji Władysława IV opisanej roku 1634» (Люблін, 1634) 126

«Xiąże Wisniowiecki Janusz» (Лешно, 1646) 126

«Władysław IV król polski i szwedzki» (Лешно, 1649; 1650) 126

«Woyna Kozacka poznieysza przez Jana Kazimierza poparta y skończona, w Roku 1651» (Лешно, 1651?) 126

«Wojna domowa z Kozaki i Tataru» / «Війна домова з козаками та татарами» (Краків, 1660; Каліш, 1681) 127

«Pobudka wychodzącemu wojsku pod Ołykę pro 1 Maii anno 1649» (b.m., 1649) 169

Темберський, Станіслав (між 1610 та 1620 – 1679)

«Annales» (за 1647-1672 рр.) 100

Титлевський, Мацей

«Narratio de praeliis gestis inter Polonum et Turcam Annis 1620 et 1621» / «Опис про достославні битви між поляками і турками 1620 і 1621 рр.»

(Неаполь, 1622; Мадрид, 1623) 138

Тілеман, Фридерик († 1598)

«De historicorum delectu» / «Про підбір істориків» 96

Український хронограф старшої редакції (відомий список 1646 р., мав протограф 1620-х – початку 1630-х рр.) 181

Фалк (Валк) Джошуа бен Олександр га-Коген (бл.1550-1614), званий ще *Сема* (SeMa – за абrevіатурою свого головного твору)

Коментар до правил збирання податків – «Kontres al-Dine Ribbit» (Амстердам, 1692; з описом люблінського синоду Вааду 1607 р.) 188

Фейсрабанд, Сігмунт (1528 – 1590), видавець-укладач
«Regum Polonicarum tomi tres» / «Діань Польських три томи»
(Франкфурт-на-Майні 1584; у літературі znana ще й як збірка
А.Гваньїні) 63, 65-68

Ферарець, Захарія (Ferreri Zacharia, 1479 – 1524)
«Vita Beati Casimiri Confessors ex Serenissimis Poloniae Regibus et
Magnis Lithuaniae Ducibus clarissimi» / «Житіє блаженного Казимира
Сповідника з ясновельможних польських королів і великих князів
литовських найясніших» (Торунь і/або Краків, 1521) 20

Фердинандо, Якуб з Барі (1510 – бл.1560)
«Epistola ad Nic. Ant. Carmignanum de junioris Sigismundi secundi contra
Valachos expeditione forti et gloriosa» / «Лист... про юного Сигізмунда
II-го проти волохів експедицію мужню і славу» (1538) 29

Філіпович, Афанасій († 1648)
«Діаріуш албо список д е в правдивих...» (1646) 185

Фірлей, Ян
«Oratio de studia historico» / «Промова про вивчення історії»
(Гейдельберг, 1604) 44

Фоглісто, Уберто (1518 – 1581)
«De ratione scribendae historiae» / «Про спосіб писання історії» 96
«Elogia clarorum Ligurum» / «Похвали славних Лігурів» 96

Фокс-Морзілло, Себастьян (1528 – 1568)
«De historiae institutione dialogus» / «Про настанови історії діалог»
(1557) 96

Франкенбергер, Анджей (1536 – 1590)
«De lectione historiarum» / «Про навчання історії» 96
«De dignitate et amplitudine historiae propheticae» / «Про велике
значення священної історії» 96

Франконіус, Матіас (Franconius Maciej, ? – після 1559)
«Von christlichen Abschiedt auss diesem todlichen lebenn und begrebnus
des durch leuchtigsteim Fürstenn unnd herrn herrn Sigemundtt Könige zu
Polenn. weilandt Kurtzenn bericht durch Matthiam Franconium aus dem
lattein vertolckett. Gedrückt tzu Krockaw durch Jeronimum
Scharffenberg». Латинський варіант: «Oratio Funeris In Mortem [...] Sigismundi Primi Invictissimi Optimique Poloniae Etc. Regis» / «Промова

погребова на смерть Сигізмунда I непереможного і найкращого короля Польщі та ін. [країв]» (Краків, 1548) 27

Фредро, Анджей-Максиміліан (бл.1620 – 1679)

«Gestorum populi Poloni sub Henrico Valesio...» / «Історія народу польського за правління Генріха Валуа» (Гданськ, 1652, 1659, 1660; Амстердам, 1698) 121

Фрикач, Миколай (Frykacz)

«Zabawy rycerstwa polskiego po szczęśliwej elekcyjej niezwyczęzonego Jana Kazimierza, szczęśliwie panującego Króla Jego Mości. Współ z obleżeniem zbaraskim i szczęśliwie dokończoną ekspedycyją zborowską. Wydane przez jednego żołnierza w roku 1649...» (Люблін, 1650) 169

Хабельський, Миколай

«Sposób rządu koronnego i gotowości. Obrona Rzeczypospolitej jakaby miała być» (трактатик при брошурі цього автора «Pobudka narodów chrześcijańskich na podniesienie wojny przeciwko nieprzyjacielowi Krzyża św.» (Краків, 1615) 79

Хабсперт, Нікель

«List o Kozakach Polskich» (Б.м.д., 1636) 78

Хашковський, Іван Іванович

«Розниця» (містить «Kroyniczka albo Sumarusz», що оповідає про події 1569-1615 pp.) 179

Хвалчевський, Станіслав († 1567)

«Kronika polska Stanisława Chwalczewskiego..., pisana 1549 roku» 23-24

«*Historya o buntach Chmielnieckiego, o wojnie z Tatarami, ze Szwedami i z Węgrami za króla Władysława i Jana Kazimierza przez lat dwanaście, krótko zebrana, ab anno 1647*» (1659) 171

Хлебовський, Вавжинець († після 1626)

«Rokosz tatarski z Turkami o oyczyźnie naszej Koronie Polskiej zayzrac Krolowi iego m. Monarchiey Moskiewskiej. Przytym wtargnienie ich do Wołoch z nieopłakaną szkodą narodu chrzescianskiego w roku 1612 dnia 13 lipca» (Краків, після 13.VII.1612) 165

«Lament żałobny na straszliwy pożar sławnego miasta Jarosławia» (Краків, 1625) 175

Хмельницький літопис (обіймає 1636-1650 pp.) 180

«*Хронограф*» (1-а редакція 1512 р.; 2-а руська редакція 1617 р.) 40

Целла, Ансельм і Христофор (Cella)

«Europae Descriptio Lucidissima D. Carolo V. Romanoru[m] Imperatori dedicata» / «Опис Європи, найяснішому пану Карлу V, римському імператору, присвячений» (Антверпен, 1535 і 1536) 12

«Europae descriptio: Tartaria, Hungaria, Bohemia, Polonia, Lithuania, Livonia, Prussia» / «Європи опис: Татарія, Угорщина, Чехія, Польща, Литва, Лівонія, Пруссія» (Антверпен, 1536) 12

Цілли (Чиллі) *да Пістоля, Алессандро* (бл.1565 – після 1639)

«Historia delle sollevationi notabili sequite in Polonia gl'anni del Signore 1606, 1607 e 1608» / «Історія повстань шляхетства, які відбулися в Польщі в роках 1606, 1607 і 1608» (Пістоля, 1627) 122

«Historia di Moscovia dell ationi heroiche e memoriabili imperse dell'invitissimo Sigismundo III, Rei di Polonia» / «Історія Московії в героїчних діяннях та пам'ятних справах Сигізмунда III, короля Польщі» (Пістоля, 1627) 122-123

Циховський, Миколай (Циховія, 1598 – 1669)

«Colloquium Kijoviense» / «Колоквіум київський...» (Краків, 1649) 182

Чагровський, Адам

«Duma ukrainna» / «Дума українна» (зі збірки «Treny i rzecy rozmaite», Познань, 1597; Львів, 1599) 75

Шаум, Матвій

«Tragoedia Demetrio-Moscovitica» (1614) 183

Шевальєс, П'єр (Chevalier)

«Розвідка про козаків» у збірці реляцій з мандрівок світом (Париж, 1663) 130

«Розвідка про землі, звичаї, управління, походження та релігію козаків» (Париж, 1663) 130

«Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne, avec un Discours de leur Origine, Pais, Moeurs, Gouvernement et Religion. Et un autre des Tartares Précorites» / «Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про походження, землі, звичаї, уряд і релігію. І ще про перекопських татар» (Париж, 1668) 130

«A Discourse of the Original, Countrey, Manners, Government and Religion of the Cossacks, with Another of the Precopian Tartars. And the History of the Wars of the Cossacks Against Poland» (Лондон, 1672) 130

Шиманович, Тимофій (Симанович Іван-Тимофій)

«Próba Werifikaciej Omylnej i dowód swowoleństwa...» (Замостя, 1621) 150

Шимановський, Самуель (Гутор-Шимановський, † після 1654)

«Mars savromatski, to iest od szczęśliwey koronacyey najasnieyszego Wladislawa IV z laski Bożey krola polskiego etc. Krotkie opisanie rożnych expedicyj» (Варшава, 1642) 167

«Kawaler Polski ... Andrzeiowi z Dąbrowice Fierleiowi...» (1651) 168

«Fatum żalosne ... Henryka z Wysokiego na Mielnicy Kaszowskiego» (Люблін, після 15.I.1654) 168

Шимонович, Шимон (1558 – 1629)

«Dicta seu consilia de bello contra Turcam» (Кельн, 1583; авторство непевне) 72

«Aelinorean» (Краків, 1589) 72

«Tropheum Stanislai Zolkevi Scythis caesis, fugatis» / «Знак Триумфу Станіслава Жолкевського по погромі та прогнанні Татар» (Замостя, 1606) 73

«Rytm po pogromieniu na terazniejsze rozruchy» (1607) 73

«Halcyonia Poloniae Sacrae Regiae Maiestati et amplissimis Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae ordinibus» / «Тиша-спокій польського священного маєстату і величнішого Корони Польської та Великого князівства Литовського устрою» (Замостя, 1608) 73

«Szlachcic do szlachcica o wojnie kozackiej w roku tysiäcznym sześćsetnym czterdziestym ósmym i dziewiątym» (b.m., 1649) 169

«Щоденик облоги Мозиря, 20.I-10.II.1649 р.» 173

Яніцький, Клеменс (1516 – 1543)

«Vitae regum Polonorum» / «Життя королів Польських» (Антверпен, 1563; текст написаний між кінцем 1540 та 1542 рр.) 28

Янушовський, Ян (1550 – 1613)

«Statuta, Prawa y Constitucie Koronne Łacinskie y Polskie z Statutow Łaskiego y Herborta y z Constitucij Koronnych zebrane» (Краків, 1600) 152

«'Miscellanea' до історії польської з 1337-1606 рр., переважно ж до королювань Генріха Валуа, Стефана Баторія та Сигізмунда III» 152

Іменний покажчик

- Абаза-паша 167, 168
 Абрахам бен Самуель
 Ашкеназі 189
 Адам 116
 Аквавіва Клаудіо 143
 Александр I Ягеллончик,
 король 14, 22, 30
 Алембек (Альнпек, Альмпек,
 Альмпех, Алембеге) Ян 158,
 159
 Алембек Фредерик 159
 Алстед Йоганн-Генрих 140
 Альбінус Петер 83
 Андронік Франциск 16, 17
 Аркудіус Петро 147, 148
 Арундіненсіс Йоанн 38
 Асармот 57, 101
- Балдуїн (Vaudouin) Франциск
 95
 Балика Богдан 109
 Барет Жак 166
Барич Хенрик 21, 24, 25, 93,
 110
 Барановський Станіслав 81
 Барклай Джон 140
 Бароній Цезар (Бароніо Чезаре)
 137, 138, 180
 Бартолан Станіслав (старший)
 165
 Бартоланус Станіслав
 (молодший) 165
Бартошевич Юліан 119
 Баторій Стефан, король 48, 53-
 57, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 68, 69,
 81, 83, 84, 96, 101, 102, 104,
 119, 152
 Белжецькі 139
- Бендонський Анджей (Андрій-
 Казимир) 166
 Беллі Юлій (Белліці Юліуш)
 див. Лундорп
 Бембус Матеуш 144
Бенковський (Bieńkowski)
Тадеуш 21
 Бернардин Галл 16
 Бернартіус Іоанн 97
 Беурер Іоанн 96
Беджицька Агнешка 85
 Бельський Йоахим 42, 65, 82,
 92, 93, 107, 177, 181-182
 Бельський (Вольський) Мартин
 28, 33, 34, 38, 40-42, 92-94, 101,
 105, 174, 177, 181-182
 Бельські 115, 118, 144, 149, 180
 Бзовський Станіслав 118, 138
 Бибельські, кн. 156
 Бізаччіоні Майоліно 128
 Білицький Ждан 89
 Білобоцький Ян 169
 Бінвільський Ян Семенович
 136, 181
 Бірковський Фабіан 74
Биліньський Януш 94
 Блажовський Мартин 37, 109
 Блау Віллем Янсзон 136
 Бліверніц (Blivernitz) Арон
 173, 174
 Боболінський Леонтій 182
 Богемець (Boehme) Йоганн 11,
 12
 Болеслав V Сором'язливий,
 король 24
 Бона Сфорца д'Арагона,
 королева 22, 23, 26, 27, 29
 Бонджованні Бернардо 128

- Бонфіні Антоніо 54
 Бончальський Северин 79
 Боплан Гійом Левассер, де 91, 129
Борек Пйотр 160, 167
 Борис і Гліб, св. 103
Боричевський Іван 125
Боровяк Альберт 117
 Ботеро Джованні 140
 Браун Георг 158
 Бреденбах Тіллман 48, 65, 68
 Брейн (de-Vuyn) Авраам 13
Бродель Фернан 9
 Броневський Мартин 68, 69, 70, 141
 Броневський Мартин 2-й (Філалет Христофор) 147
 Броневський Станіслав 145
 Бруні Леонардо 10
 Брюс Вільям 71
 Бруто Джанміхеле 54-56, 59, 60
 Будзинський Станіслав 39, 146
 Будзіло Юзеф (Будило Йосип) 109
 Будний Шимон 39
 Бундур Марко 176
 Бурський Адам 44
Бучек Кароль 33
- Валенті Ермінію, кардинал 128
 Ваповський Бернард 17, 19, 24, 25, 36, 41, 105, 177
 Варгоцький (Wargoski) Анджей 118
 Варшевицький Кшиштоф 36, 66, 79, 100-104
 Васенберг Ебергард 123, 124
 Ватт (Watt) Йоахім 63
 Варон 95
 Велевицький Ян 141-144
 Велевич Мацей 144
- Величко Самійло 180
 Венгерський Анджей 146
 Вербович Христофор (Costinius) 145
 Верещинський Йосип 75, 78
 Вишневецький Дмитро (Байда) 121
 Вишневецький Михайло Олександрович 89
 Вишневецький Михайло Михайлович 109, 162, 165
 Вишневецький Януш 126
 Вишневецький Ярема 75, 132
Вишневецька Галина 75
 Вишоватий Анджей 146
 Віженер Блез, де 52
 Віміна Альберто 130
 Віперанус Іоанн-Антоні 96
 Вітовт, великий князь 74, 103
 Владислав IV Ваза, король 74, 105, 107, 112, 117, 119, 122, 123, 125-127, 129, 133, 134, 167, 171, 172, 178, 185
 Владислав III (VI) Варненчик, король 14, 55
 Владислав (Уласло) II, король 25
Влинський Зігмунт-Александр 45
Влодарчик Тадеуш 114
Возняк Михайло 76, 160
 Войновський Ярема 62, 169
Войтковяк (Wojtkowiak) Збіслав 85
 Володимир Великий, князь і святий 39, 122
 Ворбек-Летгов Мацей 134
 Вранчич Фауст 104
- Габріель бен Йешуа Шосбург 189

- Гадебух Якуб 28
 Гадомський Самуель 134
 Ганібал, полководець 62, 172
 ГанOVER Натан Нота 189, 190
 Гаштольд (Гаштовт) Ольбрахт 30
 Гваньїні Алесандро 63, 64, 70, 78, 83-87, 93, 109, 140, 144, 179, 180
 Гейденштейн (Гайденштайн)
 Рейнольд (Рейнголд) 36, 53, 59-61, 82, 104, 105, 144
 Гейденштейн (Гайденштайн) Ян 61
 Геллер Іом-Тоб Ліпман 190
 Генріх Валуа, король 52, 61, 65, 66, 84, 121, 152
 Генріх IV, король 139
 Герберштейн Зігмунт 34, 35, 40, 41, 63, 65, 67, 93
 Гербурт Ян 36, 37, 118, 174
 Гербурт Ян-Щасний 46, 110, 111, 162
 Гербурти 37
 Гессель (Hessel) Герард 136
 Гиуляй Павло (Gyulay Paulus) 59
 Глабер з Кобилина, Анджей 21
 Гласер Філіп 96
 Глічнер Еразм 114, 115
Гліщинський Міхал 61
 Глуховський Ян 104
 Гозій Станіслав 17
Голенбійовський Северин 90
 Голінський Марцін 151
 Голліуш Ян 162, 163
 Голота Ілля 134
 Голубок Габріель (Гаврило) 98
 Гольшанська Софія 22
 Гольшанський Павло-Ольгимунт 30
 Гондіус Вільгельм 129
 Гонорій Філіп (Джуліо Беллі) 140
 Гончел (Hączel) Анджей 144
 Горецький Леонард 51, 53, 65, 67, 82-84
 Госліцький Вавжинець 48
 Грабовський Петро 78
 Грассер Конрад 44
 Граціані Антоніо-Марія 34
Грачик Вальдемар 94
 Григорій XIII, папа 93
 Григорій з Сянока 14
 Грігнані Лодовіко 87
 Гродецький (Grodetius) Вацлав 17, 36
Гроховський (Grochowski) Пйотр 18
 Гроховський Станіслав 92
 Груневег Мартин 158
 Груша Іван 186
Грушевський Михайло 85, 156, 157
 Гуальдо-Пріорато, Галеаццо 125, 127
 Гунашевський Михайло 90, 180
 Гурницький Лукаш 106, 107
 Гурський Станіслав 26
 Гусовський Микола 18
Гьолнер (Göllner) Карл 80
 Данило Галицький, князь 122
 Данилович Станіслав (хорунжий львівський) 39
 Данилович Станіслав (воєводич руський) 144
 Данилович Ян-Миколай 145
 Дантишек Ян 26, 28, 64, 65, 67

Дашкович (Дашкевич) Остафій
 98, 103
 Демболецький Войцех 57, 115,
 116, 118
 Деметрій Фалернський
 (Фалеронський) 43
Децик-Зенба Ванда 41
 Децій Йост-Людвік 22, 23, 41,
 64, 115
 Джовіо Пауло 139
 Дзвонівський Ян 77
 Димитрович (Demitrowicz)
 Павло 134, 135
 Діонісій Галікарнаський 43, 44,
 95
 Длугош Ян 13, 20, 22, 24, 25,
 53, 110, 118, 174, 180
Длугош (Długosz) Юзеф 94
 Доброцький Ян 167
 Довгїрд Самуель 131
 Домбровський Ян (Іван) 75, 76
 Домжив-Люткович (Люткович-
 Телиця) Павло 179
 Дрессер (Dresserus) Матей 97
 Дубович Іван (Ян) 149
 Дудич Анджей 46
Дячок Олег 86
 Егнаціо Йоган Христитель (Ці-
 пеллі Джованні-Баптіста) 27
 Езра (Езра) 93
 Ейнгард 101
 Елансонський Арсеній 155
 Емерик Венгр (Emericus
 Ungarus) 25
Естрайхер Кароль 69, 99, 104,
 126
 Єрлич Йоахим 184

Желевський (Żelewski) Роман
 133
 Жижка Ян 100
 Жолкевський Станіслав 73,
 106, 107, 139, 144, 166
 Журковський Станіслав 73
 Жолкевські 139
Завадзький (Zawadzki) Конрад
 88
 Завадський (Завацький) Теодор
 104
Залуський Юзеф-Анджей 81
 Замойський Ян 56, 59, 60, 72,
 73, 75, 81, 91, 107, 112, 165
 Замойський Томаш 73-74, 124,
 144
Заморський Кишиштоф 9
 Заполяї Ян, князь і король 66
 Збаразький Кшиштоф 74, 126,
 166
 Збігневський Прокіп 108
 Зборовський Петро 70
 Зборовський Самуель 81
 Зебжидовський Миколай 37,
 73, 94, 153
 Земомисл, князь 115
 Зіморович (Зиморович) Йозеф-
 Бартоломій 77, 115, 160
 Золотаренко Іван 134
 Зонара Іоанн 149, 177
 Івоня (Івон, Іоанн III Лютий),
 воєвода 65, 67, 98
Іконников Володимир 119
 Іловський Станіслав 33, 42-44
 Ісидор, митрополит 103
 Йєшуа бен Давид зі Львова 189
 Йонстон Ян 113

- Йоппекурт (Жоппекурт)
Шарль, де 166
- Кадлубек Вінцентій 110
- Каекус (Саесус) Вентура 97
- Казимир, святий, брат
Сигізмунда I 20
- Казимир IV Ягелон, король 13,
30
- Каленкович Ян 144
- Калишський Бернард 145
- Калімах (Філіппо Буонакорсі)
14, 16, 36, 55
- Кальнофойський Афанасій
113, 177
- Кам'янецькі Агоп та Аксент
(Авксент) 77, 187
- Кам'янецький Йоанес 187
- Канус (Кано) Мельхіор 97
- Каріон Йоганн 40
- Карл V Габсбург, імператор 12,
23, 55
- Карл Великий, імператор 101
- Карнковський Станіслав 36, 52,
55
- Кастильоне Бальдассаре 107
- Качоровський Владзімеж* 94
- Кашовський Генрік 168
- Квятковський Сатурнін* 14
- Кекерман Бартоломій 44, 97,
105, 106
- Келісінський Каетан-
Вінцентій* 129
- Кехлер (Koehler) Кшиштоф* 46
- Кирило Іванович 109, 164
- Кисіль Адам 172
- Кичко (Бідная) Анна* 85
- Кір, цар 27
- Кіцький Войтех 76
- Клемент VIII, папа 138
- Кльонович Севастян-Фабіан
28, 75, 155
- Кміта Петро 41
- Кміта Ян-Ахацій 28
- Кобежицький (Кобержицький)
Станіслав 125
- Ковач Вольфганг 59
- Колодинський Андрій 39
- Коломан, король 174
- Коммендоні Джованні-
Франческо 34
- Конач (Конач) Миколай 11
- Конєпольський Зигмунт-
Стефан 186
- Конєпольський Олександр
170
- Конєпольський Станіслав
125, 166, 168, 169
- Конєпольські 186
- Копистенський Захарій 110,
180
- Корвін Лаврентій 64
- Корецький Самійло-Кароль
141, 168
- Корецький Самійло 109, 161,
162, 165
- Корецькі 134
- Корженювський Юзеф* 153
- Корітіум Йоган 64, 67
- Корона Марек 145
- Коррадо (Corrado) Квінто-
Маріо 26
- Косинський Кшиштоф 94
- Косів Сильвестр 177, 182
- Костки 121, 122
- Котлубай Едвард* 133
- Кохановський Ян 58
- Коялович (Віюк-Коялович)
Войцех 131, 132
- Кравчик Антоні* 9

- Кранц Альберт 101
Красінський Ян-Анджей 52, 53
Краузівський (Крансовський)
Кшиштоф 166
Кревза-Жевуський Леон (Лев)
149
Крижановський Аристарх 157
Кристин, архієпископ
львівський 156
Крицький (Krzyski) Анджей 18
Криштанович Станіслав 139
Кромер Мартин 25, 27, 33, 35-
40, 42, 47, 52, 53, 58, 60, 63-65,
67, 87, 92, 101, 102, 104, 105,
109, 110, 112, 116, 118, 134,
139, 144, 149, 174, 177, 179, 180
Ксенофонт 27
Кун Томас 10
Куран Міхал 76, 86
Куріоне, Целіо Секундо 95
- Ламбінус (Ламбін) Діонісій 97
Ласицький Ян 53, 65-67, 82, 83,
140
Ласький Ян 14-17, 19-22, 25
Лаудінус З. (Laudivio Zacchia
de Vezzano) 98
Лаш Самійло 90
Лев Данилович, князь 39, 155
Левенклау Йоган 65
Левицький Орест 39
Левінус Гулсіус 69
Леон X, папа 18, 19, 64, 67
Леопольд-Вільгельм Габсбург,
брат імператора 123
Лестько (Лешко) Білий, кн. 174
Лещинський Анджей 173
Лівій (Тит Лівій) 35, 54, 121
Лікурґ 78
Ліпський Анджей 145
Лісецький Анджей 153
- Лжедмітрій I, цар 109
Ліпсій Юстус 97
Лобжинський Ян-Діонісій 132
Лобода Григорій 98
Лукіан з Самосати 43, 95
Любенецький Анджей 111, 112
Любенський Станіслав 60, 94,
95, 144
Любомирський Станіслав 172
Людовік (Лайош) II, король 25
Лютєк Ян 13-14
Лютєр Мартин 78
Лянцкоронський Станіслав
126, 172
Лясота Еріх 90
- Маггі Аннібал 21
Макіавеллі Нікколо 55
Маковський Томаш 79, 136
Максиміліан I Габсбург,
імператор 64, 67
Максиміліан III Габсбург,
єрцгерцог, згодом імператор
15, 56, 102
Малецький (Matecki)
Александр 35
Малецький Ян 67
Масієвський Вацлав А. 41
Маскевич (Машкевич)
Богумил-Казимир 170
Маслюк Віталій 90
Медичі 55
Меір бен Самуель 189
Мела Помпоній 63
Меланхтон Філіп 36
Мехмед-Гірей II, хан 69
Меховський (Меховіта) Матвій
(Мацей Карпіга) 12, 16, 20-25,
34, 41, 53, 63, 64, 149, 174, 180
Мешко I, князь 24, 102

- Милеус (Милаеус) Христофор 43, 96
 Милиус (Mylus) Арнольд 69, 104
 Милиус Йоанн 48
 Михалон Литвин 33, 136, 140, 141
 Міхай (Михал) Витязь, воєвода 146, 165
 Міхаїл Романов, цар 185
 Міхаловський Якуб 172
Мицик Юрій (Мыцык Ю.А.) 86, 88, 136
 Могила Олександр, господар 161
 Могила Петро 148, 175-177, 185
 Могили, рід 165
 Моджевський (Фрич-Моджевський) Анджей 38, 46
 Молчановський Нікандр 130
 Мустафа, султан 126
 Муха 77, 78
 Мюллер Лаврентій 61, 62
 Мясковський Войцех 168, 172
- Нагельський (Nagielski) Мирослав* 151
 Наливайко Дем'ян 74
 Наливайко Северин (Семерій) 60, 73, 77, 91, 137, 146, 184, 190
 Напольський Петро 108
Нарбутас Сігімас 131
Негрінг Владислав 92, 93
 Немирич Юрій 124, 125
 Несецький Каспер 81, 142
 Нестор-літописець 113, 175-177
 Неугебауер (Neugebauer) Соломон 105, 140, 144
 Никифор, патріарх 176
- Ниський Григорій 94
 Нідецький Анджей-Патрицій 68
 Нобілі Фламініо 55
- Ободзінський Александер 105
 Овідій Назон Публій 62
 Одеборн Пауль 67
 Окольський Шимон 90, 117, 118, 145
 Олександр Македонський 101
 Ольмо (Olmo) Джованні-Франческо 88
 Опалінський Кшиштоф 171
 Опатовчик (Opatovius) Адам 174
 Опітц Мартин 124, 142
 Опорин Йоган 35
 Орендаренко Тимош 90
 Оржельський Свентослав 51
 Оріховський Валента 47
 Оріховський Станіслав 27, 33, 38, 44-47, 57, 65, 99, 101, 103, 110
 Оріховські (герба Роголя): Станіслав і Якуб 184
 Отреп'єв Григорій 183
 Освенцім Станіслав 90
 Осман, султан 99
 Осмольський Ян 152
 Оссолінський Збігнев 108
 Острозька Гальшка 107
 Острозький Костянтин Іванович 23
 Острозький Олександр 74, 122
 Острозькі 74, 108, 122, 164
 Остророг Миколай 167, 172
 Остророг Ян 108
 Острянин Яків 181
 Отвіновський Еразм 70
 Отвіновський Ієронім 165

Отвіновський Самуель 71, 167
 Оцеський Ян 35

Павлюк (Павло Михнович Бут)
 190

Падокшынь Сямён 85

Пакош Станіслав 144

Панталеон Генріх 36

Папроцький Бартоломій 145

Папроцький Бартош 53, 55, 78,
 79, 81, 87, 101

Папроцький Лукаш 80

Параскева, св. 102

Парісіуш (Парис) Павло 141,
 142

Парфенов Леонід 58

Пасторій Йоахим 44, 112-114,
 128, 130

Патріці (Patricius) Франциско
 95

Пашковський Мартин 70, 76,
 79, 80, 86, 87, 110

Пашковський Мацей 76

Пезеліуш (Пезел) Криштоф 97

Пекалід Шимон 90

Пепа Вадим 89

Петрицій Себастьян 99

Петрицій Ян-Іноцентій 94, 99

Пиравський Томаш 156

Підкова Іван 56, 80, 82

Пікколоміні Еней Сільвій

(папа Пій II) 11, 13, 22, 63

Піночі Ієронім 127

Пірлінг Павло 123

Пісо (Piso) Якуб 19, 64, 67

Пісторій (Пісторіуш) Іоанн 63,
 65

Пйотр з Бніна 14

Платон 56

Плахта 77

Плохій Сергій 132

Плутарх 62, 103

Полемон (Публій Лібон) 48

Полікарп, св. 177

Понтанус Іоанн (Jowian
 Pontanus) 95

Порадовський Кшиштоф 161

Порадовські: Анджей, Ієронім
 і Ян 161

Поркатиуш (Porkatius) Томаш
 96

Поссевіно Антоній (Antoni
 Possewino) 96

Поссель (Posselius) Йоахим
 121, 122

Потій Іпатій 93, 147, 148

Потоцький Миколай 118, 172,
 173

Потоцький Стефан 111, 165

Потоцький Ян 165

Праковський Ян 184

Претвич Бернард 89, 103

Прокопій Кесарійський 51

Прухницький Ян-Анджей 155-
 157, 185

Пшерембський Ян 35

Пшибось Адам 133

Пшилузький Якуб 38, 64, 152

Пясецький Павел 117-120, 181

Пясецький Ян 121

Радзивіл Альбрехт-Станіслав
 133

Радзивіл Ієронім 133

Радзивіл (Сирітка) Миколай-
 Кшиштоф 79, 136

Радзивіли 132

Радзивіл Богуслав 134

Рамузю Пауло 27

Рангоні Клаудіо 128, 129

Рацький (Радзький) Ян 152

- Рачинський (Raczyński) Едвард* 133
- Рей Миколай 39
- Решка Станіслав 55
- Рівіус Йоган-Фридерик 47
- Ріккобонус Антоній 97
- Робортелло Франческо 43, 96
- Рожанка Валента 103
- Розембарзький Миколай 14, 15
- Ротундус (Мелеський)
- Августин 33, 47, 48
- Руар Мартин 125, 169
- Руджері: Джуліо і Фульвіо 128
- Рудницький Степан* 100
- Рудольф II Габсбург, імператор 81
- Рудомич Василь (Базиль) 28, 113, 157, 162, 164
- Саббатай бен Меір га-Коген (Саббат Гакоген) 189
- Сагайдачний Петро 74, 98, 126
- Сакович Касія 74, 148
- Сакран Ян (Ян з Освенціма молодший) 16, 67, 83
- Саломея, королева і свята 174
- Самбуціус (Sambucius) Ян 97
- Самуель Фейвел бен Натан з Відня 189
- Сангушко Дмитро 107
- Сапалецький Ян 145
- Сарницький Станіслав 53, 55-59, 114, 116, 152
- Сахарінус (Захарінус)
- Станіслав 29
- Свірговський Ян (Свірчовський Іван) 98
- Семянчук Альбіна* 85
- Серватовський Валеріан* 118
- Сигізмунд I Старий, король 18-20, 22, 23, 25-29, 36, 41, 64, 65, 67, 68, 98, 102
- Сигізмунд-Август (Сигізмунд II), король 17, 26, 28, 29, 33, 35, 46-48, 52, 61, 65, 68, 82, 93, 101, 102, 104, 112, 140
- Сигізмунд III Ваза, король 60, 94, 95, 104, 105, 110, 115, 119, 121-123, 125, 126, 133, 137, 145, 146, 152, 153
- Сигоній (Сігоніо) Карло 56
- Симеон дпир Лехаці 188
- Сімеон (Симон-Симеон), св. 177
- Скарга Петро (Пйотр) 137, 138, 144
- Скєрньовський Кшиштоф 139
- Скіт 116
- Скрєбішевський Якуб 118, 156
- Скупінський (Скупєнський)
- Каспер-Теодор 178
- Слейдан (власне Філіппі, Філіппсон) Йоганес 41, 93
- Слуцький Семен Михайлович, князь 30
- Смера Іван 39
- Смотрицький Мелетій 150
- Собєський Якуб 73, 90, 99, 106-108
- Собєцанський Францішек-Максиміліан (власне Владислав С.)* 92
- Собко з Корніц Бурйан 40
- Соколовський Олександр 138, 144
- Соліковський Ян-Димітр 36, 53, 82, 139, 144, 156
- Софроній, патріарх 186

Спасович Владзімеж 52
 Спінола Антоніо 71
 Стано Єжи 71
 Старовольський Шимон 44, 94,
 95, 97, 98, 158
 Стелла Еразм 63
 Стрийковський Мацей 18, 30,
 48, 53, 57, 58, 84-87, 89, 93,
 118, 131, 149, 176, 177, 179,
 180, 182
 Струбіч Мацей 136
 Стурцій Христофор 102

 Тальдуччі Філіппо 56
 Тарановський Анджей
 (Андрій) 69, 70
 Тарновський Ян-Амор 28, 46,
 101, 103
 Тацит (Публій Корнелій
 Тацит) 112, 121
 Твардовський Самуель 125,
 126
 Темберський Станіслав 100
 Тенчинський Ян 101
 Титлевський Матвій 108, 138
 Тілеман Фридерик 96
Толочко Олексій 176
 Томіцький Пйотр 25, 26
 Требінський Александер 159
 Тржецький Анджей 28
 Туан Яков-Август 139, 140
Туровський Казимир-Юзеф 117

 Унґлер Флоріан 28
 Устимович, чернець-
 василіанин 185

 Фабрі Йоган 67, 83
 Фалк (Валк) Джошуа бен
 Олександр га-Коген (SeMa)
 188

Федорович Петро (=Л.Кревза)
 150
Федорук Ярослав 151
 Фейерабенд Зіґмунт 63
 Ферарець (Ferreri) Захарій 20
 Фердинандо Якуб 29
 Філіпович Афанасій 185
 Фірлей Ян 44
 Фірлей Анджей 168, 170, 172
 Фірлеї 126
 Фогліетто (Фоглієто) Умберто
 56, 96
 Фокс-Морзілло Себастьян 96
 Форґач Францишек 54
 Франконіус Мацей 27
 Франкенбергер Анджей
 (Andrzej Frankenberger) 96
 Фредро Анджей-Максиміліан
 117, 120, 121
 Фукідід 44, 95

 Хабельський (Chabielski)
 Миколай 79
 Хашковський Іван Іванович
 179
 Хвалчевський Єжі 23
 Хвалчевський Станіслав 23
*Хинчевська-Геннель (Chynczew-
 ska-Hennel) Тереза* 88
 Хлебовський Вавжинець 165,
 175
 Хмелецький Стефан 74
 Хмельницький Богдан 100,
 127, 130, 172, 175, 182, 183,
 186, 190
 Ходкевич Григорій 48, 67, 140
 Ходкевич Ян-Кароль 73, 97
Хоніґсман Яків 190
Хотковський Владислав 142

 Цвікер Даніель 125

- Цезар Юлій 59
 Целла (Cella): Ансельм і
 Христофор 12
 Целтіс Конрад 64
 Цецилія-Рената, королева 123
 Цинерський (Рахтамович) Ян
 99, 118
 Циховський (Циховій)
 Миколай 182
 Цілілі (Чиллі) Алессандро 122
 Цьолек Еразм 64, 67
- Чагровський Адам 75
 Чарнецький Стефан 162
 Четвертинський Стефан 184,
 185
- Шард Сімон 65, 68
 Шаум Матвій 183
 Шевальє П'єр 129, 130
Шевченко Тетяна 143
Шевчук Валерій 111
 Шедель Гартман 64
 Шелига Ян 161
 Шептицький Олександр
 Федорович 179
 Шидловецький Кшиштоф 29
 Шиманович Тимофій (Сима-
 нович Іван-Тимофій) 150
 Шимановський Самуель 167,
 168
 Шимонович Шимон 72, 73, 166
 Шрьотер Адам 64
Шуйський Юзеф 142
- Ягайло, Владислав II (V),
 король 22, 102, 104
 Ягелони 13, 22-25, 27, 33, 41,
 47, 64
Яковенко Наталя 75, 89, 104
 Ян III Собеський, король 107
 Ян-Казимир, король 113, 114,
 117, 123, 124, 126, 127, 129,
 133, 151, 157, 171, 173
 Ян-Ольбрахт, король 77
 Яніцький Клеменс 28, 64, 104
 Янушовський Ян 118, 152
 Яскульський Станіслав-
 Маріуш 172

Наукове видання

Вирський Дмитро Станіславович

**Роксолани серед Сарматів:
річпосполитська історіографія України
(кінець XV ст. – 1659)**

Оригінал-макет підготував:
Вирський Д.С.

Підписано до друку 4.VII.2013. Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 15. Обл. вид. арк. 14.
Наклад 100. Зам.32. 2013 р.
Поліграф. д-ця Інституту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4